

KÖNYV
ÉS KÖNYVTÁR

VI.

DEBRECEN

1967

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR

VI.

DEBRECEN

1967

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRÁNAK ÉVKÖNYVE

Szerkesztette:

CSÚRY ISTVÁN és VARGA ZOLTÁNNÉ

A kötet lektorai:

BÁN IMRE, BENDA KÁLMÁN, KOVÁCS MÁTÉ, SZABOLCSI BENCE,
SZENTMIHÁLYI JÁNOS, TÓTH ANDRÁS

TANULMÁNYOK

Csúry István

A BIBLIOGRÁFIA HELYE ÉS SZEREPE AZ ISMERETKÖZLÉS RENDSZERÉBEN

(Kísérlet a fogalom meghatározására)

1. A MEGHATÁROZÁS SZÜKSÉGÉRŐL

A bibliográfia ez idő szerint meghatározatlan fogalom. Azok a meghatározások vagy nemzedékről nemzedékre szálló közhelyszerű megállapítások, amelyekkel az irodalomban találkozunk,

nem fogják át egész terjedelmét,
nem jelölik meg összefüggéseit és
nem fejlődésében szemlélik,

illetőleg e hiányosságok közül legalább egyben elmarasztalhatók. E meghatározások ismertetését és kritikáját s a magunkénak kifejtését megelőzően célszerű megvilágítanunk a tárgy társadalmi jelentőségét, s azt, hogy érdemes-e fogalmi tisztázásán fáradoznunk.

1.1 A bibliográfia nélkülözhetetlensége a szellemi munkában viszonylag új jelenség

Nem azért, mintha fontosságának *felismeréséig* csak mostanság jutottunk volna el. A bibliográfiai előszavai, ajánlásai — tárgyunk elméletének e legkorábbi nyomai — kezdettől fogva bőkezűen bántak a szuperlatívuszokkal, e művek hasznát, érdemét ecsetelve. Érdekes azonban, hogy a bibliográfiának az a — szemünkben leglényegesebb — tulajdonsága, hogy eszköz az ismeretek forrásai után kutató tudósok, szellemi munkások kezében, viszonylag későn, a 18. sz. második felétől kezdve jelentkezik és lesz általános a dicséretes indokai közt. *Née de la Rochelle* a földrajzzal veti össze a bibliográfiát, s amannál mérhetetlenül nagyobb jelentőségét hangsúlyozza, lévén a föld megismerése véges feladat, amely lezárul az utolsó fehér folt bejárásával, míg az irodalom tanulmányozásának a tudományok és mesterségek haladásával kell képést tartania végtelen pályájukon.¹ *Cotton des Houssayest* még messzebb ragadja allegorizáló kedve: a fáklya-

¹ *Née de la Rochelle* : Discours sur la science bibliographique et sur les devoirs du Bibliographe. = *De Bure*, Guillaume François: Bibliographie instructive. 10e tome. Paris, 1782. XI—XXXII. 1.

hordó fiúhoz hasonlítja a bibliográfiát, aki „tisztelettudó buzgalommal” halad atyja, a tudományok összessége előtt, világitva, utat mutatva, hogy megkönnyítse vándorlását.² E bibliográfusi önreklámok és tudós közshelyek³ mellett egyéb jelek is arra utalnak, hogy a közfigyelem mindinkább ráirányul a bibliográfiára⁴ — éspedig éppen ebben az eszközi (ha úgy tetszik: segédtudományi) minőségében. A Konvent s a Nemzetgyűlés napirendjén szerepel. A neves forradalmár Henri Grégoire előadói beszédének emelkedettségén a mai olvasó lemérheti, mily sokat várt a hatalmát szervező polgárság a tudományoktól, s azok előmozdítása terén a tudományok anyjának proklamált bibliográfiától.⁵ Ismeretes, hogy *Napóleon* is nélkülözhetetlen segédtudománynak tekintette s szorgalmazta beépítését az oktatás rendszerébe. Ez 1821-ben az *École des Chartes* keretében valósult meg először.

Nyilvánvaló, hogy a 18. századi bibliográfus, aki a polgárság gazdasági és művelődés-politikai törekvéseiből, a francia arisztokráciától elkobzott könyvhegyek s a jelentősen emelkedő nyomdatermés⁶ kultúrtörténeti élményéből merített ösztönzést munkájához, másként látta feladatát, mint elődei. A humanista bibliográfus művében valójában még önnön erudíciójának emelt monumentumot.⁷ A 17. században — a természettudományok forradalmának századában s a történeti tudományoknak a modern tudományosság megalapozásához vezető, jellegzetesen anyagfeltáró periódusában — pedig az ismeret-szerzés közvetett eszközei viszonylag kevésbé juthattak szóhoz a valóság tanulmányozásának gazdagon feltáruló közvetlen forrásaihoz képest. De a 18. században, sőt annak végén is, amikor *Denis, Peignot* és mások munkássága nyomán a bibliográfiai ill. bibliológiai vonatkozású elméleti és történeti stúdiumok is virágzásnak indultak, ténylegesen még mindig inkább csak felismerés, semmint a maihoz fogható tapasztalati tény, hogy a bibliográfia a szellemi munka nélkülözhetetlen eszköze és feltétele. A kutatás és a bibliográfia egymást feltételező összefonódását *szükségessé* a tudományos metodika, *lehetővé* pedig az irodalomigények kielégítésére alkalmas könyvtárügy fejlődése teszi. Mint később bővebben is kifejtjük, nagyjából a 19. században ért idáig s a napjainkat megelőző félszázadban tetőződött mindkét tényező fejlődése. Korábban az elszigetelt, vagy nehéz vándorúton sorra felkeresett tudósi, patrónusi magánkönyvtárak, s a feudális korlátozottságok alól nehezen szabaduló közkönyvtárak eleve meghatározták és szűkre szabták a felhasználható irodalom körét. E viszonyok közt a bibliográfia felhasználása a

² Helyre való hivatkozás nélkül idézi *Thyregood*, Oskar: *Die Kulturfunktion der Bibliothek*. Haag, 1936. M. Nijhof. IX. Kapitel: *Der ehrenvolle Weg der Bibliographie*. 171—184. l.

³ Túlkompenzálás érződik pl. az ilyen megfogalmazásokban: „L’histoire de l’esprit humain est inscrite tout entière dans la bibliographie.” (*Didot*, Ambroise-Firmin: *Essai sur la bibliographie*. Paris, 1885. 736. col.)

⁴ Vö. *Frieden*, Pierre: *Bibliographie*. — *Revue de la Synthèse*, 7e tome. *Synthèse Historique*. 4. 1934. Tome 57e de la *Revue de Synthèse historique*. 46. l.

⁵ „Vous avez émancipé l’esprit humain; il faut actuellement révolutionner les arts, rassembler tous leurs matériaux, tous leurs moyens, et transmettre cet héritage aux générations futures. Tous les genres de connaissance sont liés: ouvrons-en toutes les sources, afin que toutes les vérités éclipsent toutes les erreurs, afin que la raison publique s’avance à pas de géant, et que tout concoure à la gloire et à la prospérité de la république.” (*Grégoire*, Henri: *Rapport sur la bibliographie*, fait à la Convention Nationale par —, au nom du Comité d’Instruction Publique. Séance du 22 germinal, an II de la République. = *Mémoires de —*. 1e vol. Paris, 1837. A. Dupont. 475. l.)

⁶ A 18. sz. végéig közel 3 millió könyv jelent meg, s az évi termelés 17—18 ezer kötet körül mozgott.

⁷ Vö. *Malclès*, Louise-Noëlle: *La bibliographie*. Paris, 1956. Pr. Univ. 79—80. l.

kutatásban csak járulékos lehet és *nem általában az irodalom*, hanem valójában inkább csak a rendelkezésre álló könyvtár állományának felhasználását segíti elő. Ilyen eszközt lát benne Armand-Gaston Camus⁸ (1740—1804). „A bibliográfiának — úgymond — a könyvtárhasználat e nélkülözhetetlen prelimináriumának, ott kell lennie valamennyi könyvtár előcsarnokában.”⁹

1.2 Közkeletű érvek a bibliográfia szükségessége és fontossága mellett

A bibliográfia mai apologétáinak két fő érve van: az, hogy az irodalom áradatában lehetetlen bibliográfiák nélkül eltájékozódni, s az, hogy publikált kutatási eredmények nem ismerése vagy elsikkadása sokféleképpen károsítja a kutatót is, a társadalmat is. Súlyos, de nem elég általánosan megfogalmazott érvek.

Polzovics idézi a német szabadalmi hivatal 1914 előtti adatait: „A szabadalmi bejelentések 65%-át újdonság hiánya miatt kellett visszautasítani. A bejelentések további 31%-ában pedig csak részleges szabadalmi oltalmat lehetett nyújtani. . . mert a találmányok bizonyos részleteikben nem voltak új ipari gondolatnak minősíthetők. . . 100 feltaláló közül 96 végzett teljesen vagy nagyrészt hiábavaló kutatómunkát csak azért, mert nem volt tájékozott a szakmájába vágó kutatómunka legújabb állásáról.”¹⁰ Frappáns adat a második főérv mellett. Még meggyőzőbb, ha pozitív oldaláról és elemzőbben világítják meg az irodalom kiaknázásának értelmét. M. H. Gopal hindu szociológus így csoportosítja az irodalomhasználat eseteit, célszerűségének aspektusait a társadalomtudományokban:

- (1) Kapcsolat teremtése a szándékolt kutatás és a korábbi erőfeszítések közt, a kutatások atomizálódásának megelőzése,
- (2) annak elkerülése, hogy mások által már elvégzett kutatás megismétlésével meglevő, ismert vagy túlhaladott eredmények szülessenek,
- (3) adatok szerzése új eljárások vagy következtetések összehasonlítása illetőleg korábbi ellenőrzése céljából, továbbá
- (4) idő és költség megtakarítása,
- (5) bizonyos típusú kutatások, mint amilyenek a történetiek, szükségszerűen bibliográfiai természetűek.¹¹

Mások viszont — kissé meghökkentően — amellet kardoskodnak, hogy „meddő energiapazarlás bibliográfiát készíteni és tanulmányozni kutatási programok kezdeményezését megelőzően. . . Ez inkább elrekeszti a megoldás új útjait, mintsem hogy eredeti gondolkodásra bátorítana és az invenciót ösztönözné. Elég, ha a kutató általános tájé-

⁸ Az États Généraux és a Konvent képviselője, az Institut és az Ötszázak Tanácsának tagja, aki a francia forradalom után jelentős szerepet játszott a könyvtárak szervezésében.

⁹ Helyre való hivatkozás nélkül idézi *Malclès*, i.h.

¹⁰ Polzovics Iván: Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természettudományok területén. Bp. 1962. Orsz. Műszaki Könyvtár. 10. l.

¹¹ Gopal, M. H.: An introduction to research procedure in social sciences. London, 1964. Asia Publishing House. 132. l.

kozottsággal rendelkezik a fejlődés mindenkori állásáról.¹² És eléggé ismerjük a tudományos informálódás bevált módszereit — a személyes konzultálástól a különlenyomatok megküldéséig és cikkreferáló összejövetelek tartásáig — amelyek alkalmazása bibliográfiák nélkül is megfelelő (valójában csak megfelelőnek vélt) szintű tájékozottságot biztosít bizonyos szakterületeken.

Perry és szerzőtársai közbeeső álláspontot foglalnak el. Szerintük „egy adott információ nem kerülhet többbe, mint ugyanannak kísérleti úton, vizsgálattal vagy egyéb módon történő létrehozása.”^{12a} Igen ám, de ez a posztulátum az ismereteknek csak bizonyos típusára vonatkoztatható. Általában ugyanis nem lehet az ismereteket tetszés szerint termelni vagy újratermelni. Többnyire fel sem merülhet az alternatíva, hogy irodalomból merítsük-e, vagy magunk hozzuk létre azokat. (Nem szólva arról, hogy a gazdaságosság megállapítása sem mindig lehetséges vagy ésszerű.¹³) A Weinberg jelentés rámutat arra, hogy az átlagos természettudós beéri azzal az információval, amely éppen az útjába kerül, a technológusnak azonban, akit a megrendelő meghatározott feladat elé állít, meghatározott információra van szüksége, mégpedig múlhatatlanul.¹⁴ Melyik hát a helyes álláspont? Nyilvánvaló, hogy az információszükséglet típusa és az információszerezés konkrét lehetősége szerint, esetenként bírálható csak el, mi az ésszerűbb: a tárgy közvetlen tanulmányozása-e, vagy a rá vonatkozó irodalom kiaknázása, és hogy a kettő egymáshoz képest milyen arányban járul hozzá a kívánt eredményhez, illetőleg mikor minősül az irodalom a kutatás voltaképpen tárgyának.¹⁵ E részgazságok ellentmondása onnan van, hogy

(1) az irodalom bibliográfiai feltárása nem folyik elég gazdaságosan és nincs kellő összhangban a valóságos szükségletekkel,

(2) a kutatók pedig nem ismerik eléggé az irodalmi tájékozódás rendelkezésre álló lehetőségeit.

Logikailag ugyanis nyilvánvaló, hogy az egyszer megszerzett tudományos ismeretnek nem szabad többé kiiktatódnia a megismerés folyamatából, s a produktív erőket kutatási eredmények ismételt létrehozására fecsérelni ésszerűtlen dolog.

¹² Bibliographies of minor importance in research endeavor. = Engineering and Mining Journal, 128. vol. 1929. 383., 705., 928. l.

^{12a} Perry, J. W. — Kent, Allen — Berry, M. M.: Mechanized literature searching — a progress report. = College and Research Libraries, 16. vol. 1955. 157 — 163. l.

¹³ Vö. Csendes Béla: A dokumentáció gazdaságossága. Bp. 1965. OMKDK 133. l. Különösen a 9 — 10. l.

¹⁴ Science, government and information. The responsibilities of the technical community and the government in the transfer of information. A report of the President's Science Advisory Committee. (Ed. by) Alvin M. Weinberg.) Washington, 1963. V, 52 l. (Tudomány, kormányzat és tájékoztatás címen a Könyvtártudományi és Módszertani Központ nyersfordítása. A továbbiakban: Weinberg-jelentés.) 13. l.

¹⁵ Az irodalom primer, szekunder és tercier szerepéről a kutatásban bővebb tájékoztatást nyújt: Gopal, M. H. I.m.

1.3 A bibliográfia jelentőségének objektív alapjai (A bibliográfia mint a tudományos kutatás szerves része és mint a kultúra folyamatának egyik hordozója)

Tudományetikai követelmény, hogy a kutató ismerje — publikált tanulmányban pedig ismertesse a vizsgált témában az ő fellejtéig elért eredményeket. Így ölti fel az ökonómiai normákat követő ésszerű cselekvés a morális jelleget. E norma egyidős a tudományos eredmények írásos átszármasztásának szokásával. Új azonban imperatív érvénye, és az, hogy teljesítésének feltételei is létrejöttek.

Abban, hogy a tudományos kutatás a szó szűkebb értelmében társadalmiasult (kutató-intézetekben és egyéb intézményes, sőt üzemszerű keretekben, közpénzekből és állami irányítással folyik) és hogy a közvetlen termelőerő jellegét öltötte fel, benne van az a követelmény, hogy a kutatás a társadalmi hasznosság és gazdaságosság ugyanazon értékrendjének vessék alá, mint a termelő tevékenységek. Ha áttételesen is, a gazdasági élet vastörvényei érvényesülni kezdenek a tudományos életben, s hovatovább a szervezett tevékenység produkálja — különösen a természettudományok és alkalmazásai területén — az eredmények zömét. Persze, a közrendű eredményekre gondolunk: az eredeti, kimagasló teljesítmények egyéni jellege, a génusz útmutató szerepe nyilvánvalóan továbbra sem változik. De általában háttérbe szorul a tudósi szenvedély, az egyéni vállalkozás jelentősége a kutatások ösztönzésében, hordozásában. Ugyanakkor az állami, testületi, vállalati pénzek, szervezeti keretek s más kollektív erőforrások optimális munkafeltételeket teremtenek, megsokszorozzák az egyes kutató teljesítőképességét. És ha ennek ellenére a tudományos információ szolgáltatása elmarad a szükségletektől, s a bibliográfiai feltárás fogyatékosága az ökonómiai követelmény ellenében hat, annak nem elvi és nem is anyagi, hanem tisztára szemléleti oka van. A bibliográfia, a könyvtár s általában az információ helyét, funkcionális viszonyait illetően a 19. század óta helytelen felfogás alakult ki és tartja magát.

E szemlélet szerint — amelyben a bibliográfia készítői és használói, a szakirodalom termelői és közvetítői is osztoznak — a könyvtár, a bibliográfia, a dokumentáció autonóm terület, szekunder tevékenység, amelynek viszonyát a kutatáshoz, a kulturális javak termeléséhez és fogyasztásához a szolgálat jellemzi és határozza meg. Pedig e viszonylatok mélyebb átgondolása mihamar megmutatja, hogy a modern társadalomban mindezek a tevékenységek bonyolultan összeszővődnek, s az említett terület autonómiáját és relációját szolgálat jellegét dialektikusan kell értelmeznünk. A tudományos bibliográfia annyiban önálló, hogy meghatározott feladata, sajátos módszere, technikája, esetleg önálló műhelye van, de egyúttal része is a tudománynak: a tudományoknak, illetőleg valamely szaktudománynak. (Gondoljunk a tudománytörténet és a történelem, illetőleg a szaktudományok viszonyára. De erről még később!) Egy-egy tudományos kutatóintézet gyakran a megfelelő szakterület bibliográfiájának is gondozója, bár a produktív és a megőrző, közvetítő tudományos tevékenység egy intézmény keretében

való (több tekintetben szerencsés) összekapcsolása természetesen nem szükségszerű.¹⁶ De ha önálló intézmény (pl. könyvtár, dokumentációs szerv) keretében készül a bibliográfia, maga a bibliográfus — az, aki a kiválasztás, értékelés, rendszerezés érdemi munkáját végzi — akkor is a megfelelő tudományágban otthonos specialista, mintegy a tudomány beépített embere kell hogy legyen. Mégpedig nemcsak azért, mert különben akárhányszor még a címek megértéséig sem viszi, hanem mert az élő kutatás problematikáját értve, gyümölcseit és tudománytörténeti távlatait ismerve kell munkálkodnia.¹⁷ Ez a követelmény az általános bibliográfiára is érvényes — azzal, hogy ott meggyetemes kultúrpolitikai és kultúrtörténeti távlatokban kell eltájékozódni.

*A bibliográfia ügyéről tehát a modern társadalomnak nem a tudományos kutatás mellett, ahhoz képest alárendelten, hanem azon belül, annak részeként kell gondoskodnia. Eddig a következtetésig ágazik a gondolatmenet, amelyre a bibliográfia fontossága mellett hangoztatott első számú főérv általánosítása vezet bennünket.*¹⁸

Nézzük az irodalom áradásának félelmes növekedéséből vonható következtetéseket. Itt is a lineáris összefüggés csalóka látszatára szeretnénk rámutatni. Hiába követi az irodalom bővülő produkcióját az információs eszközök számának és terjedelmének növekedése, ha a közvetített információnak csak egy töredékét képes befogadni az egyéni tudat. Az illusztratív statisztikák közül, mint legbeszédesebbeket, hadd emeljük ki *Rothschuh* adatait, aki kimutatja, mint emelkedett 1870 és 1940 közt a fiziológiai folyóiratok összterjedelme, s ehhez képest — percenkint két oldalas olvasási sebesség és napi 8 órai olvasás mellett — mikor mennyi időbe került annak végigolvasása:¹⁹

1870	9 000 oldal	37 nap, 4 óra
1880	16 000 oldal	66 nap, 5 óra
1890	20 000 oldal	83 nap, 2 óra
1900	22 000 oldal	91 nap, 5 óra
1910	82 000 oldal	341 nap, 5 óra
1920	46 000 oldal	191 nap, 5 óra
1930	173 000 oldal	1 év, 355 nap, 6 óra
1940	192 000 oldal	2 év, 70 nap, 6 óra

Magától értetődik hogy e versenyben a bibliográfia terjedelme is nő, de nem pusztán mennyiségi síkon kell eleget tennie a fokozódó kívánalmaknak, hanem úgy, hogy szolgálatának minőségén is változtat, kiterjeszti illetékességi körét. Ez az igény vetítődik ki a tömörítvényeket, kivonatokat közlő tájékoztató orgánusok és a különféle típusú irodalmi szemlék elterjedésében. A bibliográfia és az érdemi tudományos közlés emez

¹⁶ Vö. *Csáry* István: A könyvtár mint a bibliográfiaszerkesztés műhelye. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1956. 25–76. l.

¹⁷ Vö. *Csáry* István: Válogatás és teljesség. A könyvtári és bibliográfiai gyűjtés kettős arculata. = Könyv és Könyvtár 4. köt. 1965. 5–41. l. Különösen a 26–28. l.

¹⁸ Ahogy a *Weinberg*-jelentés megfogalmazza: „A műszaki társadalomnak fel kell ismernie, hogy a műszaki tájékoztatás a tudományok értékes és szerves része.” I. m. 4. l.

¹⁹ *Rothschuh*, K. E.: Das ungenutzte Wissen. Die Literatur und die medizinische Forschung. = Nachrichten f. Dokumentation, 6. Jg. 1955. 54. l.

átmeneti orgánumaikra még visszatérünk. Itt elég annyi, hogy a bibliográfia több vonatkozásban a közvetlen, érdemleges információ eszközévé kezd előlépni, s ez elvileg is figyelmet érdemlő, új jelenség.

Rothschuh számsorának logikai záróköve: az irodalom tömege rohamosan nő, míg az egyén teljesítőképessége lényegesen nem változik.²⁰ A tudományos eredmények követeése ennek következtében társadalmi feladattá változik. Nemcsak a közvetítésről, megőrzésről és átörökítésről kell azonban szervezeten gondoskodni, hanem a felhalmozott információtömegnek emberi tudatokban való lepárlásáról is: mintegy az irodalom kollektív elolvasásáról. Ez összetett tevékenység kiemelkedő mértékben a könyvtárak és bibliográfiai intézmények funkciórendszerébe tartozik, de nem autonóm feladatként, hanem a tudományos kutatás egészével szerves összefüggésben.²¹

Hulme szerint három tényezőn: a bibliográfia (azaz „a feljegyzett, rögzített ismeretek szervezésének tudománya”), az oktatás és a tudományos kutatás erőinek kombinációján alapulnak a modern civilizáció létfeltételei.²² Ami bennünket illet, ennél bonyolultabbnak, több összetevőn felépülőnek ismerjük a civilizációs folyamatot.²³ Ha azonban a megállapítás csupán kiemelni óhajtja azt, ami a modern anyagi és szellemi kultúra mechanizmusában valóban új és lényeges, akár tovább is mehetünk *Hulme*-nél, a hármat egy tényezőre redukálva. Ezt teszi *Taube*, akinek jelmondatszerű fogalmazásán csak ronthatnánk, ha fordításban idéznénk: „Civilization proceeds because man can store, transmit and consult the record.”²⁴ Hasonló álláspontnak ad kifejezést *Jesse H. Shera* s hozzáteszi, hogy e tevékenységeket viszont a könyvtártudományi és dokumentációs kutatások tehetik eredményesebbé.²⁵

Semmi kétség: ezek is szuperlatív tételek. Olyanok azonban, amelyek nem retorikájukkal hökkentenek meg, hanem józan merészségükkel. Egyszerűen megjelölik a bibliográfia helyét a modern társadalomban. Ezzel már túl is futottunk a bevezető szakasz kitűzött célján, s a feladatok érintésével mondanivalónk érdeméhez jutottunk. De csak így lehetett jelentőségét valamelyest foghatóvá tenni.

1.4 A meghatározás gyakorlati értelméről

Témánk indoklása keretében még a fogalom tisztázatlanságának, illetve a rá vonatkozó nézetek különbözőségének hátrányáról kell szólnunk lehető rövidséggel.

Legtöbb kár a *genus proximum* vitás voltából származik. A dokumentáció eszköze,

²⁰ Vö. *Swanson*, Don R.: On improving communication among scientists. = *The Library Quarterly*, 36. vol. 1966. 79. l.

²¹ E tárgyról bővebben a szerző Válogatás és teljesség c. idézett dolgozatában.

²² *Hulme*, Edward Wyndham: *Statistical bibliography in relation to the growth of modern civilization*. London, 1923. Grafton. 9. l.

²³ Termelőerők, termelési viszonyok, az ismeretközlés szervezeten, természetes formái stb.

²⁴ *Taube*, Mortimer and associates: *Storage and retrieval of information by means of the association of ideas*. = *American Documentation*, 6. vol. 1955, 2. l.

²⁵ „On our ability to prosecute fruitful research and development may rest the very future of our civilization. . .” (*Shera*, *Jesse H.*: *Research and development in documentation*. = *Library Trends*, 6. vol. 1957. 205. l.

ága, módszere-e a bibliográfia, vagy semmi köze a dokumentációhoz? Vagy a dokumentáció nem volna más, mint egy formája, aktívabb, kiterjesztett módja a bibliográfiának? Lényegi vagy járulékos tevékenység-e a bibliográfia? Tekinthető-e a könyvtár a bibliográfia illetékes gazdájának, műhelyének? És ha nem, önálló tevékenység-e vagy más tevékenységi ágakhoz (pl. a könyvkiadás, kutatóintézetek vagy folyóiratok feladatköréhez) kapcsolódik? Amilyen egyszerűen hangzanak a kérdések, olyan sokféle választ kapunk rájuk.²⁶ A nézetkülönbségek aztán nemcsak irodalmi, kongresszusi csatározásokon szegülnek szembe egymással, hanem átveddnek a gyakorlatba is, zökkenőket okozva az információs folyamatban. Az egymás szavát nem értő partnerek vagy ellenfelek közt ésszerű munkamegosztást létrehozni, a megfelelő intézményeket szervezett alá- és mellérendeltségi viszonyba állítani ilyen körülmények közt nem könnyű dolog. Tág tere nyílik a rögtönzött, szegényes (s épp ezért drága) megoldásoknak.

Messzemenő következményekkel jár az is, hogyan értékeljük a bibliográfiai tevékenységet. Akik a bibliográfiai munka mesterség mivoltát hangsúlyozzák, rontják annak esélyét, hogy megfelelő kvalitású tudományos erők életpályául válasszák a bibliográfusságot. A személyi faktor pedig kedvezőtlenül alakíthatja a bibliográfusi szemléletet s a bibliográfiai minőségét. (Avult, mesterkéltszakrendszerek, semmitmondó vagy félrevezető annotációk, a bibliográfusok tartózkodása az értékelő válogatástól stb.) S a bibliográfia, amit nem tudományos igénnyel s jártassággal készítenek, mi alapon jutna szerephez a tudományos munkamegosztásban? Természetesen ugyanígy kizárja magát a tudós republikából az a bibliográfus is, aki autonóm tudományos diszciplínának deklarálja a bibliográfiát s nem keresi a közös feladatot a tudománnyal vagy a tudományokkal.

Vállalkozásunk értelme mellett szól végül a fogalom terjedelme körüli bizonytalanság. Vannak teoretikusok, akik a recenzióig vagy a tudománytörténetig tágítják a bibliográfia határát. Mások az annotált vagy a referátummal ellátott bibliográfiát is kirekesztik s csak a szimpla könyvcímjegyzékeknek adnak polgárjogot. Ez sem csupán műfaji vagy szisztematizálási bizonytalanság. A műfaji leszűkítés mögött gyakorlati igénytelenség húzódik meg: a bibliográfus munkájának merőben technikai jellegű nyilvántartó munkává való redukálása.

2. A KÖVETENDŐ MÓDSZERRŐL

Nem akarjuk egy agyafúrt mondatba gyömöszölni a fogalmi jegyeket. Minél összetettebb egy jelenség, annál kevesebb a haszna a maximális tömörségű meghatározásoknak ahhoz képest, amit tömören összefoglalnak, tehát a tartalom konkrét számbavételéhez, az összefüggések nyomkövetéséhez és a meghatározás levezetéséhez, indoklásához képest. Különösen, ha a fogalom új, változó vagy vitatott. Ezért a részletes számbavételre és kifejtésre kívánunk nagyobb gondot fordítani. E sorok írásakor ama bizonyos körmondat, a formális meghatározás, még homályba burkolódik előttünk, pedig

²⁶ A bibliográfia illetékes műhelyének vitairódmához vö. a szerző idézett dolgozatát.

a fogalomra vonatkozó ismereteinket a munka megkezdése előtt tisztába tettük. De ha sikerülne is végül kimódolnunk valamely szerencsés tömörítő szöveget, a dolgozat egészét szánjuk meghatározásnak.

Az ilyen igénnyel készülő meghatározásnak a következő vetületekben kellene megszereznie és kiértékelnie mindazt, amit a bibliográfiáról tudunk:

(1) A bibliográfia története, tekintettel a hozzá fűződő vélekedésekre és elvárásokra, illetőleg a tényleges szerepre, amit a társadalomban betöltött.

(2) A bibliográfia funkciója (tapasztalati összefoglalás és posztulatív kifejtés).

(3) A bibliográfia helye a kultúra rendszerében, viszonya az ismeretszerzés és közlés egyéb ágaihoz, főleg a tudományokhoz (és egyes tudományokhoz), valamint a könyvtárhoz és a dokumentációhoz.

(4) A bibliográfia tárgyköre, tartalma.

(5) A bibliográfia formai eszközei és kellékei.

(6) A bibliográfia tárgyi és formai kategóriái: bibliográfiai műfajok, a bibliográfiák osztályozása.

(7) A bibliográfiai tevékenység: szervezet, módszerek, technika. A bibliográfus és hivatása

A tárgy szétbontása a felsorolt szempontok szerint, s a kapott metszetek szintetizálása — ha a tanulmányozás elég beható — a bibliográfia elméleti alapkérdéseinek monografikus feldolgozásához vezet. Mivel azonban ez a dolgozat egyfelől a bibliográfia elvi kérdéseit vizsgáló tanulmányosorozat tagjaként, másfelől éppen egy bibliográfiaelméleti monográfia előtanulmányául íródik, szabad és célszerű szűkebbre vonnunk a látómezőt. Három korábbi dolgozatra való hivatkozás mellett — amelyek közül az egyik a bibliográfia, a könyvtár és a dokumentáció viszonyát igyekezett tisztázni,²⁷ a másik a bibliográfia tartalmi és formai kategóriáit rendszerezte,²⁸ a harmadik pedig a bibliográfiának az irodalom megőrzésében és „elfelejtésében” betöltött szerepét vizsgálta²⁹ — mostani feladatunkat a forgalomban levő meghatározások számbavétele alapján nyerhető, illetőleg önállóan megállapított fogalmi jegyek rendszerezésére, s főleg a bibliográfia funkciójának s a tudományokhoz való viszonyának: technika-, ill. tudományjellegének vizsgálatára korlátozzuk. E két utóbbi metszetre való szorítkozás egyrészt azért célszerű, mert a funkció és a jelleg (a minősítés) megvilágítása mond legtöbbet a bibliográfia lényegéről, másrészt, mert ezek a legkevésbé tisztázott pontok. És mert nem áll rendelkezésre teoretikus igényű bibliográfiatörténet, amely nyomon követné a bibliográfia társadalmi szerepének alakulását, vagy más, számunkra hasznos elméleti szempont szerint inter-

²⁷ Uo.

²⁸ A bibliográfiák osztályozásának néhány kérdése. = Könyv és Könyvtár, I. 1958. 7–19. l.

²⁹ Válogatás és teljesség. I. h.

pretálná adatait,³⁰ néhol (különösen a funkció kifejtésénél) magunk követünk történeti szálakat. Emiatt hosszabb kitérők adódnak, s a gondolatmenet tényekkel való alátámasztása nem lesz egyenletes. Erre vezet helyenkint a polemizálás kényszere is, ami nagyrészt abból adódik, hogy tárgyunk elmélete ma még alig több rögtönzött nézetek halmozásánál.

3. MI A BIBLIOGRÁFIA?

3.1 Értelmezések és meghatározások áttekintése

A szakirodalomban talált definíciókat a rövideg és áttekinthetőség kedvéért felsorolásszerűen és nem mindig szó szerint közöljük, hanem az azonos értelműek közül csak egyet idézünk, s ahol lehet, több egyező értelmű meghatározást összevonunk. A meghatározások után felsoroljuk a szerzőket, akik azokat megfogalmazták, illetőleg magukévá tették, a nevek mellett pedig feltüntetjük a meghatározást tartalmazó munkák megjelenési évét. Az időrend meglehetősen tisztán mutatja, van-e és milyen kapcsolat a bibliográfia s a rá vonatkozó nézetek fejlődése között, és hogy egyáltalán történeti fejlődésláncba állíthatók-e ezek a nézetek. A terminológiai bizonytalanság illusztrálásul azokat a helleket is felvettük az áttekintésbe, amelyek kitérnek a meghatározás elől, vagy tartalmatlan, frázisszerű meghatározást adnak:

A könyvről szóló ismeretek összessége. (Mai szóhasználat szerint a „bibliológiának” megfelelő stúdium.)

1775 Denis³¹

1797 Boulard³²

1814 Horne³³

1903 Kleemeier³⁴

1906 Brown³⁵

³⁰ Vö. Bestermann, Théodore: Les débuts de la bibliographie méthodique. 2. éd. Paris, 1950. Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve. Bevezetés a könyvészetbe. 1. köt. A leíró és rendszeres bibliográfia. Bp. 1941. Széchényi Könyvtár. 584 l. 1 t. — Murra, Kathrine O.: History of some attempts to organize bibliography internationally. = *Shera—Egan*: Bibliographic organization. Ed. by —. Chicago, 1951. Univ. Pr. 24—53 l. — *Lonchamp*, Frédéric C.: Notes sur le développement historique de la bibliographie. = *Bulletin du Bibliophile*. 1949. 522—535., 566—584. l. — *Malclès*, L—N.: I. m. — *Szinnyei* József, id.: Az első magyar bibliográfus. Bp. 1901. M. T. Akadémia. 291. — *Szinnyei* József, ifj.: A magyar irodalomtörténetírás ismertetése. 2. jav. bőv. kiad. Bp. 1878. Eggenberger. IV, 71 l. — *Schneider*, Georg: Theorie und Geschichte der Bibliographie. — *Milkau*, Fritz: Handbuch der Bibliothekswissenschaft, 1. Bd. 828—829 l. — *Thyregod*, Oskar: Die Kulturfunktion der Bibliothek. Haag, 1936. M. Nijhof. 220 l. 9. Kapitel: Der ehrenvolle Weg der Bibliographie. 176—184. l. — Elméleti színvonalát tekintve messze kiemelkedik e sorból *Kőhalmi* Béla Bibliográfia c. jegyzete (1. r. Bp. 1958. Felsőokt. Jegyzetelátó V. 140 l.), mely a tárgy történetét marxista szellemben, a felépítmény részeként, a gazdasági fejlődés összefüggésében ábrázolja.

³¹ *Denis*, Mich[ael]: Grundriss der Bibliographie oder Bücherkunde. Wien, 1775. J. T. Trattner. (Az egész könyv ezt a felfogást tükrözi.)

³² *Boulard*, S.: *Traité élémentaire de bibliographie*. Paris, 1797. Boulard. 140 l. (Könyvtárosi és könyvekereskedői ismeretek.)

³³ *Horne*, Thomas Hartwell: An introduction to the study of bibliography. London, 1814. Cadell and Davies. 1—2. vol. (Tartalma: könyvtártan, írástörténet, könyvtörténet. A bibliográfiát csak érinti.)

³⁴ *Kleemeier*, Friedrich Johann: Handbuch der Bibliographie. Wien, 1903. VIII, 300 l. (Könyvről, könyvtárról szóló ismeretek.)

³⁵ *Brown*, James Duff: A manual of practical bibliography. London, 1906. 3—4 l.

1927 McKerrow³⁶
1928 Larousse du XXe siècle
1928 Van Hoesen³⁷
1935 Fumagalli³⁸
1949 Irwin³⁹
1955 Encyclopédie Larousse méthodique
Könyvek irodalmi gyűjteménye.
1955 Varjas⁴⁰

Irodalomjegyzék, könyvjegyzék, ill. az ilyen jegyzékekre és készítésükre vonatkozó ismeretek

1811 Anasztaszevics⁴¹
1931 Barwick⁴²
1931 Schneider⁴³
1950 Bowers⁴⁴
1951 Szovetszkaja Énciklopédija
1952 Kirchner⁴⁵
1953 Der grosse Brockhaus
1959 Új magyar lexikon

Nyomatott irodalmi szövegek (külső, materiális) leírása és összehasonlító (kiadástörténet, szövegtörténeti) tanulmányozása. (Az irodalmi kutatás „grammatikája”)

1930 Greg⁴⁶
1931 Barwick⁴⁷
1950 Bowers⁴⁸
1959 Stokes⁴⁹

A tágabb értelemben vett irodalomtörténet egy formája. (Az irodalomtörténet „Codex Diplomaticusa”)

1689 Beughem⁵⁰

³⁶ McKerrow, Ronald: An introduction to bibliography for literary students. Oxford, 1927, Clarendon pr. XV, 359 l. (A könyvről, történetéről, tipográfiai és egyéb sajátosságairól, azonosításának módszereiről.)

³⁷ Van Hoesen, Henry Bartlett: Bibliography. Practical, enumerative, historical. An introductory manual. With the collaboration of Frank Keller Walter. New York—London, 1928. Ch. Scribner's Sons. 3. l.

³⁸ Fumagalli Giuseppe: Bibliografia. Rif. e ampl. del „Manuale di bibliografia” di Giuseppe Ottino. 4. ed. riv. e arricchita da — e Olga Pinto. Milano, 1935. Hoepli. XXIV, 488 l. (A könyv tárgyköre ezt a felfogást tükrözi.)

³⁹ Irwin, Raymond: Librarianship. Essays on applied bibliography. London, 1949. Grafton. 131 l. “Bibliography is the study of the book throughout its life.” 62—63. l.

⁴⁰ Varjas Béla: A könyvtártudomány elvi alapjai és rendszere. = Magyar Könyvszemle, 71. évf. 1955. 17. l.

⁴¹ Idézi: [Szavova] Savova, Elena: La théorie de la bibliographie selon V. S. Sopikov. = Bulletin des Bibliothèques de France, 5e an. 1960. 401. l.

⁴² Barwick, G. F.: Bibliographical societies and bibliography. = The Library, 4th ser. 11. vol. 1931, 151. l.

⁴³ Schneider, Georg: I. m. 828. l.

⁴⁴ Bowers, Fredson: Some relations of bibliography to editorial problems. = Studies in Bibliography, 3. vol. (1950.) 38. l. „Enumeratív” bibliográfia

⁴⁵ Lexikon des Buchwesens.

⁴⁶ Greg, Walter Wilson: The present position of bibliography. = The Library, 11. vol. 1930. 250. l. (“B. is the study of the material transmission of literary and other documents.”)

⁴⁷ Barwick, G. F.: I. h. „Bibliography is concerned with all details of the production of a book: the paper, its make and watermark; the number of sheets and their numeration, whether by signatures, foliation or pagination, the type and all its peculiarities and variations.”

⁴⁸ Bowers, Fredson: I. h. “Analytical bibliography”: “the investigation of a book as a material object”.

⁴⁹ Stokes, Roy: The teaching of bibliography. = Library Trends, 7. vol. 1959. 582—591. l.

⁵⁰ Beughem, Cornelius a: Apparatus ad historiam literariam novissimam, qui est bibliographia eruditorum critico-curiosa. Amstelædami, 1689. Apud Janssonio — Waesbergios. 5. sztl. old.

1821 Ebert⁵¹
1927 Tourneur-Aumont⁵²
1930 Moravek⁵³
1953 Babiczki⁵⁴

Általános segédtudomány. Valamennyi tudomány segédtudománya.

1901 Langlois⁵⁵
1934 Otlet⁵⁶
1955 Varjas⁵⁷
1958 Kóhalmi⁵⁸
1960 Vleeschauwer^{58a}

A szellemi életet tükröző tudomány: a megtestesült szellemi alkotások módszeres leírása és nyilvántartása.

1954 Módis⁵⁹
Rögzített ismeretek rendszerezésének tudománya
1923 Hulme⁶⁰

Az ismeretközlés rendszerének egyik alkotóeleme: másodlagos szintű ismeretközlési technika.

1951 Clapp⁶¹
1952 Egan, Shera⁶²

A nevelő és propagatív tevékenység egy területe.

1813 Szopikov⁶³
1955 előtt Tropovszkij⁶⁴

A közreadott és többszörözött szövegek összességének ismerete.

1950 Malclès⁶⁵

⁵¹ Ebert, Friedrich Adolf: Allgemeines bibliographisches Lexikon. 1–2. Bd. Leipzig, 1821. IX. 1. – „Die Bibliographie ist in ihrem weitem umfange der Codex diplomaticus der Literar-Geschichte, der sicherste Grad- und Höhenmesser der literarischen Kultur und Tätigkeit.“

⁵² *Tourneur-Aumont*, Jean: Idées bibliographiques de l'An II. Les rapports d'Urbain Domergue et Henri Grégoire. = Revue des Bibliothèques. 37e an. 362. l. – „... une forme d'histoire des lettres, des sciences et de la philosophie.“

⁵³ *Moravek* Endre: A magyar klasszika-filológiai irodalom bibliográfiája 1901–1925. Bp. 1930. Egyetemi Ny. VIII.1.

⁵⁴ *Babiczki* Béla: Bibliográfia. Bp. 1953. [1954.] Felsőoktatási Jegyzetell. 7. l.

⁵⁵ *Langlois*, Charles-Victor: Manuel de bibliographie historique. Paris, 1901. Hachette. XII, 624 l.

⁵⁶ *Otlet*, Paul: Traité de documentation. Le livre sur le livre. Théorie et pratique. Bruxelles, 1934. D. van Keerberghen et Fils. 286. l.

⁵⁷ *Varjas* Béla: I. m. 11., 17. l.

⁵⁸ *Kóhalmi* Béla: I. m. 5–7. l.

^{58a} *Vleeschauwer*, H. J.: Le problème des sciences auxiliaires et son importance pour la bibliothèque. = Mousaion, 1960. 41–42. no. 69–71. l.

⁵⁹ *Módis* László: A Tiszántúli Bibliográfia s általában a tájbibliográfiák kérdései. Vitaanyagul szánt tervezet. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1954. 58–59. l.

⁶⁰ *Hulme*, Edward Wyndham: Statistical bibliography in relation to the growth of modern civilization. London, 1923. Grafton. 9. l.

⁶¹ *Clapp*, Verner W.: The role of bibliographic organization in contemporary civilization. = *Shera–Egan*: Bibliographic organization. 1951. 3. l.

⁶² *Egan*, Margaret E. – *Shera*, Jesse H.: Foundations of a theory of bibliography. = Library Quarterly, 22. vol. 1952. 125., 127., 132., 134. l.

⁶³ Idézi: *Babiczki* Béla: I. h. 36. l.

⁶⁴ Idézi: [*Tolkacsev*] Tolkatschev, N. T.: Tropovskis Rolle bei der Entwicklung von Theorie und Methoden der sowjetischen Bibliographie. = Zu neuen Problemen der Bibliographie. Leipzig, 1955. Verl. f. Buch- u. Bibliothekswesen. 27. l.

⁶⁵ *Malclès*, L. – N.: Les sources du travail bibliographique. 1e tome. Bibliographies générales. Genève, E. Droz – Lille, Giard. 1950. 3. l.

Túlságosan általános meghatározást ad :

1782 *Née de la Rochelle*⁶⁶

1915 *Révai nagy lexikon*

1939 *Kozocsa*⁶⁷

1957 *Meyrat*⁶⁸

1961 *Kunze*⁶⁹

Nem ad meghatározást :

1947 *Encyclopaedia Britannica*

1953 *Encyclopaedia Americana*

1955 *Grande dizionario enciclopedico*

Az áttekintés, az időrend azt mutatja, hogy a bibliográfiai tevékenység fejlődése és a rá vonatkozó meghatározások közt nincs megfelelés, vagy ha van, igen áttételes, aligha kibogozható. Nyilvánvalóan közhelyszerű megállapítások élnek egymás mellett századokon át, egymástól s a bibliográfiai valóságról tudomást sem igen véve. Néha pedig felbukkan egy-egy ellenőrzetlen, elszigeteltségre ítélt ötlet. Fejlődés csak annyiban mutatkozik, hogy egyik-másik legújabb keletű meghatározás az írásos közlés, vagy általában a kommunikáció rendszerében helyezi el a bibliográfiát, tehát logikailag helyesen, korszerűen. De megmarad a felfogásbeli tarkaság, tovább élnek a közhelyszerű megállapítások.

Az eltérések egy része egyszerű szóhasználatbeli különbség, amit a *bibliográfia* = *könyvleírás* terminus tág értelmezhetősége tesz lehetővé, a könyvkultúra, az irodalom, az ismeretközlés összefonódása a kultúra egészével pedig kellően magyaráz. E parttalan jelenségcsoportból ki-ki olyan széles darabot sáncol körül, amekkora szemléletének vagy szükségletének megfelel. Nem köti megegyezés: a bibliográfiaelmélet, amely kötelező, közös terminológiát alakíthatna ki, olyan lévén, amilyenek az imént jellemeztük.⁷⁰ A meghatározások seregszemléje mindamellettt módot ad rá, hogy egyrészt megtisztítsuk a bibliográfia fogalmát a hozzátapadt téves képzetektől, másrészt a helytálló jegyekből olyan mozaikképet állítsunk össze, amely révén a közmegegyezés legelterjedtebb elemei beilleszthetők egy korszerű meghatározásba.

3.2 Kirekesztendő értelmezések

A „*könyvről szóló ismeretek összessége*” olyan stúdium, amelyben való jártasság hozzátartozik ugyan a bibliográfus alapképzettségéhez, de maga nem tekinthető bibliográfiaiának. Ezeket az ismereteket a közmegegyezés manapság *bibliológia* néven foglalja össze.⁷¹ Hasonlóképpen terminológiai önkényesség a „*nyomatott irodalmi szövegek összehasonlító*

⁶⁶ *Née de la Rochelle* : I. m. 10e tome, XII. 1.

⁶⁷ *Kozocsa* Sándor: Bevezetés a bibliográfiába. Bp. 1939. Egyetemi Ny. 4. L.

⁶⁸ *Meyrat*, J.: Report on the general principles governing international bibliographical work. Paris, 1957. Unesco. 2. l.

⁶⁹ *Kunze*, Horst: Gegenstand und Methoden der Bibliothekswissenschaft. = Zentralblatt für Bibliothekswesen. 75. Jg. 1961. 107. l.

⁷⁰ A „*Schneider*”- vagy „*Gulyás*”-típusú munkák valójában nem annyira elméleti mint metodikai érdekűek.

⁷¹ Ld. *Molnár* Pál e kötetben közölt dolgozatát.

tanulmányozását” minden további nélkül bibliográfiának nevezni. A szövegekről — természetesen — készülhet olyan tüzetes leírás, amely eredetükre vagy történetük lényeges mozzanataira fényt derít (sőt, a kiadástörténeti szükségleteket kielégítő leírás bizonyos bibliográfiatípusok alapkelléke), de ez nem ok arra, hogy a bibliográfiát szövegtörténetnek tekintsük. Joggal mellőzhetjük továbbá azokat az értelmezéseket, amelyek a bibliográfia egyik vagy másik fogalmi jegyében látják magát a fogalmat. Pedig éppen a legelterjedtebb meghatározások tartoznak ebbe a csoportba: az, hogy a bibliográfia egyszerűen *könyvjegyzék*, *irodalomjegyzék*, ill. az ilyen jegyzékek készítéséről szóló ismeretág, vagy hogy a bibliográfia „*irodalmi szövegek külső, materiális leírása*”, ill. „*szellemi alkotások módszeres leírása*”. Aki a bibliográfiában nem lát egyebet jegyzéknél, szem elől téveszti, hogy a jegyzéken kívül egyéb formái is ismeretesek az irodalom (az információ, a grafikus kommunikáció) nyilvántartásának (pl. összefüggő értekező szöveg, lyukkártya, mágneses szalag stb.), és hogy a hagyományos formájú bibliográfiának is csak *egyik* tulajdonsága az, hogy jegyzék. A jegyzéket mint formát, mint tárgyak, adatok, tudattartalmak nyilvántartásának, áttekintésének vagy rendszerezésének eszközét, a gyakorlati élet és a tudomány valamennyi területén alkalmazzák: az árucikkek listáitól az orvosi gyógyszerkönyveken át a szótárakig és a leíró természettudományok különböző típusú kézikönyveig. Csak hogy a jegyzékek minden lényeges vonásukban különböznek egymástól, kivéve enumeratív formájukat. Ezért, ha többet akarunk mondani róluk, mint amennyit rendszerint már elnevezésük kifejez, éppen az egyéb, lényegi (pl. a tartalomra, szerkezetre, funkcióra vonatkozó) fogalmi jegyeket, és nem a jegyzék formát kell megfelelő hangsúllyal említenünk.

Még felületesebb dolog a bibliográfiát mint elméleti és gyakorlati ismeretkört a könyvjegyzék készítését illető tudnivalókra redukálni. Mert hisz a jegyzékkészítés tudnivalói többnyire technikai szintűek: sem terjedelmük, sem bonyolultságuk nem indokolja, hogy összeségüket mint „ismeretágot” külön számon tartsuk. Ha viszont *mindazokra* az ismertekre gondolnánk, amelyeken többé vagy kevésbé közvetett módon a jegyzékkészítés művelete s a jegyzék mint produktum felépül, nagyon messze kellene mennünk. A szakbibliográfiát tekintve az egyes tudományágakig, ajánló bibliográfiák esetén a népművelésig, bibliofil jegyzékek esetén pedig a papírgyártás, a nyomdászat, a könyvkereskedelem és a grafika történetéig stb. Gondolhatnánk persze a bibliográfia történetére és a bibliográfiához fűződő elméleti problematikára, mint amely megérdemli az önálló tanulmányozást. De ezek is csak igen közvetett értelemben tekinthetők a „jegyzékkészítésre vonatkozó” ismeretágnak. De nem is szerencsés dolog, hogy tárgyuktól — amelynek elméletét vagy történetét vizsgálják — meg nem különböztetve, egyszerűen a „bibliográfia” címkét ragasszuk rájuk. Vitatható különben, hogy helyes-e akár a bibliográfiaelméletet, akár a bibliográfiatörténetet önálló stúdiumnak minősíteni. De erre még visszatérünk.

Hasonlóan csak *egyik* fogalmi jegye a bibliográfiának az, hogy „*leírás*”. Ugyanennyi joggal lehetne kiragadni — mint részt az egész helyett — hogy „*válogatás*”, „*tartalmi tájékoztatás*” vagy „*rendszerezés*”. Mint *alárendelt* fogalmi jegy, természetesen mind a „*jegyzék*”, mind a „*leírás*” helyet kap a meghatározásban.

3.3 Felhasználandó értelmezések

3.31 A bibliográfia mibenlétéről

Közelebb hatolnak a bibliográfia lényegéhez azok az értelmezések, amelyek „nyilvántartás”, „gyűjtemény” és „tevékenység” mivoltát emelik ki. („Megtettesült szellemi alkotások nyilvántartása”, „könyvek irodalmi gyűjteménye”, „a nevelő és propagatív tevékenység egy területe” stb.) A „nyilvántartás” mint műszó, nyelvérzékünk szerint alkalmazható az információ bármilyen technikával történő számontartására és visszakeresésre való alkalmassá tételére (tehát a jegyzékre éppúgy mint az elektronikus számológép memóriahordozójára), sőt értekező és értékelő összefoglalására is. A „gyűjtemény” terminus persze virtuálisan értendő, s a rögzített tudattartalmak nyilvántartásának azt a vonását emeli ki, hogy — akár a könyvtári gyűjtemény — megőrzésre szánt tartalmait valamely gyűjtési elv szerint keresi össze, szelektálja és szervezi egységgé. (Néha persze a szó konkrét értelmében is beszélhetünk bibliográfiai gyűjteményről. Ilyen pl. a nemzeti könyvtár gyűjteménye.) A „tevékenység” hangsúlyozásával pedig azt óhajtjuk kifejezni, hogy a bibliográfia több mint „nyilvántartások” vagy az előbbi értelmében vett „gyűjtemények” passzív materiája. Tevékeny faktora a kultúra folyamatának, s az információk forgalmának lebonyolításában betöltött szerepe éppen napjainkban emelkedik a kontinuitás, szervezetség és tudatosság magasabb szintjére. (A *Szopikov—Tropovszkij*-féle meghatározás másik eleme — hogy ti. a bibliográfia nevelő, propagatív tevékenység lenne — már ismét leszűkíti a fogalmat, hacsak *mi* nem adunk a propagálásnak olyan tág értelmet, hogy a bibliográfiai módszerekkel történő információközvetítés valamennyi típusa beleférjen.) E megjelöléseket, mint amelyek a fogalom egy-egy lényeges oldalát jellemzik, be kell építünnünk a bibliográfia meghatározásába.

3.32 A formáról, módszerről és technikáról

Bár a meghatározások e vonatkozásban kevés kiemelni-, vagy megvitatnivalót kínálnak, röviden beszélünk kell a „nyilvántartás” *módszeréről*, a „gyűjtemény” *formájáról* s a „tevékenység” *eszközéről, technikájáról*.

Fentebb negatív hangsúly esett a *jegyzékre*, mint ami nem tekinthető a bibliográfia lényegének. Mint formai jegy, azonban mind a mai napig domináló szerepet játszik s a kartoték vagy lyukkártya technikájú vagy elektronikus eszközök útján tárolt bibliográfiai gyűjtemény is tetszés szerint átalakítható jegyzékké. Hasonlóan nem lényege, de lényeges tartozéka a bibliográfiának a dokumentumok materiális *leírása*. Hangsúlyozandó azonban, hogy a korai bibliográfiák közül sok még a címet is pontatlanul, csak értelemszerűen említette, teljesen mellőzve a leírás többi adatát,⁷² s a jelenkoraiak közt is

⁷² Pl. *Jöcher* Christian Gottlieb: Compendiöses Gelehrten Lexikon. 2. Ausg. Lpz. 1726. J. F. Gleditsch. 14 sztl. lev. 1682. [6] has. — *Molnár* János: Magyar könyvház. 1–4. szakasz. Pozsony 1783. Landerer.

akadnak bizonyos típusok, amelyek leírás nélkül is meg tudják oldani feladatukat. (L. az olyan index jellegű munkákat mint a mi nyelvjárási bibliográfiánk, amely még a szerzők nevét s a dolgozatok címét sem tünteti fel, csupán a keretművek, folyóiratok szígláját, kötet- és oldalszámát.⁷³) S ha még a dokumentumok valamely *gyűjtési elv szerinti felkutatását, kiválasztását*, tartalmuk (referátumok, annotációk, tárgyszók kódjelek vagy más szimbólumok útján történő) *ismertetését* vagy *kifejezését* és az anyag valamely *rendező elv szerinti* prezentálását is említjük, áttekintettük a fogalom lényeges módszerei és instrumentális jegyeit. E jegyek közül egyik-másik bizonyos típusú bibliográfiák esetén elmaradhat vagy háttérbe szorulhat — pl. az irodalom valamely egységének összefoglaló, szövegszerű ismertetése esetén, amikor a címek szövegbe ágyazva vagy függékben szerepelnek.

Lényeges mozzanatnak tartjuk, hogy a bibliográfia nincs kötve egyetlen formához vagy technikához, hogy sokféleképpen, akár értekező előadásmódban is tükrözheti az irodalmat. Nem azért, mintha a hagyományos technikát, a bevált módszereket most már háttérbe kellene szorítani valami rangosabb megoldás kedvéért, hanem hogy hangsúlyozzuk azok alárendelt, eszközi jellegét. Eddig nagyrészt éppen e járulékos oldal aprólékos kidolgozása, sőt abszolútizálása jellemezte a bibliográfia tanulmányozását, és terelte el nagyrészt a figyelmet a tárgy lényegéről. Napjaink információs folyamatának valamennyi tényezője azt kívánja, hogy a bibliográfiának ne legyenek *megkötő* hagyományai, hanem ellenkezőleg, a hagyományaitól idegen lehetőségeket is hasznára tudja fordítani.

3.33 A bibliográfia tárgyáról

Figyelmet érdemelnek a meghatározások abból a szempontból is, miben jelölik meg a bibliográfia tárgyát. A könyvben-e vagy általánosabban, az általánosság különböző fokozatait képviselő kategóriákban: a „megtestesült szellemi alkotásokban”, a „rögzített ismeretekben”, az „irodalomban” vagy a „közreadott és többszörözött szövegekben” stb. Az „irodalmat” — közkeletű értelmében — szűknek találjuk. Ugyanígy a „közreadott és többszörözött szövegeket”. Hisz épp ma van elmosódóban a határ a publikált, félig publikált és kézirat jellegű dokumentumok különféle típusai között és lép fel tarka sokféleségben egymás helyetteseként a hagyományos szöveg, a mikrofilm és más szövegreprodukció, a kép- és hangrögzítés — hogy az egyébként, nem nyelvileg kifejezett információk hordozóinak összefonódásáról ne is beszéljünk. A „megtestesült szellemi alkotások köre” viszont szélesebb a bibliográfia illetékességi területénél, nemkülönben a „rögzített ismereteké”. Mindkét kiterjesztés a tárgyi emlékek légióit vonná be a bibliográfiai nyilvántartás feladatkörébe, fogós problémák elé állítva a bibliográfust — mind elméleti, mind gyakorlati téren. A tárgykör, az illetékesség tehát nyilvánvalóan a bibliográfia egyik sarkalatos pontja, amely körül ellentmondó nézetek alakultak ki.

⁷³ Benkő Loránd — Lőrincze Lajos: Magyar nyelvjárási bibliográfia. 1817 — 1949. Bp. 1951. Akadémiai K. 259 l.

Elvi alapon azoknak van igazuk, akik — a kultúra hordozóit szétválaszthatatlanul összefonódott rendszernek tekintvén — minden tudattartalmat hordozó dokumentumot, minden tudományos, művészi vagy tanulmányi értékű tárgyat összefüggésében, egyetlen nyilvántartási rendszer keretében óhajtának regisztrálni. Tehát nemcsak a kéziratokat vagy a nyomtatott, de (a szó közkeletű értelmében) nem irodalmi dokumentumokat (pl. térképeket, grafikai alkotásokat, plakátokat, röplapokat) nem rekesztik ki, hanem az egyedi műalkotásokat és a történelem tárgyi emlékeit sem. Innen aztán csak egy lépés a személyeknek és intézményeknek, mint az információ forrásainak nyilvántartása. Amint a leíró természettudományok leltározzák és térképezik az anyagi világot, ugyanúgy szedné számba egy komplex leíró diszciplína a társadalom kulturális tevékenységét és alkotásait, beleértve persze a *természeti* jelenségeket tükröző dokumentumokat és intézményeket — egész a növény- és bogárgyűjteményekig, ásványtárakig, természettudományi múzeumokig. Egy ilyen átfogó nyilvántartási rendszert ugyan már nem nevezhetnénk bibliográfiának, ami azonban merő terminológiai kérdés.

Ilyen rendszert nemcsak a spekuláció hoz létre, hanem a gyakorlat is, amikor pl. a könyvtárak referenz gyűjteményében összehozza a levéltári fondjegyzékeket, a múzeumi katalógusokat, a „minervákat”, közigazgatási, ipari és egyéb címtárakat a bibliográfiákkal. A kutatási metodika oldaláról nézve is csábító lehet ilyesféle egyetemes nyilvántartási rendszer gondolata. A Rákóczi-szabadságharc kutatója pl. aligha támasztana műfaji aggályokat, ha egy helyen találná meg nemcsak a kor nyomtatott szakirodalmának, hanem levéltári, múzeális és ikonográfiai anyagának, műemlékeinek rendszerező áttekintését. Gyakori típusa a kutatásnak az is, amikor — mondjuk — a Minerva Handbuch vagy egy szakmai who's who közvetíti a szakirodalomban nem szereplő információt, megjelölvén pl. egy múzeumot, amely a vizsgált típusú objektumok gyűjtőhelye, vagy úgy, hogy elvezet a tárgy specialistájához.

Mégis a gyakorlat az, amely a bibliográfia tárgykörének partok közé szorítását, hagyományos felfogásánál ugyan messzebb menő, de azon alapuló elhatárolását kívánja meg. Erre int mindjárt az eddigi bibliográfiai irodalom egyszerű megléte: egész könyvtárnyi tömege, történetileg kialakult rendszere. E rendszer folyamatosságának megszakítása csak zavarhoz vezetne, sokszázados produkciójának előről kezdése pedig képtelenségnek látszik. Főleg azonban a nyilvántartás mechanizmusa, hatékony és gazdaságos megvalósulása teszi szükségessé a különböző típusú dokumentumok elkülönítését. A nyilvántartás elvégzése ugyanis csak ott ésszerű (sőt akárhányszor csak ott lehetséges), ahol — akár a kisugárzás, akár a beérkezés stádiumában, akár az őrzés, tárolás állapotában — zömmel vagy teljességükben együtt található a nyilvántartandó dokumentumok, információk. Ehhez kapcsolódik a gyűjtés és a nyilvántartás elvégzéséhez szükséges szakmai és jogi illetékesség, sőt gazdasági kapacitás megléte vagy hiánya. Nyilvánvaló pl. hogy a múzeális dokumentumok nyilvántartására a múzeumok, az oklevelekére a levéltárak képesek és alkalmasak, és ésszerűtlen volna, hogy egy harmadik szerv kívülről végezze ugyanezt.

Ez a gyakorlati érv egyúttal fogódzót ad a bibliográfiába felvehető dokumentumfelhasználás körének konkrétabb kijelölésére is. Fogja össze a bibliográfiai gyűjtés mindazon

dokumentumtípusokat, amelyek a könyvtárakba áramlanak, amelyeket a könyvtár gyűjt és őriz! A könyvtári gyűjtés pedig — mint ismeretes — a kéziratok, nyomtatványok és az audio-vizuális rögzítések egymással szorosan összefonódó ágazataira terjed ki. (Vagy inkább redukálódik — hisz a régi könyvtárakban többnyire ma is ott találjuk az okleveleket, a képek gyűjteményét, az éremtárat s a legkülönbözőbb múzeális objektumokat.) A három főágazat további tartalmi, formai és értékbeli kategóriákra oszlik, amelyek közül egyeseket célszerű mellőzni a bibliográfiából, vagy már a könyvtári gyűjtésből is. E kategóriák s egyáltalán a bibliográfiai gyűjtőkör részletezésére itt nem szükséges kitérnünk.⁷⁴

Nem kevésbé elvszerű a bibliográfia tárgyát az *irodalomban* megjelölni, feltéve, hogy az irodalom fogalmát kiterjesztjük a könyvtári gyűjtés előbb ismertetett kategóriáinak egész skálájára, helyesebben azokra a tartalmakra, amelyek e dokumentumtípusok útján közöltetnek. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert az irodalom a közkeletű legtágabb értelmezés szerint is „a közlésre szánt vagy közlésre szolgáló írásművek összessége.”⁷⁵ Márpedig a bibliográfiában — vagy a bibliográfia bizonyos típusaiban — helyet követelünk bizonyos dokumentumtípusok számára, amelyek nem írásművek, esetleg nem is írásos dokumentumok. A nyomdatermékek közül pl. a csupán ábrákat, képeket tartalmazó könyvek tartoznak ide, vagy a plakátok, aprónyomatványok bizonyos típusai, az audio-vizuális dokumentumok közül az álló és mozgóképek s a hangrögzítések. Az utóbbiak gyakran „írásműveket” jelenítenek, interpretálnak, helyettesítenek vagy egészítenek ki, s elvileg az irodalom közkeletű fogalma alapján is polgárjogot nyernek. De véleményünk szerint tematikai alapon, valamely kulturális képlet szerves tartozékaként, vagy valamely jelenség minden oldalú tükrözésének jogcímén a könyvtári gyűjtőkörbe illő valamennyi szöveges, grafikus, nyomtatott vagy audio-vizuális dokumentum lehet az irodalom része. (Természetesen a jelzett szűkítő szempontok figyelembevételével.) Az „irodalomra” mint terminusra azért is szükség van, mert kifejezi a dokumentumok tartalom vagy keletkezés szerinti szerves összetartozását, s azt, hogy a dokumentumok nem önmagukért tárgyai a bibliográfiai nyilvántatásnak, hanem tartalmaikért, amelyek ezer szálon fűződnek más tartalmakhoz.

További ésszerű kiterjesztésre nyílik lehetőségünk, s kifejezésre juttatjuk a bibliográfiai közlésben megvalósuló dinamizmust, ha a tárgyat az *információban* jelöljük meg. Tekintve azonban, hogy az információ igen általános kategória, amelynek más a jelentése a matematikában, a híradástechnikában s ismét más a tudományos ismeretközlésben, hangsúlyoznunk kell, hogy mi az utóbbi jelentésére gondolunk. Beleértjük azonban a szépirodalmi tartalmak közlését is, s azokét a tartalmakét, amelyeket általában a könyvtári gyűjtőkörbe tartozó dokumentumok hordoznak. (Pl. feljegyzett vagy rögz-

⁷⁴ E tárgyra más helyen szándékszunk visszatérni. Ld. még: *Berkov, P. N.*: Bibliográfiai heurisztika. (Bibliograficeszkaja évrisztika. M. 1960. Vsesz. Knizsnaja Palata.) Bp. OSZK. [Gépirás] 73. l. — *Fitz József*: A bibliográfia. = A magyar tudomány-politika alapvetése. Szerk. *Magyary Zoltán*. Kiad. a Tud. Társulatok és Intézmények Orsz. Szöv. — Bp. 1927. Egyetemi ny. 363–364. l. — *Gulyás Pál*: Magyar tudományos könyvészet terve. = Magyar Könyvszemle, Ú. f. 20. k. 1912. 290. l. — *Meyriat, Jean*: I. m. 9–10. l. — *Módis László*: I. m. 58., 90–91. l. — *Schneider, Georg*: Handbuch der Bibliographie. 2. Ausg. Lpz. 1924. Hiersemann. 52. l.

⁷⁵ *Hankiss János*nak az irodalom különböző általánosságú értelmezéseiről készített feljegyzése alapján.

zített zene, képzőművészeti reprodukció, földrajzi jelenségek grafikus ábrázolásai stb.) Mindez, mint tükrözés és mint a kutatás tárgya, szervesen illeszkedik a tudományos tükrözés közléséhez. Nem értjük viszont bele a könyvtári gyűjtőkörön kívüli dokumentumok által szolgáltatott információt. Annyiban bővíti és korigálja mégis ez a terminus az előző két kategóriához képest a bibliográfia tartalmának meghatározását, hogy kimondásakor elég csak a tartalmakra (a mozgásban levő tartalmakra) és nem szükséges a közvetítést szolgáló objektumokra gondolnunk. (Ennél a szövegekben megtestesülő irodalom fogalma is jóval konkrétabb.) Ha pedig gondolunk, mint információhordozókat nevezünk meg őket. És a hordozók mellett kiterjeszthetjük figyelmünket az információ forrásaira (pl. személyekre és intézményekre), amelyek nyilvántartására irányuló igényekről később még beszélünk. (Legalábbis azokra e források közül, amelyek nyilvántartása nem tartozik más tevékenységi ágak illetékességi körébe.)

Fejtegetésünk további során az „irodalom” és az „információ” terminust váltakozva használjuk, aszerint, hogy a bibliográfia tárgyának melyik oldalára és milyen terjedelmére gondolunk.

4. A BIBLIOGRÁFIA FUNKCIÓJÁRÓL

4.1 Vélekedések

A meghatározások egy részének fogyatékosága, hogy hallgat a bibliográfia szerepéről, a társadalmi szükségletekről, amelyeket szolgálnia kell, céljairól. Mások — épp ellenkezőleg — csak a funkciójáról beszélnek s homályban hagyják azt, ami hordozza a funkciót. Ezért az eredetileg teljes meghatározásokat magunk szeltek ketté (egyik oldaluk az előző áttekintésben szerepelt, a másik itt) vagy megismételtük.⁷⁶ Arra a kérdésre, hogy mi a bibliográfia funkciója, a következő válaszokat találtuk:

Az irodalmi produkció megőrzése.

1545 Gesner⁷⁷

A szellemi alkotások (ismeretek) elevenen tartása ill. felélesztése a feledésből.

1782 Née de la Rochelle⁷⁸

Valamely kultúrkör (nemzet) szellemi produkciójának, tudományos eredményeinek felmutatása, dokumentálása.

1785 Seivert⁷⁹

1814 Kovachich⁸⁰

⁷⁶ Idézett helyek.

⁷⁷ Gesner, Konrad: Bibliotheca universalis. Tiguri, 1545. Froschauer. 3–4. sztl. 1.

⁷⁸ I. m. 10. tome, XXVI–XXVII. 1.

⁷⁹ Seivert, Johann: Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften. Pressburg, 1785. Weber-Korabinski.

III. ⁸⁰ Kovachich Márton György – Kovachich József Miklós: Planum egy tökéletes magyar bibliográfia és szókönyv iránt. Pert, 1814. Trattner. 15–16. l.

1929 Buday⁸¹
1931 Pasteiner⁸²
1955 Larsen⁸³

A szellemi produkció módszeres és szakszerű számontartása különböző céloknak és társadalmi szükségleteknek megfelelően.

1929 Trudü vtorogo vszerosszijszkogo bibliograficseszko sz''ezda⁸⁴

1934 Orlet⁸⁵

1954 Módis⁸⁶

1960 Berkov⁸⁷

1961 Kunze⁸⁸

A nyomdatermés statisztikája, elemzése, rendszerezése és értékelése annak ismertetése és teljes értékesítése céljából.

1955 előtt Tropovszkij⁸⁹

1961 Drtina⁹⁰

A szellemi élet tükrözése, a tudományos fejlődés, irányzatok áttekintő ábrázolása.

1926 Horn⁹¹

A szellemi alkotások irányító befolyásolásának, a tervszerű tudománypolitikának, kiadói politikának lehetővé tétele.

1949 Lonchamp⁹²

1954 Módis⁹³

A szellemi alkotások közötti szakszerű eligazítás, tájékoztatás.

1954 Módis⁹⁴

⁸¹ Buday Júlia: A magyar filozófiai irodalom bibliográfiája. 1901–1925. Bp. 1929. Egyetemi Ny. VII. l.

⁸² Gáspár Margit: A magyar kémiai irodalom bibliográfiája. 1901–1925. Bp. 1931. Egyetemi Ny. Pasteiner Iván előszava.

⁸³ Larsen, Knud: Les services bibliographiques nationaux. Création et fonctionnement. Ouvrage rédigé conformément aux recommandations du Comité consultatif international de bibliographie. (Trad. de l'anglais.) (Paris, 1955.) Unesco. 65. l.

⁸⁴ Trudü 2. Vszeroszijszkogo bibliograficseszko sz''ezda. M. 1929. Gosz. Centr. Knizsnaja Palata. 291. l. Az általános cél pártos megfogalmazása: „La bibliographie doit satisfaire aux besoins journaliers de l'édification du socialisme dans le domaine politique, économique et culturel.”

⁸⁵ Orlet, Paul: I. m. 286. l.

⁸⁶ Módis László: I. m. 58–59. l.

⁸⁷ Berkov, P. N.: I. m. 8. l.

⁸⁸ Kunze, Horst: Gegenstand und Methode der Bibliothekswissenschaft. = Zentralblatt f. Bibliothekswesen, 75. Jg. 1961. 107. l.

⁸⁹ Idézi Toljacsev, N. T.: I. m. 27. l.

⁹⁰ Drtina, J.: Néhány gondolat a bibliográfiáról. = A bibliográfiai munka időszéri kérdései. Bp. 1961. OSZK. 11. l.

⁹¹ Horn, Evald: Was ist Bibliographie? = Archiv für bibliographie, Buch- und Bibliothekswesen, 1. Jg. 1926. 2. l.

⁹² Lonchamp, Frédéric: I. m. 528. l.

⁹³ Módis László: I. m. 60. l.

⁹⁴ I. h.

Írott vagy nyomtatott dokumentumok megtalálásának lehetővé tétele olyan szempont szerint, amely a használót érdekelheti.

1949 *Les services bibliographiques*⁹⁵

Dokumentáció szolgáltatása történészek, kutatók, tudósok számára.

1955 *Larsen*⁹⁶

A tudományos kutatás, ipari fejlesztés és rokon tevékenységek költségének csökkentése... tudományos és műszaki információ hozzáférhetővé tételével.

1955 *Perry*⁹⁷

Szomszédos és távoli tudományos diszciplínák kutatói közt kapcsolat biztosítása.

1948 *Ernst*⁹⁸

Önálló szellemi munkára való ösztönzés.

1782 *Née de la Rochelle*⁹⁹

A dolgozó tömegek segítése könyvek kiválasztásában.

1929 *Trudü vtorogo vszerosszijszkogo bibliograficeszkogo sz"ezda*

Az irodalom terjesztése, propagálása.

? *Éjhengol'c*¹⁰⁰

1960 *Berkov*¹⁰¹

Szövegtörténeti problémák megoldása az átszármasztás materiális eszközeinek tüzetes vizsgálata alapján.

1930 *Greg*¹⁰²

Az áttekintett nézetek kevesebb ellentmondást váltanak ki a kritikusból, mint azok, amelyek az előző fejezetben sorakoztak fel. Egymással sincsenek ellentétben, hanem csak más-más oldalról világítják meg a bibliográfia sokféle feladatát, s némileg a funkció történeti fejlődését is érzékeltetik. (L. a bibliográfia tömeghatásának, a termelésben vagy a tudománypolitikában betöltendő szerepének jelzését az újabb idézetekben!) Észrevételre csupán az ad okot, hogy néhány meghatározás, az általánosítás megfelelő szintjét

⁹⁵ *Les services bibliographiques. État actuel et possibilités d'amélioration.* Washington, 1949. Könyvnyomat. 2. l.

⁹⁶ *Larsen*, Knud: I. h.

⁹⁷ *Perry*, J. W. – *Kent*, Allen – *Berry*, M. M.: *Mechanized literature searching – a progress report.* = *College and Research Libraries*, 16. vol. 1955. 157. l.

⁹⁸ *Ernst*, Juliette: *La bibliographie, servante de l'humanisme.* = *Mélanges de philologie, de littérature et d'histoire anciennes offerts à J. Marouzeau.* Paris, 1948. *Belles Lettres*. 155. l.

⁹⁹ *Née de la Rochelle*: I. m. 10e tome, XXVI–XXVII. l.

¹⁰⁰ Általános bibliográfia. Tankönyv a könyvtáros főiskolák számára. Szerk. A. D. *Éjhengol'c*. Ford. *Wager* Imre. Gépirásos kézirat. 7. l.

¹⁰¹ *Berkov*, P. N.: I. h.

¹⁰² *Greg*, Walter Wilson: I. m. 251. l.

átugorva, egyenesen valamely parciális vagy másodlagos funkciót emel ki lényegesként. (Pl. a nyomdatermékek statisztikájának szolgáltatását, a költségsökkentést, a kiadói politika elősegítését, kapcsolat teremtését a kutatók között, önálló szellemi munkára való ösztönzést, szövegtörténeti problémák megoldásának elősegítését.) Ezzel szemben a funkció legáltalánosabb megjelölésével nem találkozunk. A mi feladatunk tehát a funkció e legáltalánosabb megjelölése, az általánosítás megfelelő szintjén megfogalmazott részfunkciók logikai rendezése és kiegészítése marad, s az így kirajzolódó funkciórendszer megvalósulásának, szerkezetének ismertetése.

4.2 A funkciórendszer

Ha a bibliográfia tárgya általában az információ (az irodalom), funkcióját összefoglalóan az információ áramlásának előmozdításában (az irodalom közvetítésében) kell megjelölnünk, hozzátevé, hogy e funkció az információs folyamat valamennyi szakaszán jelentkezik — a megismerés előkészítő mozzanataitól kezdve a kutatás és ábrázolás, a publikáció, a kereskedelem, a könyvtár és a dokumentáció munkafázisain át a létrehozott információ felhasználásáig és bibliográfiai nyilvántartásáig — mégpedig az egyes szakaszok változó igényeihez igazodva. De nemcsak a különböző tevékenységekhez való igazodás szüksége teszi ezt a funkciót sokarcúvá és összetetté. Általában véve (tehát az információs folyamat horizontális vonalát követő minőségváltozásait figyelmen kívül hagyva, mintegy vertikális metszetben), a bibliográfia három területben fejti ki funkcióját, illetőleg — a nyilvántartás célját és a felhasználás szempontját tekintve — háromféle feladatot teljesít. Ezek a következők:

- (1) *megőrzés, diakrónikus átszarmaztatás,*
- (2) *a felhasználás, a társadalmi hatás kifejtésének szolgálata (szinkrónikus közvetítés),*
- (3) *tükrözés.*

A köztudat főleg a második — legközvetlenebb és leggyakorlatibb — funkciót tartja számon, ami az *irodalom oldaláról nézve* „terjesztés”, „propagálás”, „értékesítés”, „hozzáférhetővé tétel”, az *információt kereső, az irodalomban eligazodni kívánó ember oldaláról* pedig a „megtalálás lehetővé tétele”, „tájékoztatás”, „eligazítás” vagy a „kiválasztás segítése”. (Hogy egyúttal az idézetekben szereplő kifejezéseket a rendszerben elhelyezzük.) Talán nem is kell mondanunk, hogy mindezt *bibliográfia*ként, vagyis az előző fejezetben ismertetett eszközök (leírás, tartalmi tájékoztatás, rendszerező nyilvántartás) útján teljesíti, s ebben különbözik az információs folyamat egyéb ágaitól, mint amilyen a könyvkiadás és terjesztés, a könyvtár vagy a dokumentáció.

De nemcsak a közönség: általában a céhbeli bibliográfus szemében is erre a kétarcú szolgálatra — sőt ezen belül is a valóban legfontosabbra: a tudományos információ közvetítésére, a tudományos irodalomban való eligazításra — korlátozódik a bibliográfia funkciója. A másik kettőről, akik egyáltalán számba veszik őket, azt gondolják, hogy mintegy mellékesen tapadnak a bibliográfiához. Az a tájékoztatás, amely a ma iro-

dalmát elközvetíti a mai olvasóhoz, mért is ne szolgálhatná egyúttal a nyilvántartott anyag emlékezetben tartását — információs hidat alkotva az időkön át — és mért is ne minősülhetne az irodalom panorámájának, összefüggő tükrözésének is, amely nem mint további információ eszközt, hanem mint a tanulmányozás voltaképpeni tárgyát tárja elénk a literatúrát? Részint valóban így is van. Egyetlen bibliográfia a szükségletek valamennyi típusát kielégítheti: vagy azért mert nem lenne ésszerű különböző szempontokból újra meg újra bibliografálni az irodalom valamely darabját, vagy egyszerűen szükségből — minthogy a bibliográfiai tevékenység tervszerűtlen vitele miatt azon az egyen kívül nem is áll más bibliográfia rendelkezésre. Másrészt viszont az is igaz, hogy a háromféle szükséglet bizonyos pontokon eltérő követelményeket támaszt a megfelelő típusú bibliográfiával szemben. Ilyen mindjárt a legfőbb pont: a bibliográfiába felveendő dokumentumfélések körének megállapítása. Az utókor szemében pl. igen érdekes lehet egy propagandanyomtatvány, politikai röplap, hivatali használatra szánt vagy más hasonló kiadvány, amely szokás szerint, nemhogy a kortárs tudományosságnak szánt szakbibliográfiákba, de az egyetemesebb rendeltetésű kurrens nemzeti bibliográfiákba sem vétetik fel. (Ami persze — hangsúlyozzuk — ismét nem azt jelenti, hogy az efemer nyomtatványok *általában* is történeti érdekűek.) Viszont a kortársi használat szempontjából elsőrendű irodalom egész rétegei válnak holt papírtömeggé az utókor számára — vagy azért, mert nem tartalmaznak primer információt (illetve az eredeti primer információ elvesztette érvényét), vagy mert a bennük rögzített tartalmak újabb kiadványokba szüremlettek át, s esetleg sokkal teljesebb, színvonalasabb vagy jellemzőbb prezentálásban tanulmányozhatók. (Pl. elavult tankönyvek, többször átdolgozott kézikönyvek.) Épp e különbözőségben rejlik — a nyilvánvaló ökonómiai tekintetek mellett — egyazon irodalmi képlet kettős: kurrens és retrospektív bibliográfiai feldolgozásának értelme. A kétféle feldolgozás pedig természetesen szerkezeti és formai tekintetben is eltérő — itt nem részletezendő megoldásokat tesz szükségessé.

A harmadik funkciót (tehát nem az irodalomban *való* eligazítást, hanem az irodalomról *szóló* információt) történeti aspektusban leginkább a retrospektív bibliográfiák, a bibliográfiai kézikönyvek s általában a bibliográfiának az irodalomtörténethez legközelebb eső típusai valósítják meg, a jelen vonatkozásában pedig az irodalmi szemlék és más átmeneti műfajok a szaktudományos vagy szakirodalomtörténeti és a bibliográfiai ábrázolásmód határán. A gyűjtőköri szempontok, amelyek e harmadik funkcióból következnek, meglehetősen összetettek és kidolgozatlanok. Bizonyos, hogy a válogatásnak ki kell emelnie mindazt, ami egy időszakon, témakörön, irányzaton vagy más irodalmi egységen belül új, lényeges vagy jellemző, amit a kutatás hozzátett a korábbi ismeretekhez vagy amit módosított rajtuk. Mindez nem teljesen egyértelmű az irodalmi vagy tudományos érték kiemelésével. A tömeghatású irodalmi szemét, vagy egy-egy időszak szellemi arculatát színező tudományos sarlatánság épp olyan érdekes lehet ebben a vonatkozásban, mint a jeles szerző érdemes alkotása. Kevésbé egyszerű azonban a negatívum sem érdekes jelentéktelen szerzők, vagy az ismereteket csak szerény mértékben előrevivő dolgozatok felvételének vagy fel nem vételének megítélése. Hol végződik az irodalom-darab sokoldalú megismeréséhez még éppen szükséges dokumentumok köre,

és hol kezdődik azoké, amelyek már semmiféle hasznos információt nem kínálnak, sőt holt tömegükkel csökkentik a bibliográfia informatív értékét? E kérdés nehézségét csak fokozza az az igény, hogy a bibliográfia az irodalom fehér foltjait is tükrözze, vagy legalábbis megbízható eszköze legyen e fehér foltok felderítésének.

5. A FUNKCIÓK TÖRTÉNETI ALAKULÁSA

5.1 A bibliográfia, irodalomtörténet és tudománytörténet közös gyökerei. A funkciók jelentkezése

Drtina a bibliográfiatörténet legfontosabb feladatának tekinti annak felderítését, hogyan alakultak a bibliográfia funkciói fejlődése során.¹⁰³ Sajnos, ennek az igénynek (és még sok egyéb várákozásnak, amellyel az elméleti kérdések vizsgálata során fordulunk a bibliográfiatörténethz), a rendelkezésre álló művek¹⁰⁴ elég kevésbé felelnek meg. Magunk próbálunk némi áttekintést rögtönözni az ésszerű mérlegelés alapján fent megállapított (és a közmegegyezés tükrözéséül az előző fejezetben áttekintett nézetekkel is nagyrészt összhangban levő) főbb funkciók jelentkezéséről a történelemben, majd azt a funkciót, amelyet korunkban a legfontosabbnak, sőt a bibliográfia egészére nézve központi, elhatározó jelentőségűnek tekintenek — a tudományos információszerzés szolgálatát, a kutatás gyakorlati munkájához nyújtandó szakirodalmi kalauzolás — kialakulásában és fejlődésében is végigkövetjük, a 16. századi kezdetektől napjainkig.

A három főfunkció többé-kevésbé tudatos érvényesítése együttesen vagy külön-külön már a legkorábbi (mondhatnánk: bibliográfiatörténet előtti) bibliográfiákban megnyilvánul. *Hieronymus* egyházatyja (340—420) *propagandaeszköznek*: a még csak születőben levő keresztény irodalom harci seregszemléjének szánta *De viris inlustribus*át.¹⁰⁵ *Photius* konstantinápolyi pátriárka (815—891) *pedagógiai* céllal (a távol levő tanítvány épülésére) készíti el 280 kritikai ismertetést tartalmazó *Myriobiblonját*. E mű — amellett, hogy jól érzékelteti a bibliográfiai és a pedagógiai tevékenység összefonódását az ismeretek közlésében, s azt, hogy a tartalmi tájékoztatás a bibliográfia lényeges sajátossága — rendeltetésétől függetlenül a *megőrzéshez* is hozzájárult: sok azóta elveszett művet csak a benne szereplő részletes tartalomeírásból ismerünk.¹⁰⁶ *Gesner Bibliotheca universalis*ának (1545) előszavában rámutat, hogy nagyszabású bibliográfiai produkcióját a *megőrzés* eszközének tekinti. Szavaiban kultúrtörténeti távlatú előrelátás és a feledéssel s a kultúraellenes pusztító erőkkkel szembeszegülő tiltakozás nyilvánul meg.¹⁰⁷ S hogy az enyészettől való megóvás korán stereotíp bibliográfiai programmá vált, egész sor 16. századi bibliog-

¹⁰³ *Drtina*, J.: I. m. 7. l.

¹⁰⁴ Ld. a 30. sz. jegyzetet.

¹⁰⁵ *Ives*, Samuel: Photius of Constantinople, the first bookreviewer. = *The Library Quarterly*, 21. vol. 1951, 285—289. l.

¹⁰⁶ *Hieronymus—Gennadius*: *De viris inlustribus*. Hrsg. v. Carl Albrecht *Bernouilly*. Freiburg i. Br. — Lpz. 1895. J.C.B. Mohr. LVI, 98 l. 2 t. — Első kiadása 1470 körül, Köln, Ulrich *Zeller*. Vö. *Lonchamp*, Frédéric: I. m. 573—574. l.

¹⁰⁷ *Gesner*, Konrad: I. h.

ráfia illusztrálja, legfrappánsabban talán Andrew Maunsell példája, aki könyvkereskedő léteére nem a forgalomban levő könyveket lajstromozza, hanem retrospektív bibliográfiájával (1595)¹⁰⁸ a jövő számára akarja megmenteni és megőrizni hazája könyvtermését. (Igaz, hamar bele is un a számára ízetlen munkába, s ezt a 2. kötet előszavában őszintén meg is vallja.) Az első kiadói, nyomdai, kereskedelmi katalógusok (*Aldus Manutius* 1498, Robert Estienne 1546, a *Messkatalogok* 1564– stb.) természetszerűleg a terjesztést szolgálták, s az utókor kezében a kallódó művek tanúi lettek. Az első retrospektív nemzeti bibliográfiák viszont elsősorban *tükrözni és propagatív céllal*, a nemzeti dicsőség öregbítésére *felmutatni* kívánják a nemzet, az ország irodalmi produkcióját, s műfajilag sokszor el sem igen különíthetők a nemzeti irodalomtörténetek korai kísérleteitől.¹⁰⁹ Az *ajánló* bibliográfia ősénekin tekinthető Adrien Baillet nagyszabású kritikai bibliográfiája (1685–1686).¹¹⁰

Ezek s a még tetszés szerint szaporítható utalások a bibliográfiai irodalom jellegzetes darabjaira, persze inkább a bibliográfus szándéka, a bibliográfia kitűzött célja felől vetnek fényt a funkcióik jelentkezésére, s azt mutatják, hogy már a könyvnyomtatás kezdetén, sőt a kéziratosság korában világosan megmutatkoztak a bibliográfia alkalmazásának mai napig számon tartott céljai és lehetőségei.

Természetesen nem szabad ezekből a jelekből a maihoz hasonló céltudatos feladatmegosztásra következtetnünk. Ellenkezőleg. Az újkori bibliográfiatörténet első szakaszának (főleg a 16–17., nálunk a 18. századnak) jellegzetes bibliográfiai (vagy ha úgy tetszik, tudománytörténeti, irodalomtörténeti) műfaja a *tudó lexikon*, nem eszköz jellegű, hanem önmagában is megálló tudományos alkotás. Fő funkciója — akkor is, ha a mi szemünkben az alfabetikus, lexikonszerű elrendezés valamiféle praktikus rendeltetésnek a jele — a *tükrözés*, a felölelt kultúrkör egészének vagy valamely területének tudományos számbavétele. Szerzőik közül sokan elsőrangú tudósok,¹¹¹ akik belső indításból, munkásságuk integráns részeként alkotják meg *ezt* a munkájukat. Nem könyvek leírására és lajstromozására törekszenek, hanem írókról, tudósról, művekről írnak, sőt olyan személyiségekről is, akiktől egy tollvonás sem maradt hátra.¹¹²

Tükrözésről s annak tudományos jellegéről beszélve — természetesen — mindig a tudománytörténetnek a reneszánsz és a 18. század közt elhelyezkedő szakaszára gondolunk, s a történettudományok akkori szemléletéhez, metodikai szintjéhez viszonyítunk. Nem nehéz megtalálni a művelődéstörténeti szájakat, amelyek e monumentalitásra törekvő, de tartalmilag a tények leltározására korlátozódó, a személyek-szónokias méltá-

¹⁰⁸ Catalogue of English printed books. 1–2. part. London, 1595. Roberts. Ld. az 1. és 2. rész előszavát.

¹⁰⁹ Vö. *Bale*, John: Scriptorum illustrium maioris Brytannie... catalogus... Basileae 1557, Oporinus. 14 lev. 774 l. — *Callidius*, Cornelius Loos: Illustrium Germaniae scriptorum catalogus. Moguntiae, 1581. Casp. Behem. — *Jacob*, Louis: Bibliothographia gallica universalis. Parisiis, 1646, Le Dvc, 1647. Vid. Camusat et Le Petit.

¹¹⁰ Jugement des Scavans sur les principaux ouvrages des auteurs. 1–9. vol. Paris, 1685–1686.

¹¹¹ Pl. *Trithemius*: Catalogus illustrium virorum. 1486. — *Champier*: Tractatus... de claris medicis. 1506. — *Gesner*: Bibliotheca universalis. 1545. — *Morhof*: Polyhistor. 1688. — *Haller*: Bibliotheca medica. 1771. — *Nálunk*: *Czvittinger Specimen Hungariae literatae*. 1711. — *Bod*: Magyar Athénás. 1766. — *Horányi*: Memoria hungarorum. 1775–77. stb. *Gesner* Bibliotheca instituta-ja említi Joannes Sambucust mint „doctissimus vir”-t azok közül, akik „transmiserunt catalogos scriptorum variorum quorum in Bibliotheca nulla mentio facta fuerat”.

¹¹² *Szinnyei* — meglehetősen történelmietlenül — számon is kéri *Czvittingertől*, hogy olyan személyiségek is szerepelnek munkájában, akik nem írók. (Pl. *Apafi Mihály*, a *Báthoriak*, *Nádasdy Tamás*, stb.) I. m. 5. l.

tásában pedig annál bőkezűbb tudóslexikonokat a nekrológ műfaját felvirágoztató barokk személyiség-kultusszal s a kor tudós litarátorainak retorikus ízlésével összefűzik. (*Szinnyei* — merőben anakronisztikusan — a mi *Czittinger*ünknek szemére is veti a „clarissimus” és „doctissimus” címekkel való dobálózását s elriasztó példaként idézi *Bulyovszky* Mihályról írt szavait: „Theologus pius, juris consultus egregius, philosophus acutus, mathematicus ingeniosus, poeta expeditus, musicus incomparabilis.”¹¹³ Ez a stíl *Gesner* óta többé-kevésbé minden tudóslexikon sajátja.) E korhatárok közt a történetírás is alábbhanyatlott humanista magaslatairól, s a kisebb jelentőségű nemzeti, egyházi és udvari történetírók tevékenykedése mellett főleg a segédtudományi kutatás indult virágzásnak s a forráskiadás lépett a színre monumentális alkotásokkal.

A további fejlődés során a bibliográfia tudományos tükrözés jellege háttérbe szorult a nyilvántartás és eligazítás gyakorlati feladatához képest, hogy napjainkban mint új, magasabb szinten ismétlődő tendencia váljék a bibliográfia fejlődésének egyik fő jellemzőjévé. Erre később még visszatérünk.

5.2 A bibliográfia szerepe a tudományos információ közvetítésében

5.21 A 16–18. század

Malclès közelebről nem indokolt megállapítása szerint a bibliográfia eleinte főleg a múlt szövegeinek az elvesztéstől vagy a feledéstől való megmentését szolgálta, s a tudomány eredményeinek terjesztése csak a 19. században emelkedett elsőrangú feladatává.¹¹⁴ Sok minden valóban amellettszól, hogy a bibliográfiának a szellemi munka segéd-eszközeként való alkalmazása viszonylag későn nyomult előtérbe. Erre utal a megőrzés programjának vagy a nemzeti dicsőség ápolásának stereotíp hangoztatása, vagy a téma szerinti kutatás céljára teljességgel alkalmatlan szerzői-betűrendes szerkezet szinte egyeduralma az első néhány században. Valószínűsíti a statisztika is, amely szerint pl. 1600-ban Európaszerte kb. évi 6000 könyv jelent meg (kevesebb mint a mai Magyarországon) s a könyvnyomtatás egész addigi termése nem érte el a 173 ezret.¹¹⁵ Az első tudományos periodikumok csak a 17. század második felében jelentkeznek s nagyarányú fejlődésük a 19. században következik be, amikor is számuk a század elejétől a végéig mintegy megkétszereződik. Ilyen nagyságrenden belül bibliográfia nélkül eltájékozódni valóban nem látszik lehetetlen feladatnak — különösen ha tekintetbe vesszük a szűkítő szempontokat, amelyeknek a legátfogóbb érdeklődésű tudós irodalomszükségletében is érvényesülniök kellett: főleg azt, hogy a témérdek vallásos kiadvány s a 16. század óta felvirágozó nemzeti nyelvű irodalom jórészt kívül maradt a tudós világ érdeklődésén.

Csakhogy ez a statisztikai argumentum relatív érvényű. A bibliográfiák szükségessége

¹¹³ I. h.

¹¹⁴ *Malclès*, L. — N.: I. m. 90. l.

¹¹⁵ *Otlet*, Paul: I. m. 39. l.

körülbelül úgy viszonylik az irodalom mennyiségéhez, mint általában az írásos rögzítés szüksége a felhalmozott ismeretek, adatok tömegéhez. (Ti. a feljegyzésre érdemes tartalmak *tömege* — a közfelfogással szemben — meglehetősen alárendelt jelentőségű az írásbeliség kialakulását előidéző gazdasági, társadalmi, kulturális tényezőkhöz — egyebek közt a feljegyzendő tartalmak bonyolultságához vagy szó szerinti közlésének szükségéhez — képest.) Ez a párhuzam minden további nélkül megvilágítja a viszonylag kis tömegű irodalom bibliográfiák közvetítésével történő használatának eseteit, értelmét. Főleg az új meg új generációk szükségletére kell gondolnunk s a bibliográfia szerepére az irodalom megismerésében, birtokbavételében. A jártas kutató viszont a metodikai igényesség, az irodalom hézagatlan és korrekt felhasználása érdekében mond le a memóriájára való hagyatkozás kényelméről. És hogy a „kevés” és a „sok” e vonatkozásban is milyen viszonylagos kategória, ékesen példázza egy bizonyos Barnaby Rich panasza, aki szerint „e kor egyik betegsége a könyvek sokasága; ezek úgy elárasztják a világot, hogy az nem képes megemészteni a napról-napra születő és nagy bőséggel kibocsátott hasznavehetetlen tömegüket.”¹¹⁶ E panaszban az a groteszk, hogy 1613-ban kelt, tehát az idő tájt, ahonnan a statisztikai adatot vettük. A mi szemünkben gyér irodalmat a kortárs fölöslegesen, nyomasztóan soknak, ennél fogva a benne való bibliográfiai kalauzolás nagyon is hasznosnak érezhette. A könyvtermelés emelkedésével az irodalomban való eligazodás nehézsége s a bibliográfiák iránti igény nyilvánvalóan csak fokozódott. A 18. századból, amelynek vége fele az évi produkció a 20 000-hoz, az összes eddigi pedig a 3 millióhoz közeledett, már a bibliográfia öncélú kedvelésére is van adatunk. Johann David Michaelis írja *Schlütterről*, a könyvek nagy kedvelőjéről és szakértőjéről, hogy a könyvjegyzékek tanulmányozásában ugyanolyan gyönyörűsége telt, mint a költői lelkeknek *Haller* olvasásában.¹¹⁷ És ha más nem, a szakkbibliográfiák jelentkezése a 16. század elejétől fogva,¹¹⁸ majd a kurrens szakkbibliográfiák, vagy még inkább a — referálólapok őseinek is tekinthető — tudományos folyóiratok megindulása a 17. század második felében¹¹⁹ minden kétséget eloszlat a tudományos bibliográfiai igények korai fellépését vagy tudatosodását illetőleg.

Mindezt csak árnyalásául és pontosabbá tételül annak, amit *Malclès* a bibliográfia tudományos tájékoztató funkciójának viszonylag késői kialakulásáról — alapjában véve helyesen — megállapított. Az egyik legfőbb ok, ami miatt — az igény jelentkezése és felismerése ellenére is — e vonatkozásban a bibliográfia valóban alárendelt szerepet játszott, vagy legalább másképp szolgálta a kutatást, mint ahogy azt főleg a 19. századtól fogva tapasztaljuk, a könyvtárügy feudális korlátozottságában, vagy egyszerűen fejlet-

¹¹⁶ Swanson, Don R.: I. m. 87. l.

¹¹⁷ Schottenloher, Karl: Bücher bewegten die Welt. 2. Bd. Stuttgart, 1952. Hiersemann. 363. l.

¹¹⁸ Champier, Symphorien: *Quinque tractatus in quorum primo doctissimorum medicorum laudes percurrunt*. . . Lugdunum, 1506. — Tritheim, Johann: *De scriptoribus ecclesiasticis*. Coloniae, 1546. — Ziletti, Jo. Bapt.: *Index librorum omnium nomina complectens in utroque iure*. Venetiis, 1559. — Borel, Pierre: *Bibliotheca chimica*. Parisiis, 1654. stb.

¹¹⁹ Journal des Scavans (1665), Philosophical Transactions (1666), Acta Eruditorum (1682), Nouvelles de la République des Lettres (1684), stb.

lenségében keresendő.¹²⁰ A kor legjellegzetesebb s gazdaságilag is legjobban megalapozott könyvtártípusa, az uralkodói vagy főúri könyvtár, elsősorban a tulajdonos hatalmát, gazdagságát, műveltségét reprezentálta, s tudományos vagy egyáltalán használati funkciója csak ehhez az elsődleges rendeltetéséhez képest, alárendelten juthatott szóhoz.¹²¹ Az állományfejlesztésnek a fenntartó királyi vagy főúri személy ízléséhez vagy erszényéhez igazodó hullámlása egymaga is meglehetősen kétségessé tette az irodalom hézagatlan felhasználásának lehetőségét — következésképpen a bibliográfiák kiaknázásának értelmét. Ahogy a bibliográfus országról-országra vándorolva gyűjtötte össze anyagát, ugyanúgy kellett könyvtárról-könyvtárra zarándokolnia a bibliográfia használójának. Igen ám, de a prézens használat kényszere — párosulva a napi egy-két órás nyitvatartással s a hosszú téli szünettel — vagy éppen a nyilvánosság kizárása, ezt a göröngyös utat is szinte járhatatlanná tette. Az olyan viszonylag szabadon használható könyvtárat, amilyen a milanoi *Ambrosiana* volt, mint irigylésre méltó s másutt talán meg sem valósítható példát, mint ragyogó kivételt emlegették a kortársak.¹²² A mai tudós olvasóhoz hasonlítható lehetőségekkel általában egyedül a könyvtáros rendelkezett. Részben éppen ezért válhatott a könyvtárosság — szegényes anyagi és társadalmi megbecsülése ellenére is — annyi kiváló tudós és író hivatásává. (Azért csak részben, mert a létfenntartás kényszere, vagy a könyv szeretete és a hozzá fűződő feladatok tudatos vállalása, együtt vagy külön-külön, ugyanilyen jelentős motívumként fordult elő.)

A könyvtárosságot a könyvtárhasználat kedvező lehetősége miatt vállaló tudós klaszszikus példája David *Hume* (1711—1776) angol filozófus és történész. Miután jóformán egész pályáját, a világban való jövés-menését az határozta meg, hol talál a neki szükséges irodalommal rendelkező s viszonylag kedvező feltételek közt használható könyvtárat, 1752-ben azzal a határozott céllal lesz az *Advocate's Library* (Skócia későbbi nemzeti könyvtára) könyvtárosa, hogy irodalomhoz, forrásanyaghoz jusson Anglia történetének megírásához.¹²³ A wolfenbütteli könyvtáros *Lessing* (1729—1781) elégedetten írja 1770-ben apjának új tiszteről, hogy a herceg óhaja szerint nem annyira öneki kell szolgálnia a könyvtárat, mint inkább a könyvtárnak őt. A maga részéről azonban a kettő összeegyeztetését nemcsak lehetőnek, de kívánatosnak, egymást kölcsönösen elősegítőnek tekinti.¹²⁴ Nagy elődje, a könyvtárosnak is kiváló *Leibniz* (1646—1716), akit mint korát megelőző reformert tart számon a könyvtártörténet, maga sem mindig járt el haladó könyvtároshoz illően. 1710-ben — azzal a jámbor ürüggyel, hogy az állomány rendezetlen — udvariasan megtagadja Zacharias Konrad *Uffenbach* neves könyvgyűjtőtől a wolfenbütteli könyvtár megmutatását. Ugyanúgy, ahogy mint kutató, ő sem juthatott

¹²⁰ A 17. sz. könyvtárainak jeles kortársi ismertetője: *Lomeier* [Joannes]. Munkájának (De bibliothecis, Utrajecti, 1680.) 10. fejezetének kiadását angol fordításban ld.: *Montgomery*, John Warwick: A seventeenth-century view of european libraries. Berkeley — Los Angeles, 1962. Univ. of California Pr. [8], 182 l. — A 18. századi könyvtárakról: *Uffenbach*, Zacharias Konrad von: Merkwürdige Reise durch Niedersachsen, Holland und Engelland. 3 Theile. Frankfurt, 1753—1754.

¹²¹ Gabriel *Naudé* (1600—1653) a főurak pompakedvelését igyekszik a könyvkultúra javára kiaknázni, mikor a főúri könyvtár reprezentatív jelentőségére hivatkozik. (Advis pour dresser une bibliothèque. Paris, 1627. Hasonmáskiadás: Leipzig, 1963.)

¹²² *Naudé*, Gabriel: I. m. 119. l.

¹²³ *Harris*, Michael: David Hume: scholar and librarian. = *Library Quarterly*, 36. vol. 1966. 88—98. l.

¹²⁴ *Schottenloher*, Karl: I. m. 514. l.

be a müncheni udvari könyvtárba, hiába hozott ajánlólevelet a hannoveri uralkodó hercegtől. (A müncheni könyvtár következetességét dicséri, hogy 1683-ban *Mabillon* előtt sem nyitott ajtót.) A bécsi udvari könyvtár pedig azzal az indoklással tagadta meg *Leibniz*től bizonyos kéziratok használatát, hogy azok nyomtatásban való közreadása esetén csökkenne a Könyvtár értéke, hírneve.¹²⁵ Ilyen körülmények közt — mint a 16. században az *Ambrosiana* — dicséretes kivételnek számított a *göttingai egyetemi könyvtár*, amelynek 1761-ben életbe lépő új statútuma szerint főkövetelmény, hogy „a könyvtár oly hasznossá tétessék, amint csak lehetséges”.¹²⁶ Nem csoda, ha a látogatók — köztük a könyvtárigazgató *Goethe* — elragadtatással nyilatkoznak a könyvtárról, amely végre akarja és tudja szolgálni az olvasót. A *göttingai* példa csak lassan terjedt tovább — elsősorban persze az új vagy újjászervezett német egyetemi könyvtárak körében. Münchenben még 1848-ban is csak mint korszerű követelményt vetik fel az udvari könyvtár nyilvánosságát. A bécsi udvari könyvtár csak nemzeti könyvtárrá válásakor, az első világháború után tétetett a közönség számára egész terjedelmében hozzáférhetővé. A *Bibliothèque du Roi* nyilvános jellege ugyan már 1720-tól datálódik, de érdemlegesen csak 1792 után valósul meg. A városi könyvtárak pedig, amelyek a modern nyilvános könyvtár típusát leginkább megközelítették s amelyek az önkormányzattal rendelkező német protestáns városokban már a 16. századtól fogva sorra létesültek, csak színezték, de lényegesen nem módosították ezt a több tekintetben még középkorias képet.¹²⁷

Az olvasóközpontú nyilvános tudományos könyvtár megléte mindemellett csupán a szellemi munka bizonyos alapvető feltételeit biztosítja. Az irodalom teljes vagy optimális hasznosítása, amelynek érdekében már nemcsak ésszerű, hanem elengedhetetlenül szükséges is a bibliográfiák rendszeres kiaknázása, a könyvtártörténetnek voltaképpen csak a mához kapcsolódó legújabb szakaszában, a könyvtáriügy országos és nemzetközi szerveztségének kibontakozásával, s ezen belül is a köteleispéldányszolgáltatás megszilárdulásával és a könyvtárközi kölcsönzés általános elterjedésével vált lehetővé. E szakasz kezdete — az egyes országok könyvtáriügyének fejlettségi fokától függően — ezelőtt 50—100—150 évre tehető, tehát nagyjából egybeesik a bibliográfiák tudományos szerepének *Malclès*-féle korszakolásával.¹²⁸

A bibliográfiák *kiaknázása*¹²⁹ tehát a könyvnyomtatás első két-három századában még nem tölthetett be a jelenlegihez hasonló szerepet a tudományos információ forrásai között. Ennek alapján azonban nem óhajtunk következtetést levonni a rögzített primer információ szerepére vagy az irodalomhasználat jelentőségére általában. (Bár csábító hipotézisül kínálkozik, hogy a középkor nyűgéből alighogy szabadult, forradalmi kor-

¹²⁵ Vö. *Bertram*, Fr.: G. W. von Leibnizens Beziehungen zu Z. K. von Uffenbäch. = Zeitschrift f. Bücherfreunde, 10.Jg. 1907. I. 195 l. — *Schottenloher*, Karl: I. m. 328. l.

¹²⁶ Vö. *Schottenloher*, Karl: I. m. 367. l.

¹²⁷ Vö. *Karstedt*, Paul: Studien zur Soziologie der Bibliothek. Wiesbaden, 1965. Harrassowitz. 7—40. l.

¹²⁸ Bár a legfejlettebb nyugateurópai országokban igen korán megindul a köteleispéldányszolgáltatás valamilyen formája (Franciaország 1538, Német—Római Birodalom 1624), de folyamatos és hiánytalan köteleispéldányszolgáltatásról csak a 19—20. században beszélhetünk. (Franciaországban 1805-ben, Németországban 1913-ban történtek hatékony intézkedések rendszeresítésére.)

¹²⁹ A kurzív szedés itt arra a lényeges különbségre figyelmeztet, ami a bibliográfia kötetlen használata és tartalmának módszeres értékesítése közt fennáll.

szakát élő újkori tudományosság lenyűgöző perspektívákat fedezett fel a valóság közvetlen tanulmányozásában, s ehhez képest az irodalom csak szerény kincseket ígért. Annak nyomozgatása azonban, hogy e feltevés mennyiben alkalmazható az ugyancsak az alapok lerakásánál tartó társadalomtudományokra, s mi módon korrigálandó természettudományos viszonylatban is az ókori tudományossághoz és arab közvetítőihez viszonyuló kutatások, tehát éppen az irodalom által a középkoron át is biztosított folytonosság figyelembevételével, túlságosan messze vezetne.) Sem azt nem állítjuk, hogy a bibliográfiák semmilyen formában ne lettek volna gyakorlati alkalmazás tárgyai — sőt egyesek intenzíven használt munkaeszközök — ebben a korban. *Malclès* megállapításának azt a részét tehát, amely szerint az irodalom őrzése, életben tartása tekintendő a korai bibliográfia fő funkciójának, egyrészt ki kell egészíteni a tudománytörténetnek vagy irodalomtörténetnek minősülő bibliográfiák korszakjellemző szerepére való utalással, másrészt úgy módosítani, hogy a megőrző és tükröző funkcióhoz képest másodlagosan bár, és nem a kutatási munkamenet szoros alkatrészeként, a bibliográfia e korszak tudományos életében is töltött be gyakorlati szerepet. A funkcióbeli főkülönbséget a jelenhez képest egyrészt a használat módjában és közvetlen céljában, másrészt tudomány-methodikai szerepének meghatározatlanságában, sőt kötetlenségében kereshetjük.

A mai kutatót közvetlenül az irodalomhoz vezeti a bibliográfia és függetleníti az egyes könyvtártól. (Nem csoda, ha épp ez a vonása — a konkrét gyűjteményektől való függetlensége — vált ismeretessé a bibliográfia és a katalógus közti különbség fő kritériumaként.) A 16–18. században viszont a bibliográfia gyakorlati hasznosítása szorosan kapcsolódik a könyvtárhoz: elsősorban a könyvtári gyűjtemény kiépítésében, az állományfejlesztésében veszik hasznát, de gyakran a feltárásban is. A könyvtáros ugyanis akárhányszor katalógusként (vagy ahelyett) adott az olvasó elé valamely megfelelő bibliográfiát, esetleg meg is jelölte benne a könyvtárban található műveket. *Gesner Bibliotheca universalis*ának kinyomtatott ívein még meg sem száradt a nyomdafesték, mikor egy 1544 november 1-i keltezésű levélben arra kéri *Bullinger* zürichi prédikátort, szerezne belőle egy példányt, mert annak alapján kívánják kiépíteni *Ottoheinrich* pfalzi gróf könyvtárát.¹³⁰ Ugyanezt a bibliográfiát használta fel a müncheni udvari könyvtár állományának nyilvántartására. A bécsi udvari könyvtárban található 1574-es kiadású *Bibliotheca* bejegyzései pedig a *Fugger* könyvtár állományát tüntetik fel. *II. Fülöp* escorialbeli könyvtárának megalapozását és fejlesztését ugyancsak *Gesner* alapján tervezték.¹³¹ *Naudé* bibliográfiákról nem tesz említést *Avis*-jában (pedig maga is szerkesztett bibliográfiákat), de a gyűjtés segédeszközeként ajánlja a jeles könyvtárak katalógusainak lemásoltatását. Ebben az összefüggésben válik mármost világossá előttünk *Armand Gaston Camus* előljáróban idézett felfogása a bibliográfiákról mint a „könyvtárhasználat prelimináriumairól”.

¹³⁰ Schottenloher, Karl: I. m. 223. l.

¹³¹ Uo. 277–278. l.

Nem zárhatjuk le a 16–18. századot (amit — a tudománytörténet és a könyvtörténet korszakolásához igazodva — az újkori bibliográfiatörténet első szakaszának is nevezhetünk), míg elő nem adjuk felfogásunkat a korábban már említett *Journal des Scavans*ról s a 17. század második felében ennek példájára indult tudományos folyóiratokról, mint amilyen a *Philosophical Transactions* vagy az *Acta Eruditorum*. Polzovics Iván *Adatok és felismerések a szakirodalmi dokumentáció történetének kezdeteihez* c. tanulmánya szerint¹³² ezek az első referálólapok. Valóban nem nehéz a közeli rokonságot felismerni a tartalmuk zömét kitevő könyvismertetések és a mai referátumok között. Legfeljebb a kísérletek, találmányok, felfedezések leírásaival vagy a tudományos hírekkel nem tudunk mit kezdeni, ha a referálólap mai sémáját alkalmazzuk ezekre az orgánumokra. De igaza van a korábbi közfelfogásnak is, amely szerint ezek egyszerűen tudományos folyóiratok, illetve azok ősei.¹³³ S ha valaki ezzel szemben az eredeti tudományos dolgozatokat hiányolná, gondoljon arra, hogy a tudományos folyóiratcikk műfaja, úgy, ahogy ma általánosan ismert, nem ugorhatott elő készen, Pallas Athénéként Zeus koponyájából. A kutatások, felfedezések leírásait tekinthetjük a levelek, traktátusok és egyéb tudományos közlési formák mellett első lépcsőfoknak a műfaj kialakulása terén. Vagy felfoghatjuk úgy is ezt a korai folyóiratcsaládot, mint a tudománynépszerűsítő s egy kissé a *Reader's Digest*re is emlékeztető műfajok korai jelentkezését. Hisz célkitűzésük is sokkal inkább a művelt nagyközönség tájékoztatása volt, mint a szakembereké. És hogy a zavar teljes legyen, a bibliográfia immár kirajzolódó definíciója is ráillik ezekre az orgánumokra, legfeljebb megint a nem referátumszerű közlemények lógnak ki a képből.

Úgy gondoljuk, olyan szigorú kritériumok alapján mint amilyeneket Polzovics jelöl meg a referáló orgánumok s a dokumentációs tevékenység keretében alkalmazott egyéb irodalomfeltárási formák ill. műfajok fogalmi jegyeiként,¹³⁴ nem lehet ezeket az ellentmondó vonásokat összeegyeztetni s magukat az orgánumokat beilleszteni akár a tudományos folyóiratok, akár a bibliográfia, akár a dokumentáció történetébe. Polzovics szerint a dokumentációs orgánumok — s köztük is különösen a referálólapok — alapvető s a bibliográfiáktól élesen megkülönböztető műfaji kellekei ugyanis a következők:

(1) A bibliográfiák általában teljességre törekszenek, míg a dokumentáció a megrendelő szükséglete és a dokumentum hasznossága, minősége szerint válogat.

(2) A bibliográfia főleg önálló kiadványokat (könyveket) tart nyilván, a dokumentáció pedig mindenféle dokumentumra kiterjed, legfőképpen a folyóiratcikkekre.

(3) A dokumentáció a dokumentumok tartalmát is feltárja, a bibliográfia általában címek közlésére szorítkozik.

(4) A dokumentáció „közös nyelvi nevezőre” hozza a dokumentumokat, amennyiben

¹³² = Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, Évkönyv. 1962. 232–291. l.

¹³³ Vö. Schuder, Werner: *Universitas litterarum. Handbuch der Wissenschaftskunde*. Berlin, 1955. W. de Gruyter. 749. l.

¹³⁴ Polzovics Iván: I. h. — A dokumentációs orgánumok és a bibliográfia közti különbségek részletes kifejtésére vonatk. ld. Úő: Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természettudományok területén. Bp. 1962. Orsz. Műszaki Könyvtár. 57., 92., 193. l.

címfordításokat közöl, sőt az eredeti nyelvű címet esetleg mellőzi is, míg a bibliográfia mindent az eredeti nyelven ír le.

(5) A dokumentációs címléírás eltér a bibliográfiaitól, mégpedig főleg abban, hogy a szerzőnév, mint az elrendezés, visszakeresés és azonosítás eszköze, háttérbe szorul.¹³⁵

A dokumentáció és a bibliográfia közti jottaharccal más helyen bővebben kell foglalkoznunk. Nem a felmerülő problémák teoretikus súlya vagy logikai bonyolultsága miatt. (Hisz pl. a fenti kritériumok tarthatatlanságát is bárki megállapíthatja, ha egyszerűen összevet velük néhány taláalomra kiválasztott bibliográfiát.) Azért kell a dokumentáció mibenléte és elhatárolása körüli vélekedéseket egyszer mégis tüzetesen számbavenni, mert a sok-sok apró spontán és szándékolt „elméleti” tévedés mélységesen megkárosítja a gyakorlatot. Nem a bibliográfiát, nem a dokumentációt s nem is a könyvtárat, hanem az információs folyamat egészét, amelynek mind a három egymással összefüggő, szerves része. Itt sem mehetünk azonban tovább anélkül, hogy legalább a bibliográfiai és dokumentációs műfajok különbségének fikcióját hamarjában el ne hárítsuk az útból:

(1) Az érték, hasznosság és egyéb szempontok szerinti válogatás a bibliográfiai területén régi, általános gyakorlat és elvi követelmény. A teljesség igénye csak bizonyos típusú bibliográfiákra vonatkozatható, de azokra sem abszolút értelemben. Pl. a maximális teljességre törekvő kurrens nemzeti bibliográfiák a kiadványtípusok egész sorát rekeszti ki gyűjtésükből.¹³⁶ Ezzel szemben a nagy nemzetközi referálólapok (amelyek *Polzovics* szerint nem bibliográfiák, hanem dokumentációs orgánumok), ha messze is maradnak az abszolút teljességtől, a feltárára édesmesnek ítélt sajtóorgánumokon belül cikkenként általában nem szelektálnak. Emellett olyan tiszteletreméltó tömegét tárják fel a nemzetközi szakirodalomnak, hogy a teljességre törekvés legalább annyira jellemzőjük, mint az, hogy az irodalom bizonyos hányadát tudatosan vagy kényszerűségből mellőzik.

(2) A bibliográfiákban feltárt dokumentumféleségek köre nagyjából megegyezik a dokumentáció tárgyaiként számontartott dokumentumokéval, különösen ami a periodikacikkek súlyponti szerepét illeti. Ez egyszerű ténykérdés. Ez a tapasztalat és az ésszerű gyakorlat.¹³⁷ Elméleti alapon pedig — mint fentebb rámutattunk — inkább bővíteni mint szűkíteni lehetne a kört.

(3) A művek tartalmáról való tájékoztatás nélkül nincs bibliográfia. A tartalmi tájékoztatás minimuma a cím, vagy a tartalmat kifejező szakjelzet illetőleg tárgyszó közlése. A címet kiegészítő, különböző típusú és hosszúságú, értékelő vagy a bírálattól tartózkodó tartalmi tájékoztatás jelenléte nemhogy ellentmondana a bibliográfia funkciójának, hanem éppenséggel következik belőle.¹³⁸ Annak pedig, hogy bizonyos típusú vagy hosszúságú tartalmi tájékoztatás esetén még bibliográfiának minősüljön az irodalomfeltárás, egyébként pedig ne, semmi értelme sincs. Az egymondatos annotációtól a recenzióig

¹³⁵ Itt csak a bibliográfia vonatkozásában vizsgáljuk *Polzovics* koncepcióját. A dokumentáció általa megállapított többi jegyeire itt nem térünk ki.

¹³⁶ Vö. *Csáry* István: Válogatás és teljesség. (Főleg a sajtó alatt levő 2. közl., *Könyv és Könyvtár*, 5. köt.)

¹³⁷ A bibliográfiába felvehető dokumentumféleségek áttekintését ld. *Módis* László: I. m. 90–91. l.

¹³⁸ A társadalmi tájékoztatás tudatos igénye már a kezdetektől fogva megnyilvánul. Vö. *Gesner*, Konrad: I. m. Praefatio. *Beughem*, Cornelius: I. m. 8. sztl. l.

oly árnyalatszerűen mennek át egymásba a tartalmi ismertetések különféle típusai, hogy az ismert műfaji megjelölések csak durva megkülönböztetésre alkalmasok. De *Polzovics* maga fedi fel, mennyire tarthatatlan a tartalmi tájékoztatásnak a dokumentáció kizárólagos sajátjaként való feltüntetése, mikor elismeri, hogy a dokumentációs szolgáltatások bizonyos típusai a címek közlésére szorítkoznak. „*Faute de mieux et contre coeur*” — teszi hozzá. Mi azonban úgy érezzük, hogy a szerzőnek van kedve ellenére, hogy a tények nem igazodnak elméletéhez. Végül is, ha valahol, éppen a dokumentációban a gyorsaság, az időtényező a legfontosabb, s ha ezt a követelményt a címbibliográfia elégti ki leginkább, senki sem kérdi, megvalósulnak-e bizonyos műfaji szabályok.

(4) A címfordítás (az anyanyelvi éppúgy mint a más nyelvű vagy poliglott) szélétben alkalmazott kelléke a bibliográfiának. Alkalmazása vagy mellőzése a bibliográfia funkciója és használoinak műveltségi szintje szerint történik. A legrégebb bibliográfiák nagy része a bibliográfia nyelvén közölte a címeket. Az eredeti cím többé-kevésbé hű visszaadása később persze általánosan elterjedt és a *Polzovics* által sajátosan dokumentációs műfajoknak minősített bibliográfiatípusokban is alkalmazásra talált. Magyarázat nélkül is nyilvánvaló, hogy az eredeti cím feltüntetése nem csökkenti, inkább növeli az írásművekről adott tájékoztatás hasznosságát.

(5) Az irodalmi áradatban a szerzőnév, mint a művek megkeresésének fogódzója, alárendelt jelentőségűvé válik. Különösen a természettudományok és alkalmazásai területén, ahol a szerző személye kevésbé nyomja rá a bélyegét a mű tartalmára, s ahol az eredmények növekvő hányada kollektív munka gyümölcse. A visszakeresés gépi megoldása esetén pedig teljesen mindegy, hogy a szerzőnév megelőzte-e a címet a kódolás alapjául szolgáló felvételen. Ezek a körülmények valóban módosíthatják a címfelvétel hagyományos formáját, tekintet nélkül arra, hogy dokumentációs célra készül-e vagy sem. Egyébként a szerzőnév hátravetésének hosszú hagyománya van a bibliográfia történetében. Tessék fellapozni pl. a *Petzholdt*-féle *Bibliotheca bibliographicá*t,¹³⁹ amely csak abban a ritka esetben kezdi a felvételt a szerző nevével, amikor az a címondatba beágyazva szerepelt a címlapon, s hátravetése megbontotta volna az eredeti szórendet. E példa azért jó, mert az igen nagy akribiával dolgozó *Petzholdt* egész bibliográfiai iskolát reprezentál. De ugyanezt megtalálhatjuk a franciáknál is, pl. *Brunet Manueljé*nek szisztematikus részében. Nincs tehát külön bibliográfiai és dokumentációs címfelvétel, de nincs is értelme, hogy legyen.

Azok a különbségek tehát, amelyeket *Polzovics* Iván felfedezni vél a bibliográfiai és a dokumentációs műfajok közt, a valóságban nincsenek meg s nem is kívánatos, hogy meglegyenek. Ezzel persze nem óhajtunk egyenlőségjelet tenni a bibliográfia és a dokumentáció közé, sőt azt sem állítjuk, hogy a dokumentációs tevékenység során létrehozott vagy alkalmazott különböző bibliográfia jellegű eszközök (mint amilyenek az információtárolás és a figyelőszolgálat egyes formái) mindegyike és mindenestől bibliográfiai-

¹³⁹ Lpz. 1866. W. Engelmann. XII, 940 l.

¹⁴⁰ Fentebb már rámutattunk: a bibliográfia lényegén semmit sem változtat, hogy pl. a hagyományos jegyzék formában jelenik-e meg, vagy egyéb technikát alkalmaz.

¹⁴¹ Tehát az irodalomból és a potenciális szükségletekből indul ki.

nak tekinthető. De ezeknél sem formai mozzanatokban (pl. a szabadlapos formában) kell keresnünk a különbséget¹⁴⁰, hanem a két tevékenységnek az irodalomhoz, illetőleg a közönséghez fűződő viszonyában. A bibliográfia az irodalmat tükrözi, az információnak valamely szorosabb vagy lazább kohéziójú egységét reprezentálja¹⁴¹ és e kohézió intenzitásának megfelelően alkot maga is szerves egészet. A dokumentáció a konkrét szükségletek ismeretében, vagy éppen megrendelésre eljuttatott, tárolt és visszakeresett vagy akár publikált összeállításai viszont nem annyira az irodalmat, mint inkább a kielégített szükségleteket tükrözik. A nagy referálólapok ezzel szemben a potenciális szükségletek teljes skálájának szem előtt tartásával s a teljes irodalom számbavételével készülnek, tehát túlnyomó mértékben bibliográfiai természetűek. Azért fejezzük ki magunkat ilyen, „árnyaltan”, mert semmi elvi akadálya annak, hogy egyes orgánumok inkább a tudományos folyóirat, mások inkább a bibliográfia klasszikus képletéhez álljanak közelebb. Hogyan határoznánk meg pl. a *Physical Review* műfaját? Ez az orgánum a sürgősnek ítélt cikkeket 1 hónapon belül tömörítvényben, a nem sürgőseket 6 hónapos átfutással teljes szövegükben közli, de referátumukat mindjárt beérkezésük után közreadja. Folyóirat ez, vagy referálólap? Később kifejtendő nézetünk szerint manapság a kettő tulajdonságait egyesítő átmeneti műfaj van elterjedőben.¹⁴²

A műfajok és illetékességi körök meghatározása során kerülnünk kell tehát a skatulyázó fogalmazást. Így minősülhetnek a *Journal des Scavans*-szerű orgánumok referálólapoknak (tehát bibliográfiáknak) és tudományos ill. tudománynépszerűsítő folyóiratoknak egy személyben. Funkciójuk is ezekből az elemekből tevődött össze — alkalmazkodva egyúttal a kor információrendszerének egyéb elemeihez. Mint ahogy ma az akkorinál jóval bonyolultabb munkamegosztásban, finom átmenetekkel, sőt átfedésekkel egymásba hatolva gondoskodik az információ megőrzéséről és eljuttatásáról a sajtó, a terjesztés, a könyvtár, a dokumentáció és a bibliográfia.

Ezzel félig-meddig már válaszoltunk az önként felötlő kérdésre: „Hogyan egyeztethető össze e korai referálólapok virágzása azzal a megállapítással, hogy újkori történetnek első szakaszán a bibliográfia aránylag kevés, inkább csak közvetett gyakorlati szerepet töltött be a tudományos kutatás segédeszköz- és metodikai kellékeként?” Úgy, hogy e lapok az elérhetetlen vagy nehezen hozzáférhető primer tudományos irodalom helyettesítőiként és a tudományok forradalmi haladásával lépést tartani nem tudó könyvpublikáció mozgékony kiegészítésére születtek és szolgáltak, nem pedig arra, hogy az olvasót elvezessék az eredeti szakirodalomhoz. Részben éppen annak az ellentmondásnak köszönhetőek gyors elterjedésüket és felvirágzásukat, amely az előretörő polgárság információs igényei és az elavult információs rendszer — főleg a feudális kötöttségeit vonzó könyvtárügy — közt egyre élesebbé, tarthatatlanabbá vált.

¹⁴² V. 9. *Weinberg* jelentés, 31. l.

Az ellentétek feloldása természetesen nemcsak ilyen áttételek útján ment végbe, mint amilyenek a folyóiratpublikáció fellépését tekinthetjük, hanem a könyvtárak és módszerek, a könyvtári szemlélet gyökeres átalakulásával s az újkori könyvtárak mai napig is élő, korszerű típusainak kialakulásával, továbbá a szervezett könyvtári együttműködés kialakulásával, főleg a 19. században. A 19—20. század könyvtárügyének leglényegesebb vívmánya és jellemzője, hogy nem individuális könyvtárak élnek többé egymás mellett és egymástól függetlenül, hanem minden fejlett országban létrejön a társadalom felé forduló, kooperatív szellemű és differenciált könyvtárügy. Az irodalom határok s nyelvek fölötti egysége a művelődéstörténet eddigi korszakain át, mint az információcsere súlyos akadályait leküzdő törvényszerűség valósult meg. A könyvtárak nemzetközi republikájának kialakulása — a modern információügy fejlődésének egyéb tényezői mellett — gyökeres fordulatot hozott ezen a téren. (Hogyan s milyen mértékben járult hozzá a modern könyvtárügy a tudomány és az irodalom nemzetköziségének teljes és tényleges megvalósításához, még nyitott, de érdekes eredményeket ígérő kutatási probléma.)

A kötelespéldányszolgáltatás megszilárdulásával és a szakkönyvtárak (mint új könyvtártípus) létrejöttével két metszetben (tehát egy-egy ország és egy-egy tudomány szak viszonylatában) is megvalósul az irodalom megfelelő, sőt helyenkint maximális teljességű gyűjtése. Az akadémiák, egyetemek széles körű csereakció keretében gondoskodnak kereskedelmi forgalomban nem kapható kiadványaiknak a könyvtári gyűjteményekbe való eljuttatásáról. Az egyes könyvtár teljesítőképességét pedig elvileg szinte tetszőleges mértékben növelhetővé teszi a könyvtárközi kölcsönzés, amely alkalmas munkaeszköze talál a központi katalógusokban s a legnagyobb könyvtárak közreadott sok-sok kötetes katalógusaiban. (A kiadványcsere 1886-ban, a könyvtárközi kölcsönzés csak 1937-ben érett meg a nemzetközi szabályozásra, de mindkét egyezmény hosszú tényleges gyakorlat kodifikálása.) Ez a fejlődés lehetővé tette, hogy a kutató *eszményi* követelményként állíthassa maga elé a vizsgált tárgy teljes irodalmának áttanulmányozását, a bibliográfia módszeres kiaknázása ennél fogva értelmet nyerjen s a tudományos metodika egyik alappillérvé váljék.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a fejlődést a tudománytörténet felől, az igények oldaláról próbáljuk jellemezni. A 19. századot a természettudományok konszolidációs korszakának tekinthetjük. A 16—18. század tudományos forradalmának alapjain felépülő részkutatások nagy arányú kibontakozása következett be s jelentős mértékben megvalósult a különböző szaktudományok integrálódása egyetlen átfogó rendszerben. Ugyanakkor intenzív kapcsolat jött létre az alaptudományok és az ipari technológia fejlődése között. Az ipari forradalom kezdő fázisa — az önálló vegyipar felnövekedése, a gőzenergia alkalmazása a bányászatban és a textilgyártás gépesítése — egybeesett a tudományos forradalom utolsó fázisával. Ez időtől fogva a tudományos kutatás eredményeit növekvő mértékben alkalmazták az iparban, ugyanakkor a kutatást is segítet-

ték a technikai eszközök, amelyeket az ipar bocsátott rendelkezésre.¹⁴³ Ilyen körülmények közt az eredeti kutatás mellett megnő az irodalomban közreadott eredmények megismerésének, tudományos továbbfejlesztésének s hovatovább gyakorlati hasznosításának értelme és értéke. A társadalomtudományok — főleg a történettudomány és a filológia — területén ugyancsak elérkezett az ideje a reneszánsz óta felhalmozott gazdag irodalomra építő, azt kiaknázó, nagy szintéziseknek. Ugyanakkor a 19. század a társadalomtudományok újjászületésének, metodikai megalapozásának korszaka is. Egyik leg-sajátosabb metodikai vívmány éppen az irodalom rendszeres felhasználásának és feldolgozásának általánossá válása s erre vonatkozólag bizonyos eljárásbeli és formai szabályok elterjedése. A legátfogóbb szintézis megalkotói, *Marx és Engels*, metodikai tekintetben is példás kutatók, vasszorgalmú könyvtárlátogatók, akik az irodalom kiaknázásának jelentőségére és mesterségbeli fogásaira nézve is útmutatást adtak a követők nemzedékének.¹⁴⁴

Rendkívüli teljesítményeket hozott létre a 19. század a társadalomtudományok kutatási anyagának feltárása és közreadása, források, szövegek, aktorok monumentális gyűjteményeinek kiadása, tények és adatok tömegének felszínrehozása terén. Mint a történettudomány romantikus irányzatában fogant reprezentatív alkotás említendő a *Monumenta Germaniae historica*, amely példás kritikai módszerével s óriási méreteivel egyaránt ösztönzésül, mintául szolgált sok hasonló vállalkozás számára. A század egyik legjelentősebb tudománytörténeti tényezője *Comte* és pozitivisták iskolája. A pozitivisták történetiszemlélet és a pozitívizmus mint a társadalmi jelenségek komplex és tényszerű ábrázolásának irányzata, újszerű kutatási szempontjaival, metodikai igényességével a kor egész tudományosságára hatással volt, tekintet nélkül arra, ki hogy fogadta vagy vetette el, illetőleg hagyta figyelmen kívül agnosztikus ismeretelméletét. Ha virágzása idején a pozitívizmus a tudományosság szinonímájaként csengett¹⁴⁵, főleg éppen ezzel magyarázható — s talán azzal is, hogy programja, tételei jól beillettek a kialakuló 19. századi tudósi szemlélet és magatartás általános képletébe. E tényezőknél semmivel sem jelentéktelenebb a felsőoktatás fejlődése s ezen belül a szemináriumi módszer kialakulása. A szeminárium mint módszer és intézmény, a berlini egyetemen *Ranke* és *Waitz*, Strassburgban *Weizsaacker* tevékenysége nyomán honosodott meg és terjedt el előbb a német, majd hamarosan általában az európai egyetemeken.^{145/a} A szemináriumi képzésben részesült tanítványokat a 19. századi egyetem szilárd metodikai vértetben és az irodalomkutatási gyakorlat útravalójával indította el pályájukon.

A tudományos irodalomszükséglet e megnövekedésével és tudatosodásával s az irodalomhasználat könyvtári feltételeinek imént jellemzett megjavulásával legszorosabb

¹⁴³ A természettudományok fejlődésének tömör jellemzését ld. *Hull, L.W.H.*: History and philosophy of science. London—New York—Toronto, 1959. Longmans Green. 275—317. 1. A társadalomtudományok különböző diszciplínáira nézve: *Schuder*, Werner: I. m.

¹⁴⁴ Vö. *Feyl*, Othmar: A könyvtárak és az olvasás Marx és Engels munkásságában. = Könyvtári Tájékoztató, 1. évf. 1955. 7. sz. 1—12. l.

¹⁴⁵ Vö. *Schuder*, Werner: I. m. 318. l.

^{145/a} *Bernheim*, Ernst: Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. 5—6. Aufl. Leipzig, 1908. Duncker u. Humblot. 240—241. l.

összefüggésben bontakozott ki a bibliográfia 19. századi virágzása. A bibliográfiák rendszere — lényegileg úgy, ahogy napjainkig is betölti hivatását — és jellemzői — úgy, ahogy ma is élnek a köztudatban — a 19. század folyamán alakultak ki. Sőt, a bibliográfia mint elméleti és mesterségbeli ismeretág is a 18. század végén s főleg a 19. század folyamán cseperedett fel. Egyfajta bibliográfiai optimizmus hatotta át e kor tudományosságát: az a meggyőződés, hogy a bibliográfiák segítségével a múlt és a jelen egész tudáskincse aktivizálható, s a leggazdaságosabban megteremthető a tudományos ismeretek folyamatos láncolata. Ez az optimizmus táplálta a hajdani tudós-bibliográfusok nyomdokaiba lépő bibliográfus specialisták (ahogy Malclès mondja, bibliográfus „kéz-művesek” vagy „mesteremberek”¹⁴⁶) elszántságát s lelkesítette őket olyan hatalmas teljesítményekre, mint amilyennel *Brunet*, *Graesse*, *Heinsius*, *Kayser*, *Quérard* vagy a mi *Jankovichunk*¹⁴⁷, *Szimyeink* szerzett hírnevet magának. Ez öltött patetikus formákat *Otlet* és *Lafontaine* világbibliográfiai vállalkozásában. (1895) A tudományos kutató úgy látta: ellenőrzése alatt tudja tartani szakterületének irodalmát, csak legyenek kéznél jó bibliográfiák. A bibliográfus pedig, ha érezte is, hogy feladata rohamosan nő, nehezedik, úgy gondolta, meg tud vele bírkozni. A folyóiratirodalomban mind a két fél eleinte csak dolgának megkönnyítőt látta, nem a későbbi lebírhatatlan nehézségek forrását. Az 1878-ban a pápa védnöksége alatt tartott első nemzetközi bibliográfiai kongresszus még nem figyel fel erre a problémára, bár a könyvtermelés rendkívüli megduzzadását már konstatálja.¹⁴⁸ A tudományok szolgálólányának szerepével együtt tudományos rangját és önállóságát is most igyekszik megszilárdítani a bibliográfia — sajátos módon abban a fejlődési szakaszában, amikor már az alkotó tudományos tevékenységtől munkamegosztásos alapon elkülönült, sőt munkamenetének üzemesített formái is kezdtek kialakulni. Az 1895-ös nemzetközi bibliográfiai konferencia azzal a céllal hozza létre az *Institut International de Bibliographie*t, hogy a Világrepertórium hivatalának (*Office International de Bibliographie*) gyakorlati munkáját tudományos tekintetben egészítse ki.¹⁴⁹

Elmondhatjuk tehát, hogy a 19. században (amihez ebből a szempontból hozzászámíthatjuk a 20. század első harmadát is) egyensúly és megfelelés alakult ki egyfelől az irodalmi produkció, másfelől a tudományos irodalomszükséglet és annak könyvtári szolgálata, a bibliográfusok (bibliográfiai intézmények) és az irodalmat használó kutatók teljesítőképessége közt. Helyesebben: már javában éleződtek az ellentmondások e tényezők mélyén, de bizonyos erőfeszítések árán még áthidalhatóknak látszottak s az erőfeszítésekből mind a kutató, mind a bibliográfus vállalta a maga részét. Sőt egy ideig még az ismereteknek az egyéni tudat befogadóképességén mind messzebb túlnövő halmozát is az irodalom teljességének ellenőrzése, okos kezelése útján remélték a társadalom szolgálatában, sőt az egyén számára is tetszés szerint aktivizálható állapotban tartani. Az

¹⁴⁶ *Malclès*, Louise-Noëlle: I. m. 89. l.

¹⁴⁷ Kéziratban maradt nagy bibliográfájára gondolunk.

¹⁴⁸ *Thyregod*, Oskar: I. m. 181–182. l.

¹⁴⁹ Vö. *Junker*, Carl: Ein allgemeines bibliographisches Repertorium und die erste bibliographische Conferenz in Brüssel 1895. Wien, 1896. A. Hölder. 17. l.

egyetemi oktatást a memorizáló metódus zátonyáról az ismeretek élő forrásaihoz visszavezető szemináriumi módszer egyik fő célkitűzése éppen az, hogy a pozitív ismeretek kilátástalan halmozása helyett arra tanítsa meg a leendő szellemi munkást, hogyan juthat el önállóan az ismeretekhez, s milyen emeltyűk segítségével hozhatja felszínre a céljainak éppen megfelelő irodalmat. Az alapvető irodalom megismerését, használatának begyakorlását szolgáló szemináriumi könyvtár útján a bibliográfia a felsőoktatás egyik emi-nens eszközévé vált, s otthonossá a kutatók, tanárok, gyakorlati szakemberek új meg új nemzedékei számára.

A bibliográfiák ismerete, használata, sőt módszeres kiaknázása ily módon nemcsak hogy bevonult a tudományos gyakorlatba, hanem sarkalatos metodikai követelménnyé vált, s *mindinkább ez a tudományos alkalmazás lépett elő a bibliográfia mint munkaeszköz domináló és jellemző funkciójává.* (Ami természetesen nem jelenti azt, mintha egyéb terü-leteken — különösen a könyvkereskedelemben és a könyvtári munkában — való alkal-mazása csökkent volna, sőt ne vált volna általánosabbá és tudatosabbá. Nem véletlen, hogy a bibliográfiakeresztés mint a könyvtár, a könyvtáros elsőrangú feladatköre megy át a gyakorlatba és a köztudatba, és hogy a könyvkereskedők szervezetei oly szíve-sen vállalkoznak bibliográfiák finanszírozására. A kurrens nemzeti bibliográfia és több más bibliográfiai műfaj a könyvkereskedelemnek köszönheti virágzását.)

5.23 A bibliográfiai dradat és korunk információs válsága

A bibliográfia tudományos alkalmazásának növekvő szerepét jelzik, de egyúttal — napjaink információs válságának előrevetített árnyékaiként — az irodalmi s ennek nyomán a bibliográfiai produkció rohamos emelkedésére mutatnak a 19. században el-szaporodó másodfokú bibliográfiák. *Petzholdt Bibliotheca bibliographicája* (1866) hatvan-hetet említ, s ebből csak öt jelent meg 1800 előtt. (Négy a 18. század végén, egy 1686-ban.) A *Bibliothèque Nationale* 1897-ben kb. 60 000 kiadói és könyvtári katalógust vala-mint 15 000 szűkebb értelemben vett bibliográfiát tartalmazott. Th. *Besterman World bibliography of bibliographies* c. művének 1954—56-ban megjelent 3. kiadása több mint 80 000 szoros értelemben vett bibliográfiát sorol fel. A 19. század a gyorsajtó elterjedé-sének kora. A tudományos produkció oldaláról nézve a tudományos társaságok, aka-démiák, egyetemek felvirágzásáé, a fogyasztás oldaláról: az iskolakötelezettség általános elterjedéséé, a regényirodalom és — nem utolsósorban — a napilapok elterjedése nyo-mán a tömeges olvasóközönség kialakulásáé. Az 1800-as nem egészen 20 000-ról 1900-ig jóval 150 000 fölé emelkedett a világ évi könyvtermelése.¹⁵⁰ Még gyorsabban szaporodtak a folyóiratok. Németországban az 1784. évi 217-tel és az 1826. évi 305-tel szemben 1900-ig 5231-re, világszerte az 1866. évi 5548-ról 1901-ig 36 531-re emelkedett a folyóiratok száma. A 20. század produkciójának növekedése ehhez képest némileg csökkent, az első félszázadban mindössze 100%-os. (1953-ban 329 276 könyv és 70 277

¹⁵⁰ *Otlet*, Paul: I. m. 287. l., 39. l.

folyóirat jelent meg világszerte.) Abszolút értékben azonban ez a lassabban duzzadó áradat is elég ahhoz, hogy maga alá temesse mind a bibliográfiai feltárás, mind a tudományos irodalomhasználat 19. századi formáit, módszereit. Egyrészt, mert a folyóirat-publikációnak az új kutatási eredmények egyeduralkodó közreadási formájaként való elterjedése, újabban a kutatási jelentések és más hasonló termékenyséű közreadási eszközök jelentkezése tízezrekről százezrekre, sőt milliókra rugtatta a nyilvántartandó irodalom nagyságrendjét, (amely milliókat a nyilvántartás vonalán a komplex kutatás igényei még meg is többszörözik,)¹⁵¹ másrészt pedig — bármilyen visszasan hangzik — éppen mert a bibliográfia többé-kevésbé lépést tudott tartani ezzel a szédületes növekedéssel.

Először úgy, hogy egyének heroikus vállalkozása helyett intézmények, sőt jövedelmező üzleti vállalkozások feladatává lett a bibliográfia-aképzítés. Aztán a bibliográfiai országos és nemzetközi szintű munkamegosztásos rendszerének kiépítésével. Végül pedig az információátvitel és visszakeresés modern technikájának — főleg a lyukkártyának és az elektronikus számológépnek — korlátlan lehetőségeket ígérő alkalmazásával. Ha a mindezek nyomán létrejövő teljesítményeket nézzük, a múlt század bibliográfiai optimizmusa egyenesen eufóriává kellene hogy fokozódjék bennünk. John H. Gribbin szerint az általa elemzett 10 legnagyobb kurrens szakbibliográfiában a következőképpen emelkedett a nyilvántartott bibliográfiai egységek száma (ezekben):¹⁵²

Év	Kémia	Geológia	Botanika
1901	43,5	32,5	18,4
1906	47,0	24,5	29,2
1911	94,0	35,5	28,0
1916	54,0	16,5	13,0
1921	87,0	18,0	29,2
1926	110,0	34,5	33,0
1931	162,5	34,0	28,5
1936	217,5	41,0	31,0
1941	168,0	34,0	19,5
1946	123,5	34,5	23,2
1950	227,0	50,0	37,8

Ugyanezt a képet mutatja a nagy referáló orgánumok terjedelmének növekedése. Pl. a *Chemical Abstracts* az 1922. évi 4365 oldalról 1959-ben 23 114-re, a *Physical Review* 1920-tól 1959-ig 1157-ről 6837-re, a *Physics Abstracts* 751-ről 1758-ra duzzadt. És hol van még mindez a *Referativnij Zsurnal* 160 000 szerzői ívnyi terjedelmétől és 700 000 referátumától, amelynek előállításában 2300 belső és 13 000 külső munkatárs, továbbá

¹⁵¹ Pl. a szénhidrogének infravörös spektrumáról szóló információt a fizikusok és a kémikusok bibliográfiáiban is nyilván kell tartani. Vö. *Weinberg* jelentés. 16. l.

¹⁵² *Gribbin*, John H.: Relationships in the patterns of bibliographic devices. = *The Library Quarterly*, 30. vol. 1960. 133. l.

16 000 szakfordító vett részt. (1960. évi adatok.)¹⁵³ Vagy kell-e esetelnünk fejlettebb országban megvalósult és nemzetközi szinten is összehangolt precíziós rendszerét a kurrens és retrospektív nemzeti bibliográfiáknak, amelyek ma már inkább a tudományos információ mint a kereskedelem eszközei, s amelyeknek — jóformán bármely tehetősebb nagykönyvtár által összeállítható — kellő teljességű kollekcója egyenértékű tájékoztatási eszköz *Otlet* és *Lafontaine* világbibliográfiájával. Ott tartunk már, hogy az UNESCO az ún. gazdaságilag elmaradott országoknak tesz ajánlásokat nemzeti bibliográfiai rendszerük példás megvalósítására.¹⁵⁴

Ha mégsem tartjuk kielégítőnek a bibliográfia helyzetét, sőt inkább azokkal értünk egyet, akik az irodalom felhasználásának folyamatát válságban látják, nyilván nem azért van tehát, mintha teljesítményeit keveselnénk, vagy a produkciók minőségével volnánk elégedetlenek. De nem is azért, mintha megrémítenének bennünket az irodalmi termés jellemzéséül fentebb közölt számokhoz képest is egyre növekvő, hovatovább csillagászati arányokat öltő adatok. Ha félfannyi folyóiratcikk, kutatási jelentés vagy doktori értekezés jelennek is meg, mint amennyi valóban megjelenik, az is több lenne annál, amennyi a *jelenlegi feltételek közt* papírba temetett potenciális ismeretből valóban felhasznált, élő ismeretté válhatnék.¹⁵⁵ És ha kétszer annyi, akkor sem lehetne súlyosabb a gondunk. Akár a népszaporodás adatai, az irodalmi produkció statisztikája is félelmetes perspektívában láttathatja a jövőt. Sokan ki is aknázzák mind a kettőt, meghökkentésre vagy pánikkeltésre.¹⁵⁶ A mi meggyőződésünk szerint e jelenségeket az ember, a társadalom hozta létre, tehát további alakulásuk is az ember, a társadalom kezébe van letéve, Ami mostmár az irodalmi áradaton a bibliográfiák valósággal hipertrófikus szaporodása és növekedése ellenére erőt venni nem tudó információközvetítés válságát illeti, annak egyik legfőbb oka — később kifejtendő — nézetünk szerint az, hogy a bibliográfia helye az információs folyamatban a múlt század óta alig változott. Lényegileg 19. századi szemléletben és eszközökkel próbálunk megbírkózni mai problémáinkkal, még akkor is, ha egyes bibliográfiai intézmények elektronikát alkalmaznak s egész működésüket „áramvonalasítják”. (Az irodalmi malthusizmus kérdésével ebben a dolgozatban nem foglalkozunk.)

Semmi sem mutatja jobban a helyzet súlyosságát — de egyúttal az erőket és lehetőségeket is, amelyeket a társadalom felvonultat a megoldás érdekében — mint az, hogy az információ s ezen belül a bibliográfia gondjait a legmagasabb szintű nemzetközi és állami szervek tették magukévá, konferenciákat hívtak össze, szakértői bizottságokat, munkaközösségeket kértek fel a tudományos információ problémáinak megvizsgálására, jelentős

¹⁵³ Polzovics Iván: Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba. 152. l.

¹⁵⁴ Larsen, Knud: I. m. 171. l. — Bóday Pál: Külföldi nemzeti bibliográfiák. Bp. 1961. KMK. 68 l.

¹⁵⁵ A Weinberg jelentés szerint csak az Egyesült Államokban több mint 100 000 kutatási jelentés jelenik meg évente. — R. Shaw szerint csak a tiszta és alkalmazott természettudományok területén évente kb. 1 850 000 jó vagy közepes minőségű folyóiratcikk jelenik meg. (Idézi: *Kervégant, Désiré — Fourmont, Raymond*: *Bibliographies et documentation. Insuffisances, problèmes et perspectives.* = Bull. des Bibliothèques de France. 5. an. 1960. 159. l. — A doktori disszertációkról legtöbb fejletlen országban kurrens bibliográfia jelenik meg.

¹⁵⁶ Vö. *Stetten, De Witt*: *After books what?* = B. Med. Libr. Ass. 53. vol. 1965. 527 — 533. l. (Magyarul közli a *Könyvtári Figyelő*, 12. évf. 1966. 111 — 118. l.)

anyagi támogatásban részesítik a körébe vágó kutatásokat, illetőleg közvetlenül a megfelelő gyakorlati tevékenységi ágakat.¹⁵⁷ Név szerint elég a *Royal Society* 1948-as londoni konferenciáját, az 1958. évi washingtoni nemzetközi konferenciát, vagy az Egyesült Államok elnöke számára készített és *Kennedy* előszavával közreadott *Weinberg jelentést* említenünk.¹⁵⁸ Ezek a konferenciák, bizottságok és munkálataik jelentősen előbbre vitték ugyan az informatív tevékenységek elméletét és gyakorlatát, de egyúttal mélyen bevilágítottak abba a káoszba, amely az irodalom mozgásának egész vonalán elhatalmasodott s amely a tudományos ismeretek és vívmányok nagy tömegének az információs folyamatból való kihullását — végső soron a társadalom erőinek súlyos következményekkel fenyegető pazarlását eredményezi. Nagy érdemük — amellet, hogy lelki ismereteket, pénzforrásokat és szellemi kapacitásokat mozgósítottak — főleg abban volt, hogy az információs folyamat egészét tették vizsgálat tárgyává (a kutatás és az információközvetítés egész területét képviselő specialisták részvételével) és ebben az összefüggésben keresték az orvoslást a részfolyamatok — pl. a folyóiratkiadás, a bibliográfia, a dokumentáció — síkján fellépő válságjelenségekre. Különösen a kutatási eredmények közreadásának megreformálása terén vetettek fel termékeny gondolatokat.¹⁵⁹ De primer információk közlésének legésszerűbb megoldása s a másodlagos informálás legjobb megszervezése is legfeljebb csak enyhítheti, de ki nem küszöbölheti az alapvető problémát: azt, hogy az ismeretek halmozódásával nem tud együtt bővülni az élő emberi tudat befogadóképessége, különösen nem az egyéné. (Hogy testületeké s általában a kollektívumé hogyan és mennyiben, jórészt nyitott kérdés, de egyben igen alaposan megvizsgálandó kulcskérdés is.) Ez táplálja aggodalmunkat, de ebből kiindulva, ennek megnyilvánulásait felhasználva keressük a fogódzót is a bibliográfia funkcióinak továbbfejlesztéséhez.

Az a tapasztalat, hogy az irodalom követése egyre terhesebb és reménytelenebb vállalkozássá súlyosodik, a kutatók (főleg a tiszta és az alkalmazott természettudományok művelőinek) körében egyfajta elidegenedési folyamatot indított el: a bonyolulttá váló irodalomkutatástól, a túlságosan is gazdag könyvtáraktól, a nyomasztó bőségben rendelkezésre álló bibliográfiáktól, a terjedelmüket ad absurdum növelő referálopapoktól¹⁶⁰, az információs étvágyukat csömörlésig kielégítő dokumentációs szolgáltatásoktól — magától az irodalomtól való elidegenedését. A *Weinberg jelentés* szerint a „kutató átlagteljesítményének maximumát akkor éri el, ha munkaidejének felét új tudományos információ megalkotására próbálja fordítani, másik felében pedig a mások eredményeit

¹⁵⁷ The Royal Society Scientific Information Conference 21 June – 2 July 1948. Reports and papers submitted. London, 1948. The Royal Society. 724 l. — Proceedings of the International Conference on Scientific Information in Washington November 16–18. 1958. — International Conference on Science Abstracting convened by the Unesco in Paris from 20 to 21 June 1948. Final report. Paris, 1953. — Proceedings of the International Study Conference on Classification for Information Retrieval. Held at Beatrice Webb House. Dorking, England. 13–17 May 1957. ASLIB. Pergamon Pr. III, 151 l.

¹⁵⁸ I. m.

¹⁵⁹ *Bernal* terve a folyóiratpublikálás ésszerűsítésére a Royal Society konferenciáján. (Report, 253–255. l.), a központi depozitárium rokon elgondolása a *Weinberg* jelentésben (30–31. l.), a dolgozatok tökéletesebb, a használatot és nyilvántartást megkönnyítő kivitelezése. U. o. 23–26. l.

¹⁶⁰ Ma már a bibliográfiák bibliográfiáit sem célszerű nemzetközi szinten nyilvántartani. A fejlettebb országok kurrens másodfokú bibliográfiákként folyamatosan adják közre a megjelenő bibliográfiák és bibliográfiai szolgálatok jegyzékét.

dolgozza fel, ill. a maga eredményeit rögzíti.¹⁶¹ Ez az időbeosztás — mint *Halbert és Ackov* elemzése mutatják — nagyjából meg is valósul, de úgy, hogy a munkaidő kommunikációra fordított 49,8%-ából csak 4,9% jut a publikált, 9,5% a publikálatlan szövegek tanulmányozására, ellenben igen magas (19,4%) a szóbeli közlések aránya.¹⁶² *Déri Miklósné* tanulmánya szerint az *Eötvös Egyetem* kémikusai a szerzett információ 14,6%-ához szóbeli úton jutottak.¹⁶³ *Glass* és *Norwood Dériné* által idézett adatai pedig éppenséggel azt mutatják, hogy a különböző forrásokból származó információk majd 40%-a szóbeli eredetű.¹⁶⁴ Akárhogy is, a kutató minimális erőfeszítéssel kíván eljutni az információhoz, ezért inkább kutatási területét szűkíti a megszerezhető információ körének megfelelően,¹⁶⁵ vagy beéri az alkalmyszerűen adódó információval, pl. a keze ügyébe kerülő friss folyiratszámok átlapozásával.¹⁶⁶ *Urquhart* a londoni *Science Library* forgalmának elemzése alapján konstatálta, hogy a periodikák $\frac{3}{4}$ részét (9120 közül 4821-et) egyáltalán nem használták.¹⁶⁷ Persze, e jelenségnek van egy objektív oldala is: a közlemények összterjedelme — mint már hangsúlyoztuk, messze meghaladja az olvasásra fordítható munkaidőt. *Don R. Swanson* ezen az alapon az egy-egy folyóiratcikkre jutó olvasók számát mindössze néhány tucatra ill. néhány százra becsüli, szemben a folyóiratok ezres vagy tízezres nagyságrendű példányszámával.¹⁶⁸ Becslésének megerősítéséül idézi *H. Menzelt*, aki kiszámította, hogy a *kémiai folyóiratokban közölt cikkeknek kb. 0,5%-a talál olvasóra*.¹⁶⁹ Nem nagyobb azonban a többi szakterület olvasottsága sem. Pl. a legjava pszichológiai folyóiratok cikkeinek több mint felét csak kb. 200 vagy annál kevesebb kutató használta.¹⁷⁰

Az átfogó és megbízható információszerezést, s ami ehhez vezet, az irodalomnak a bibliográfiák használatán alapuló rendszeres kiaknázását az informálódásnak egy spon-tánabb és korlátozottabb formája váltja fel. Az információcsere főleg egy-egy intézet munkatársai, vagy egymástól távol dolgozó, de azonos érdeklődésű specialisták közt valósul meg.¹⁷¹ Eszközei, formái — a szóbeli eszmecserék, különlenyomatok, értekezések, kutatási jelentések kölcsönös megküldése, levelezés, kongresszusokon való részvétel, előadások tartása, intézeti referálóülések stb. — önként kínálkoznak a mindennapi kutatómunka során: sem utánjárást, sem hozzáértést nem igényelnek. Az egymással levelező, tanácskozó, dolgozatokat cserélő kutatók meglehetősen zárt információs körökké,

¹⁶¹ *Weinberg* jelentés 11. l.

¹⁶² Idézi: *Grolier, Éric de: La Conférence Internationale sur l'Information Scientifique. = Bull. des Bibliothèques de France. 4e an. 1959. 7. l.*

¹⁶³ *Déri Miklósné: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem kémiai tanszékein dolgozó kutatók olvasási és tájékozódási szokásai és a szakirodalmi tájékoztatás iránti igényei. Bp. 1964. 53. l. (A szerzőtől eltérően a szóbeli források közé számítjuk az előadásokat, tanulmányutakat, tapasztalatcseréket is.)*

¹⁶⁴ I. m. 23. l.

¹⁶⁵ *Weinberg* jelentés 8., 13. l.

¹⁶⁶ *Grolier, Éric: I. m. 8. l.*

¹⁶⁷ Uo.

¹⁶⁸ I. m. 82. l.

¹⁶⁹ *Menzel, H.: Review of studies in the flow of information among scientists. (Bureau of Applied Social Research, Columbia University, January 1960.)*

¹⁷⁰ *Garwey, William D. — Griffith, Belver C.: Scientific information exchange in psychology. = Science, 146. vol. 1964. 1655. l.*

¹⁷¹ *Vö. Swanson, Don R.: I. m. 80., 82. l.*

— ahogy *Bernal* mondja — „láthatatlan testületekké” formálódnak.¹⁷² Az információ megszerzése, vagy valamely tárgyra vonatkozó irodalom megtalálása hovatovább inkább múlik személyes kapcsolatokon mint bibliográfiákon. Az első lépés: keresni valakit, aki tudja a választ, mintsem valamely tájékoztató szolgálathoz folyamodni.¹⁷³ Bennünket ez a séma az információszerzés 16—17. századi menetére emlékeztet — azzal a különbséggel, hogy ami ott a feltételek szegényességéből adódott, de amellet élet-szerű, sőt előremutató volt, itt a gazdagsággal élni nem tudás következménye, tehát válságjelenség.

Természetesen nem mindenestől és fenntartás nélkül bíráljuk ezt a jelenségcsoportot, s még kevésbé óhajtánánk vele szembeállítani valamiféle előírt irodalomhasználati sablont. Lélektanilag indokolt is, szerencsés is, mert az elidegenedés ellenében hat az informatív viszonylatoknak személyes viszonylatokba való ágyazása, mintegy az irodalmi kozmosznak emberi léptékre való redukciója. *Bernal* láthatatlan testületei tudomány-szociológiai szempontból nemcsak egy elkülönülési folyamat jelenségeiként foghatók fel, hanem úgy is, mint azzal dialektikusan ellentétes fejlődés termékei. E csoportképződés alapja az információsükséglet és egyéb érdekek közössége mellett az érdeklődés, a szemlélet, a munka- és életstílus és az értékrend megegyezése, a közös terminológia (sőt a közös tudományos zsargon), amely mindenki mástól elválaszt, de egymással összeköt. A csoportokon belül kialakul bizonyos követelményrendszer magatartási és eljárási formákra, munkateljesítményekre vonatkozólag, kirajzolódnak a szolidaritás és az előrevivő versengés erővonalai. Mindez bizonyos mértékben előmozdítja az információ-cserét, finomítja közlekedési hálózatát. A pozitív mozzanatok azonban megint csak nem feledtetik, hogy e fejlődés végső soron a tudomány egysége ellenében hat — tehát maga ellen a tudomány ellen, amely valójában oszthatatlan. A valóság és a valóságdarabok összetett voltából és végtelen összefüggések hálójába való beágyazottságából következik, hogy a kutatónak nemcsak kollegáival, hanem elődeivel és távoli szakmák képviselőivel is társalkodnia kell, ha teljes és mély megismerésre törekszik. Az egymástól független specialitásokra való forgácsolódás, s e tendencia távlatában a specialitások körének folytonos szűkülése és folytonos szaporodása a tudományos megismerés lehetőségeit szegényíti, eredményességét csökkenti.

Az egység követelménye és az informatív körök osztódási tendenciája közti ellentmondást persze csak akkor kell borúlátón megítélnünk, ha nem bízunk a tudományos világ tervszerű öngazgatásának lehetőségében. Ha igen, némileg magából a szembeállítástól kivehetők a lehetséges szintézis körvonalai, amelyek csak azért nem egyszerűek, mert be kell hálózniuk az információs folyamat jóformán valamennyi összetevőjét — a tudományos utánpótlás képzésétől a kutatómunka megosztásáig, a publikációs eljárásokig, vagy a tudományos munkakörök és teljesítmények értékelésének szempontjaiig. A bibliográfia tudományos funkciójának megjavítása (már-már helyreállítása) lényeges feltétele a válság leküzdésének, ugyanakkor azonban maga is az információs folyamat többi tényezőjének függvénye, és azok megfelelő alakítását kívánja meg.

¹⁷² *Bernal*, J. D.: The transmission of scientific information: a users analysis. = Proceedings of the International Conference on Scientific Information. Washington, 1959. NRC 80., 92. l.

¹⁷³ Vö. *Swanson*, Don R.: I. m. 85. l.

5.24 A kibontakozás alapvető lehetősége: az információ humanizálása, a kutatás-informálás viszony alakítása

A kutató elfordulása az irodalomtól s a bibliográfiától (vagy legalábbis növekvő rossz érzése a rázúduló információ súlya alatt és menekése az információcsere személyes vagy egyéb spontán formáihoz) arra figyelmezteti a bibliográfust, hogy nem elég az irodalom áradásával versenyre kelnie. Eddig ugyanis főleg ezt tette, még akkor is, ha szándéka szerint „elébe ment” az irodalmat használó specialistának, mikor a szükségletek gondos tanulmányozása alapján szelektálva tárta fel számára az irodalmat, vagy mikor az elrendezés tökéletesítésével, tartalmi tájékoztatással, a visszakeresés gépesítésével, vagy más módon igyekezett számára könnyebbé vagy gyümölcsözőbbé tenni a bibliográfia használatát. Az eredmény mégis csak több információ volt, érzékenyebb, bonyolultabb információs műszerek, s az információ „élvezője” számára mind nyomasztóbb bizonyosság arról, hogy az irodalom behozhatatlanul megelőzte.

Ebből persze a legkevésbé sem az következik, mintha le kellene térni a bibliográfia tökéletesítésének eddig követett útjáról. Nem kevesebbre, hanem többre van szükség: a bibliográfia teljes fegyverzetét megtartani, fejleszteni és alkalmazni az információcsere kialakult szokásaihoz, az információ emberközelségének spontán megmutatkozott igényéhez. A felhasználási oldal humanizálását — és ez az egyik új feladat — nagy mértékben előmozdíthatja az információ eszközeinek, módszereinek rendszeres oktatása,¹⁷⁴ a bibliográfia műhelyeinek szervezett kapcsolatba hozása a kutatás műhelyeivel¹⁷⁵ illetőleg szaktudósok, produktív kutatók bevonása a bibliográfiai tevékenységbe,¹⁷⁶ vagy az előbb jellemzett spontán információs csoportok közti információs hidak kiépítése, nyilvántartás vezetése magukról a csoportokról és (tényleges vagy potenciális) tagjaikról,¹⁷⁷ egyáltalán az információ személyi forrásait feltáró, újszerű bibliográfiatípusok kimunkálása.¹⁷⁸ (Milyen témának, módszernek ki a specialistája? Ki milyen tárgykörben kutat? Az egyes kutatóintézetekben mi az időszerű munkatervi feladat? É. i. t.)

Mindez azonban csak a részünetekre ígér orvoslást. Az irodalomra bízott információ termelése és felhasználása közti egyensúly helyreállításához elsősorban a szervezeti és személyi feltételek gyökeres megjavítására és módosítására van szükség mind a bibliográfiai feltárás, mind a befogadás síkján.

Bar-Hillel szellemes okfejtése szerint, amint az irodalmi áradat a dolgozatokat publikáló kutatók megsokasodásának következménye, az információs válság megszüntetése is egyszerű létszámkérdés, nem igényel „mindent szétzúzó programot”.¹⁷⁹ Ennek az — egyébként rokonszenves optimizmust sugárzó — okoskodásnak mind a premisszája,

¹⁷⁴ Vö. *Weinberg* jelentés 28. l. — *Módis* László: Könyvtári szakképzésünk néhány kérdése. = *Könyv és Könyvtár*, 1. köt. 1958. 21–48. l.

¹⁷⁵ *Weinberg* jelentés 42. l.

¹⁷⁶ Vö. *Csúry* István: A könyvtár mint a bibliográfiaszerkesztés műhelye. 1.

¹⁷⁷ Vö. *Swanson*, Don R.: I. m. 85. l.

¹⁷⁸ A „bibliográfia” terminust kiterjesztett értelemben használjuk, főleg annak jelzésül, hogy az említett információforrások nyilvántartása szorosan kapcsolódik a rögzítések nyilvántartásához és a bibliográfiához mint tevékenységhez.

¹⁷⁹ *Bar-Hillel*, Jehoshua: Is information retrieval approaching a crisis? Válság felé közeledik-e a tájékoztatási anyag visszakerdezése? *Gépirás*. H.n. (1963) 11. l. (OSZK szakfordítás F3049. sz.)

mind a konklúziója csak félig igaz. Amint a tollforgatók számának növekedése mellett nem szabad megfélemednünk pl. a kutatási és publikálási lehetőségek nagy arányú fejlődéséről, a publikálás tényének garancia-szerepéről a tudományos közlések megbízhatósága tekintetében, a publikációk értékmérő szerepéről a tudományos kutatók minősítése terén, a tükrözés bonyolultabbá válásáról, a földrajzi távolságokat nem ismerő együttműködés követelményéről, mint az „áradat” ugyancsak jelentős összetevőiről, ugyanúgy a befogadás problémája sem oldható meg egyszerű létszámemeléssel. Hisz a tovább szaporodó kutatóknak egyenként mind el kellene olvasniok azt, amit az egyén ma sem képes befogadni, s emellett saját publikációikkal tovább növelnék a többiek penzumát.

Hasonlóan félutasnak érezzük a *Weinberg jelentés* idevágó ajánlását, amely referátumok készítésére és irodalmi szemlék írására az eddiginél nagyobb szellemi kapacitás ráfordítását szorgalmazza s kifejti, hogy az effajta információ munkáit „ugyanolyan gonddal kell kiválasztani, mint azokat, akiket felsőbb elismerésre terjesztenek fel, vagy egy egyetemi tanszék betöltésére javasolnak.”¹⁸⁰ Persze, nem a kvalifikáció és a megbecsülés fokát keveseljük, amit a jelentés a bibliográfustól¹⁸¹ és számára megkövetel. (Sőt attól tartunk, hogy az információ gondolatvilágában nem otthonos olvasó ezt is fennhéjázón soknak érzi.) Hanem ezt a tudós-bibliográfust el is kell helyezni valahol a tudományos és informatív tevékenységek rendszerében. Mégpedig egy olyan rendszerben, amelynek *produktív* ága a felhalmozott információ teljesebb felhasználására rendezkedik be, *komunikatív* ága pedig túllép a szekunder információ passzív szállításán, s azt nyújtja, amit az adott tudománytörténeti szinten nyújtania kell: az őserdejéből kitermelt, járulékos elemeitől megtisztított, ellenőrzött, összefüggéseiben elhelyezett, alkalmazásra készre tett információt. Más szóval: ahogy eddig a referálólapokat, indexeket, könyvtári katalógusokat böngésző, irodalmi hivatkozásoknak utánjáró, egyetlen adatért tíz haszontalan cikket végigolvasó *produktív* kutató ideje jelentős részében olyan természetű munkát végzett, ami mai fogalmaink szerint inkább az *információközvetítés* feladatkörébe tartozik, most a közvetítésnek kell előbbretolnia vonalait. (Hogy ez nem önkényes határértés, hanem csak ésszerű és szervezett végzése annak, ami nagyrészt spontán módon s ezért zökkenőkkel, hézagokkal eddig is megvalósult a tudománytörténetben, bárki beláthatja, aki végiggondolja a részismeretek szintetizálódásának, intergrálódásának folyamatát.)

Amit itt sürgetünk, nem mindenestől új. Meglevő információközvetítő rendszerünk is a kitűnő (ha egyelőre nem is „professzori szintű”) szakemberek tömegét foglalkoztatja könyvtárak, dokumentációs szervek, kiadók, szerkesztőségek, bibliográfiai intézetek belső vagy külső munkatársaiként. Csakhogy ezek a szakemberek nem tudományos munkájuk értelmét, fő célját, vagy legalább szerves részét látják ebben a tevékenységükben.

¹⁸⁰ *Weinberg jelentés* 26. l.

¹⁸¹ A „bibliográfus” megjelölést a munkafolyamat érdemi mozzanatait végző tudományos munkásokra alkalmazzuk: a bibliográfia megtervezőire, a munkálatok irányítóira és ellenőrzőire, azokra, akik osztályozási, kódolási sémákat dolgoznak ki, osztályoznak, referátumokat, szemléket készítenek stb. A nem ilyen természetű munkákat technikusok, adminisztrátorok és más középfokú erők végzik.

De nem is láthatják, míg az információ kutatása és interpretálása (pl. kritikai referátumok, irodalmi szemlék, trendekről és eredményekről szóló jelentések készítése s egyéb — részben még ezután kialakítandó — tudományos igényű mozzanatai a bibliográfiai tevékenységnek) szemléletileg és szervezetenként is nem válnak a tudományos munkafolyamat részévé,¹⁸² míg a tudós bibliográfus merőben passzív közvetítőnek minősül, nem pedig a valóság ugyanolyan bűvárának, tükrözőjének, mint az egyéb módszereket alkalmazó (pl. kísérletező) kutatók. A kor igénye szerinti tudós bibliográfust olyan kutatónak kell elképzelnünk, aki egyfelől sajátos eszközt és módszert (az irodalom tanulmányozását és kiértékelését) alkalmaz a *valóság tanulmányozására* (s ennek során szintetizálja vagy más módon továbbfejleszti az irodalomban közreadott ismereteket), másrészt egy meghatározott szakterületen *magát az irodalmat tanulmányozza* és arról nyújt tudományos értékű tükrözést. (Leíró vagy történeti ismertetést, kritikát, témák, motívumok, hatások elemzését stb.) A tükrözés, vagyis az információról szóló információ, tartalmának és rendeltetésének megfelelően, ugyanolyan változatos formákat ölthet, mint bármely más tárgy tudományos tükrözése: az elemek jegyzékszerű felsorolásától az értekező kifejtésen át a szóbeli közlésig. (Ez a kutatótípus — talán hangsúlyoznunk sem kell — az információ témakörének megfelelő szaktudomány specialistája, aki a bibliográfia technikájában, az interpretálás módszereiben is jártassággal bír, s aki — *hasonlóan az egyetemi oktatókhoz — az ismeretközlést kutatómunkája szerves részének tekinti.*)

Ahhoz, hogy kelletlenül dolgozó s ennek megfelelő szinten produkáló bibliográfusok helyébe mind nagyobb számban lépjenek élvonalbeli kutatók, valóban az kell, amit a *Weinberg jelentés* ajánl: igényesség az információs intézmények személyzeti politikájában s a legteljesebb anyagi és erkölcsi megbecsülés a bibliográfusok számára. A tudományos irodalmi produkció ismert kórtüneteinek leküzdése és az információs folyamat egészséges áramának gyökeres helyreállítása, a *receptív oldal hatékony megerősítését* is megkívánja.

Talán nem meglepő, ha ennek egyik legelső feltételét társadalmi és szemléleti síkon keressük: a *receptív tudós becsületének helyreállításában*. Helyet a tudományos apparátusban a ritkán vagy sohasem publikáló, vagy akár önálló kutatómunkát sem végző, de éppen ezért az irodalomban nagyobb elmélyedésre képes, mind a napi kutatómunka során történő ismeretátadásra, mind a tudományos vitákban, tanácsadásban való részvételre jobban ráérő kutatótípus számára! Izzalmas tudományszociológiai feladat lenne egyszer végigelemezni, mit köszönhet a tudomány — mennyi ötletet, inspirációt, nyersanyagot, gyakorlati segítséget, szellemi és emberi környezetet — a „magántudósok”, a székfoglalójuknál egyebet nem publikált középiskolai tanárok, népszokáskutató tanítók, éremgyűjteményüket fényesítő könyvtárosok szürke nemzedékeinek, amelyek az ad absurdum vitt specializálódás, és az erkölcsi-anyagi honorálás formális mércéi következtében mindinkább átadják a helyüket a lázasan publikáló, nem mindig a megismerésért, hanem sokszor annak csak kézzelfogható eredményeiért dolgozó hivatásos kutatók falanxainak. Ha az elidegenedéssel, amely ráveti árnyékát a kutatómun-

¹⁸² Mert *elvileg* jelenleg is az. Vö. *Weinberg jelentés* 14. l.

kára s az információ folyamatára, szembe akarunk szállni, korszerű formák közt meg kell találnunk az olvasásnak, ismeretszerzésnek, nevelésnek és tudós társalkodásnak élő szellemi munkás létjogát és létfeltételeit. És talán ez is hozzájárulhat ahhoz, hogy a „tudós” jelző visszanyerje helyenkint valóban megapadt emberi tartalmát, megtompult morális csengését s több legyen egy foglalkozási ág attribútumánál.

Az elképzelt rendszer tervezetéséhez itt — természetesen — nem járulhatunk részletekkel. Csak azt kell még hangsúlyoznunk, hogy a tudomány sok szálból összefonódó munkafolyamatán és egységes szervezetén belül továbbra is külön látjuk a bibliográfiát és külön beszélünk a bibliográfiai munkafolyamat befejező szakaszáról (vagy magasabb szintjéről), amely már felhasználásra kész formában nyújtja a tudományos információt, illetve maga is elsődleges információ, és külön a szűkebb értelemben vett tudományos folyamat információszerző mozzanatairól, amelyek számára időt, kapacitást (munkaközösségek, kutatóintézetek keretében erre specializált munkatársakat) kívánánk biztosítani a kutatás hagyományos munkaköri képletén belül. E különválasztás azonban merőben *ökonómiai* természetű és a legkevésbé sem érinti a bibliográfiának mint szakterületnek a megítélését. A bibliográfia *autonóm szakterületként való felfogásával szemben a tudományhoz és a tudományokhoz való tartozandóságát hangsúlyozzuk* és az együttműködés szorosabbra fűzését sürgetjük kutatói és bibliográfiai intézetek közt, sőt eszményi megoldásnak tekintjük, ha egy kutatóintézet saját szervezetén belül (egy kitűnő szakkönyvtárral egybeépítve) gondoskodik szakterületének bibliográfiai kontrolljáról és informálásáról.

Az egyszerű munkaökonómiai követelményeken túlmenően (hogy ti. a szűkebb értelemben vett, „aktív” bibliográfiai munka megfelelő, az esetleg közös intézeti kereten belül is önálló technikai apparátust, felelősséget és több bibliográfiai szaktudást igényel mint amennyire pl. egy kutatói kollektíva információs munkatársának szüksége van) arra kell itt rámutatnunk, hogy az, aki egy kutatói munkaközösség tagjaként megszerzi az információt s azt emlékezetből vagy segédeszközök alapján, írásban vagy élőszóban továbbadja, (vagy a magányos kutató mint öninformátor) mindig egy adott kutatási feladat szükséglete szerint aknázza ki az irodalmat,¹⁸³ míg a publikált bibliográfia vagy a nyilvános bibliográfiai szolgálat az utókor és a kortársak potenciális szükségleteire is tekintettel van, s egyáltalán arra, hogy ne menjen veszendőbe érdemleges információ.

Lényeges indoka továbbá az aktív bibliográfiai tevékenység relatív önállóságának,¹⁸⁴ hogy az irodalom bibliográfiai tükrözése és közvetítése meglehetősen bonyolult módon: szolgálatok, publikált bibliográfiák vagy különböző technikával tárolt bibliográfiai gyűjtemények összehangolt rendszere útján, s egyazon tárgykörre, irodalmi egységre vonatkozólag is a különböző célokat, szükségleteket különböző szintű, teljességű és szerkezetű bibliográfiák egymáson épülő, sokszor közös munkafolyamatban készülő variánsai szolgálják. A bibliográfia-családok e lépcsőzetes felépítése lehetővé teszi, hogy pl. az idejével takarékoskodó kutatónak ne kelljen az alapbibliográfiák vagy a referálólapok valóban félelmetes címtömegén átrágnia magát (ezek mindinkább az információs

¹⁸³ E vonatkozásban munkája rokon a szükségletre termelő dokumentációéval.

¹⁸⁴ De nem a bibliográfia mint szakterület tudományrendszertani autonómiájának.

specialisták munkaeszközei lesznek), hanem a sajátos szükségletének éppen megfelelően szerkesztett tájékoztatói eszközt alkalmazza.

Az ilyen azonos anyagból készülő bibliográfia-családok legismertebb típusa a nemzeti bibliográfia, amelynek kurrens változata alapján évi kumulációk, ezekből ismét többéves ciklusbibliográfiák, esetleg hosszabb távú retrospektív jegyzékek készülnek. A szakbibliográfiák közt is találkozunk a legújabb termést (főleg a folyóiratcikkeket) frissiben prezentáló kurrens címbibliográfiákkal, amelyek megelőzik az ugyanazon szerkesztőség által ugyanarról az anyagról kiadott referálólapokat. Nyilvánvaló, hogy a kutatási irányzatokról és eredményekről szóló irodalmi szemlék, történeti vagy keresztmetszet-tanulmányok, nemcsak felhasználják ez utóbbi bibliográfiákat, hanem igen ésszerűen készülhetnek azonos szerkesztőségek kiadásában, ugyanazon munkatársi gárda közreműködésével.¹⁸⁵ (Amint a *Physical Review*, a *Library Trends* vagy a *Science Progress*-típusú tudományos orgánumok példája illusztrálja, a folyóiratkiadás síkján gyakorlatilag máris kezd egymásbaolvadni az irodalmat nyilvántartó, informatív tartalmát tolmácsoló és az elsődleges információt közlő tevékenység.¹⁸⁶) Mindezen munkálatok egybehangolt és folyamatos végzése csak egységes koncepció és irányítás alapján, és elegendő szervezeti, gazdasági szuverénitás birtokában képzelhető el.

Mindaz, amit korunk tudományos irodalomhasználati szokásairól, az információcseré lefolyásáról és megreformálásáról előadtunk, elsősorban a természettudományokra, és az alkalmazott tudományokra vonatkozó tapasztalatokon és reformterveken alapszik. Bár az irodalom szerepe a kutatásban legtöbb társadalomtudományi diszciplína területén sajátos, a természettudományokétól eltérő vonásokat mutat (vö. az irodalom mint a kutatás tárgya, szövegek eredetiben való tanulmányozásának szüksége stb.), az irodalomhasználat válságtünetei némi színezetbeli különbséggel, de hasonló mértékben jelentkeznek itt is. (Pl. a kutató nem képes túljutni az anyaggyűjtés fázisán, vagy ha igen, nem tud mit kezdeni az anyag tömegével, tényközlésre, kompilálásra szorítkozik, vagy éppen függetleníti magát a tényektől, kis témákon pepecsel, a kevés nagy szintézisnek nincs olvasója stb.) Nem ez az a hely, ahol a természettudományok és a társadalomtudományok irodalomhasználati szokásainak megkülönböztető jellemzését elvégezhetnénk. Erre csak akkor lenne szükség, ha az egyes szakterületekig s a szakterületeken belül a különböző szempontú kutatások irodalomszükségletének mélységéig kellene hatolnunk. Ha viszont megmaradunk az általános irányelvek síkján, az irodalom produkciója és fogyasztása közötti egyensúly helyreállításának a társadalomtudományok esetében is ugyanazokhoz a feltételeihez jutunk: hogy ti. csökkenteni kell az irodalom kutatására fordítandó időt (pl. az információközvetítő eszközök tökéletesítése útján) és meg kell erősíteni a receptív oldalt (főleg az ennek megfelelő munkamegosztás segítségével). Az irodalomhasználat mélyebb elemzéssel felderíthető különbségei (pl. a gyorsaság követelményének a természettudományokhoz képest kisebb jelentősége, vagy a retrospektív

¹⁸⁵ Vö. Csúry István: A bibliográfiák osztályozásának néhány kérdése. I. h. 7–19. l.

¹⁸⁶ A *Science Progress* így jellemzi célkitűzését: „Articles should be reviews of a particular region of research, not for specialists in that field but for professional scientists in quite different disciplines and for undergraduate students of the science in question.” (54. vol. 1966. 215. no. IX. 1.)

bibliográfiák, történeti szemlék gyakoribb használata) nem érintik ezeket az alapvető egyezéseket.

Nem volt feladatunk az információs folyamatkomplexum reformjának kidolgozása, de nem is fejtettük volna ki elképzelésünket a bibliográfia változó, gazdagodó jelenkori funkciójára vonatkozólag, ha meg nem vizsgáljuk az irodalomfelhasználás válságából kivezető út ezzel összefüggő szakaszát.

A bibliográfia funkciójának fejlődése, amelyet a 16. századtól fogva nagy vonásaiban végigkövettünk, jellegzetes *spirálvonalú* fejlődés: a 16–17. századi bibliográfia egyes főbb vonásai napjainkban ismét érvényre jutnak, mégpedig magasabb szinten. A bibliográfiák készítése (mégpedig mostmár nem egyszerű „bibliotékáké” vagy „tudósexikonoké”, hanem az irodalomról mélyebb, sokoldalúbb tájékoztatást nyújtó információs eszközöké és tanulmányoké) ismét sok szállal kapcsolódik az alkotó tudományos munkához. Azon az úton van, hogy annak újból részévé vagy termékévé váljék.

Megszűnik és megmarad a bibliográfia 19. században kialakult autonómiája: megmarad az önálló szervezet, a technikai apparátus, megmaradnak a fejlett módszerek és a felelősség tökéletesítésükért, de megszűnik a szakterületként vagy tudományos diszciplínaként való elkülönülés, ami az informáló oldal (benne a bibliográfia) tudományos potenciálját és a felhasználási oldal információszerző képességét egyaránt növeli.

A bibliográfiának, helyesebben: bizonyos bibliográfiatípusoknak a tudományos kutatás segédleteként való közvetlen alkalmazása — ugyanúgy mint a 16–18. században, de más okok miatt — alárendelt szerepet játszik. Ezek a bibliográfiák főleg a könyvtárak és más információs intézmények munkásainak szerszámai, s az irodalom tükrözésére specializált tudósokéi, akik azon fáradoznak, hogy koncentráltan, a felhasználást maximálisan megkönnyítő feldolgozásban nyújtsák az információt. Szintézis jön létre a primer és a szekunder információ bizonyos típusai, műfajai közt. Ezek a műfajok jutnak hovatovább domináló szerephez a kutatók, gyakorlati specialisták *közvetlen* tájékoztatási eszközeiként.

Növekvő tendenciát mutat a szóbeliség, a személyes viszonylatok jelentősége az információszerzésben.

Míndezek mellett tovább élnek és határozott profilt öltenek a bibliográfia többi funkciói. Így az utóbbi félszázadban beszélhetünk igazán a bibliográfia népművelő, propagatív szerepéről. (Mint ismeretes, különösen a szocialista országokban virágzott fel az ajánló bibliográfia műfaja és vált a tudatformálás népszerű eszközévé.) Az irodalom megőrzésének és átszarmaztatásának feltételei is most értek meg valójában: nemzeti könyvtárak és nemzeti bibliográfiák internacionálisan összefüggő, művelődéstörténeti hivatását tudatosan betöltő rendszere által. Új felismerés, hogy ebben a perspektívában a bibliográfiának nemcsak az irodalom felszínrehozása vagy elevenen tartása terén, hanem a művelődéstörténet előző korszakaiban spontán megvalósult *felejtési* folyamat tudatos továbbvitelében (a művek pozitív és negatív kiválasztásában) is fontos hivatása van.¹⁸⁷

¹⁸⁷ Vö. Csúry István: Válogatás és teljesség. I. h. 5–42. l.

Még ma is inkább csak lehetőség mint valóság (de mindenképpen reális lehetőség) a bibliográfia felhasználása tudományos és irodalmi irányzatok, törekvések követésére, eredmények és fehér foltok számontartására: a tudományos tervezés és kooperáció, a kultúrpolitikai irányítótevékenység hatékonyabbá tételének, tudományos szintre emelésének eszközeként. A lehetőségnek (vagy a lehetőség alkalomszerű hasznosításának) valósággá, intézményes gyakorlattá változtatásához csupán bizonyos mennyiségű rendszeres elemző, kiértékelő munka szükséges. (Ami természeténél fogva a bibliográfusok, a bibliográfia illetékességi körébe kívánkozik.) És persze az, hogy ne csak a bibliográfusok ismerjék fel ezt a lehetőséget.

6. TUDOMÁNY-E A BIBLIOGRÁFIA?

Nem szabad rejtegetnünk: sok bibliográfus — talán a többség — saját életére keresett vigaszt, igazolást, midőn síkraszállt a bibliográfia tudományjellegéért. Mert valóban volt is rá oka. Mióta a bibliográfiakészítés kivált a komplex tudományos tevékenykedés köréből, hogy munkamegosztásos alapon autonóm „szakmává” legyen (s amíg még az marad), a bibliográfiai munka szolgálat és áldozat. És hozzá kényszerű feláldozása valamely hajlam szerinti más pályának, s a kenyérért végzett szolgálat. De a hajlam szerinti vagy akár a megszállott bibliográfusnak is felfért az erkölcsi kárpótlás a kevés örömi nehéz munkáért s a sovány stallumért, amihez az ügyefogyott féltudósnek kijáró ajkbiggyesztés volt a ráadás mindazok részéről, akik termelték és fogyasztották a bibliográfia által közvetített információt.

És ki ne tudná, mennyi tudománytalanság származik abból, ha vágyainkat vetítjük ki egy elméletbe, s milyen dühös „kinn tágasabb” a válasz, ha valaki önjelöltként kopogtat a halhatatlanság kapuján. Nem csoda, ha a szakterület önértetesebb képviselői az ellenkező előjelű túlkompenzálás hibájába esnek, csakhogy elhatárolják magukat az előbbiektől.

Ez menti és magyarázza, hogy a bibliográfiáról szóló írások szerzői ritkán mulasztják el, hogy valamilyen formában ne foglalkozzanak tárgyuk tudománymivoltával. Gyakran megelégszenek az egyszerű kategorikus megállapítással: „a bibliográfia tudomány...”, vagy „a bibliográfia ilyen és ilyen tudomány” és az indoklással vagy a tárgy tudományrendszertani elhelyezésével adósok maradnak.¹⁸⁸ A túlkompenzálás nyilván-

¹⁸⁸ „Bibliography is the science of books.” (*Van Hoesen*, Henry Bartlett: *Bibliography. Practical, enumerative, historical. An introductory manual. With the collab. of Frank Keller Walter.* New York – London, 1928. Ch. Scribner’s Sons. 1. l.) „Bibliography is properly an advanced form of independent scholarship, which is not necessarily subsidiary to other forms... Bibliographies are also written to assist that neglected scholar the Bibliographer...” (*Bowers*, Fredson: *Purposes of descriptive bibliography, with some remarks on methods.* = *The Library*, 5th ser. 8. vol. 1953. March. 1. no. 2., 19. l.) — „Bibliography is an historical study or perhaps... a method of historical investigation. And this would seem to have a bearing on the question sometimes debated whether bibliography should be regarded as a science.” (*Greg*, Walter Wilson: *The present position of bibliography.* = *The Library*, 11. vol. 1930. 256. l.)

való esete, amikor egyetemes tartalma és alkalmazása alapján a bibliográfia minden mást megelőző vagy minden más fölött uralkodó, fő-fő tudománynak minősítetik.¹⁸⁹ A tartózkodóbbak másokra hivatkozva fejezik ki véleményüket,¹⁹⁰ vagy a gyakorlat nevében sürgetik a bibliográfia kérdéseinek tudományos vizsgálatát.¹⁹¹ Ide kell számítanunk azokat a formálisan korrekt, de tartalmilag üres meghatározásokat, amelyek elmondják, hogy a bibliográfia tudomány, mert megvannak benne a tudomány alapvető jegyei — hisz önálló tárggyal, feladattal, metódussal rendelkezik — de adósaink maradnak mind a tárgy, mind a metódus konkrétabb megjelölésével, sőt arra nézve is bizonytalanságban hagynak, hogy a bibliográfiaszerkesztési ismereteket, vagy a bibliográfiát mint terméket (mint tevékenységet) kell-e tudománynak tekintenünk.¹⁹²

Semmi sem könnyebb, mint logikai alapon, néhány egyszerű fogalmi jegy alkalmazásával úgyszólván bármilyen stúdiumról kimutatni, hogy tudomány.¹⁹³ Ezt teszi *Ranganathan* a könyvtártudományra vonatkozólag, skolasztikus bűvészmutatványként kápráztatva el az olvasót híres öt törvényével,¹⁹⁴ s majdnem ezt teszi *Vleeschauwer*, de ő tudományos szigorral konfrontálja az egyszerű törvényeket a bonyolult valósággal.¹⁹⁵ Mi e kérdésben *Bernal*hoz csatlakozunk, aki szerint „a tudomány természete az emberiség történelme folyamán annyit változott, hogy semmiféle definíció nem fedi.”¹⁹⁶ Ezért a közkezen forgó logikai kritériumokat tovább finomítva, kiegészítenénk bizonyos tapasztalati, történeti, sőt értékelő kritériumokkal — ha ez ismét túlságosan messze nem vezetne. Így csak éppen jelezzük, hogy az ismérvek közt szerepelnie kell

- (1) a tárgy fontosságának, bonyolultságának, terjedelmének, egyetemes (= korlátlanul megisméltendő) voltának, és
- (2) a diszciplína beilleszthetőségének a tudományok rendszerébe.

Az utóbbin főleg azt értjük, hogy a diszciplína a valóságnak egy olyan szerves egészet alkotó darabját tekintse tárgyául, amely alkalmas centruma a rendszeres kutatásnak, és azt, hogy a környező diszciplínákkal a kölcsönös feltételezettség és a kölcsönös szolgálat viszonylatában legyen. A továbbiakban, a bibliográfia tudományos minősítésének megvizsgálása során ezt a teljesebb és szigorúbb mércét alkalmazzuk.

¹⁸⁹ „... Le fait d'opérer le recensement de tous ces réceptacles de pensée et de savoir, en vue de les faire connaître *urbi et orbi*, constituait pour les bibliographes la plus impérative des disciplines de l'esprit d'investigation, en faisant de la Bibliographie une science d'organisation intellectuelle et la condition première de toutes les autres sciences que tot ou tard, il lui appartiendrait de régenter.” (*Lonchamp*, Frédéric C. I. m. 528. l.)

¹⁹⁰ Így hivatkozik *Fitz Napoléonra*, aki a bibliográfiát „... mint a történelem egyik segédtudományát taníthatni kívánta az iskolában is” és *Peignotra*, aki azt „... mint minden tudomány alapját és útmutatóját, a tudományok tudományának tekinti, melynek saját segédtudományai vannak (írástörténet, irodalomtörténet)”. (*Fitz* József: A bibliográfia. 355. l.)

¹⁹¹ „A Szovjetszkaja Bibliografija-nak nyilvánvalóan nagyobb terjedelemben kell megvitatásra bocsátania a bibliográfia-elmélet problémáit. Az élet diktálta azt a felismerést, hogy tudományos központot kell létrehozni azzal a speciális hivatással, hogy dolgozza ki a bibliográfiai elmélet kérdéseit.” (*Sunkov*, V. I.: Ob ocsrednüh zadacsah bibliotek. Idézi: *Sebestyén Géza*: A könyvtári kutatások mai problematikája a külföldi szakirodalom tükrében. Bp. 1962. Orsz. Könyvtárügyi Tanács. 57. l.)

¹⁹² Vö. *Babiczyk Béla*: I. m. 6–7. l. — *Durzsó Sándor*: Bibliográfia. Bp. 1953. Felsőokt. Jegyzetell. 7. l.

¹⁹³ A fogalom közkeletű kritériumaira nézve ld. *Nádor György*: A tudomány fogalmáról. Bp. 1954. Akad. K. 137–147. l. (*Klly*, a MTA Társadalomtudományi — Történeti Osztályának Közleményeiből.)

¹⁹⁴ *Ranganathan*, S. R.: Könyvtártudomány és tudományos munkamódszer. = Könyvtári Figyelő, 4. évf. 1958. 1. sz. 1–28. l.

¹⁹⁵ *Vleeschauwer*, H. J. de: *Library science as a science*. = Mousaion, 1960. 37–40. no. 1–293. l.

¹⁹⁶ *Bernal*, John D.: *Tudomány és történelem*. Bp. 1963. Gondolat. XXII. l.

Ugyancsak könnyedén, vagy az előbbivel ellentétes túlkompenzálás gyanújába esve intéznek el a problémát azok a szerzők, akik — a tagadás alátámasztására is éppoly alkalmas — formális kritériumokkal sem törődve, fontolgtatás nélkül elvetik a bibliográfia tudomány voltát. Lényegében ezt teszi Georg Leyh, aki szerint Gesner óta olyan keveset változtak a bibliográfiai nyilvántartás eszközei, s a feladatai is oly egyszerűek, hogy teljesen meddő dolog tudományos rangra való emeléséről beszélni, mint ahogy azt a *Brüsszeli Intézet* a munkamódszerek finomítása, tisztázása útján elképzeli.¹⁹⁷ E nyilatkozatnak két buktatója is van. Az egyik az, hogy a *Brüsszeli Intézet* nem a jegyzékkészítési ismeretek finomítása által óhajtott kifejleszteni egy tudományt, hanem megfordítva: tudományos kutatásokat végezni gyakorlati munkájának tökéletesítése érdekében — ahogy azt a gyakorlati munka igényes folytatása korunkban minden területen megköveteli. (E dolgozat . . . oldalán szereplő *Otlet*-idézet arról is fogalmat ad, milyen széles területet ölelt fel a *Brüsszeli Intézet* érdeklődése: a könyvhöz, az írásos közlésmódhoz kapcsolódó jelenségek összességét.) A másik buktató, hogy Leyh eleve a jegyzékkészítési ismereteket tekinti a bibliográfia-tudomány tárgyának, feledve az egyéb lehetséges tárgyakat, így magukat a „jegyzékeket” vagy azt, ami a jegyzékekben, illetőleg a jegyzékek mögött van. Igaz, más helyen — talán flastromul az elsietett tagadásra — hangsúlyozza, hogy a bibliográfia műveléséhez „nemcsak több szorgalom, hanem több értelem, pontosság, rendszeresség és ízlés kívántatik, mint a munkák százaihoz az ún. valódi tudományok területén.”¹⁹⁸

Schneider kézikönyvének 1924-es kiadásában még bizonytalanul fogalmaz, mondván, hogy a bibliográfia tudományos jellegét már csak azért is nehéz elbírálni, mert a tudomány fogalmára vonatkozó nézetek is igen szerteágaznak.¹⁹⁹ Egy 1928-as cikkében viszont már kereken tagadja a bibliográfia tudomány voltát, csupán — Leyhhez hasonlóan — a bibliográfiai munka *minőségére* vonatkozólag engedi meg a tudományos jelzőt.²⁰⁰ Ugyanígy vélekedik *Malclès*. Szerinte a kritikai bibliográfiák készítésének válogató, rendszerező és tartalmi tájékoztató munkája, vagy a régi és illusztrált könyvek leíró bibliográfiájának kidolgozása tudományos igényű feladat, maga a bibliográfia azonban nem tudomány, és előállítása technikai jellegű tevékenység.²⁰¹

Azért kockáztattuk meg a feltevést, hogy ez utóbbi esetekben is túlkompenzálással van dolgunk, mert a három jeles szerző úgy siklik el e probléma fölött, mint ami sem nem fontos, sem nem vitatott — s még csak nem is elég nehéz vagy bonyolult ahhoz, hogy érdemes lenne komolyabban szemügyre venni. Pedig szinte hihetetlen, hogy ennek az ellenkezőjét (vagyis a probléma fontos, érdekes stb. voltát) épp azok a tudósok ne látták volna, akik egész életük kutatómunkáját szentelték ennek a témakörnek.

Mi nem nagyon tudunk mit kezdeni a véleményeknek akár az egyik, akár a másik

¹⁹⁷ Leyh, Georg: *Handbuch der Bibliographie*. = Zentralblatt f. Bibliothekswesen, 41. Jg. 1924. 52. l.

¹⁹⁸ Leyh, Georg: *Bibliographisches*. = Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft. Festschrift Joris Vorstius. Lpz. 1954. Harrassowitz. 81. l.

¹⁹⁹ I. m. 15–16. l.

²⁰⁰ „Auf das wie kommt es an.” (*Schneider*, Georg: *Die Bibliographie an den wissenschaftlichen Bibliotheken*. = Von Büchern und Bibliotheken. E. Kühnert als Abscheidsgabe dargebracht. Berlin, 1928. 355. l.)

²⁰¹ *Malclès*, L. — N.: *La bibliographie*. 6–7. l.

csoportjával: nem találunk mögöttük konkrétumokat, érveket, amelyeket vitatni lehetne vagy elfogadni, és — főleg — nem mutatják meg az összefüggést, amelyben a bibliográfia helyét (akár mint technikáét, akár mint tudományét) megtalálhatnók.

Mert ez az, ami minden formális kritériumnál nagyobb segítséget adhat a bibliográfiának (akár mint egy tevékenységet megalapozó ismeretrendszernek, akár mint tükrözésnek vagy a tükrözés egy módszerének) tudománnyá minősítéséhez vagy nem minősítéséhez: hogyan viszonylik más diszciplínákhoz vagy tevékenységekhez, hogyan illeszkedik a megismerő és tükröző tevékenység oszthatatlan rendszerébe, mi az, amit csak ő tud, amiben ő az illetékes. Ilyen megközelítésben ítélik meg a bibliográfia tudomány voltát a következő, irodalomból ismert és részint közkeletűvé vált meghatározások:

- (1) A bibliográfia a szellemi életet tükröző tudomány.
- (2) A bibliográfia a grafikus kommunikációról szóló tudomány alapja vagy része.
- (3) A bibliográfia egyetemes segédtudomány.
- (4) A bibliográfia az irodalomtörténet (tudománytörténet) egy módszere.
- (5) A bibliográfia a bibliológia (a könyvtártudomány) része.

Indoklásukat a rövideg kedvéért szemelvényes idézetek formájában adjuk.

6.1 A bibliográfia mint a szellemi életet tükröző tudomány (Ewald Horn²⁰², Módis László)

„Lényegét tekintve a bibliográfia a tudományok szerves része. Tudományon egész természetesen a szellemi élet egészét értjük és nem csupán az ún. szaktudományok egyik vagy másik csoportját. A szellemi élet szinte szételemezhetetlen szövevényében állandóan vannak jelentős mozzanatok, amelyek határozottan a bibliográfiai tevékenység körébe tartoznak. Ezek azt mutatják, hogy *a bibliográfiai tevékenység a szellemi életben gyökerezik, annak szerves tartozéka.*²⁰³ A bibliográfiai tevékenység ugyanis első mozzanatában *megismerés* és tudomásszerzés a szellemi alkotások egyik vagy másik darabjáról, csoportjáról, területéről.

A bibliográfiai tevékenység másik mozzanata, hogy megalapozza a szellemi alkotómunkát oly módon, hogy az előbbieik felhasználásával, tudatosításával megjelöli a következő feladatokat, *ökonómikussá teszi a feladatok megválasztását és megoldását.* E rendező és tudatosító tevékenység nélkül lehetetlen lenne a szellemi élet folyamatossága, előbbhaladása.

A bibliográfia azonban e járulékosnak is nevezhető szerepek mellett mint *önálló tudományág* is jelentkezik a tudományok birodalmában. Nevezetesen egyedül alkalmas arra, hogy akár kurrens, akár retrospektív változatában, bármely időre, bármely terü-

²⁰² Horn, Ewald: I. m. — Tekintve, hogy a meghatározást Horn nem fejti ki bővebben, a továbbiakban csak Módisra hivatkozunk.

²⁰³ Az én kiemelésem. Cs. I.

letre vonatkozóan, *címadatok teljes felsorolásával hűlen tükröztesse az egész szellemi életet*. Ez olyan funkció a jelen szellemi életében, amit *egyetlen más tudományág sem vállalhat és végezhet a megkívánt teljességgel, szakszerűséggel és módszerességgel*.

Lehetne ugyan az egész feladatkört a művelődéstörténet körébe utalni, úgy tekinteni, mint a művelődéstörténet egyik ágát, leíró, áttekintő, rendszerező ágát, szemben az értékelő ággal. *Ez esetben a bibliográfia csak mint módszer játszhatna szerepet, s nem kellene külön tudománygá kiépíteni, s a dolog természetéből folyóan nem is lehetne kizárólag az írásos dokumentumokra korlátozni. Nem vitás, hogy ez a megoldás sok tekintetben kedvezőbb, szerencsésebb, átfogóbb, termékenyebb és megnyugtatóbb lenne, bár az egész könyvészeti rész mindössze egy fejezetté válnék benne. Mivel azonban a művelődéstörténet ilyen irányban határozott lépéseket nem tett, bár a korai bibliográfiai kezdeményezések több tekintetben inkább művelődéstörténeti vállalkozásoknak minősíthetők, elvileg nem kifogásolható, ha e feladatok elvégzésére a bibliográfia keretében teszünk kísérletet, mint amelyik módszerileg amúgy is érdekelve van e feladat elvégzésében.*²⁰⁴

Módis gondolatmenetéből szeretnénk kiemelni, mint szorosan összetartozó megállapításokat, hogy a „bibliográfia a szellemi életben gyökerezik”, lényegében „megismerés” és hogy „ökonómikussá teszi a feladatok megválasztását és megoldását”. E mozzanatok bennünket az emberi tudat tartalmainak elraktározására s a tartalmakat felidéző asszociatív mechanizmusra emlékeztetnek. Nyilvánvaló, hogy a bibliográfia is ehhez hasonló mechanizmus szerepét tölti be a kollektív emlékezet tartalmait hordozó dokumentumok rendszerében. Éppen ezért bizonyos fenntartással fogadjuk *Módis* ama sarkalatos megállapítását, hogy a „bibliográfia önálló tudományág”. Hogy lehet akkor szerves tartozéka a szellemi munkának, a megismerés egyéni és kollektív folyamatának? Másrészt való, hogy a „szellemi élet tükrözése”, amelyre a bibliográfia nagyfokú teljessége, áttekinthetősége és egyéb tulajdonságai miatt kiválóan alkalmas, valóban jól körülhatárolható, önálló feladat, még akkor is, ha — mint *Módis* felveti — a művelődéstörténet körébe utaljuk, annak egyik sajátos módszert alkalmazó ágazataként. Ennek az ellentmondásnak az áthidalását csak úgy tudjuk elképzelni, ha a diszciplínát nem *mindenestől* önállónak tételezzük fel, hanem instrumentális minőségében, és mint az egyes szakterületek eredményeinek, „információállagának” tükrözőjét, a megfelelő tudományághoz kapcsoljuk. Megvizsgálásra érdemes kérdés, mennyiben tekinthetjük tudományos értékűnek a „címei felsorolásával” történő tükrözést. Mint már rámutattunk, több szakterületen teljes értékű tudományos alkotásnak minősülnek bizonyos regisztráló, jelenségeket, adatokat szisztematizáló munkák. Másrészt az adatgyűjtés, leírás és rendszerezés csak lépcsői a tudományos megismerésnek, amelyeknek a tárgy összefüggő, kifejtett ábrázolásához kell vezetniök. Egy könyvcímekből álló „tudomány” szerintünk csak olyan mértékben tükrözi a szellemi életet, mint a nyelvet az a nyelvtudomány, amely csupa szótárakból, s legfeljebb még leíró nyelvtanokból állana. Ahhoz, hogy a bibliográfia teljes mértékben betölthesse azt a szerepet, amit *Módis* — akár a művelődéstörté-

²⁰⁴ *Módis* László: I. m. 58–60. l. (Kivonatos idézet). — *Módis* és egyes szovjet teoretikusok közt számos alapvető kérdésben véleményazonosság állapítható meg. Vö. különösen: *Berkov*, P. N.: Bibliográfiai heurisztika. M. 1960.

net keretében, akár önállóan — neki szán, túl kell lépnie a címadatok leírásán és alkalmassá válnia az adatok értelmezésére, általánosítására, értékelésre, összefüggések, tendenciák, törvényszerűségek megállapítására, ábrázolásra és kifejtésre. Mint már rámutattunk, e követelmény nem összeférhetetlen a bibliográfia természetével, s bizonyos bibliográfiai alkotásokban, műfajokban ténylegesen meg is valósul.

Végül felhívjuk a figyelmet a precíz fogalmazásra, amely szerint „*elvileg nem kifogásolható*”, hogy a bibliográfia vállalja a szellemi élet tükrözésének *Módis* által jellemzett feladatát, minthogy módszerei, lehetőségei erre minden más diszciplínánál alkalmasabbá teszik, és mivel „a művelődéstörténet ilyen irányban határozott lépéseket nem tett”. Ami más szóval azt jelenti, hogy a bibliográfia e funkciójának és minőségének alapja nem elvi, hanem gyakorlati természetű.

6.2 A bibliográfia mint a grafikus kommunikációról szóló tudomány alapja és része (Egan és Shera)

„A bibliográfia egyik eszköze a közlésnek, maga a közlés eszköze a társadalmi szervezetnek és tevékenységnek...” Minthogy a közlés inkább eszköz- mint céljellegű, csak azoknak a helyzeteknek a viszonylatában tanulmányozták, amelyekben működik, és kevés figyelmet fordítottak arra, hogy mint önálló tanulmányozásra alkalmas folyamatot elkülönítsék, vagy hogy a társadalmi dinamizmus egészéhez viszonyítva szemléljék.

Eddig inkább a tömegközlést vizsgálták. Erre az akarás és az aktivitás magas foka jellemző a közlő részéről, de alig több mint elfogadás vagy pillanatnyi figyelem a befogadó részéről. A bibliográfia ezzel szemben a leendő befogadó által kívánt tartalmú grafikus rögzítés megtalálásának eszköze... Az aktusnak a befogadó akarásából kell kiindulnia. E folyamat célja egy bizonyos helyzetben igényelt specifikus információ vagy gondolat megszerzése, és elegendő az is, ha csak egy személy kívánja azt megszerezni.

A grafikus kommunikációról szóló tudomány a „társadalmi ismeretelmélet” része. Ez új diszciplína alapelvei:

(1) Hogy az egyén számára, ha „ismer”, adva van a lehetőség, hogy kapcsolatba lépjen környezetével, mégpedig saját közvetlen környezetével, vagy környezete egészének azzal a részével, amellyel személyes érintkezésben áll.

(2) Hogy a közlés eszközei, amelyeket az ember kifejlesztett, arra képesítik az egyént, hogy megközelítőleg ugyanilyenfajta viszonylatba jusson egész környezetének azzal a részével is, amely kívül esik az ő személyes tapasztalásán, de amelyet mégis képes megragadni, úgy, hogy a közlés jelrendszer által közvetített, helyettesítő tapasztalatot saját közvetlen tapasztalatává teszi...

Az itt társadalmi ismeretelméletként leírt új stúdium figyelmének gyűjtőpontjában ugyanúgy áll a *szellemi termékek produkciójának és felhasználásának elemzése*,²⁰⁵ mint

²⁰⁵ Az én kiemeléseim. Cs. I.

ahogy régóta kutatják az anyagi javak termelését, elosztását és felhasználását. *A grafikus közlés objektív adalékokkal szolgál e folyamatról.*

Egy ilyen diszciplína lényeges kelléke a bibliográfia jól fejlett rendszere. (Mint ahogy a népességi statisztika szolgáltatja az alapvető adatokat a demográfia tanulmányozásához, a termelési, fogyasztási és pénzforgalmi statisztika szolgáltatja a gazdasági helyzet és fejlődés indexeit.) De amíg a bibliográfiai leírás és elemzés technikái ki nem finomodnak és amíg a közlés adott rendszerének tartalma jól feltérképezett áramlatként nem áll előttünk, addig a mennyiségi vizsgálatra irányuló kísérletek eredményeikben oly durvák, pontatlanok és megbízhatatlanok lesznek, mint amilyen a mai elkülönülő bibliográfiai szolgálatokra jellemző szemlélet és technika.

E diszciplína elméleti struktúrájának, valamint elemző és mérőmódszereinek fejlesztése terén a könyvtáros és a bibliográfus úttörő munkát végezhet. . . A közvetlen közeli lépéseket a grafikus kommunikáció rendszeres elméletének irányában kell megtenni, ami nemcsak jelentős kutatási problémákat tár majd fel, hanem ésszerű vezérfonalat fog kifejleszteni a bibliográfiai szolgálatok tervezéséhez — a bibliográfiai szervezeteknek egy olyan sémáját, amely nemcsak megkönnyíti a közlés áramlását a tudományos világ minden részén át, hanem átjárja az egész társadalmi struktúrát. . . Hosszú időnek kell eltelnie, míg ez a tudomány kifejlődik.”²⁰⁶

Egan és Shera nem a bibliográfia tudomány mivoltával foglalkozik, hanem egy új tudomány, a társadalmi közlés folyamatát s ezen belül a grafikus kommunikációt vizsgáló diszciplína feladatait vázolja, útját egyengeti. Módos gondolatmenetere emlékeztet annak hangsúlyozása, hogy e diszciplína művelésére elsősorban könyvtárosok és bibliográfusok hivatottak, mert másokhoz képest e vonatkozásban helyzeti előnyökkel rendelkeznek, és mert e kutatások értékes elméleti hozzájárulást ígérnek gyakorlati tevékenységük fejlesztéséhez. Maga a bibliográfia nélkülözhetetlen nyersanyagot szolgáltat e kutatásokhoz, de csak akkor, ha lényegesen fejleszti a „bibliográfiai elemzés és leírás technikáit”. Hogy milyen technikákra s azok milyen fejlesztésére gondolnak, nem világos előttünk. Talán az lenne a feladat, hogy a bibliográfia a feltárt adatok elemzésével is szolgáljon.

6.3 A bibliográfia mint egyetemes segédtudomány (Kóhalmi Béla, H. J. Vleeschauer²⁰⁷)

„A történettudománynak és a filológiának szentelt (szűkebb értelemben vett segédtudományok) jegyzéke általában a következő diszciplínákat foglalja magában: a kronológiát, a paleográfiát, a diplomatikát, az epigrafikát, a szfragisztikát és a numizmatikát. A magam részéről szívesen hozzátennék még egyet, amelyet — *nem tudnám megmondani,*

²⁰⁶ Egan, Margaret, Shera, Jesse H.: I. m. 125 – 137. l. (Kivonatos fordítás.)

²⁰⁷ Kóhalmi Béla idézett munkájában „az összes tudományok segédtudományának” tekinti a bibliográfiát. — *Vleeschauer* a segédtudományok mibenlétét kifejtő passzusa miatt idézzük.

miért — sohasem látunk rajta szerepelni, de amely mégis *kivétel nélkül minden tudomány számára lényeges*, ti. a bibliográfiát. . .

A segédtudományok sajátos természete abban rejlik, hogy ezek a diszciplínák nem önmagukban találják meg létük értelmét és végcélját. . . Teljes mértékben más tudományok tanulmányozásának vannak alárendelve. Ha e más tudományok nem léteznének, nem lenne értelme segédtudományok kreálásának. . . Ebből a koncepcióból következik hasznossági, más szóval eszközi természetük. Az elméleti ismeretek, amelyeket e tudományok szolgáltatnak, számunkra inkább munkaeszközök vagy segédletek formájában manifesztálódnak, semmint a valóság egy kategóriájának ábrázolásaként, annak ellenére, hogy mindegyikük meghatározott tárggyal bír, és hogy ez a tárgy be van ágyazva a valóságba. Erre a beágyazottságra hivatkozunk, amikor azt mondjuk, hogy a segédtudományoknak nincs önálló tárgyuk. Mert tárgyuknak igazi értelme csak egy másik tudománynak, vagy legalábbis egy másik ismeretnek a viszonylatában van.

A bibliográfia, ugyanúgy, mint az említett többi diszciplína, *nem rendelkezik önálló céllal*, hanem kizárólag arra irányul, hogy szolgálja és segítse a többi tudományokat. Természetesen a bibliográfiát is, ugyanúgy, mint a többi tudományokat, *kizárólag mint specialisták tanulmányozhatjuk*. . . A „segédtudomány” megjelölésnek nincs lekicsinylő értelme az önálló tudományokhoz képest, minthogy az ilyen terminus merőben funkcionális vonatkozású.”^{207/a}

A bibliográfia egyetemes segédtudományként való felfogását nem *Vleeschauwer* hirdette legelőször. Charles-Victor *Langlois* már 1901-ben úgy beszél róla, mint a legáltalánosabb hasznú és a legelhanyagoltabb segédtudományról,²⁰⁸ s minden bizonnyal ő is készen vette ezt a minősítést. E felfogás elterjedtségét, folyamatosságát mutatja *Schneider* kézikönyvének 1924-es kiadása, mely szerint „a történettudomány számára a bibliográfia *majdnem* olyan szigorú értelemben vett segédtudomány, mint a paleográfia, pecséttan vagy kronológia,”²⁰⁹ továbbá Victor *Zoltowski* cikke (1952), amely a bibliográfia segédtudományi szerepét főleg a szociológia szempontjából világítja meg és a demográfia szerepéhez hasonlítja.²¹⁰ *Varjas* Béla minden más szaktudomány társtudományának nevezi a bibliográfiát.²¹¹ (1955)

Arról, hogy a funkcióbeli egyezés mellett miben *különbözik* a bibliográfia a többi segédtudománytól (tehát mik a sajátos funkcióját és tudomány voltát kitevő vonások), nem szól *Vleeschauwer*.

²⁰⁷ *Vleeschauwer*, H. J.: Library science as a science, 236—237. l. *Üő*: Le problème des sciences auxiliaires. 69—71. l. — N. b.: *Bernheim* merőben eltérő felfogást vall a segédtudományokról. (l. m. 279—323. l.)

²⁰⁸ l. m.

²⁰⁹ l. m. 15. l. — A „majdnem” jellemző *Schneider* óvatos eklekticizmusára.

²¹⁰ Les cycles de la création intellectuelle et artistique. = *Année Sociologique*. 3e Sér. 1952. 174—178. l.

²¹¹ l. m. 17. l. — Lehetséges, hogy a „társtudományt” *Varjas* „segédtudomány” értelemben használja.

6.4 A bibliográfia mint irodalomtörténet (irodalomtörténeti módszer)

Ama közkeletű felfogás alaposabb kifejtésével, miszerint a bibliográfia címekbe foglalt irodalomtörténet vagy tudománytörténet (ill. legalábbis váza, nyersanyaga az általános irodalomtörténetnek), nem találkoztunk. Annál több egyszerű nyilatkozattal, amelyek azt mutatják, hogy ez az értelmezés az egész bibliográfiatörténeten végigvonul. Ezt a felfogást tükrözi Cornelius *Beughem* művének szép hangzása miatt idekívánczó címe: *Apparatus ad Historiam Literariam... quae Bibliographia est eruditorum.* (1689)²¹² Ezen a véleményen van *Brunet*²¹³ (1810, 1842), *Ebert*²¹⁴, a tőle megszokott óvatos fogalmazásban *Schneider*²¹⁵ (1924) s a hírlapbibliográfiára vonatkozólag *Dezsényi*.²¹⁶ (1942)

Az azonosítás vagy rokonítás alapja egyébként — a logikai is, a történeti is — kézenfekvő. „Az irodalom történetét — mondja *Thienemann* — kezdetben... nem írta le senki. Nem is írhatta le, mert ebben a korban a történelmi gondolkodás még annyira a konkrét valóságához tapadt, hogy az irodalmat is kézzelfogható emlékeiben fogta fel. „Literatura” a könyvek bizonyos összességét jelentette, az idő haladásával mindinkább gyarapodó könyvgyűjteményt, könyvtárfélet értettek rajta, ezért nem tekintették az irodalmat elvont, szellemi organizmusnak... Az irodalmi emlékeket vagy egyenkint, vagy mint egyesek esetleges alkotásait írják le és az adatok tömegéből nem alakítanak ki valamely egységet, az egyes emberen túlhaladó folyamatos egészet, tehát hiányzik belőlük ép az, ami számunkra az irodalomtörténet lényegét teszi.”²¹⁷

Nem ez az a hely, ahol *Thienemann*mal szemben vitathatnánk, hogy valamiféle rudi-mentáris, ki nem fejtett, de már az anyag kiválasztásában is megmutakozó történeti tudattal az első írói lexikonok, bibliográfiák szerzői is rendelkeztek, vagy hogy a java bibliográfiákból szinte ma is csak az összekötő szöveg hiányzik ahhoz, hogy az irodalom folyamatában, organikus egységében való tükrözésének legyen tekinthető. Csakhogy éppen ez az „összekötő szöveg”: a kifejtés, az általánosítás stb. teszi a dolog érdemét. *Thienemann*nak lényegileg igaza van: tény, hogy az irodalomtörténet és a bibliográfia útjai együtt indultak, majd — a modern értelemben vett irodalomtörténet kialakulása során — szétváltak; minálunk a 18. század vége tájt. (*Wallaszky Conspectusa!*)²¹⁸

Más kérdés, hogy napjaink szellemi élete nem kívánja-e ismét a két diszciplína valamiféle szintézisét: vagy azt, hogy bizonyos bibliográfiatípusok lépjenek túl a címek vagy referátumok útján történő informáláson, vagy azt, hogy az irodalomtörténet²¹⁹ vállal-

²¹² Amstelaedami, 1689. Apud Janssonio Waesbergios. [10], 502 l.

²¹³ Manuel du libraire et de l'amateur de livres. Paris, 1810. — 4. éd. orig. entièrement rev. par l'auteur. Paris, 1842. 1° tome. I. l.

²¹⁴ I. m. I. Bd. IX. l.

²¹⁵ I. m. 13–15. l.

²¹⁶ Sajtó és könyvszet. = Magyar Könyvszemle, 66. évf. 1942. 151. l.

²¹⁷ *Thienemann* Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. Pécs, 1931. Minerva Társaság. 2., 4. l. — Vö. még: *Kirchne*, Joachim: Bibliothekswissenschaft. (Buch- und Bibliothekswesen.) Heidelberg, 195. O. Winter. 146. l. — *Kufáev*, M. N.: Bibliografija — nauka. = Trudü Vsesz. Bibliograficseszko Sz'ezda. 2. 1929. 11. l.

²¹⁸ Vö. *Tarnai* Andor: A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása. = ItK. 65. évf. 637–658. l. — A korai bibliográfiák irodalomtörténet-jellegét vitatja *Szentmihályi* János. (A bibliográfia és az irodalomtörténet. = Az OSZK Évkönyve, 1961–62. 125–135. l.)

²¹⁹ Mindig az általános irodalomtörténetre, ill. a szakirodalmak történetére gondolunk.

jon tudatosan részt a tájékoztatás gyakorlati funkciójában. (Mint ahogy bizonyos irodalomtörténetek — akarva, nem akarva — ma is használnak bibliográfiaként. Más síkon: az irodalomszociológiai és az információközvetítő tevékenységek tudományos megalapozását szolgáló olvasásszociológiai, tudományos irodalomhasználati kutatások viszonylatában, ugyancsak megmutatkozik az együttműködés szüksége.)

Más alapon — valójában terminológiai pontatlanságból — tekinti Walter Greg²²⁰ és Fredson Bowers²²¹ a bibliográfiát „az irodalom grammatikájának”. Amikor ők bibliográfiáról beszélnek, valójában kiadástörténetre, a bibliográfiai leírás eszközével élő szövegtörténetre és szövegkritikára gondolnak, a bibliográfia egyetlen fogalmi jegyéből — a dokumentumok aprólékos leírására való alkalmasságából — származtatva le e különösen Angliában virágzó segédtudomány elnevezését. Ezt negatíve maga Greg is megfogalmazza, hangsúlyozván, hogy „a bibliográfának semmi dolga sincs a könyvek tárgyi tartalmával.” Mindamellett — akárcsak a művelődéstörténet *Módis* által jellemzett témakörének műveléséhez — a bibliográfus e diszciplína műveléséhez is kedvező feltételekkel rendelkezik. Nincs tehát értelme annak, hogy ha általában is bibliográfusok válnának ez irodalomtörténeti diszciplína művelőivé, logikai, terminológiai merevségből megtagadjuk tőle a „bibliográfia” (pontosabban: bibliográfiai ágazat) megjelölést. E kutatási ágnek különben minálunk is izmos gyökerei vannak.

6.5 A bibliográfia mint a bibliológia (a könyvtártudomány) része

A bibliográfia tudomány mivoltának s a tudományokhoz való viszonyának megítélését talán az a körülmény nehezíti leginkább, hogy a könyvtártudomány, illetőleg a bibliológia, amellyel régebben azonosították, s amelynek manapság leginkább alárendelik, maga is vitatott fogalom.²²² Georg Leyh s a *Milkau*-féle kézikönyv által képviselt, elterjedt felfogás szerint könyvtártudományról a szó szigorú értelmében nem beszélhetünk, csak könyvtári vonatkozású diszciplínák hagyományosan kialakult, s az egyetemi könyvtárosképzés szükségleteinek megfelelő együtteséről, amelyet — mintegy külső burokként — a könyv teste fog össze.²²³ Bennünk éppen a jelen fejtegetések végiggondolása érlelte meg egy könyvtártudományi vagy bibliológiai diszciplína elvi és tartalmi megalapozottságának *negatív* megítélését. Azok közt pedig, akik elfogadják a könyvvel és a könyvtárral foglalkozó homogén diszciplína lehetőségét, s elvi kritériumokat keresnek megalapozására, jelentős véleménykülönbségek mutatkoznak. A szo-

²²⁰ Greg, Walter Wilson: *Bibliography. An apology.* = *The Library*, 13. vol. 1932. 114. l.

²²¹ Bowers, Fredson: *Some relations of bibliography to editorial problems.* = *Studies in Bibliography*. 3. vol. (1950.) 37–62. l.

²²² Molnár Pál e kötetben megjelenő dolgozata (A bibliológia vitás kérdései a szocialista országok szakirodalmi tükrében) felment bennünket a sok évtizedes vita szelvében való ismertetése alól. Néhányat az elterjedtebb vagy érdekesebb álláspontok közül, a sajátunk kifejtése érdekében, érintenünk kell. Továbbá hangsúlyoznunk kell, hogy a részben azonos irodalmi *matéria felhasználásával Molnár Pálétól merőben eltérő álláspontra jutottunk a diszciplína minősítését illetően.*

²²³ Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart. = *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. [1. Ausg.] 3. Bd. 750. l.

cialista országok könyvtártudományi tanszékeinek Berlinben tartott 2. konferenciája eleven körképet mutatott az alapvető és az árnyalati nézetkülönbségekről — amellet, hogy bizonyos megegyezés körvonalait is látni engedte.²²⁴ A leghesebb vita akörül folyt, hogy a *könyv* tekintendő-e a diszciplína meghatározó elemének, vagy a *könyvtár*. Bár a vita összegezéséül megfogalmazott ajánlások a könyvtártudományi koncepció formális győzelmét dokumentálják, az előterjesztett tézisekhez képest mégis bizonyos engedményeket tartalmaznak a bibliológiai álláspont javára. Ha pedig nem a — sok tekintetben mégis csak formális — ajánlásokat nézzük, hanem az előadások és vitahozzászólások érveit, s az érvek meggyőző voltát tesszük mérlegre: a bibliológusoknak kell odaítelnünk a pálmát.

Valljuk meg, könnyebb is a bibliológiai felfogás mellett érvelni. Mert hisz — bármennyire alapvető is a könyvtár szerepe a könyv társadalmi funkciójának kifejtését szolgáló tevékenységi ágak, sőt egyáltalán a kulturális intézmények közt, mégis csak a könyv az elsődleges és a könyvtár a másodlagos, s a pályájára felkészülő tudományos könyvtáros csak úgy sajátíthatja el színvonalasan a szűkebb értelemben vett szakmai tudnivalókat, ha a könyvre vonatkozó és a könyvhöz fűződő ismeretek egész rendszerével megismerkedik s annak összefüggésében látja saját működési területét. (Más kérdés, hogy meggyőződésünk szerint a bibliológus álláspont is alaposabb átgondolásra, továbbérlelésre szorul.)

S ha már ilyen egyszerű logikai művelet eldönti a pert két hosszan vitatott (és ismételt a logika figyelmen kívül hagyásával eldöntött) „tudományelméleti koncepció” közt, önként vetődik fel a kérdés: mi magyarázza az ésszerűbb állásponttól való húzódozást? A *vis inertiae*? Hogy ha már eddig könyvtártudományról beszéltünk, mért kelljen új terminológiát, új szemléletet megtanulnunk? Új alkalmat adnunk a bevett diszciplínák képviselőinek, hogy gyanakvó kérdéseket tegyenek fel tárgyunk értelmére, mibenlétére vonatkozólag? Megosztanunk az amúgy sem túlságosan erős táborn, elszigetelődünk az amerikai *library science* tekintélyes iskoláitól? Meglehet, hogy mindez megfordul a fejekben. Vagy akár a szovjet és a lengyel bibliológusokat ért szektás támadások emléke is jelentkezhethet valamiféle áttételes formában. Objektív motívumként befolyásolhatja a könyvtártörténészeket a könyv előállításának, gyűjtésének és használatának összefonódottsága, amely annál erősebb, minél messzebb nyúlunk a múltba. A legvalószínűbb magyarázatot azonban abban látjuk, hogy a bibliológia elmélete maga is meglehetősen kidolgozatlan, s amit tárgyról, tudományrendszerbeli helyéről, feladatáról eddig írtak vagy mondtak, általában alig több termékeny gondolatnál, vagy éppen rögtönzésnél. Éppen ezért nemcsak vitatkoznak rajta, hanem mindenki újból fogalmazza, valahányszor úgy hozza a sor, miközben figyelmen kívül hagyja nemcsak az elődöket, de esetleg

²²⁴ Zweite Konferenz der Bibliothekswissenschaftlichen Hochschulen und Institute in den sozialistischen Ländern. Berlin, 20–26 Mai, 1962. *Gegenstand und Methoden der Bibliothekswissenschaft* unter besonderer Berücksichtigung der Bibliothekswissenschaft als Hochschuldisziplin. Referate, Materialien, Diskussionen, Ergebnisse und Empfehlungen. Lpz. 1963. Verl. f. Buch- und Bibliothekswesen. 348 l. (A továbbiakban: *Gegenstand und Methoden der Bibliothekswissenschaft*.)

saját korábbi vélekedéseit is.²²⁵ (A bibliológia értelmezése körüli zűrzavar szakmai pikanteriája, hogy épp az információ specialistái negligálják az irodalmat, az elődök s egymás eredményeit, mutatva, hogy nemcsak a természettudományos kutatók idegenedtek el az irodalom vagy a bibliográfiák használatától.) Hogy a megegyezés teljes hiányáról képet alkothassunk s egyúttal bemutassuk a bibliológia és a bibliográfia viszonyára vonatkozó elképzeléseket, idézünk néhány meghatározást, ill. meghatározásszerű nyilatkozatot:

Kufaev (1927)

„A bibliográfia a könyvről szóló tudomány. Mint tudomány, nem azért gyengén fejlett, mintha új volna, hiszen már az ókortól fogva művelik, hanem mert a gyakorlati, hasznossági, alkalmazott jellege domborodott ki. Önálló tárggyal és módszerrel rendelkező tudomány, amely azonban szorosan összefügg az általános könyvtudománnyal. Ez az összefüggés filozófiai, történeti és bibliológiai jellegű.”²²⁶

Otlet (1934)

„... A bibliológia általános tudomány, amely felöleli az írásművek és minden fajtájú dokumentumok produkciójára, megőrzésére, forgalmára és használatára vonatkozó tények szisztematikusan osztályozott együttesét. . . A bibliológia általánosságának jellege ugyanaz, mint a logikáé vagy a nyelvészeté: minden tárgy alkalmas a kifejezésre s ugyanakkor a dokumentálásra. . . A bibliológia feladata: a) időbeli vagy történeti tények leírása és térbeli tények leírása vagy összehasonlító tanulmányozása (gráfia, tehát *bibliográfia*); b) a tények elméleti összefoglalása és megmagyarázása, a szükséges legáltalánosabb viszonylatokig (nómia, tehát *bibliónómia*) . . . A bibliológia négy nagy ágazatot ölel fel, amelyek összekötik a tudományok együttesével: a) a logikai bibliológiát, vagyis a könyv viszonyulásait a tudományos tartalom előadásához, b) a lélektani bibliológiát, vagyis a könyv viszonylatait a szerzőhöz, c) a technológiai bibliológiát, vagyis a könyv viszonylatait előállításának és többszörözésének materiális eszközeihez; d) a szociológiai bibliológiát, vagyis a könyv viszonylatait a társadalomhoz, amely azt szellemi talajként létrehozta és befogadja.”²²⁷

Kovács Máté (1960)

„A *könyvtártudomány* elnevezés nálunk tágabb és szűkebb értelemben egyaránt használatos. *Tágabb* értelemben elsősorban a német gyakorlatot követve, az írásbeli közléssel és olvasással, a könyvvel, sajtóval és más kiadványokkal, valamint a könyvtárakkal összefüggő jelenségek, folyamatok, termékek és intézmények módszeres vizsgálatából adódó ismeretrendszer egészének összefoglaló jelölésére szolgál. *Szűkebb* értelemben főként az angol gyakorlat nyomán ennek csak egy részét: a könyvtárak gyakorlatával és fejlődéstörténetével közvetlenül összefüggő ismeretek rendszerét jelöli. . . A tágabb fogalomkört célszerűbb *bibliológiával* (könyvtudomány) jelölni.”²²⁸

A berlini konferencián (1962) kifejtett álláspontok

²²⁵ Pl. az 1959-es szovjet bibliológiai vitán *Szidorov* a könyvművészetet állította a diszciplína középpontjába, ugyanő az 1964-es tanácskozáson tartott bevezetőjében a szöveg megírását, a gyártási folyamatot és a bibliográfiát, zárszavában pedig egyelőre lemondott arról, hogy meghatározást adjon. *Vö. Kniha*, 2. tom. 1960. 396. l., 11. tom. 1965. 271., 282. l.

²²⁶ *Kufaev*, M. N.: *Predmet i granicu bibliografii i principu ee metodologii.* = *Bibliograficeszkoe Delo*, 1927. 1–23. l.

²²⁷ *Otlet*, Paul: I. m. 9–13., 22. l.

²²⁸ *Kovács Máté*: *A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában.* = *A könyvtártudományi kutatás kérdései.* A Könyvtártudományi és Módszertani Központ ankétja. Budapest, 1960. június 13–14. Bp. 1961. OSZK. 10. l.

„Minthogy a könyvről szóló tudománynak az irodalomtörténettel való összefüggését nehéz lenne tagadni... a könyvről szóló tudományt olyan diszciplínaként kellene megjelölni, amely az irodalmi emlékeket írásbeli feljegyzése, terjesztése és használata szempontjából kutatja. Így a könyvről szóló tudomány és az irodalomtörténet közti határ világosan ott vonható meg, ahol az író alkotó munkája végződik és a mű megkezdi életét a társadalomban.”²²⁹

Mircea Tomescu

„... A bibliológia három ága: könyvtörténet, könyvtártn és bibliográfia... A szakbibliográfia esetében a bibliográfia — tehát a bibliológia egyik diszciplínája — a többi diszciplínák segédtudománya lesz, amelyek a bibliográfia metódusait alkalmazzák informálás és dokumentálás céljából a megfelelő szakterületen.”²³⁰

Ksawery Swierkowski

„A könyvtudomány tárgyáról alkotott különböző vélemények láttán végül is arra a megállapításra juthatunk, hogy pl. a mai napig is *kétséges, vajon része-e a bibliográfia* a könyvtudománynak, vagy önálló tudományos diszciplína.”²³¹

A második szovjet bibliológiai vita (1964) határozatai

A bibliológia, mint kialakítandó komplex tudomány tárgyköre:

- (1) A marxizmus—leninizmus klasszikusai a könyvről és annak társadalmi jelentőségéről.
- (2) Az írás és a könyv egyetemes története. A könyv, a könyvnyomtatás és könyvkiadás története a Szovjetunióban.
- (3) A könyv és a könyvkiadás mai állapota a Szovjetunióban, a népi demokráciákban és a kapitalista országokban. A sajtó tipológiája, osztályozása, nyilvántartási módszere és statisztikája hazai és külföldi viszonylatban.
- (4) A szovjet kiadásügy szervezete és gazdasági tervezése, a kiadók típus és szak szerinti megoszlása szerint. Az olvasói igények tanulmányozásának módszerei; téma és példányszám szerinti tervezés.
- (5) A különféle irodalomfajták és kiadványtípusok szerkesztésének elmélete és gyakorlata. A könyv művészi, nyomdászati megalkotása.
- (6) A könyvterjesztés szervezése és közgazdasági tervezése. Könyvpropaganda.
- (7) A könyvtári munka elmélete és gyakorlata.
- (8) A bibliográfia elmélete és gyakorlata; a bibliográfia kapcsolata egyéb tudományos tájékoztató módszerekkel.”²³²

Hogy időt takarítsunk meg, e heterogén nézetek kritikáját összefoglalóan és közvetett formában próbáljuk elvégezni: úgy, hogy kifejtjük saját álláspontunkat a bibliológiáról és a könyvtártudományról. Némi öniróniával gondolunk rá, hogy kilencvenkilenc után ez a századik, de mentségünkül szolgál, hogy a bibliográfiát mint biszciplínát, csak olyan tudományrendszerben képzeljük elhelyezni, amelynek megalapozottságáról meg vagyunk győződve.

²²⁹ Gtombiowski, Karol: Die Bibliothekswissenschaft als Hochschuldisziplin. = Gegenstand und Methoden der Bibliothekswissenschaft. Lpz. 1963. Verl. f. Buch u. Bibliothekswesen. 140–141. l.

²³⁰ Tomescu, Mircea: L'objet et les méthodes de la bibliologie en tant que discipline de l'enseignement supérieur. Uo. 174–176. l.

²³¹ Swierkowski, Ksawery: Buchkunde als Gegenstand des Hochschulunterrichts. Uo. 200. l.

²³² Kniga, 11. tom. 1965. 290. l. (Molnár Pál idézett cikkéből átvett, fordított szöveg.)

Valamennyi koncepció kiindulásbeli hibája, hogy egyetlen princípiumból óhajtja levezetni a könyvtáros számára szükséges ismeretek egész terjedelmét, vagy legalább a zömét, a lényeges tartalmát, és — e lehetetlen kívánságtól sarkallva — nem nyugszik bele, hogy egyes kölcsönzött tudományok vagy társtudományok csak úgy madzagon lógjanak be a képbe, ne találják meg helyüket a rendszerben. Nem állja ki a gondosabb kritikát a bibliológusoknak az a viszonylag (ti. a könyvtártudományi állásponthez képest) ésszerű elképzelése, hogy a könyvet tegyék meg a könyvtáros egész perspektíváját átfogó tudomány kristályosodási pontjának. A könyv ilyen tudományrendszertani princípium még a *Dršina* által javasolt szimbolikus,²³³ (tehát pl. az audio-vizuális eszközökre, elektronikus memóriákra is kiterjedő) értelemben sem lehet, hiszen mind maga, mind a köréje csoportosuló jelenségek csak fölébük rendelt és náluk átfogóbb jelenségek és folyamatok (név szerint a tudomány, a kultúra, az információs folyamat s a társadalom mint mindezek hordozója) összefüggésében vizsgálhatók és ábrázolhatók. Éspedig nemcsak azért, mert megtanultuk, hogy a dolgok összefüggésükben szemlélendők, hanem azért is, mert ezek az átfogóbb jelenségek és folyamatok sokkal fontosabbak a könyvtáros tudományos világképe (és gyakorlata) szempontjából, mint maga a könyv s az a tematikai mezőny, amit jelképesen beföd. A modern könyvtári ismeretek — nemcsak a mester-ségbeliek, hanem a tudományos szintűek is — olyan heterogén természetűek, hogy még a könyv teste sem szolgálhat számukra tudományrendszertani közös nevezőül. (Hogy köthetné össze a könyv pl. a tudományrendszertant az üzemszervezéssel s emezt a kultúrszociológiával és a paleográfival?)

Valamennyi általunk ismert álláspont megoldatlanul hagyja a tudománytörténet és a művelődéstörténet elhelyezését és szerepének megjelölését a rendszerben, a szellemi alkotómunka és a művelődés egyéb tartalmi, érdemi aspektusairól pedig jóformán említés sem esik. Pedig, ezek tanulmányozása, ismerete nélkül az információközvetítő olyan, mint a tanár, aki csak pedagógiát hallgatott az egyetemen, de szaktárgyat nem. Az, hogy egyes egyetemeken a könyvtárszakos valamely szaktudományt is hallgat, vagy vizsgálzik tudománytörténetből, *gyakorlatilag* nagyrészt megvalósítja a teoretiko-metodikus és instrumentális ismeretek szintézisét tartalmi ismeretekkel, de a diszciplína elméletére jóformán semmi hatással nincs. (Egyáltalán nagy kár, hogy a berlini konferencián — és többnyire másutt is — az egyetemi oktatás megszokásai és didaktikai szempontjai háttérbe szorították a problematika elméleti megvilágítását. Aminek aztán a praxis látja kárát — nem utolsó sorban az oktatási praxis.) Nyilvánvaló, hogy a „tudományt szolgálni” vagy „információt közvetíteni” lehetetlen a tudomány, illetve az információ tartalmának, érdemi összefüggéseinek s az alkotó szellemi munka folyamatának, szükségleteinek ismerete nélkül. Triviális hasonlattal élve: még a vasúti szállítás specialistáinak is szükségük van földrajzi, közgazdasági tájékozottságra s az árukkal, szállítóikkal és címzetteikkel kapcsolatos ismeretekre. Ezt világosan látták is mindazok, akik a berlini konferencián a tudománytörténeti kollégiumok jelentőségét hangsúlyozták. (Dube²³⁴,

²³⁴ Hozzászólás. Uo. 256. l.

²³³ Gegenstand und Methoden der Bibliothekswissenschaft. 87. l.

Feyl²³⁵, Kovács²³⁶, Kunze²³⁷.) Csakhogy a mi stúdiumunk esetében ennél többre van szükség: el nem választani a csontot a hústól; az élő tudományt, az élő kultúrát, a teljes megismerő folyamatot tükrözni, aminek lényegi tartalma a közlés. *A megismerő és a kommunikatív tevékenység folyamatának és tartalmának különválasztása a tükrözésben alapjában véve metafizikus felfogás, és kárára van mind a két oldalnak*^{237/a}.

Közbevetőleg: nemcsak elméletileg bírálható, de az információs folyamat gyakorlata szempontjából is kedvezőtlen a könyv és a könyvtár elszigetelt tanulmányozása. A folyamat valamennyi szakaszán (pl. a tudományos intézeteknél, a könyvkiadásban és kereskedelembe, információs és tervezőirodáknban) szükség van jó felkészültségű specialistákra. Enélkül el sem képzelhető a tevékenységek e rendszerének összefüggő és tudatos, a kor igényének megfelelő vitele. Ezért az egyetemi oktatást is úgy kellene átalakítani, hogy e kapcsolódó, egymást feltételező tevékenységi ágak egész skálája számára képezzen szakembereket. Az ennek megfelelő képzési rendszer szélesebb és szűkebb lenne a jelenleginél: szélesebb, amennyiben a tudományos ismeretszerzés és kommunikáció egész tárgykörét felölelné, és szűkebb, amennyiben változatos lehetőségeket biztosítana a specializálódásra. (Meggyőződésünk, hogy az egyetemi oktatás többi területén is csak a tanulmányok e két szintre bontása: egyfajta új *studium generale* szerves összekapcsolása az ismereteknek a jelenleginél nagyobb mélységéig hatoló és jóval változatosabban kombinálható *studium speciale*val — az egyetlen lehetőség egyfelől az ismeretek mennyisége és a tudat befogadóképessége közt mutatkozó ellentmondás feloldására, másrészt a komplex kutatások és komplex tevékenységek szükségleteinek megfelelő korszerű képzés megvalósítása.)

6.6 A tudományos információról szóló és a vele összefüggő diszciplínák természetes rendszere

Amikor tehát magunk próbálunk összefoglaló és elhatároló kritériumot keresni a tudományok vizsgált komplexumának felépítéséhez, egyrészt jóelőre lemondunk arról, hogy egyetlen informatív jelenség vagy jelenségcsoport mint tematikai tengely körül rendezzük el (vagy éppen hierarchikusan annak rendeljük alá) a többi jelenségcsoportot, s az azokra vonatkozó kutatási ágakat, másrészt nem helyezkedünk arra a partikuláris álláspontra sem, hogy egyetlen intézmény, a könyvtár szükségleteinek megfelelően állítsuk össze a szükséges diszciplínákat, akár összefüggéseikből is kiragadva.

Meglehetősen laza kohéziójú, de mégis organikusan összefogható tudományrendszer körvonalai rajzolódnak ki előttünk, amelyet a kultúrahordozó modern társadalom, s főleg az ember nyakára nőtt modern tudományosság szükségletei részint hagyományos,

²³⁵ Feyl, Othmar: Wissenschaftskunde. Uo. 263–288. l.

²³⁶ Hozzászólás. Uo. 289. l.

²³⁷ Hozzászólás. Uo. 288. l.

^{237/a} A formális-metodikai ismeretek könyvtártudománykénti eluralkodásának veszélyére figyelmeztet Mátrai László exemplifikációja az orvosról, aki nem belgyógyász, hanem kórháztudományi vértetben gyógyítana. (Mátrai László: Filozófia és szaktudomány. = Magyar Tudomány, ú. f, 12, kötet 1967. 286. l.)

részint most születő diszciplínákból valójában már ki is sarjztattak, csak még nevet nem adtunk neki, nem egyeztünk meg illetékességi területében, és nem dolgoztunk ki közös programot a tudva, nem tudva együttműködő diszciplínák számára. Mivel e rendszer egy szerteágazó társadalmi folyamat tükrözésére és segítésére irányul, a csatlakozó diszciplínák megtartják önállóságukat vagy más rendszerekben elfoglalt helyüket, miközben az új tudományrendszer relációjában feladatokkal és termékeny szempontokkal gazdagodnak. E tudományrendszerben tájékozottsággal kell bírnia mindenkinek, aki a modern társadalomban szellemi munkára vállalkozik (tehát az alkotó tudósoknak, művészeknek, gyakorlati specialistáknak is), de különösen azoknak a szakembereknek, akik a szellemi munka irányításának, az alkotások, ismeretek megőrzésének és átszarmaztatásának, az információk forgalmazásának különböző posztjain tevékenykednek. Az a felismerés, hogy egy ezotérikus, de legalábbis a maga önállóságán örökődő szaktudomány helyett egy átfogóbb, a tudományos munkások széles körét érdeklő tudományrendszerben kell a könyvtárosnak tájékozódnia (s azon belül persze specializálódnia, amint az információs tisztviselő vagy a produktív kutató is más- és másként specializálódik), egymaga nagyobb segítséget nyújt az információ felhasználói és közvetítői közt kialakult s mindkét félre káros idegenség leküzdéséhez, mint a legjobb indulattól fűtött gyakorlati nexus, amelynek keretében az informátor esetleg megreked mesterségének előítéletei vagy (ma már inkább) az elismerésre sandító mutatók közt, az információ igénylője pedig nem látja világosan, milyen lehetőségeket rejteget számára (vagy mit vár tőle) az irodalom, az információs rendszer s szellemi környezetének egyéb tényezői.

A további jellemzésnél világosabb, ha mindjárt meg is próbáljuk felvázolni ezt a rendszert — távolról sem egyfajta decimális táblázat számára kiérlelt formában, hanem megelégedve elképzelésünk lényegének bemutatásával:

(1) *A megismerés, a tudományos és művészi tükrözés*

Ismeretelmélet

Kultúrfilozófia. Tudományelmélet

Művelődéstörténet, tudománytörténet, művészettörténet (beleértve a jelenkori törekvések, irányzatok, eredmények, alkotások, alkotók elhelyezkedését, szerepét a szellemi élet általános összefüggésében)

Tudományrendszertan, a művészetek s általában a kultúra szisztematikája

A szellemi alkotómunka metodikája, eszközei, intézményei, szervezete

Az alkotó munka szociológiája. Az alkotó értelmiség szociográfiája

(2) *A közlési folyamat (beleértve a tudományos ismeretek forgalmát s a művészi produkció közvetítését)*

A folyamatok. (Tudományos információcseré, a művészi tükrözés közlése és befogadása, a közlési folyamat pedagógiai ágai. Szinkronikus és diakronikus folyamatok)

Szükségletek. Az információszerzés szokásai. Közönségszociológia. (Ez utóbbin belül pl. olvasószociológia, az irodalmi közönség szociológiája)

Az információhordozók és előállításuk. (Írás, könyv, egyéb információhordozók)

A közlési folyamatot lebonyolító rendszer politikája, szervezete és intézményei.
(Publikáló és szétsugárzó szervek, gyűjtemények, iskolák, színházak stb.)

A másodlagos információ tevékenységei és eszközei. Bibliográfia, dokumentáció, az információátvitel és visszakeresés elmélete és technikája

(3) *A megismerés, a tudományos és művészi tükrözés, ill. a közlési folyamat szűkebb, speciális területei.*

Megjegyzés: A fentiek már a maga egészében mutatják be a tulajdonképpeni rendszert, és a hozzá tartozó témákat ill. diszciplínákat *első megközelítésben, legáltalánosabb összefüggésükben*, és mint két, egymással összefüggő tudománycsoport szerves részeit ábrázolják. Úgy kell felfognunk ezt az együttest, mint a kultúr-tudományok és az informatív tudományok egyfajta *studium generale*ját, amelynek elemei nem tartalmi gazdagságukban és mélységükben, hanem főleg relációikban tételnek tanulmányozás tárgyává. Közelebb lépve, kirajzolódnak az egyes témák és diszciplínák más rendszerekhez fűződő számai, megmutatkozik saját komplexitásuk és tartalmi gazdagságuk. E *studium speciale*knak a *studium generale*-hoz való kapcsolatát nem piramisszerűen kell elképzelnünk, vagy ahogy a családfákat ábrázolják, hanem inkább ahogy a montázstechnika dolgozik, amikor a tömegjelenetből premier planba hoz egy arcot, vagy a művészettörténeti albumokhoz hasonlóan, amelyek először egészében közlik a képet, majd felnagyítva külön az érdekesebb részleteket. Minden tagdiszciplínát egyidejűleg önállóan és más rendszerekkel való összefüggésében is ábrázolnunk kellene, sőt — a vizuális párhuzamokat félretéve — tartalmilag bemutatnunk. Mivel azonban ezt nem lehet itt végigvinni, csak példaként vázoljuk fel egyikét a témakomplexumoknak — azt, amely a könyvtári területtel függ össze — anélkül azonban, hogy akár a rendszeren belüli, akár a más rendszerekhez fűződő kapcsolatait külön feltüntetnénk: Könyvtárelmélet és könyvtárpolitika. A könyvtár helye, szerepe a társadalomban és az alkotási, közlési folyamat viszonylatában

Könyvtári pedagógia, lélektan és szociológia. Az olvasószolgálat módszerei és technikája

A gyűjtés, gyűjtemény és funkciója. Az irodalom és a könyvtári gyűjtemény.

A gyűjtemény fejlesztése, tárolása, kezelése és használata

A könyvtár irodalomfeltáró munkája: katalógusok, bibliográfiák

Tudományos szisztematika és könyvtári szisztematika

Az információátvitel és visszakeresés gépi technikájának alkalmazásához szükséges matematikai és technikai ismeretek

Egyéb technikai ismeretek. (Reprográfia, audio-vizuális eszközök, könyvtár-építés, hírközlés és szállítás)

Üzemszervezés és könyvtári alkalmazása

E tudománycsoportra nem tudunk megfelelő elnevezést javasolni, ami már csak abból a szempontból is sajnálatos, hogy egy szerencsésen megválasztott név, mint valami harci jelszó, olykor többet használ egy új diszciplína konstituálásának a legjobb érvelés-

nél. A fogalmat legteljesebben kifejező *művelődéstudomány*hoz, a közhasználat már társít bizonyos stúdiumokat, amelyeknek sem terjedelme, sem összetétele, sem pedig a kutatás szempontjait meghatározó célkitűzése nem vág egybe a fent ismertetett rendszerével. Az olyasféle elnevezések pedig, mint „társadalmi episztemológia”, „informatológia” vagy „közléstudomány”, nem fogják át a mezőnyt. Egyúttal el is kell határolnunk magunkat azoktól, akik egyszerűen az információról szóló tudomány részének tekintik a könyvtártudományt.²³⁹ Bármilyen általános értelemmel ruházható is fel az információ fogalma, bármilyen alkalmas is a szó a közölt, közvetített és felfogott tudattartalmak megjelölésére s annak az egyetemes folyamatnak a jellemzésére, amelyben mint közvetítő intézmény, a könyvtár is résztvesz, logikailag elhibázott dolog lenne akár a könyvtár jelenségsoportjához kapcsolódó ismereteket az információs ismeretekre redukálni, akár az információ tudományának körét olyan szélesen megvonni, hogy az előbb ismertetett szisztéma valamennyi (vagy legtöbb) diszciplínája beleférjen. Az utóbbi esetben a *terjedelem* megnövelése következtében *tartalmilag* oly üressé válnék az információ fogalma, hogy nem lehetne többé jelenlegi értelmében, a *közölt, forgalmazott tudattartalmak* megjelölésére s egy elméleti és szociológiai érdeklődésű és az ismeretközlés gyakorlatát, szervezését szem előtt tartó diszciplína címkéjéül használni.²⁴⁰ Nincs értelme annak, hogy pl. a tudománytörténetet, a paleográfiát, a könyvtárszervezési ismereteket vagy más történetileg kialakult diszciplínákat (csak részben helytálló) formális logikai alapon az információról szóló tudományhoz kapcsoljuk. Mindez természetesen nem érinti az információtudomány és a mi sémánk közti korrelációt: a kettő mélyen átszövi és helyenként átfedi egymást.

Akik a bibliológia körét túlságosan szélesnek vélték,²⁴¹ a mi sémánkon — amelynek keretében a bibliológia is csak részterület lehetne — valósággal el fognak szörnyedni. Különösen ha tekintetbe veszik, hogy a diszciplínák többségének legalábbis két vetülete van: történeti és szinkron, leíró és elméleti, elméleti és technikai, tartalmi és metodikai stb. Egyrészt azonban a terjedelem, vagy a megtanítandó ismeretek tömege legfeljebb igen alárendelt szerepet játszhatna egy tudomány vagy tudománycsoport meghatározásánál. (Ezen a címen pl. a kémia egy részét esetleg át kellene telepíteni más tudományágba, vagy meg kellene szüntetni a történettudományt mint egyetemi szaktárgyat.) Másrészt a terület átfogó, az összefüggések és általánosságok szintjén mozgó tanulmányozása, összekapcsolva a részdiszciplínák mélyreható művelésével és tartalmi gazdagságában való oktatásával, kezünkbe adja a kulcsot a terjedelemből adódó didaktikai problémák megoldásához is.

Végül — legalábbis elvileg — különbséget kell tennünk a tudományos és az egyszerű gyakorlati ismeretek közt, amelyek a rendszer több területén egymás mellett és sokszor

²³⁹ Vö. *Shera*, Jesse H.: Social epistemology, general semantics and librarianship. = *Wilson Library Bulletin*, 1961. 10. no. 769. 1. — Nálunk: *Győre Pál*: A tudományos alkotómunka kétféle tájékoztatási szükséglete. Bp. 1966. Népművelési Propagandairoda. 16. l.

²⁴⁰ Az *information science* meghatározását ld. *Documentation and dissemination of research and development results. Report of the Select Committee on Government Research of the House of Representatives*. Washington, 1964. US Government Printing Office. 16. l.

²⁴¹ Pl. N. P. *Szkrjupnev* a berlini konferencián elhangzott hozzászólásában. = I. m. 257–258. l.

egymásbafonódva helyezkednek el. Erre a banálisan hangzó, minden szakterületen érvényes megjegyzésre itt azért van szükség, mert a mesterségbeli ismeretek és szabályok tudományos mezbe öltöztetése talán sehol annyi kárt nem okozott, mint a könyvtári stúdiumok területén.

Így juthattunk csak el alapkérdésünkhöz: *része-e a bibliográfia a bibliológiának, könyvtár-tudománynak, illetőleg hogyan viszonylanak e diszciplínák egymáshoz? A könyvtár-tudományi sémába, amely meglehetősen önkényesen fogja össze a különböző stúdiumokat, ugyanolyan gyakorlati alapon illeszthető, mint a csoport többi tagja: a könyvtári munkához szükség van bibliográfiákra, a könyvtár a bibliográfiaszerkesztés elsőrendű műhelye, a könyvtár és a bibliográfia elmélete és gyakorlata széles körben megegyezik. A logikailag igényesebb bibliológiai koncepcióban nehezebb elhelyezni a bibliográfiát. Egyszerűen azért, mert mindkét fél teoretikusait a „könyvhöz” fűződő jelenségeknek és ismereteknek nagyjából ugyanaz a köre érdekli. Erre vall, hogy Denis óta,²⁴² aki bibliográfián könyvtudományt ért, vagy Peignot óta,²⁴³ aki a bibliológiát a bibliográfia elméletének tekinti, a két terület rokonítása vagy azonosítása a mai napig is visszavisszatér. Így Głombiowski-nak az imént idézett meghatározását a bibliológiáról kevés módosítással a bibliográfiára is alkalmazhatnánk. Świerkowski pedig — ugyancsak a berlini konferencián — éppenséggel nyitva is hagyja a kérdést: „vajon része-e a bibliográfia a könyvtudománynak vagy önálló diszciplína”.²⁴⁴*

A magunk javasolta konstrukciót át meg átszövi a bibliográfia: egyszer mint eszköz, máskor mint lehetséges tudomány, vagy a hiányzó tudományos tükrözés helyettesítője. Ezt most hosszadalmas lenne részleteiben végigkövetni. A főbb kapcsolódási pontok azonban egyszerűen leolvashatók az áttekintésről: az első csoportban az „általános irodalomtörténet” és a „szellemi alkotómunka eszközei”, a másodikban „a másodlagos információ tevékenységei és eszközei”, a harmadikban pedig „a könyvtár irodalomfeltáró munkája” az a terület, ahol egyfelől szerepe van a bibliográfiának, másfelől maga a bibliográfia is tanulmányozás tárgyává válik.

6.7 Összegezés

6.71 A bibliográfia jelenleg nem tudomány

Tudomány-e hát a bibliográfia? Az eddigiekből már látszik, hogy a válasz nem lehet egyértelmű *igen* vagy *nem*. Az egyértelmű *nem* hibásan értékelné a korai bibliográfiákat, amelyek sorát (legalábbis kiemelkedő alkotásaiban) a tudománytörténet mindig is számon tartotta,²⁴⁵ és figyelmen kívül hagyná a jelenkori bibliográfiának a szűkebb

²⁴² I. h.

²⁴³ Peignot, Gabriel: Répertoire bibliographique universel. Paris, 1812. 10. l.

²⁴⁴ Świerkowski, Ksawery: I. h.

²⁴⁵ Vö. Malclès, Louise-Noëlle: Les sources du travail bibliographique. 1e tome. Genève—Lille, 1950. Droz, Giard. 6—7. l.

értelemben vett tudományos irodalom körén belül elhelyezkedő műfajait (pl. a kritikai folyóiratokat, az irodalmi szemlét, a kutatás újabb eredményeiről, helyzetéről tájékoztató folyóiratokat, eredeti tanulmányokat tömörítvény formájában közlő folyóiratokat stb.) és egyes alkotásait.²⁴⁶ Az egyértelmű igen pedig érdemtelenül felmagasztalná az egyéb árjegyzékektől többnyire nem sokban különböző könyvkereskedői és kiadói prospektusokat, vagy a lajstromozó bibliográfiákat, amelyek legfeljebb egyes mozzanataikban (pl. megtervezésükben, a szakjelzetek megállapításában) tartalmaznak tudományos elemeket, de egészükben technikai vagy mesterségi szintű termékek.

És itt rá kell mutatnunk ama stereotip érvelés logikai hibájára, amely arra alapozza a bibliográfia tudomány rangját, hogy műveléséhez (különösen kritikai, szelektív szakbibliográfiák, vagy kiadástörténeti értékű leírást nyújtó „textuális” bibliográfiák²⁴⁷ készítéséhez) tudományos felkészültség szükséges. Hisz ezen az alapon mindaz, amit egy tudományos kutató hivatása gyakorlása során cselekszik vagy publikál, tudomány jellegű kellene hogy legyen. Nem értünk egyet *Berkov*val, aki vulgarizáló módon az „elmélet és a gyakorlat egy marxista számára megengedhetetlen” szétválasztását látja abban, ha „a bibliográfiát mint gyakorlati tevékenységet” nem minősítik tudománynak, és felteszi a meggyőző párhuzammak szánt kérdést: „Mi hát a kémia? Tudomány vagy gyakorlati tevékenység?”²⁴⁸ Pedig mindenki tudja, hogy a kémia mint a valóság tudományos tükrözése (beleértve a kémiai ismeretek gyakorlati alkalmazásának kutatását) mellett van kémiai oktatás és ismeretterjesztés, van gyártási folyamat s a technológia tapasztalati úton való fejlesztése, vagy a gyakorlati ismereteknek nem tudományos igényű leírása. Egész más kérdés természetesen, hogy e különböző szintű tevékenységek és szakmunkák közt *gyakorlatilag* sokszor nehéz különbséget tenni tudományosság szempontjából. És ugyancsak más kérdés, hogy a kémikus akkor is megérdemli a tudományos kutatót megillető megbecsülést, amikor ismeretterjesztő előadást tart, vagy referátumot készít egy bibliográfiai orgánus számára. „Bibliográfiák kompilálása olyan munka — írja *Cowley* — ami miatt senkinek sem kell restelkednie.”²⁴⁹

Ismételten hangsúlyoztuk, hogy nem a (különben sem kizárólagos) jegyzék forma miatt tagadjuk, ill. szűkítjük le a fentiek szerint a bibliográfia tudomány jellegét, hanem egyrészt azért, mert a jegyzék csak impliciten tükrözi az irodalom tartalmi totalitását, vagy — ahogy *Módis* mondja — a szellemi életet. A jegyzékelt matéria elemzését, és ennek alapján az irodalom jellemvonásainak ábrázolását, társadalmi és kulturális összefüggéseinek, tendenciáinak kifejtését, törvényszerűségeinek megállapítását — legalábbis hagyományos és domináló műfajaiban — nem tekinti feladatának. Másrészt, mert az implicit tükrözés, vagy — ahol megvalósul — a feltárt irodalmi anyag kifejtett tartalmi tükrözése, értékelő ábrázolása nem bibliográfusi hanem szaktudományos tevékenység-

²⁴⁶ Különösen a tudománytörténetben gyakoriak az ilyen — részben tudományos ábrázolásnak, részben bibliográfának tekinthető — alkotások. Pl. a már idézett *Universitas Litterarum*, vagy *George Sarton* ismert kézikönyve. (*A guide to the history of science. A first guide for the study of the history of science.* Waltham, 1952. *Chronica Botanica Comp.* XVIII, 326 l.)

²⁴⁷ *J. D. Cowley* kifejezése. (*Bibliographical description and cataloging.* London, 1939. Grafton. 7. l.)

²⁴⁸ *Berkov*, P. N.: *Bibliográfiai heurisztika.* 16. l.

²⁴⁹ I. m. 8. l.

nek minősül (beleértve az általános irodalomtörténetet vagy a tudománytörténetet is mint „szak”-tudományt), és nem a bibliográfia, hanem a szaktudomány ismeretkincsét gazdagítja. A bibliográfia szerepe ebben az esetben is eszközi, módszerei természetű. Még a szisztematika is, amelyben anyagát csoportosítja (hacsak nem merőben praktikus jellegű, mint pl. a tárgyi betűrend), nem a bibliográfia, hanem a megfelelő szaktudomány sajátja. (És elvileg ezen az sem változtat, hogy egyes diszciplínák, készen kapván, felhasználják a bibliográfusok által konstruált szakrendszereket, a bibliográfusok rendszer-építő technikáját, kódrendszerét stb.)

Ugyanez áll a bibliográfiai szakismeretekre, amelyek összességét sokan²⁵⁰ a bibliográfia voltaképpeni tudományos részének tekintik, szemben a *bibliographia practica*val, a tudománynak nem minősülő bibliográfiai nyilvántartásokkal. Valójában ez sem tudományos diszciplína. Pontosabban: ami benne szűkebb értelemben vett bibliográfiai ismeret (pl. a címfelvétel, a betűrendbe sorolás, az annotálás és a referátumkészítés formái tudnivalói), alig több tapasztalatból leszűrhető, vagy egyszerű okoskodással kialakítható szabályok összességénél. Ami pedig tudományos ismeret (pl. könyvtörténet, papírtörténet, nyomdászattörténet, tudományrendszertan, az irodalmi produkció, az olvasói szükségletek, szokások tanulmányozása stb.), valójában más diszciplínákból átkölcsönzött eleme a bibliográfiai stúdiumnak. Hozzá olyan elemek ezek, amelyeket — a bibliográfiához hasonló jogcímen — a bibliológia is a maga területére sorol. (Mindez természetesen ismét nem azt jelenti, hogy a bibliográfia problémáit, történetét ne lehessen tudományos szinten tanulmányozni — úgy, ahogy bármely más tevékenységi ág is lehet tudományos vizsgálat tárgya, anélkül, hogy szükségképpen maga is önálló szaktudománnyá váljék.)

De ha a bibliográfiai tudomány létét csak a jelzett szűk területekre korlátozottan, és ott is megszorításokkal, semmi esetre sem autonóm egésznek alkotó diszciplína értelmében fogadhatjuk is el, egyetértünk azokkal a szerzőkkel, akik bizonyos tudományos feladatokat látnak a bibliográfia előtt és ennek alapján *lehetségesnek* vagy *szükségesnek* látják egy kölcsönzött javakkal gazdálkodó, sajátos bibliográfiai tudomány kifejlődését. *Módis* a művelődéstörténet által gondozatlanul hagyott feladatokra hívta fel a figyelmet, *Egan* és *Shera* az információs folyamat elemzése terén vár sokat a bibliográfiától és a bibliográfusoktól. Összefoglaljuk mi is, miben látjuk ezeket a lehetőségeket és szükségleteket.

6.72 *A bibliográfia ismét felveheti a tudománytörténet jellegét és a tudományról szóló szinkron tükrözés funkcióját*

Napjainkban egyre nehezebb feladat lesz a szellemi élet folytonosságának biztosítása, de a folyó kutatásokról szerzendő átfogóbb tájékozódás is a tudománytörténet rendszeres művelése ill. tanulmányozása nélkül — beleértve az egyes diszciplínák (sőt témák)

²⁵⁰ Pl. azok a szerzők, akiket *Berkov* az idézett helyen bírál.

történetét s a fejlődés adott szakaszáról szóló szinkron tájékoztatást. (Tudománytörténetről beszélünk, de az általános irodalomtörténetre és a szakirodalmak történetére is gondolunk. A két ábrázolásmód közti különbség elmosódóban van: tartalmaik azonosak, csak az előbbi esetében kevesebb, az utóbbiében több figyelemben részesül a tudományos ismereteket hordozó irodalom.) Legtöbb tárgykörben ésszerűtlen vagy kivihetetlen volna az előzmények vagy a távolabbi összefüggések eredeti dolgozatok alapján történő követése az irodalom rengetegében. Ugyanez adja meg a tudománytörténet jelentőségét a szakképzésben s a kutatások irányításában.

A gyakorlati szükségletekhez alkalmazkodva, a tudománytörténeti munkák egy része bizonyos gyakorlatias vonásokat ölt. (Pl. a minimumra redukálja az ún. eseménytörténetet, mellőzi a folyamatos előadásmódot s ezzel sok töltelékszöveget takarít meg, gondot fordít a legfontosabb művek, a legjobb kiadások kiválasztására, ismertetésére, bibliográfiászerű bemutatására stb.)²⁵¹ A másik oldalon pedig bizonyos bibliográfiatípusok lépnek túl — ugyanennek a szükségletnek engedve — a merő regisztráláson, kivonatoláson, az eredeti tudományos tükrözés irányába. E fejlődési tendenciák azonban nem jelentik azt, hogy a tudománytörténet a jelzett szükségletekkel ténylegesen lépést is tart. A tudománytörténeti részletkutatások viszonylag gyéren folynak. Vagy történések ragadnak ki egy-egy tudománytörténetileg is érdekes témát, vagy szaktudományos specialisták tesznek kirándulást kutatási águk múltjába. Aránylag kevés a hivatás szerinti tudománytörténész, aki mindkét irányú felkészültséggel, érdeklődéssel rendelkeznek, s le tudna mondani a primer kutatás bővebben osztott babériairól. Az olyan alkotások, mint *Bernal* magyarra is lefordított tudománytörténete, csak rendkívüli tehetségen és munkabíráson alapuló egyéni teljesítményként jöhetnek létre. Rendszeresebb kutatás többnyire egy-egy könyvtár²⁵², könyvtártani tanszék²⁵³, vagy egy-egy tudománytörténeti érdeklődésű folyóirat körül szokott kibontakozni. Ez azonban kevés ahhoz, hogy a tudománytörténet tervszerű, intézményes művelését megvalósítottnak tekinthessük.

Szinte önként kínálkozik a megoldás, hogy a munkálatok tervszerűvé és intézményessé tétele érdekében a tudománytörténeti kutatások legalább szervezetenként kapcsolatba kerüljenek a bibliográfia műhelyeivel, amelyekben nemcsak a nélkülözhetetlen irodalom bősége s a róla készülő bibliográfiai feltárás áll rendelkezésre, hanem többnyire tudományos személyzet is, amelynek érdeklődése és jártassága rokon a tudománytörténészekével. Ha a fejlődés ezen az ökonómiai szempontból helyes és az említett fejlődési tendenciáknak megfelelő úton halad tovább, egy bizonyos ponton túl már nemcsak a bibliográfia és a tudománytörténet szimbiózisáról beszélhetünk, hanem arról, hogy a bibliográfia eredetileg megvolt tudománytörténeti (tudományos irodalomtörténeti)

²⁵¹ Ld. a 246. sz. jegyzetet.

²⁵² Ld. a Budapesti Egyetemi Könyvtár, a Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtára és az Orvostörténeti Könyvtár tudománytörténeti tevékenységét. A tudománytörténet művelésének szükségét a könyvtári gyakorlat oldaláról világítja meg *Adolf Meyer-Abich*. (Bibliotheken als Forschungsinstitute für Wissenschaftsgeschichte. = *Libris et Litteris*. Festschrift für Hermann Tiemann. . . Hamburg, 1959. Maximilian-Ges. 77–83. l.)

²⁵³ E praktikus célkitűzést hangsúlyozza Werner *Schuder* az Universitas Litterarum előszavában. (1. l.)

jellege előtérbe került, illetőleg a bibliográfia egy ága tudománytörténetté fejlődve, maga is tudománnyá vált.²⁵⁴ A tudománytörténet művelésében való illetékességnek ez a megalapozása a bibliográfia egészére kiható elvi következményekkel jár: a merő adatgyűjtés vagy regisztrálás végcélból közbeeső céllá válik, s mert a célproduktum szempontjainak, szükségleteinek már emez alapl munkálatok folyamán érvényesülniök kell, a hagyományos formájú címgyűjtemény vagy referátumgyűjtemény is felöltheti a tudományos jelleget — most már ugyanazon a címen, mint egy értelmező szótár vagy egy növényrendszertani kézikönyv. Nézetünk szerint e minőségében és ezen a szinten ruházható fel a bibliográfia a *Vleeschauwer* elképzelése szerinti egyetemes segédtudomány funkciójával és jellegével is. Amikor nem címeket, hanem műveket ismertet, s a műveket is keletkezésük folyamatába, korrelatív kapcsolataikba, valamely diszciplína tartalmi összefüggéseibe, *mozgásába* beágyazva ábrázolja.

6.73A bibliográfiára tudományos feladatok várnak az információs folyamat tükrözése terén

A szellemi élet tanulmányozásának két területén is alapvető szerepet tölt be a bibliográfia, illetőleg: az a matéria, amelyre a tanulmányozás irányul és amit reagensként használ fel a vizsgált jelenségek kimutatására, jellemzésére, bibliográfiai természetű. Az irodalom életfolyamatának s az információs folyamatnak tanulmányozására s ezen belül a társadalom információszerző tevékenységének, szokásainak vizsgálatára gondolunk. Mindez ugyanazon összetett társadalmi jelenség egy-egy metszetét adja. A tanulmányozás egyrészt az irodalomra, illetőleg a közölt információra, közelebbről olyasféle jelenségekre irányul, mint az irodalom elavulásának folyamata, egy-egy témára vonatkozó irodalom szóródása térben, időben, nyelvek szerint, vagy a tárgyilag távol eső diszciplínák sajtóorgánumaiban; egyes művek, szerzők, témák, irányzatok útja az időben vagy kultúrkörökön át, egyes művek vagy irodalmi kategóriák olvasottsága stb. Másrészt az irodalommal élő, az információt fogyasztó társadalom a vizsgálat tárgya: a különféle csoportok tájékozódási, irodalomhasználati, olvasási szokásai, érdeklődése és ízlése stb. Részben az irodalomszociológiához, részben az információról szóló tudományhoz, részben pedig az általunk felvázolt „kultúrtudományhoz” vagy „tudományról szóló tudományhoz” kapcsolódó, rendszertanilag alárendelt stúdiumok ezek, de igen érdekes és jelentős hozzájárulást ígérnek a kultúra folyamatának, illetőleg a társadalomnak mint a tudományos ismeretek és művészi produkciók — általánosabban: az információ — csereforgalmát lebonyolító organizmusnak megismeréséhez.

A bibliográfiához nemcsak az köti e stúdiumokat, hogy jelentős részben bibliográfiai természetű anyag elemzéséből indulnak ki, vagy maguk hoznak össze ilyen anyagot. (Pl. amikor számbaveszik a bizonyos csoportok által leginkább használt vagy mellőzött

²⁵⁴ Denis (1729–1800), Peignot (1767–1849) s általában a 18. sz. végén meginduló bibliográfiaelméleti irodalom első képviselői szerves egységben látják a tudománytörténetet és a bibliográfiát. Ez fontos bizonyítéka annak, hogy a kettő közötti közös gyökérük nem történeti esetlegesség, még kevésbé utólagos elméleti konstrukció. Vö. még *Köhlmi Béla*: I. m. 83–87. l.

műveket, akár címek, akár általánosabb kategóriák szerint.) Ide fűzi őket az is, hogy művelők a bibliográfusok és a rokon érdeklődésű kutatók (pl. könyvtárosok, dokumentalisták) közül kerülnek ki, és hogy eredményeik gyakorlati hasznosításában is e területek érdekeltek leginkább. Ez persze ismét nem logikai fogódzó, hanem tisztára praktikus természetű. Ami azt jelenti, hogy tudományrendszertanilag csak érintkezés vagy részbeni átfedés jellemezheti a bibliográfia és e stúdiumok viszonyát, nem pedig az egész és a rész alárendeltsége. A szoros gyakorlati összefonódás és a laza rendszertani viszony azonban együttesen elegendő alap ahhoz, hogy e stúdiumokat a bibliográfia-elmélet keretében tárgyaljuk, művelésüket pedig bibliográfusok és bibliográfiai intézmények illetékességi körébe utaljuk — természetesen szem előtt tartva a más diszciplínákhoz fűző tudományrendszertani szálakat. Tehát azt, hogy amit az irodalom közvetítésére rendelt bibliográfia munkásaiként s a gondjainkra bízott irodalmi kontroll jogcímén tanulmányozunk, egyúttal a tudományos ismeretközlés folyamatáról szóló tudomány illetőleg a kultúrszociológia és a tudománysszociológia része is.

Megemlítendő, hogy a bibliológia (könyvtártudomány) és a dokumentációelmélet is a magáénak tekinti e kutatási ágakat. És joggal, hisz a könyvtár is, a dokumentáció is vakon dolgoznék, ha nem ismerné közönségét, az információ mozgását, az irodalom létfolyamatát. Az a körülmény, hogy a könyvtári, dokumentációs és bibliográfiai ismeretek valamennyien egy átfogóbb, komplex tudománycsoport elemei, meglehetősen csökkenti annak jelentőségét, hogy melyikükhöz kapcsolódik inkább ugyanazon átfogó tudománycsoport egy negyedik és ötödik eleme. De ha mégis felvetődik a kérdés, helyesebb a bibliográfia illetékessége mellett maradnunk, mivel az — többé-kevésbé implicit módon ugyan — de nagyrészt eleve is, természeténél fogva tükrözi a vizsgálandó jelenségeket. Ezzel szemben a könyvtár és a dokumentáció csak felhasználja a kutatási eredményeket, ill. működésével a kutatás tárgyai közt szerepel, de maga nem minősül tükrözésnek.

Bibliográfiáról mint tudományról tehát a 18–19. század óta — nem számítva az egyes bibliográfiák tudományos minőségét — általában csak mint lehetőségről, bizonyos eredeti minőség visszatérésének lehetőségéről, és legújabbán mint szükségletről beszélhetünk. Valóban észlelhetők tudományá fejlődésének bizonyos tendenciái és reális lehetőségei. E tendenciák és lehetőségek alapján olyan diszciplína körvonalai rajzolódhatnak ki előttünk, amely egyrészt a szellemi alkotótevékenység folyamatát tükrözi tartalmaiban és irodalmi lecsapódásában, másrészt az irodalom felhasználását, a társadalom információs szükségleteit és szokásait.

7. „AZ A KÖRMÖNFÖNT MONDAT”

(A meghatározás lényeges elemeinek összefoglalása)

Több értelmét látjuk a meghatározás tömör, formális megszövegezésének, mint a dolgozat elején, ha nem is ama tekervényes mondatszörny formájában. Egyrészt azért, mert a fejtegető és apologizáló szövegben elszórt tételes megállapítások közt célszerű

áttekinthető összefüggést teremteni, másrészt, mert az összefoglalás alkalmat ad egyes tételek hangsúlyozására, újabb irányból történő megvilágítására vagy kikerekítésére.

(1) A bibliográfia történetileg fejlődő jelenség. Tartalmait, formáit és minőségét

- a) az információs rendszer fejlettsége, működési módja,
- b) a társadalom információs szükségletei és szokásai,
- c) a kultúra fejlettsége, ezen belül különösen a tudomány tartalmi és metodikai szintje határozza meg.

(2) E változékonyág részint új tartalmak, formák és minőségek felvétele útján, részint viszonylag állandónak mutakozó jegyek aránybeli és strukturális módosulása által valósul meg. Az új fogalmi jegyek egy része is viszonylag állandó jelleget ölt. Meghatározásunk a viszonylag állandó jegyeket tekinti át, de hangsúlyozza viszonylagosságukat s azt, hogy nem mindegyikük valósul meg egyazon bibliográfián belül.

(3) Bibliográfiáról három aspektusban beszélhetünk: mint termékéről, mint tevékenységről és mindkettőre vonatkozó ismeretekről.

- a) A bibliográfia mint termék, bizonyos tartalmak nyilvántartása és gyűjteménye. A „nyilvántartás” fogalma tágan értelmezendő, hogy a tartalmak leíró felsorolása mellett beleférjen azok több dimenziójú elrendezése és összefüggésükben való tükrözése is.
- b) A bibliográfiai tevékenység egyfelől a „nyilvántartások” és „gyűjtemények” létrehozására irányul, és e termékek készítésére specializált szakemberek feladata. Másfelől bibliográfiai tevékenységet folytat minden szellemi munkás és a tevékenység nem bibliográfia jellegű termékhez (pl. tudományos dolgozathoz) vagy eredményhez (pl. ismeretszerzéshez) is vezethet ill. közvetíthet.
- c) Bibliográfiai ismeretekről szűkebb vagy tágabb értelemben beszélhetünk. Szűkebb értelemben a bibliográfiákra és a bibliográfiai tevékenységre vonatkozó történeti, elméleti, metodikai, formai és technikai ismeretek tartoznak ide, tágabb értelemben a kultúrára, tudományra és az információs folyamatra vonatkozó diszciplínák egy komplex csoportja. A bibliográfia tárgyának megfelelő szaktudomány a bibliográfiai tevékenység folytatásához szükséges ismeretrendszer alapeleme.

(4) A bibliográfia tárgyai általában az információhordozó rögzítések és az információ egyéb forrásai, továbbá ezek által és többé vagy kevésbé közvetett módon maga az információ. Azt, hogy a bibliográfia illetékessége az információhordozók és információs források mely típusaira terjedjen ki, illetve korlátozódjék, az információ mindenkori szervezete és technikája határozza meg. A tárgykör ésszerű és a jelen gyakorlatához igazodó rögzítése:

- a) A bibliográfia tárgya az irodalom, illetőleg annak valamely szerves egységet alkotó darabja.
- b) A bibliográfiai gyűjtés és nyilvántartás az információhordozóknak azokra a kategóriáira terjed ki, amelyek a könyvtári gyűjtésnek is tárgyai.
- c) Napjainkban megvalósul annak a szüksége, hogy a bibliográfiai nyilvántartás

terjedjen ki az információ személyi és intézmény jellegű forrásaira, továbbá hogy a tudományos kutatás fejlődéséről, eredményeiről rendszeresen nyújtson közvetlen, összefüggő és értékelő tájékoztatást. E vonatkozásban maguknak az információhordozó dokumentumoknak a nyilvántartása alárendelt jelentőségűvé válik.

(5) A bibliográfia általánosan elterjedt formája a rögzítések külső leírásainak és tartalmi ismertetéseinek valamely rendező elv szerinti felsorolása és nyomtatott közreadása. A tartalmi tájékoztatás gyakran a címek közlésére redukálódik. A prezentálás formája, technikája és színvonala a kor szükségletei és technikai lehetőségei szerint változik. Így napjainkban rendszeressé válnak az irodalmi szemlék és a bibliográfia egyéb értekező formái, elterjedt a kartoték formájában publikált vagy publikálatlanul tárolt bibliográfia, továbbá a lyukkártyatechnika és az elektronikus számológépek alkalmazása lehetővé teszi az információtárolás és visszakeresés gépesítését.

(6) A bibliográfia funkciói:

a) Megőrzés, átszarmaztatás

b) A felhasználás, a társadalmi hatás kifejtésének szolgálata. E funkció az információ oldaláról nézve terjesztés, propagálás, értékesítés, hozzáférhetővé tétel, a társadalom oldaláról tájékoztatás, a kiválasztás segítése, a megtalálás lehetővé tétele

c) Tükrözés.

Mindezek együttesen, egy bibliográfia által is megvalósulhatnak, de bibliográfia-típusonként más és más mértékben érvényesülnek.

(7) A funkciórendszeren belül alapvető jelentőségű a bibliográfiának a tudományos információ közvetítésében betöltött szerepe.

(8) A bibliográfia 16–17. századi jellegzetes alkotásaiban tudományos diszciplínaként indul, közös gyökerű az irodalomtörténettel. E tudományos jellegét 19. századi önállósodása folyamán elveszti és merőben eszköz jellegűvé (bizonyos esetekben tudományos minőségű tevékenység nem tudományos eredményévé) válik. Napjainkban egyes fejlődési tendenciák arra mutatnak, hogy a bibliográfia egyik ágában mint tudománytörténet és a tudományra vonatkozó szinkron tükrözés, másik ágában mint az irodalom mozgásának, az információ folyamatának és a társadalom információs igényeinek, szokásainak tanulmányozása, ismét felölti tudomány jellegét.

FUNKTION UND BEZIEHUNGEN DER BIBLIOGRAPHIE IM INFORMATIONSPROZESS

(Versuch einer Definition des Begriffs Bibliographie)

(Zusammenfassung)

Sinn und Aufgabe der Abhandlung

Die Krisenerscheinungen des Informationswesens — hervorgerufen einerseits durch die allzu oft geschilderte Literaturflut unserer Tage, andererseits durch Erscheinungen methodologischer, organisatorischer und soziologischer Art, die innerhalb der wissenschaftlichen Forschung auftreten — stellen die Probleme der Bibliographie in den Vordergrund des Interesses. Man betrachtet sie aber gewöhnlich in Hinblick auf die Praxis: als Probleme der Mehrleistung, der Mechanisierung oder Technisierung. Die theoretischen Probleme — wenn überhaupt beachtet — münden meist in improvisierte Lösungen. Daraus erfolgt entweder das unveränderte Weiterleben hergebrachter bibliographischer Methoden und Auffassungen, oder bisweilen eine undurchdachte Modernisierung des Arbeitsganges, die zu einer Hypertrophie der Informationsvermittlung führt. Nach herkömmlicher Meinung — welche Verfasser und Benutzer der Bibliographie teilen — bildet die Bibliographie, zusammen mit der Bibliothek und der Dokumentation, ein autonomes Gebiet, eine sekundäre Tätigkeit, deren Beziehung zur Forschung, zur Produktion und zum Verbrauch von Kulturgütern als Dienstleistung bestimmt und gekennzeichnet ist. Ein tieferes Durchdenken der Beziehungen zeigt hingegen, dass alle diese Tätigkeiten der modernen Gesellschaft miteinander tief und verwickelt verbunden sind, und die Selbständigkeit des erwähnten Gebietes, sowie der Dienstcharakter seiner Beziehungen dialektisch verstanden werden sollen. Man muss also dieses zusammengesetzte Gebilde in seiner Ganzheit, die Bibliographie in ihrer geschichtlichen Bedingtheit und Wandlung untersuchen, um zu einer umfassenden Lösung der Informationskrise zu gelangen, und die bibliographische Praxis zeitgemäss und rational gestalten zu können. In diesem Sinne und mit diesem Zweck versucht die Abhandlung den modernen Begriff der Bibliographie zu ergründen. Die diesbezüglichen Erörterungen erforderten sowohl die Auseinandersetzung mit den alten, wie auch die Polemik mit den zeitgenössischen Auffassungen über das Wesen der Bibliographie und zugleich auch eine Schilderung der Entwicklung ihrer wissenschaftlichen Funktion. Die Einzelheiten und die nähere Beweisführung beiseitegelassen, enthält die nachstehende knappe Zusammenfassung nur die wesentlichen Feststellungen und Ergebnisse der Abhandlung.

Die Definition

Die Bibliographie ist zur Zeit ein undefinierter Begriff. Die aus der Literatur bekannten Definitionen und die von einer Generation zur anderen übermittelten, gemeinplatzartigen, deklarativen Feststellungen umfassen nicht den vollen Umfang des Begriffs, weisen nicht auf seine Zusammenhänge hin und betrachten ihn nicht in seiner historischen Perspektive, oder leiden wenigstens an einem der genannten Mängel. Auf Grund einer kritischen Besprechung der erwähnten Definitionen — bei Bewahrung und Systematisierung der früheren anwendbaren Elemente — wurde die folgende Definition ausgeführt:

(1) Bibliographie ist eine Erscheinung, welche sich im Laufe der Geschichte fortwährend entwickelt. Inhalte, Formen und Beschaffenheit dieser Erscheinung werden durch

- (a) den Entwicklungsstand und die Funktionsweise des jeweiligen Informationsorganismus,
- (b) die Bedürfnisse und Gewohnheiten der Gesellschaft in bezug auf die Information,
- (c) das Kulturniveau und insbesondere durch den Entwicklungsstand von Inhalt und Methode der

Wissenschaft bestimmt.

(2) Die Veränderungen vollziehen sich teils durch die Aufnahme neuer Inhalte, Formen und Eigenschaften, teils durch proportionale und strukturelle Wandlungen der verhältnismässig ständigen Merkmale. Einige unter den neueren Begriffsmerkmalen nehmen selbst eine relativ ständige Qualität an. Unsere Definition will eben diese relativ dauernden Merkmale zusammenfassen, betont aber dabei auch die Relativität dieser Dauerhaftigkeit und weist darauf hin, dass sich nicht alle diese Merkmale innerhalb einer Bibliographie notwendigerweise vorkommen sollen. (Die Bibliographien verschiedener Funktion und Beschaffenheit ergänzen sich gegenseitig – je mehr man unserem Zeitalter näherkommt, desto planmässiger – im Rahmen eines Systems gemäss ihrer geteilten Aufgaben.)

(3) Die Bibliographie kann in drei Aspekten betrachtet werden: als Produkt, als Tätigkeit und als Kenntnisse über die beiden vorigen.

- (a) Die Bibliographie als Produkt bedeutet eine Verzeichnung und Sammlung gewisser Inhalte. Der Begriff „Verzeichnung“ ist im weitesten Sinne gemeint, und will neben beschreibender Registrierung der genannten Inhalte auch noch deren mehrdimensionale Anordnung wie auch Widerspiegelung im Gange der Entwicklung und mitsamt ihren Zusammenhängen ausdrücken.
- (b) Die bibliographische Tätigkeit erstrebt einerseits das Zustandekommen dieser „Verzeichnungen“ und „Sammlungen“ und bildet die Aufgabe eigens dazu berufener Fachleute. Andererseits übt ein jeder Wissenschaftler, ja Geistesschaffender bibliographische Tätigkeit aus, indem er Literatur zu einem gegebenen Thema sucht, sammelt und auswertet, und seine Tätigkeit von bibliographischem Charakter ergibt oder vermittelt jedoch meist kein Produkt bibliographischer Art, sondern führt direkt zu wissenschaftlichen Aufsätzen, oder zu neuen Erkenntnissen.
- (c) Man kann unterscheiden zwischen bibliographischen Kenntnissen in engerem oder in weiterem Sinne. In engerem Sinne gehören hierher diejenigen geschichtlichen, theoretischen, methodischen, formellen und technischen Kenntnisse, die sich auf die Bibliographien und auf die bibliographische Tätigkeit beziehen. Die bibliographischen Kenntnisse in weiterem Sinne bilden eine komplexe Gruppe von Disziplinen über die Kultur, über die Wissenschaft und über den Informationsprozess. Die dem Gegenstand der einzelnen Bibliographien entsprechende Fachwissenschaft bildet die Grundlage des Systems von Kenntnissen, die zur bibliographischen Tätigkeit notwendig sind.

(4) Stoff und Gegenstand der Bibliographie bilden im allgemeinen die materiellen Träger und sonstige Quellen (z. B. Personen, Institutionen) der Information und durch diese – in mehr oder weniger direkter Form – die Information selbst. Auf welche Typen der Informationsträger und der Informationsquellen die Zuständigkeit der Bibliographie sich ausdehnen (oder beschränken) soll, ist durch die jeweilige Technik und den Organismus der Information bestimmt. Rationale und der gegenwärtigen Praxis entsprechende Bestimmungen des Gegenstandes:

- (a) Der Gegenstand der Bibliographie ist die Literatur, oder ein gewisser zusammenhängender organischer Teil derselben.
- (b) Die bibliographische Sammlung und Verzeichnung erstrecken sich auf diejenigen Kategorien der Informationsträger, die zugleich Gegenstände der Bibliothekssammlung sind.
- (c) In unseren Tagen zeigt sich die Notwendigkeit, dass die Bibliographie sowohl auf die persönlichen als auf die institutionsmässigen Quellen der Information umfassen, weiterhin, dass sie über Fortschritte und Ergebnisse der Wissenschaft regelmässig und unmittelbar, zusammenhängend und bewertend berichten soll. In dem letzten Zusammenhang ist die Verzeichnung der Informationsträger von untergeordneter Bedeutung.

(5) Die allgemein verbreitete Form der Bibliographie ist die einfache Angabe von äusseren Beschreibungen und Inhaltsvermerken der Dokumente nach irgendeinem Ordnungsprinzip, sowie die gedruckte Veröffentlichung dieses Stoffes. Die Angabe des Inhaltes beschränkt sich oft nur auf die Mitteilung der Titel. (Und umgekehrt: die Angabe des Titels bedeutet das Mindestmass für den Bericht über den Inhalt.) Form, Technik und Niveau der Präsentation ändern sich nach den Bedürfnissen und technischen Möglichkeiten des Zeitalters. Die Literaturschau und die sonstigen erörternden, abhandlungsmässigen Formen der Bibliographie sind dementsprechend zur Zeit auf dem Wege allgemein und systematisch zu werden. Die in Kartothekform veröffentlichten

oder unveröffentlicht in Karteikästen bewahrten Bibliographien sind schon längst verbreitet. Die Anwendung der Lochkartentechnik und der elektronischen Rechenmaschinen ermöglicht die mechanische Umstellung der Speicherung und Ermittlung der Information.

(6) Die Funktionen der Bibliographie:

- (a) Bewahrung und Übermittlung der Literatur (der Information) für die Nachwelt.
- (b) Förderung der Benutzung (Anwendung) und der gesellschaftlichen Wirkung. Von der Seite der Information betrachtet, ist diese Funktion Verbreitung, Propagierung, Verwertung oder Erschließung, von der Seite der Gesellschaft dagegen Informierung, Hilfe der Auswahl, Möglichkeit des Auffindens.
- (c) Spiegelung der Literatur (der Information) als zusammenhängendes Ganzes. (Das Wort „Spiegelung“ ist in seiner erkenntnistheoretischer Bedeutung und zugleich im Sinne „wissenschaftliche Darstellung“ gemeint.)

Die drei Funktionen können durch eine und dieselbe Bibliographie zugleich erfüllt werden, sie kommen aber bei den verschiedenen Bibliographietypen in verschiedenem Masse zur Geltung.

Die Entwicklung der wissenschaftlichen Funktion

Innerhalb des Funktionensystems ist die Rolle der Bibliographie als Mittel der wissenschaftlichen Forschung und als Vermittlerin der wissenschaftlichen Information von grundlegender Bedeutung. Diese Rolle wurde in den ersten Jahrhunderten ihrer neuzeitlicher Geschichte hauptsächlich durch Bibliographien die zur Spiegelung der Literatur (des Geisteslebens) oder zur Bewahrung ihrer Inhalte bestimmt waren nur akzessorisch und den sehr beschränkten Bibliotheksbedingungen der Zeit entsprechend erfüllt. Man rechnete den charakteristischen Bibliographietypus des 15–17. Jahrhunderts das Gelehrtenlexikon zu den Früherzeugnissen der Literaturgeschichte oder Wissenschaftsgeschichte. (*Trythemi* : *Catalogus illustrium virorum*. 1486; *Champier* : *Tractatus de claris medicis*. 1506. *Gesner* : *Bibliotheca universalis*. 1545; *Morhof* : *Polyhistor*. 1683; in Ungarn, mit gewisser Phasenverschiebung *Czvitinger* : *Specimen Hungariae literatae*. 1711; *Bod* : *Magyar Athénás*. 1766; *Horányi* : *Memoria hungarorum*. 1775.) Die ersten Referativbibliographien (*Journal des Scavans*, *Philosophical Transactions*, *Acta Eruditorum*, usw.) sind zugleich die Vorfahren der wissenschaftlichen und populärwissenschaftlichen Zeitschriften. Später — hauptsächlich im 19. Jh. — wurde die systematische Verwertung der Bibliographien mehr und mehr zur eminenten ökonomischen und methodischen Forderung der wissenschaftlichen Forschung. In vollem Einklang mit dieser Erscheinung entwickelte sich die Leistungsfähigkeit der Bibliographien und der Bibliotheken, so, dass die absolut vollständige Verwertungsmöglichkeit der Literatur (der angehäuften Information) nahezu erreicht wurde. (Hauptmotive der Entwicklung: Zustandekommen der nationalen und internationalen Kooperation der Bibliotheken, Verbreitung und Konsolidierung der Abgabe von Pflichtexemplaren, Ausbau des Leihverkehrs und des internationalen Austausches, institutioneller Ausbau der bibliographischen Arbeit.) Zu gleicher Zeit vollzog sich die Absonderung der Bibliographie von der schöpferischen Wissenschaft, auf Grund der Spezialisierung und der Arbeitsverteilung.

In der öffentlichen Meinung wird die Informationskrise unserer Tage einerseits der grossen Zahl der Publikationen, andererseits den Schwächen der bibliographischen Kontrolle zugeschrieben. In Widerspruch dazu beschwert sich schon der Mensch des 16. Jh. — in subjektiver Hinsicht völlig berechtigt — gegen die überflüssig grosse Zahl der Publikationen. (*Barnaby Rich*, 1613.) Ausser dem Überfluss der Literatur trug aber die wachsende Vollständigkeit und das reale Bedürfnis hin und wieder überwiegende Menge der Bibliographien und sonstigen Dienstleistungen der Informationsvermittlung zur sog. Informationskrise paradoxerweise auch bei. In ähnlich paradoxer Art kann also die weitere Steigerung der Leistungsfähigkeit der Informationsvermittler oder die limitative Rationalisierung der Veröffentlichung an sich zur Bewältigung der Informationskrise verhältnismässig wenig beitragen.

Die Verstärkung der Personalseite — sozusagen die Humanisierung — des Informationsprozesses ist vonnöten. (Gesteigerte Einbeziehung von Fachwissenschaftler in die Tätigkeit der Informationsvermittlung, Sicherung des zur systematischen Bearbeitung der Literatur notwendigen Personals im Rahmen der Forschungsinstitute und Arbeitsgemeinschaften.)

Im äusserst vielfältigen Komplex der Krisenursachen spielen die strukturellen und persönlichen Faktoren sowie die Personalfragen der Informationsvermittlung und Verwertung die Hauptrolle. Daraus folgt die Notwendigkeit einer höheren Achtung des rezeptiven Wissenschaftlertyps, einer völlig neuen Grundlage für die Bewertung der wissenschaftlichen Tätigkeit (statt der einseitigen Beurteilung, die heutzutage die wissenschaftlichen Leistungen nur in veröffentlichter Form und die Zahl der Veröffentlichungen in Betracht nimmt) uns der sorgfältigen Berücksichtigung der spontan zustande gekommenen Gewohnheiten des Informationsaustausches beim Planen von Bibliographien und Informationstätigkeiten. (Verfremdung von der Literatur, entwöhnung vom Lesen, vom Gebrauch der Informationsmittel. Überwiegen mündlicher Formen der Information. Herausbildung enger, geschlossener, auf persönlichem Umgang beruhender Kreise des Informationsaustausches.) Innerhalb des stufenweise aufgebauten Systems der Bibliographie wächst die Bedeutung derjenigen Gattungen, die inhaltlich über die Fortschritte und den Stand der Wissenschaften berichten, oder auf anderer Weise die primäre Information selbst in gedrängter Form mitteilen.

Ist die Bibliographie eine Wissenschaft?

Widerspruchsvolle Beurteilungen des wissenschaftlichen Charakters der Bibliographie sind in Umlauf. Allgemein ist die Auffassung, dass die Bibliographie selbst zwar keine Wissenschaft, aber das Zustandekommen gewisser bibliographischer Gattungen eine Tätigkeit von wissenschaftlichem Wert sei. (*Maldès, Schneider*, usw.) Andere betrachten sie — mit der ohne Vorbehalt — als eine Wissenschaft, aber ein jeder auf anderer Grundlage. Von den meistverbreiteten und begründeten Ansichten werden die folgenden kritisch erörtert:

- (1) Die Bibliographie ist die wissenschaftliche Spiegelung des Geisteslebens. (*Horn, Módis*.)
- (2) Die Bibliographie bildet einen Teil der Wissenschaft über die graphische Kommunikation. (*Egan, Shera*.)
- (3) Die Bibliographie ist eine universale Hilfswissenschaft. (*Vleeschauer* und andere.)
- (4) Die Bibliographie ist ein Teil der Bibliologie (Bibliothekswissenschaft). (*Kufjác, Orlet, Kovács, Internationale Konferenz über Gegenstand und Methode der Bibliothekswissenschaft, Berlin 1962. zweite Diskussion über die Fragen der sowjetischen Bibliologie 1964*.)

Die Erwägung der letzterwähnten Auffassung konnte nicht vorgenommen werden ohne die Grundkonzeptionen der Bibliologie und der Bibliothekswissenschaft einer summarischen Kritik unterzuziehen. Die verschiedenen Auffassungen über das Wesen, den Gegenstand und die Stelle der Bibliologie und der Bibliothekswissenschaft im System der Wissenschaften leiden am gemeinsamen Grundfehler, dass sie *den ganzen Umfang* (oder mindestens die Mehrheit, den wesentlichen Inhalt) *der zur Bibliotheksarbeit erforderlichen Kenntnisse aus einem einzigen Prinzip abzuleiten wünschen*, sei dieses Prinzip das Buch (im weitesten Sinne) oder gar die Bibliothek. Das Buch und all die Erscheinungen, die sich um das Buch zu gruppieren scheinen, können ja nur im Zusammenhange von umfassenderer Erscheinungen (im Zusammenhange der Wissenschaft, der Kultur, des Informationsprozesses und der Gesellschaft als Trägerin dieser Tätigkeiten) wissenschaftlich untersucht und dargestellt werden. Diese umfassenderen Erscheinungen und Vorgänge sind viel wichtiger für das wissenschaftliche Weltbild (und für die Praxis) des Bibliothekars, als das Buch selbst, und das thematische Feld, das es als Sinnbild bedeckt. Der Verfasser schlägt daher ein komplexes System von Disziplinen über die verschiedenen Teile und Querschnitte des Informationsprozesses (besser gesagt: eine Art „Wissenschaft über die Wissenschaft“) vor, in dessen Rahmen die Kenntnisse über die Bibliographie, wie auch diejenige über das Buch und die Bibliothek ihre natürliche, systematologisch beruhigende Stellung erhalten. Abriss des Systems:

(1) Vorgang der Erkenntnis. Wissenschaftliche und künstlerische Spiegelung

- (a) Erkenntnistheorie
- (b) Kulturphilosophie. Theorie der Wissenschaft
Kulturgeschichte. Wissenschaftsgeschichte (allgemeine Literärgeschichte). Kunstgeschichte. (Die
- (c) Kenntnis der gegenwärtigen Bestrebungen, Richtungen, Ergebnisse, Schöpfungen und Schöpfer einbegriffen.)

- (d) Wissenschaftliche Systematik. Systematik der Künste, der Kultur
- (e) Mittel, Methoden und Institutionen der schöpferischen geistigen Arbeit
- (f) Soziologie und Soziographie der schaffenden Intelligenz

(2) *Der Informationsvorgang (den Umlauf der wissenschaftlichen Kenntnisse und die Vermittlung der künstlerischen Produktion einbegriffen)*

- (a) Die Vorgänge (wissenschaftlicher Informationsaustausch, Mitteilung und Empfang der künstlerischen Spiegelung, pädagogische Zweige des Informationsvorgangs. Synchronische und diakronische Vorgänge.)
- (b) Bedürfnisse. Gewohnheiten der Informationserwerbung. Soziologie des Publikums. (Soziologie der Bibliotheksleser, des Theaterpublikums, usw.)
- (c) Methoden, Formen und Technik der Mitteilung. Träger der Information und ihre Herstellung. (Schrift. Buch. Sonstige Informationsträger)
- (d) Politik, Organisation und Institutionen der Informationsvermittlung. (Verlagswesen und sonstige Organe der Verbreitung und Ausstrahlung. Sammlungen, Schulen, Theater, usw.)
- (e) Die sekundäre Information, ihre Tätigkeiten, Werkzeuge und Produkte. Bibliographie. Dokumentation. Theorie und Technik der Informationsspeicherung und Rücksuchung

(3) *Engere, spezielle Gebiete der Erkenntnis, der wissenschaftlichen und künstlerischen Spiegelung und des Informationsvorganges*

Anmerkung : Das eigentliche Schema steht im Obigen in seiner Ganzheit vor uns und stellt die zugehörigen Themen bzw. Disziplinen in erster Annäherung, in ihren allgemeinsten Zusammenhängen und als organische Teile zweier, miteinander zusammenhängender Wissenschaftsgruppen dar. Näher betrachtet treten die mannigfachen Verbindungen der einzelnen Themen und Disziplinen mit anderen Systemen hervor und auch ihr eigener inhaltlicher Reichtum und ihre eigene Komplexität kommt zum Vorschein. Jedes Glied soll deshalb gleichzeitig auch für sich und als Glied eines anderen Systems dargestellt (oder mindestens vorgestellt) werden. Nur als Beispiel entwerfen wir also einen der Themenkomplexe – denjenigen, welcher mit dem Gebiet *Bibliothek* zusammenhängt – ohne aber der anderweitigen Verbindungen nachzugehen:

- (a) Bibliothekstheorie und Bibliothekspolitik. Stelle und Rolle der Bibliothek in der Gesellschaft und in der Beziehung des Informationsvorgangs
- (b) Pädagogik, Psychologie und Soziologie der Bibliothek. Methoden und Technik der Tätigkeiten in Beziehung mit dem Leser
- (c) Die Sammeltätigkeit, die Sammlung und ihre Funktion. Die Literatur und die Bibliothekssammlung. Vermehrung, Speicherung, Verwaltung und Benutzung der Sammlung
- (d) Die literaturerschliessende Tätigkeit der Bibliothek: Kataloge, Bibliographien
- (e) Die wissenschaftliche Systematik und die praktische Systematik der Bibliothek
- (f) Mathematische und technische Kenntnisse, die zur Anwendung der Lochkarten und der elektronischen Technik zur Speicherung und Rücksuchung der Information notwendig sind
- (g) Sonstige technische Kenntnisse. (Reprographie, audio-visuelle Mittel, Mitteilungübermittlung, Transport, usw.) Bibliotheksbau
- (h) Betriebsorganisation und ihre Anwendung in der Bibliothek

Nach Auseinandersetzung mit den Ansichten über das wissenschaftliche Wesen der Bibliographie und dem Entwurf des obigen Schemas (worin sie – je nach der Betrachtungsweise – unter (1) (d–e), (2) (e) und (3) (d) ihre geeignete Stelle findet) wartet die ursprüngliche Frage immer noch auf Beantwortung. Der Verfasser meint, dass man über Bibliographie als Wissenschaft seit dem 18. und 19. Jh. – von *einzelnen* Bibliographien mit wissenschaftlicher Qualität abgesehen – im allgemein nur als über eine Möglichkeit, und neustens als über ein Bedürfnis sprechen kann.

Auf Grund charakteristischer Schöpfungen des 16–17. Jh. kann die Bibliographie in ihren Anfängen als Wissenschaftsfach (als Literärgeschichte oder Gelehrten-geschichte) aufgefasst werden. Im Laufe ihrer Verselbständigung während des 18. und insbesondere des 19. Jh. verliert sie ihre wissenschaftliche Eigenart, um einen ganz und gar instrumentalen Charakter anzunehmen, und wird in gewissen Fällen zu einem nicht wissenschaftlichen Produkt einer Tätigkeit von wissenschaftlichem Wert. In unseren Tagen weisen gewisse Entwicklungstendenzen darauf hin, dass ein Gebiet der Bibliographie, als Wissenschaftsgeschichte und als synchronistische Spiegelung der wissenschaftlichen Fortschritts, und ein anderes Gebiet als Studium des Informationsvorganges und der informatorischen Gewohnheiten der Gesellschaft, im Begriffe ist, wieder einen Wissenschaftscharakter anzunehmen.

Esze Tamás

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC NYOMTATOTT OLTALOMLEVELEI

A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában c. tanulmányunkban már ismertettük azokat az oltalomleveleket, amelyeket Rákóczi és Bercsényi Debrecen város tipográfiájában készítettek 1703–1704-ben.¹ Most folytatni akarjuk a kuruc szabadságharc idején kibocsátott protectionalisok számbavételét, teljességre törekedve.

Ismertetni fogjuk: 1. a fejedelem 1703. évi eddig ismeretlen oltalomlevelét, 2. a kuruc főgenerális, Bercsényi Miklós kiadatlan protectionalisait. Az említett tanulmányban közölt két debreceni eredetű oltalomlevelén kívül a kutatás folyamán még ezek kerültek elő: *a)* az 1703. évi protectionalis, személyek számára, *b)* az 1703. évi, községek számára, *c)* az 1705–1706. évi, személyek számára, *d)* az 1705–1706. évi, községek számára és pedig két variánsban, *e)* az 1705. évi, Ausztria behódolt lakosai számára, 3. gróf Forgách Simon erdélyi marsall 1705. évi és 4. gróf Pekri Lőrinc erdélyi generális 1707. évi oltalomlevelét.

A fejedelemét a Debrecen városi, Bercsényi itt felsorolt valamennyi oltalomlevelét a nagyszombati jezsuita, Forgáchét és Pekriét a kolozsvári református tipográfia készítette.

Már korábban említettük, hogy báró Sennyei István, a Tiszántúl kuruc főgenerálisa is Debrecenben nyomtatott protectionalist használt, de még egyetlen példánya sem került elő. Csak oltalomlevélre vonatkozhatik Dobozi István debreceni főbíró 1703. november 13-án Sennyei Istvánhoz írt levelének ez a mondata: „*A pátenseket nyomtatva elkészíttettem, az ára a jegyzésben notálva van*”,² hiszen semmi értelme sem lett volna annak, hogy a generális a területéhez tartozó néhány vármegye számára más fajta iratot, pl. nyomtatot, kiáltványt bocsásson ki. Arra sem gondolhatunk, hogy a fejedelem megbízásából adott volna sajtó alá valamilyen közérdekű rendeletet. Ha ilyen fajta pátensről lenne szó Dobozi említett levelében, ez minden bizonnyal fennmaradt volna a szabadságharc levéltárában, vagy valamelyik tiszántúli vármegye archívumában. Az oltalomlevél is pátenszáz: nyíltlevél. Bercsényi is „*nyomtatott pátens*”-nek mondja 1705-ben kibocsátott

¹ *A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*. Budapest, 1961. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei. 26. (Különlenyomat a „Könyv és Könyvtár” 2. kötetéből.)

² Archivum Rákócziánium. I. 238.

formáit. Bercsényi, Forgách és Pekri protencionalisaiból látjuk: az oltalomlevelek kibocsátása a vezérlő generálisok feladata volt, azzal könnyítettek a kancellária terhen, hogy nyomtatott űrlapokat készítettek számára.

Vajon nyomtatott űrlapokat használt-é báró Károlyi Sándor 1704 tavaszán, amikor a dunántúli kuruc hadak kommandérozó generálisa volt? Két ezerekapitány jelentéséből arra kellene következtetnünk, hogy igen. Hellepront János ezt írja neki „*A Dráva-parton, Páli réten*” 1704. február 26-án: „*Az kik Dráván tul gyütek, protectionalisokat kiad-tam, summáját el küldtem, még vagy 300-at küldjen Nagyságod, hogy a falukra ki adhassam . . .*”³ Niczky Sándor Kőszegről jelenti 1704. március 11-én: „*Babócsán levő vicehadnagyom azt írja, hogy a körül lévő Tót-Szentgyörgy várnál és Viroviticán erőssen veszik a protectionalist a mieinktül . . .*”⁴ Az efféle tudósítások azonban ne tévesszenek meg minket: Károlyi Sándor oltalomlevél-blankettáit kézzel írták, illetve sokszorosították a főhadiszállás kancelláriáján, s a generális aláírásával küldötték meg az újabb területeket hódoltató ezerekapitányoknak. Ilyen kitöltetlenül hagyott, kézzel írott űrlapok maradtak is fenn korunkra.

1. Rákóczi oltalomlevelei

A fejedelem eddig ismeretlen protectionalisának betűi, iniciáléi azonosak az oltalomlevelek *B* variánsával, amelynek fényképmásolata megtalálható említett tanulmányunkban. Ismert példányai közül eddig a legkorábbi Pelsőc város számára 1703. szeptember 11-én kiadott oltalomlevele volt, most azonban előkerült Olaszlisztkáé, 1703. szeptember 2-i keltezéssel.⁵ A legkésőbbi Vác város protectionalisa 1703. december 5-éről. A most közölt új variáns személyeknek szóló formáta. Két igen rongált példánya került elő: az egyiket Kulcsár Márton kapta 1703 augusztusának valamelyik napján — hogy melyiken, ezt azért nem tudjuk, mert az okmány kiállításának napja is ki van szakadva —, ezt a debreceni állami levéltár őrzi; a másik Guthi Farkas Közép-Szolnok vármegye alispán-jáé volt, 1703. augusztus 29-én állították ki, az Országos Levéltárban az Uray-család levéltárából került elő.⁶ A tizenyolc soros nyomtatvány szövege szó szerint azonos a *C* variánséval.

Az új variáns mintegy párja a *B* változatnak, bizonyára mindkettőt egyidőben nyomták a debreceni tipográfiában. Nem tekinthetjük tehát a jóval később készült *C* variáns párjának, amint ezt korábbi tanulmányunkban feltételeztük, hiszen ez maga is személyeknek szóló formáta volt. Valószínűleg ennek a helységek számára szövegezett blankettának is volt személyek számára fogalmazott párja, s bizonyára az *A* és *D* variánsnak is.

³ Uo. 108.

⁴ Uo. 119.

⁵ Dongó Gyárfás Géza hívta fel rá a figyelmet folyóiratában: Adalékok Zemplénvármegye Történetéhez. II/1896. 32. „A szerkesztő postájá”-ban: „Mint tipográfiai remeket is szeretnénk hű hasonmásban elkészíttetni és az Adalékokhoz mellékelni.” De csak szövegét közölte: Oltalom-levél O.-Liszka számára 1703-ból. (Uo. 329–330.)

⁶ Először Thaly említette: „Eredetije Szikszay Lajos Szilágy m. alispán urnál Zilahon. Már debreczeni nyomtatvány.” (A székesi gróf Bercsényi család. III. Budapest, 1892. 46.)

Az *A* variánsnak előkerült egy újabb példánya: „*az Komorzányi lakosok*” számára adta a fejedelem a vetési mezőn levő táborában, 1703. augusztus 26-án, Váradi Sternberg János publikálta az ungvári *Naptár* 1959. évi kötetében.⁷

A fejedelem kancelláriájának egyik iktatókönyve, a *Series Extractus Protectionalium, Passualium, aliarumque Expeditionum Ab Anno 1704. et dje 17^a. Mensis Februarii inhoata*⁸ tájékoztatást nyújt nekünk arról, hogy 1704-ben, február 17-től június végéig körülbelül hány nyomtatott protectionalist és útlevelet adtak ki. A kétszázkilenc számozatlan tételből álló iktatókönyvben nincsenek dátumok, terminus ad quem gyanánt azért vetjük fel június hó végét, mert a 178. kiadványt: az almási (Dunaalmás) oltalomlevelet 1704. június 21-én, a köröshegyit pedig 1704. június 25-én bocsátották ki. Az almási megvult id. Kubinyi Ferenc gyűjteményében,⁹ a köröshegyi a Nemzeti Múzeum *Személyek szerinti iratok* c. gyűjteményben volt elhelyezve, s 1945-ben pusztult el az Országos Levéltárban. Az iktatókönyvben felsorolt többi protectionalis és passus fel sem bukkant, aligha is maradt fenn, elpusztult az idők folyamán, pedig a *Series* nem is sorolja fel teljesen a kiadott oltalomleveleket, hiányzik belőle például a „*Meltosagos Groff Bottyani Adam Arvái jóságában levő Sidók*” (Gyöngyös, 1704. március 29.), a „*Bicskei Lakos Hiveink*” (Ordas, 1704. május 14.), a „*N. Tolna Vármegyében Kis és Nagyszékelyi Lakosok*” (Ordas, 1704. május 12.) és a „*Sukorói Lakos Hiveink*” (Solt, 1704. június 21.) oltalomlevele.¹⁰ A most felsoroltakból nyilvánvaló, hogy a *C* és *D* típusú protectionalisok jegyzéke a *Series*, amelyet itt most teljes terjedelmében közlünk:

SERIES EXTRACTUS

Protectionalium, Passualium, aliarumque Expeditionum

Ab Anno 1704. et dje 17^a Mensis Februarii inhoata.

Murany Völgyen lakozo Frenyo Péter, Frenyo György, Sturmán István, Czelder Salamon Uraimék
Exemptionalis sup. 1994. ne kénszeritessék az hadakozásra.

Szlatinay Mihálynak Passus kereskedésre s edgyszersmind protectio személylyére s javaira.

Dabiaknak olly Protectiot, hogy Passus nélkül jaroknak semmit ne adgyanak.

Dömsödieknek olly protectiot hogy Passus nélkül jaroknak semmit ne adgyanak.

Szent Martoniaknak hasonlot ut supra.

Tassiaknak hasonlót.

Vecseieknek hasonlót, Soldiaknak hasonlót.

Frombholdt Miklos, Jaszay és Leleszi Administratornak protectio személylyére, Jászó Várára, annak Lakossaira,
Conventbéliekre s több Jóságira.

Ugyan annak Passust fel s ala való járászra.

Mocsary Balas Uram Geregei Házára és keszi korcsmájára salvagvardiat.

Bertoti Ferencz Uramnak Passust, hogy Lőcsere Borokat szállithasson Hegyallyáruul.

⁷ 1965. január 24-i levele szerint lelőhelye: Kárpánton túli Állami Területi Levéltár, Beregszász. Munkácsi püspökség iratai: 1 Lt. 179. sz. Ugyanitt megtalálható másolata is, amelyet a XVIII. század végén készítettek.

⁸ Országos Levéltár. A Rákóczi-szabadságharc levéltára: V. 2 a – b.

⁹ Thaly másolta le ezzel a megjegyzéssel: „Czifra initialékkal nyomtatott blanquettára írva, vagyis kitöltve.” (Kuruckori Okmánygyűjtemény: XXVIII. 413/b. Országos Széchényi Könyvtár. Fol. Hung. 1389.)

¹⁰ Ezekre nézve l. az első jegyzetben említett tanulmányt.

Cseke Kataiaknak protectiot, hogy Passus nélkül jaroknak semmit sem adgyanak.
 Pap Samuel Uramnak protectiot Tisza Dersen.
 Cseke Katai Lakosoknak specialis Protectiot.
 Pro Conservatione Dominiórum Egregy Francisci Szatthmary in Possessione Kis Kényés, aliorumque Bonorum
 ibidem habitorum, Comitatu Abaujvariensi existentium salvaguardia extradata.
 Erdődszadi, Tamassy Nemes Szathmar Varmegyében es Loznara es Ködmönösre Belső Szolnok Vármegyében
 Haller Samuel Uram ő Nagysága faluira Protectio.
 Kis Hont Varmegyében Osgyán nevű Falubelieknek Protectio, hogy Bor beli gazdálkodással ne terheltesse-
 nek, és a kocma Contóját ne impediállyák.
 Pripka Györgj Jánosnak Protectio maga személyyere.
 Nazdraiaknak protectio.
 Hansz Michelnek Passust (Bartphara = törölve) Makoviczára mégyen (több Tarsaival = törölve) heted maga-
 val.
 Bossany Sándor Uram szolgálja Raksinyi Janos Csalló Közre megyen töb Társaival edgyüt.
 Frantz Géber Mádra megyen, Passust.
 Bodnár György Özvegye Laszlo Anna számára Comissio irassek Onadi Udvarbirora (számara = törölve)
 Nyolcz köből buzáru.
 Tiszteletes Pater Zorger János Jaszberenyi Plebanusnak Passust, Meczenzeff felé.
 Kaposztashus Jánosnak protectio.
 Pederi Peternek Exemptionalist.
 Gyulai Mihaly Uramnak Fertős Almasi hazara salvaguardia.
 Kóós Gaspar Uramnak Rima Szombati hazara es Tamasfalusi majorjara salvaguardia.
 Vataj Gaspar Uramnak Passus Deak Ferencz Uramhoz, hogy falurul falura vigyik.
 Tisser Mihaly Besztercei egyik Bányasz officialis, Protectio.
 Véber János.
 Kocsis Mihálynak Fiával Janossal protectio Nemes Zemplén Vármegyére.
 Terebessi Laszlónak protectio.
 Eökres István György Fiaival edgyütt protectio.
 Beregszászi Jánosnak protectio.
 Urban Janosnak protectio.
 Szendrei Györgynek protectio.
 Hadnagy Szinyei Cernyczki Andrasnak protectio.
 Hadnagy Marossi Andrásnak protectio.
 Szelecseny János Hadnagynak protectio.
 Baj Laszlo Vice Kapitány Uram Ezerébiül való Szólnaj Istvannak, Fő Hadnagynak, Patens.
 Ejusdem Jenei Péternek hasonlot.
 Vice Hadnagynak Bige Györgynek hasonlot.
 S. Kis Miklos Hadnagynak protectio.
 Hadnagy Szendrei Szabó Janosnak protectio.
 Bényei Hegedős Marton Hadnagynak protectio.
 Deme Mihálynak protectio.
 Garantai Janosnak protectio.
 Hosszu Réty Mihály és János mégyen Erdélyben, Passus.
 Szlii (?) Szamuelnek Passus Kereskedésre.
 Nemes Hadnagy Zoczay Nagy Istvannak Protectio.
 Nemes Szőcs Samunak.
 Capitany Szent Mihályi Fejir Pataki Jánosnak Uramnak Erdely.
 (Sáros Mosa Laszlo Uramnak Protectio = törölve).
 (Sáros Berkessi Mosa Laszlonak Protectio = törölve).
 Matianes (?) Svajniger Protectio.

Karacsóny Péternek *Protectio*.

Belteki Tivadar.

Görög Thamasnak Patens Homagiومانak Hűségünkre való le tetele után (*Protectio* vétel után = törölve) el praedalt javainak rehabilitioja vegett, az hol talalhatya, meg adgjak vagy ha distrahaltattak, refundallyak az el praedalog, kik ellen in casu renitentiae az közelebb való Hadi Tiszt assistallyon.

Rahói Lakatos Györgynek *Exemptionalis*, mint hogy Mester Ember supl. sub. 2070.

Gerdenics Josefnek Passust falurul falura sietve vigyek Török (Fer. = törölve) *Uram* utan.

Selmeczen lakozo Richter János *Uramnak* Passus, hogy valahova megyen vagy a Selmeczi Camara vagy maga dolgában, sem maga sem Társai meg ne háborittassanak.

Selymeczi lakos Sajfert Juliusnak Passus Urunk hűsége alatt valo helyekre.

Selymeczi lakos Inkner János *Uramnak* Passus kereskedés intra vel extra *Regnum*.

Selmeczi kereskedő Hoffmán György *Uramnak* Passus kereskedésre.

Nemzetes Vitézlő Gyulafi László *Uramnak* Passus Szathmár *Vármegyében* maga Jóságára.

Szent Iványi Mátyás *Uramnak* Passus Liptoba.

Banfi Hunyadiaknak specialis *Protectio*.

Szekely Sigmond *Uramnak* Passust Erdélybe.

Kalnoki Peter *Uramnak* Passus.

Svarcz Mihálynak *Protectio* Kesmarki Házára, Majorjára es egyéb javaira.

Ugjan Svarcz Mihálynak Kesmarki kereskedő embernek Passus Magyar és Lengyel országban valo kereskedésre.

Velicz Gabornak Turocz *Varmegjében* Radnai Postának lako helyere és javaira *Protectio*.

Tekintetes Nemes Révai Erzébeth Petrocziny Asszony eo Nagysága Rudnaj Vámházára specialis *protectio*.

Besztercze Bannai Camoraloknak specialis *protectio*t.

Ráhoi lakatos György. *Exemptionalis* ad *Instantiam* 2070.

Pax Mező Varosra *Protectio*.

Tolna Mező Varosra *Protectio*.

Szekszárd Varossanak Tolna *Vármegyében* *Protectio*t.

Dorog Falura *Protectio*.

Gergyen falura *Protectio*.

Öcsény falura *Protectio*.

S. György falura *Protectio*.

Barna Lukacs makoviczai udvarbiro

Vrancsics Györgynek Bor biro

Vrancsics Janos

Hallapi Laszlo Nagy Sarosi udvarbiro

Öregbik Sárosi Istvan szamartot

Exemptionalis egy kel mindezeknek, Kucsiban 1, Porubkan 1, Ladomeri 1, Nagy Saros 4, Megyeri 1, Zboroi 2, Gaboltai 1, Hoszu reti 1, Kurimai 1, Kerek Reti 1, Szvidnyiki 1.

Paxi Lakosoknak hogy az kik Nemes Ország szolgálattyaban foglalatoskodnak s fegyvert viselnek usque ulteriorem Regni *Dispositionem* Daroczi István Földes uri szolgálattyatul, es egyeb jobbagyasagos tereh viselestül immunitaltatnak s tartoznak pedig az Dunan lévő Passusokra szorgalmatosan vigjazni és az ellenség jarasat impiedialni.

Tolna körül levő Lakosoknak consensualis, hogy batorsagossab meg maradasok lehessen az körül belől levő helyekben maradt lakosoknak, telepedjenek le ad interim Tolna Varossaban. Kikis az fel s alá jaró hadak szamara ne tartozzanak borbéli gazdalkodással lenni, ugj mind az által hogj az Dunan lévő Passuson és ottan körül lévő helyeken olly szorgalmatos vigjazással legjenek hogj az Raczságnak és egjeb ellensegnek jarasa impiedialtassak.

Petroczi Istvanné Révai Ersebeth Asszonynak Rudnai Vám hazara *protectio*t.

Petroczi Istvanne Asszonynak jószagira *protectio*t es *Exemptionalist* hogy soldost ne adgyon.

Az Bestercezi Kamarán lévő Tisztekek *protectio*.

Gruber Andrasnak Besterczei Kamara secretariussanak *protectiot* joszagira.

Hatvani Tisztartora Commissiot hogj Osztroluczki Janos *Uram* Pest Pilis Soldth és Hont *Vármegyekben* Salmis Herczeg által el foglalt jószagi iránt ne haborgassa mivel mind egyebeknek is az olly el foglalt jószágok restitultattak.

Kecskemeten lakozó vagj szolgáló Ratz szolgaknak *protectiot*.

Kellemesi Janos Arvái és Likavai substitutus Praefectusnak commissiót, hogj Osztroluczki Janosne Just Judith Aszszony és több Interessatusok arendaticium jussat az Tarnoczi Portioban investigálván, arrul genuine informatiót küldgyön.

Lehotai Nemessek, s Nevezett szerint Schulteti Familia immunitasi felől informallyon az Lipcsei Tisztarto.

Tekintetes Nemes Vay Adam *Uram* Bogati Ispanyanak Okröss Istvannak *Protectio* hogy Ura dolgaiban járván sem uton sem helyben sem Ura joszagat meg ne haboricask, s a fel ülesreis ne kenszericsek.

Dobi György Hadnagyagrul Patens.

Urbany Andras Nemes Beszterczei Kamarahoz tartozó Benyus nevü *Officinán* levő Hazara Salvagvardia.

Bendek Daniel Hronecz nevü *Officinán* levő hazara Salvagvardia.

Bökenyi Szabo Janosnak *Protectio* Szigeti házára.

Nemzetes *Vitézlő* Domonkos Ferencz Sztantój házára s egjéb ott való Joszagara Salvagvardia.

Galambodi Martonnak *protectio*.

Abaiaknak és Szilasiaknak *Protectio* ismet.

Ismet Bogardi majorra.

Ujhelyi Janosne Gyulai Kata Aszszony Instantiajára Patens Parancsolatot hogy Horvath Janos nevü Jobbagyat akarmelly seregben talaltassek bocsassák ki és szabadossan otthon lakni engedgjek Hadi Tiszteink es köz Hadi rendeink.

Zuban Konya Matyásnak hogy *Generális* Károlyi Sandor *Uram* ő *Nagysága* Ezerebeli hadakat özve gyűjcesk és az *refractoriusokat* fel akasztathassák penes *Assistentiam Domini Bone et Domini* Dobozi.

Török Mihalynak s *Felese*genek kereskedésre való *Passust*.

Kis Hid *Végieknek*

Tenyőieknek

Kánya falubélieknek

Ürögieknek *Protectio*.

Kis kunságban Fülep szallasiaknak egész Joszagira Salagvardia.

Juhasz Janosnak és Mattyásnak kereskedésre való *Passust*.

Vajasd Várasbelieknek *Protectio* Ismet.

Karancsi Sigmond *Uramnak* *Protectio*.

Szécsény Pal kalocsai Ersek uramnak eő *nagyságának* Sümegigh valo *Passust* s onnan vissza.

Viza Janos kalocsai Praepost és Okolicsani Pal *uraimeknek* Bécsig valo *Passust* s onnan vissza.

Item kalocsai Ersek *uram* minden és nevezetessen Sümegi Joszagira *protectiot*.

Nemzetes Vitézlő Kassai Janos minden némő Joszagira *protectio*.

Fejérvári Sido companianak *protectio*.

1. Lővei Adamnak hogj Kércsi Sandor *Uram* gyilkossat az ki az Beregszászi Prardikatornál lakik fogassa meg és tartsa erős fogságban tovább valo Parancsolatig.

2. Andrasi Istvan *Uramnak* hogj az Palotaiaknak marhajokat el hajtatta arról genuine informallyon.

Benek Istvannak *Protectio*.

Vajda Ferentznek *Exemptionalis*.

Nehaj Nemzetes Zadori András Eözvegje Nemes Patonai Susanna Asszony Joszagira *protectio*.

Pap Istok Simon Tornyai Hadnagy, Horvath Ferencz Paxi Hadnagy, Sziogyarto nevü hajdu Földvárnál ménes. Ujlaki Andras.

Hugo Ferdinand névő Német Kapitany és General szeker mester Kis Hontban lévő Tiszolczi Hazara *protectiot* ollyat, hogy senki ne szallasson oda és Feleseget gazdalkodásra ne erőltessék.

Kantor István *uram* Gyöngyössi Korcsmajara *protectiot*.

Szili Györgynek, *Nemzetes Vitézlő* Sandor László Ezeres Kapitány Hivünk ezerében, Simon Tornyai Hadak között való Fő Hadnagyságnak tisztit Patens.

Récze Kereszturi Pap Janosnak Protectio.

Csanadi István Uramnak szolgálvaival Berzegre való menetelerül Passust úgy hogj dolgait vegezven annakutan-na siessen az Taborra.

Hubay Judith Aszszonyinak, Néhaj Orbán Miklós Özvedgyének Protectionalis kell.

Száz Városiaknak olly patens hogy Passus nélkül jároknak semmit se adgyanak.

Emodieknak Protectio Borgazdalkodás ellen.

Csetnek mellett levő Malomra Protectio.

Salvagvardia Sarosi 2 Malomra.

Szőnyi Lakosoknak protectio.

Környei Lakosoknak

Gyermed Falu belieknek protectio.

Mocsány Falu belieknek protectio.

Deenes Janos Kaplannak Passust.

Lakatos Illyés Lőcsei lakosnak Passust Lőcsére.

Lakatos Janos, Lencsi István, Szukenyik Györgj eximáltattik minden Terhek viselésétül. Exemptionalis kellettik.

Szalk Szent Martoniaknak minden némo Jozzagokra Salagvardiat.

Udvardi Lakosoknak protectionalis kivantatik.

Hubai Judithnak néhai Orbán Miklos Özvedgyének Protectionalis Igriczi jozzagára cum clausula hogj feletted valo impositiókkal ne agraváltassek és Szemellyében az Hadaktul vagj a Parasztságtul ne injurialtassek.

Jasz Berén varossára

Felső Szent György Falura

Fén Száru Falura

Jász Arok Szallas Falura

Dosa Falura

Jasz Jákó Halmára Falura

Jasz Mihály Telekre Falura

Jasz Apathy Falura

Jasz Kesir Falura

Kun Szent Miklos Falura

hogy az fel s alá járó borbeli gazdalkodásra, keserők, posták s Strasák adására s egyéb Terh viselésekre ezen lakosokat ne erőltessek, hanem ha Passusokban fel van téve.

Kocs Falussiaknak

Dád Falussiaknak

Oroszleánykő Falussiaknak

Császár Falussiaknak

Ethe Falussiaknak

Bokod Falussiaknak

Fejér Gergelynek és Berki Janoanak

Goler Janosnak adatattik protectionálissok

Nesmélyre

Olmásra

Labatlanra

Szomodra

Bajra protectioikat.

Kun Szent Miklosiaknak Passus nélkül járok ellen Salvagvardia.

Szekeres Istvánnak és Pap Jánosnak Ménesi restitutiojárul Patens az hol találhattya.

Heflányi György hideg Teteme Bodoloban való vitelere Passus.

Gál Janos Uram Instantiájára Protectionalis, hogy senkiis az elebbeni Feleségetül valo vérek, s mostoha gyermekek es Atyafiak vagy extraneusok közzülis Hefláni Györgj Uram joszágít mostani Felesege Zabreczki Susanna kezébül ne distrahallya se apprehendállya extra viam juris.

Latrány

Csepely

Szolád

Körös hegy

Szárszó

Szemes

Karád

Szölös Györök

Tóth Gyugy nevü Falukra Protectionalis.

Kovács Mihály Kovacsunk megjen parancsolatunkbul Meczenzeffre Lora valo patkok és szegek Taborunkra valo szalittatasa kedviért, szekérel tartozzanak a Birák.

Tárkány

Bóna

Ács

Igmandt

Szend

Igmandi Pápai István

Tatta városanak protectio.

Nemes Gyüres, Fördös Mihály, Csapó Janos, Tákó András, Pálfi János: non expeditum.

Pazmandi Péternek protectio Tatta varosában lakozó Balás és Ferencznek edgyutt: non expeditum.

Eszterhazi Istvanné Aszony Eszterhazi Maria protectio.

A *Series*ben említett lokális oltalomleveleket a Dunán túl fekvő községek kapták. Ennek az a magyarázata, hogy Rákóczi solti és ordasi táborában dunántúli hadjáratra készülődött: visszafoglalta a császáriaktól Dunaföldvárt és a földvári átkelő védelmére Soltnál sáncot emelt.¹¹ Szándékát pátenseiben ki is nyilvánította. Amidőn a dunántúli falvak és mezővárosok hírért vették a fejedelem tervének, megbízott embereik megjelentek kancelláriáján és oltalomlevélért esedeztek. Egészen valószínű, hogy Rákóczi 1704. évi protectionalisát a Dunántúl számára készítette, s amidőn egyelőre felhagyott a dunántúli hadjárat tervével, mert vitézei nem akarták követni őt, féltvén az innenső parton maradó családjukat a rácok fegyverétől, s 1704 június 29-én a bácskai rácok ellen fordult, kancelláriája többé nem is adott ki nyomtatott oltalomlevelet. Rákóczi táborhelyei Egerből, téli szálláshelyéről való kiindulásától a bácskai hadjáratra való elindulásáig, tehát 1704 április 19-től június 29-ig ezek voltak: április 19, Árokszállás, Nagykáta; április 20, Jászberény; április 22, Szentmártonkáta; április 24, Gyömrő; április 25, Taksony; április 26–28, Dömsöd; április 28, Dab; április 29, Apostag; április 30, Pataj; április 30-tól május 26-ig Ordas; május 29-től június 29-ig Solt. Rendeleteinek keltezése azonban azt mutatja, hogy a fejedelem több ízben átment a Dunán Földvárra, ott illetve Pakson tartózkodott május 24-, 29- és 31-én s július 6-án.¹² A *Series*ben említett oltalomleveleket tehát az említett táborhelyekről bocsátotta ki a fejedelem.

¹¹ Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténete. XVIII. rész. II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése 1701–1714.* Budapest, 1941. 106.

¹² Esze Tamás: *II. Rákóczi Ferenc tartózkodási és táborhelyei.* (Kuruc vitézek folyamodványai 1703–1710. Budapest, 1955. 551.)

2. Bercsényi oltalomlevelei

a)–b) A kuruc főgenerális attól kezdve, hogy eltávozott Rákóczi oldala mellől, s kezébe vette a felvidéki hadműveletek irányítását, saját neve alatt bocsátott ki oltalomleveleket. Ő is más-más formátát nyomtatott a személyek és a helységek számára. A tokaji és az egri táboron használt formátái debreceni nyomtatványok, a későbbiek, amelyeket „*Sente Varanal levő Tábor helylyben*” adott ki, tipográfiai jegyeiről ítélve a nagyszombati jezsuita nyomda termékei. Például az *Én É* betűjének virágdíszes *L* betűs változata előfordul a *Corpus Juris Hungarici* 1696. évi kiadásának A¹ lapján.¹³

A személyek használatára kiadott protectionalisokból eddig két példány került elő. Az egyiket „*iffjabbik Szerdahelyi János*” kapta 1703 december 31-én, a Zerdahelyicsalád¹⁴ iratai között maradt fenn; a másikat „*Aponyi Thamas*” 1704 január 6-án, a Gindl-levéltárból került elő, a szekszárdi állami levéltár őrzi. A helységek számára készített protectionalisokból csupán azt a példányt ismerjük, amelyet a Pozsony vármegyei „*Szunyogdi lakosok*” kapták 1703 december 11-én. Szövegezésében figyelemre méltó, hogy benne a figyelmeztetés nem általánosságban hangzik el a „*mind Lovas, mind Gyalog Tiszteinknek, úgy köz Vitézljő rendeknek*”, hanem meg van mondva, hogy ezek „*Méltóságos Fejedelem Rákóczi Ferenc Urunk ő Nagysága hűsége alatt lévő*” hadak. Egyébként a debreceni és a nagyszombati Bercsényi-protectionalisok szövegét említett tanulmányunkban már összevetettük, az eltéréseket felesleges megismételnünk. Kiegészítésképpen csak annyit jegyzünk meg, hogy a szunyogdi protectionalisban, annak egyik szavában ö-zés fordul elő: „*ögész Hadaknak Generalissa*”; ez az ö a personalis protectionalisokban: *e* („*egész*”).

A nagyszombati protectionalisok a város meghódolásának dokumentumai. Károlyi Sándor generális 1703 december 6-án küldte be Nagyszombatba hódoltató követeit. Másnap már be is vonult egy kuruc csapat Nyitrai István vezetésével, s feleskette a lakosokat Rákóczi hűségére. Bizonyára e két nap valamelyikén Nyitrai rendelte meg Bercsényi formátáit a jezsuiták nyomtató műhelyében.¹⁵ Bercsényi december 12-én vonult be a városba, már a bevonulását megelőző napon, 11-én nagyszombati nyomású protectionalis levelet bocsátott ki sentei táboráról.

c) Rákóczi utolsó protectionalisa, amelyet ismerünk, 1704 június 21-i, Bercsényié 1704. január 6-i keltezésű. A fejedelem többé nem is bocsátott ki nyomtatott oltalomleveleket, a főgenerális azonban 1705 szeptemberében újból készíttetett „*Specialis Protectio*”-ját bizonyító formátákat, külön a személyek, külön a helységek számára, s az utóbbiakat még 1706 márciusában is használta.

¹³ RMK II. 1845.

¹⁴ Zerdahelyi Béla és felesége: Ivánka Leona kastélyukon emléktáblát állítottak Rákóczi 1708. augusztus 3-i ott tartózkodásának emlékeztére. L.: Rákóczi-ünnepély Nyitraszerdahelyen. (Nyitrai megyei Szemle. XVI/1908. 32. sz.)

¹⁵ A jezsuita Diarium Rákócziánium 1702–1706. 10. lapján található feljegyzés szerint. (A Magyar Tudományos Akadémia másolat-gyűjteményében: Kazinczy Gábor gyűjtése. 3. doboz.) – Károlyi már december 5-én benjárt a városban. Ezt írta ezen a napon naplójába: „Gerencsérre szállván, Nagyszombatban mulattam fél órát.” (Gróf Károlyi Sándor önéletrajza és naplójegyzetei. Kiadta Szalay László. I. Pest, 1865. 152.)

Mind ez ideig egyetlen olyan személynek szóló oltalomlevél sem került elő, amelyet valóban ki is bocsátottak volna. Csak úrlapját ismerjük, a Budapesti Egyetemi Könyvtár őrzí.¹⁶ Dátumrovata van csak kitöltve, ezzel a hely és idő tekintetében is hibás datálás: „20. Költ Miskolczon, Die 31. Septem. Anno 1705.” Szeptembernek nincs harmincegy napja, szeptember 30-án pedig Bercsényi nem Miskolcon, hanem a szécsényi országgyűlésen tartózkodott.¹⁷ Fel van tüntetve rajta egykorú kézírással az oltalomlevél rendeltetése is: „*Protectionales pro illo, qui Confoederationi Hungarorum se adjunxit.*”

Az oltalomlevél tehát Rákóczihoz és a szabadságharchoz való hűség bizonyáglevele is. A felkelés megindulásakor, 1703-ban azok részesültek protectionalisban, akik magukat a fejedelem táborán bejelentették és hűségesküit tettek. Az oltalomleveleknek nem volt visszamenő hatálya. Idézett tanulmányunkban említettük már R. Házi Erdődi Zsigmond ama folyamodványát, amelyben azt panaszolta, hogy „*valami paraszt emberek szolgálkkkal együtt lovait elhajtották és maguk között fel osztották*”, Rákóczi 1704 február 17-én ezt a választ adta rá: „*Ha protectionk vétele után distrahaltattak azon lovai, adatik patens, hogy lovait vissza vehesse.*” Számos ilyen döntését idézhetnénk még arra nézve, hogy az oltalomlevél csak kiállítása napjától kezdve nyújthat védelmet a kuruc vitézek hatalmaskodásával szemben.

Midőn Bercsényi 1705-ben a szécsényi országgyűlés ideje alatt új oltalomlevél-formátákat szövegezett, ezt nyilván abban a meggyőződésében cselekedte, hogy a szécsényi confoederációval a korábbi protectionalisok érvényüket veszítették, s ezután csak azok tekinthetők igaz kurucoknak, s csak azok számíthatnak a fejedelem vagy a főgenerális védelmére, akik eskütelletel csatlakoznak a confoederációhoz.¹⁸ Erre vall protectionalisának szövegezése is: „*Mivel Nemzetes és Vitézlő. . . említett Méltóságos Fejedelem, és az Confoederált Nemes Magyar Haza hűségére hajolván, személyében, ingó, és ingatlan belső és külső s akár mely névvel nevezendő Javaival, és Joszágival, ezen Levelemnek erejével specialis Protectio alá vétetőáitt.*” Nincs semmi nyoma annak, hogy a fejedelemnek is szándéka lett volna ilyen protectionalis levél bevezetése, s talán ellenezte is, ezért maradt el Bercsényi személyekre szóló formáinak bevezetése, illetve használatba vétele.

d) Ennek a feltevésünknek mintha ellene mondana az a tény, hogy a helységek számára készített formátát valóban használták. Néhány eredeti példánya és másolata maradt fenne, ezeket kivétel nélkül dunántúli helységek kapták:

¹⁶ Együtt az e) alatt ismertetett formátával.

¹⁷ Szeptember 2-án Nyitráról indult a fejedelemmel Szécsénybe. (Thaly: A székesi gróf Bercsényi család. III. 416.)

¹⁸ A szécsényi országgyűlés aktáit kiadtam: Ráday Pál iratai. I. 1703–1706. Budapest, 1955. 327–390. A rendek eskü-mintáját lásd a 349–350. lapon. Az országgyűlésről hiányzó nemesek vármegyéjük előtt tettek esküt a Confoederatio-ra. — A szécsényi események értékelésére nézve l. Esze Tamás: A kurucok első országgyűlése. (Magyar Nemzet. XI/1955. 214. sz.), A szécsényi országgyűlés (Az Ut. VIII/1955. 00. sz.), továbbá: Tarpa és Esze Tamás. Nyíregyháza, 1966. 114–115. (Szabolcs-Szatmári Könyvek. 1.)

1706 január 4-én Somorja,¹⁹ „*Mecsér nevő Falu Lakossai*”,
márc. 20-án Füred,²⁰ „*Csicsó nevő Falunak Lakosai*”.
márc. 20-án Veszprém,²¹ „*Tihany nevő Falunk Lakossai*”.
márc. 21-én Veszprém,²² „*Vörös Berény nevő falusiak*”.
márc. 22-én Veszprém,²³ „*Peremarton nevő Falu lakossai*”.
márc. 22-én Veszprém,²⁴ „*Enying nevő Falusiak*”.

Vegyük tekintetbe még Bercsényi Fodor László ezereskapitányának Nagyszombatból, 1705 december 19-én írt eme sorait: „*Magam neve alatt nyomtatott patenseket küldök Bottyán és Csáki Uram mellé is, és azokat osszák ki. Legyen indisponibile, mert már is csak az Nyulason is van példám, hogy más protectiot mocskolják az tisztek, s katonák, ennek lehet criminalis poenaja, ki ki meg ösmeri. Edictum alatt adhatni ki.*”²⁵

Ebből a szövegből nyilvánvaló, hogy a főgenerális egy ízben már küldött nyomtatott protectionalisokat a Dunántúlra valakinek, most újból küld Bottyán János és gróf Csáky Mihály generális kezébe. Talán ezek közül került ki a Moson vármegyei Nyulas vidéken fekvő Mecsér falu protectionalisa, bár ezt Bercsényi somorjai kancelláriája állította ki. Egy március derekán küldött újabb kötegből adták ki az imént felsorolt, 1706 március 20–22-e között kibocsátott oltalomleveleket, amelyeket Bercsényi aláírásával ellátva küldetett meg a generálisoknak, egyébként azonban a protectionalis levelet adományozó generális kancelláriáján töltötték ki.

Sehol semmi nyoma annak, hogy az 1705-ös, illetve az 1706-os oltalomlevelekből felvidéki helységek is kaptak volna, mintha — akárcsak Rákóczi 1704-es protectionalisait — ezeket is csak dunántúli helyeknek szánták volna. A Dunántúlt 1705 decemberében Bottyán foglalta vissza bravúros hadviseléssel, de a Dunántúl katonai megszervezését, a katonaság rendjének, fegyelmének szabályozását a főgenerális a maga feladatának tekintette, ezért is küldözi át oda a maga neve alatt nyomtatott formátákat. Március után azonban többé nem találkozunk velük.

Amikor összehasonlítjuk Bercsényi personalis és lokális protectionalisainak űrlapjait tipográfiai tekintetben, erre az eredményre jutunk: az előbbiben súlyos sajtóhiba van, ugyanis a nyomda a főgenerális „*Székesi*” előnevét „*Sekesi*”-nek szedte. Betűfajtái, iniciáléi megegyeznek a lokális oltalomlevelekével, kivéve azonban Enying protectionalisát: ezen a szövegrész „*Adom*” szavának *A* kezdőbetűje más díszítésű, mint a többiek virágvázával ékesített iniciáléja, amely a Nagyszombatban nyomtatott Szentiványi Márton: *Miscellaneájának*²⁶ és Lucas a S. Edmondo: *Vita poeticájának*²⁷ dedikációja elején is szemünkbe tűnik.

¹⁹ Hadi és Más Nevezetes Történetek. 1791. 501–502.

²⁰ Thuri Etele: A szent-antalfai ev. ref. egyház története. Pápa, 1896.

²¹ Másolata a Dunántúli Református Egyházkerület levéltárában Pápán.

²² A vörösberényi református egyházközség régi iratai között.

²³ Varga Zsigmond: A debreceni református főiskola nagykönyvtára írásban és képből. Debrecen, 1934. 80. Közli az oltalomlevél kicsinyített képét is.

²⁴ Az enyingi református egyházközség tulajdona. Jelenleg a székesfehérvári állami levéltár őrizetében.

²⁵ A levél kivonata: Thaly Kálmán Kuruckori Okmánygyűjteménye. XXVI. 515/a.

²⁶ RMK II. 1652.

²⁷ RMK II. 1750.

Szövegüket is érdemes összehasonlítani. Az oltalomlevelek manifesztációs része, amelyben kibocsátója, Bercsényi megnevezi magát és elősorolja rangját, legbővebb ezekben a dunántúli formátákban. Íme így hangzik: „*En Székesi Gróff Bercsényi Miklós Nemes Ungh-Vármegyének Fő Ispánnya, Méltóságos Felső Vadászi Rákóczy Ferencz választott Erdélyi Fejedelem (Tit.) és az Magyar Haza szabadságáért öszve szövetekezett Nemes Magyar Ország, s minden Hadainak Fő Generalissa.*” Címének, tekintélyének és öntudatának növekedése jól megfigyelhető oltalomleveleinek sorozatán: 1703-ban Tokajnál még csak „*Hadaknak Generalissa*”, 1703 végén a sentei táboron „*egész Hadaknak Generalissa*”, később az „*egész Hadaknak Fő Generalissa*”. A dunántúli oltalomlevelekben már nyíltan kifejezésre jut Bercsényinek az az igénye, hogy ő nemcsak „*minden Hadak*”, hanem az „*öszve szövetekezett Nemes Magyar Ország*” főgenerálisa is. Bár a szécsényi országgyűlés külön törvénycikkkel nem deklarálta Bercsényit a kuruc hadsereg főgenerálisává, a IX. törvénycikkben mégis „*Fő-Generalis Ur*”-nak titulálták őt. Rákóczi azonban maga is kinyilatkoztatta, hogy Bercsényi nem tekinthető a szövetség által megválasztott, illetve kinevezett fővezérnek, hiszen „*erről nem volt szó Szécsényben*”, hogyha pedig ő maga akarná Bercsényit a rendek nevében fővezérnek nyilvánítani, „*a Senatusnak kötelessége lenne ezt ellenezni*”.²⁸ 1706 május 19-én a szenátus érsekújvári ülésén, ahol a fegyverszünet és a béketárgyalás ügyében tanácskoztak, egész élesen vetődött fel Bercsényi igénye a fővezérségre, amelyet tisztikara és katonasága is támogatótt.²⁹ Az 1706-os dunántúli protectionalisokban tehát Bercsényi nem az országgyűlés és nem a fejedelem akaratából nevezte magát az összeszövetekezett Magyarország főgenerálisának. Miért nem használta Bercsényi 1706 március 22-e után oltalomleveleit? Talán éppen Rákóczi kívánságára kellett abba hagynia. Neve az 1706-os formátákon már nem „*Bercsényi*”, hanem „*Bercsény*”.

Rákóczi viszont a maga oltalomlevelein csupán főispánságát említi: „*Mi Fejedelem Felső Vadászi Rákóczi Ferencz Nemes Sáros Vármegyének Örökös Fő-Ispánnya*”, nyilván azért, mert sárosi főispánsága — amelybe ünnepélyesen be is iktatták — volt egyetlen közjogi méltósága, amikor a szabadságharcot megindította. Ezt a címét annyira szerette, hogy amikor emigrációja idején inkognitóban élt XIV. Lajos udvarában, „*Sárosi gróf*”-nak hívatta magát.³⁰ A *Recrudescunt*-ban már felsorolja egyéb címét is, legteljesebben azonban — a szécsényi gyűlést megelőzően — az 1705 május 1-én kiadott, de csakhamar visszavont *Regulamentum*-ában, amelyben — nyomtatásban most először — erdélyi választott fejedelemségét is említi. Erdélyi választott fejedelemnek mondja Rákó-

²⁸ Markó Árpád „A fejedelem és főtábornoka című tanulmányában idealizált képet rajzolt Rákóczi és Bercsényi viszonyáról. Szerinte: „Bercsényit a szécsényi gyűlés főtábornoki — generalissimusi — címmel ruházta fel.” (Magyar Szemle. XXV) 1935. 116–122.) Pedig Bercsényi maga mondja: „Az én generalisságomról, sem magamról, semmit sem végeztek, nem is említették.” (1705. október 24-én Rákóczihoz írt levele: Archivum Rákócianum. IV. 711–714.)

²⁹ Rákóczi ír erről emlékirataiban, midőn Bercsényi és Forgách viszályáról szól. — A problémát részletesen ismerteti Thaly: A székesi gróf Bercsényi család. III. 699–702. Az ő érvelését sem lehet elfogadni: „Bercsényit a Szécsénynél országos Szövetségé alakult Rendek is ilyenek tartották s ismerték el, és mert tényleg már régóta az volt: nem jutott eszökbé erről külön törvényt alkotni, Bercsényi pedig szerénységből szóba nem hozta.” Ellene mond e feltevésnek Bercsényi sértődöttsége. Ezt írta Szatmári Király Miklósnak 1705 november 26-án: „Miklós — mind Miklós; én is Miklós, Kegyelmed is Miklós. . . . Volna nekem is okom az panaszra, ha azért engedné magyarságom a szözlamlást, penig rajtam csak Isten segít, . . .” (Uo. III. 443.)

³⁰ Szekfü Gyula: A száműzött Rákóczi. Budapest, 1913. 11.

czit Bercsényi is dunántúli oltalomlevelein, de nem említi meg, hogy Rákóczi — akinek a nevét ekkor γ -al írja — a protectionalisaiiban nyomatékosan kiemelt *Confoederatio* vezérlő fejedelme is.

e) Egyetlen példányban s csak úrlap formájában ismeretes Bercsényi speciális protectionalisa az ausztriai behódolt falvak számára. Rajta ez a kézzel írott feljegyzés van: „21. *Protectionales pro extraneis, qui contra Confoederatos Hungaros arma non ceperunt.*” Ez az úrlap — miként az 1705. évi personalis protectionalis is — egy ismeretlen iratsorozat kiemelt darabja, amit nemcsak a számozás, hanem a nyomtatvány rendeltetését feltüntető kézírás azonos volta is bizonyít. Már említettük, hogy tipográfiailag az enyingi oltalomlevéllel azonos, most kifejezést adunk annak a véleményünknek, hogy a kettő egy időben, 1706 márciusában került ki sajtó alól.

Vajjon használták-é az osztrák területre behatoló kurucok ezt a nyomtatványt? Csak a dunántúli kuruc katonaság használta-é vagy a felvidéki is? A kuruc exkurzióknak kitett osztrák városok és falvak levéltárát még nem vizsgálták át a szabadságharc történetével foglalkozó magyar kutatók, s nem készítették el a határon túli megtorló, megfélemlítő és zsákmányoló kuruc „*hadjáratok*” történetét sem. Az eddig publikált forrásokban³¹ nincs említés kuruc oltalomlevelekről, amelyeket — ha valóban használatban voltak — azért is megbecsültek, mert érettük nagy összegű „*tűzváltságot*” kellett fizetniök.

3. Forgách Simon oltalomlevele.

Gróf Forgách Simon erdélyi vezénylő generális erdélyi hadakozásának emléke az a protectionalis, amelyet 1705 július 15-én a „*Balas Falvi Mezőben*” a nagybányai lakosok számára adományozott.³²

Forgách oltalomlevele sem stílusában, sem tartalmában nem hasonlít Rákóczi vagy Bercsényi protectionalisaihoz. Az oltalomlevelet az útlevél nélkül kóborló katonaság garázdálkodása miatt panaszkodó falvak és városok kérésére adja ki: „*Lakosok alázatos instantiájából értem; hogy a sok alá s fel járó Hadak Helységekben szüntelen bé-menvén, az ottan való Lakosokat, étel, ital, főképen pedig borbéli gazdálkodással aggraválják, s rend kívül terhelik. Minthogy pedig Kegyelmes Urunk ő Naga, s közönségesen mindnyájunknak Országos köz ügyünk mellett fel-vött fegyverkezésünknek nem az a Célja, hogy a Helységek lakosai opprimáltassanak, s felette aggraváltassanak; sőtinkább az idegen Nemzet igája alól Isten által fel-szabadítván, conserváltassanak, s békességesen meg-maradhassanak*”, tehát megtiltja a katonáknak és tiszteknek, hogy a községek lakóitól ételt és italt követeljenek, hacsak nem adatott ki „*specialis Parancsolat*” passusukban arra nézve, hogy útjukban ellátásban kell részesíteni őket. Újság az is Forgách oltalomlevelében, hogy a helységbelieket felhatalmazza a garázdálkodókkal szemben való ellenállásra: „*Adatott tellyes hatalom megnevezett Helységbelieknek, hogy az ollyaténokat, a kik ezen Patens Levelem tenora ellen-is*

³¹ L. a Hadtörténelmi Közlemények-ben közölt forrásokat.

³² Nagybánya város levéltárában láttam. Több példánya nem került elő.

azon Helységbe hatalmasul bé-mennének, s ott leg kisebb alkalmatlanságot el-követnének, azokat szabadossan megfoghassák, s érdemek szerint való kemény büntetéseknek el-vételére leg közelebb levő Praesidiumbéli Tiszt keze alá, s vagy-is a Táborra fogva kiülhessék: a mint hogy ezek iránt requiráltatván akarmelley Hadi Tiszt Uraimék, tartozzanak a sokszor meg-írt Helységbéliekhez assistentiával lenni.”

A szabadságharc idején csak egy nyomda működött Kolozsvárott: a Misztótfalusi Kis Miklós hagyatékából származott református tipográfia, amelyet ekkor Misztótfalusi egykori famulusa, Telegdi Pap Sámuel bérelt az egyháztól. A kurucok, ha nyomtatni akartak valamit, csak ő hozzá fordulhattak. Az ő tipográfiájában nyomtatta ki Forgách a Rákóczi-szabadságharc legnevezetesebb kiadványát: Zrínyi Török Áfiumát abból a kéziratból, amelyet a *Tractatus* egy ismeretlen manuscriptumáról maga készített, s amelyet szép, arany-nyomású bőrkötésben hadakozásai során mindenütt magával hordott. Lehetséges, hogy ezzel a könyvével egyidőben még egy imádságot is adott ki Kolozsvárott.

Forgách személyéről, Erdélyben és másutt való hadakozásáról nem szükséges szólnunk ebben a tanulmányban. Életrajzát Bártfai Szabó László írta meg, irodalmi működéséről jelentős tanulmányt készített Thaly Kálmán,³³ s ami Bártfai Szabó művében tévedés, Thaly dolgozatában pedig hiányosság, azt igyekeztünk helyreigazítani, illetve kiegészíteni két másik tanulmányunkban, az egyik: *A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*,³⁴ a másik: *Ujvári Tamás énekei*.³⁵ Forgách 1705 január 22-én vonult be Kolozsvárra, mint Rákóczi „Mezei Generalis Marschalkja; s két Lovas Nemeth Rege-menttyeinek Colonellusa; s Nemes Erdély országában levő Armaddinak Commendérozó Plenipotentiarius Generálissa”. Erdélyben katonai sikereket ért el, de sajátos modorával ellenszenvet támasztott magával szemben, hűségét némelyek kétségbe vonták a fejedelem előtt, ezért Rákóczi szívesen ragadta meg az alkalmat arra, hogy 1705 augusztusában a közelgő szécsényi országgyűlésre kihívhatja őt Erdélyből.

Az *Áfium* kolozsvári kiadása s egyetlen példányban fennmaradt oltalomlevele —amelynek ízléses kiállítására Misztótfalust juttatja a szemlélő eszébe — őrizi a magyar irodalom- és könyvtörténetben erdélyi tartózkodásának emlékét. A protectionalis tipográfiai jegyei kétségtelenül bizonyítják, hogy kolozsvári nyomtatvánnyal van dolgunk.

4. Pekri Lőrinc oltalomlevele

Forgách Simont 1706 nyarán gróf Pekri Lőrinc követte tisztében. Pekri Erdély II. Rákóczi Ferenc korabeli történetének legnagyobb hatású személyisége volt.³⁶ Ügyes politikus: ő vitte keresztül Rákóczi fejedelemmé választását 1704-ben és ő készítette elő a

³³ A Hunt-Pázmán nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom, 1910. — Ghymeszi gróf Forgách Simon mint író. (Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885. 211–268.)

³⁴ Magyar Könyvszemle. LXXI/1955. 281–295.

³⁵ Ujváry Tamás versei. Katolikus hang a Rákóczi-szabadságharc költészetében. (Irodalomtörténeti Közlemények. LXIX/1965. 217–235., 348–363.)

³⁶ Vázlatos életrajzát Rácz Imre írta meg: Pekrovinai gróf Pekri Lőrinc, II. Rákóczi Ferenc hadvezére. Debrecen, 1929. (A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Történelmi Szemináriumának Közleményei. 4.)

fejedelemségbe való beiktatását; de ügyetlen hadvezér: ő vesztette el 1707-ben Erdélyt. Neve bekerült az utókor irodalmi tudatába is: férje volt a költő és műfordító Petróczi Kata Szidóniának. Ő is literátus ember, élete utolsó idejében — 1709 március 6-án halt meg — Arndt János: *Das Wahre Christentum*jának magyarra fordításával foglalkozott. Munkáját „*pro revisione*” el is küldte a fejedelemnek, kéziratának azonban nyoma veszett.

Az erdélyi generálissága idején tartott marosvásárhelyi országgyűlésnek emlékét három nyomtatvány őrzi: a) a *Propositio*, b) az *Articuli*, s c) az *Eleve jól tudván*... kezdetű Rákóczi-pátens az erdélyi hadakhoz. Mind a három kolozsvári nyomtatvány,³⁷ akárcsak az a protectionalis, amelyet Pekri a harsági táboron 1707 július 11-én adott Veres Péter vinci házára, az ahhoz tartozó borbereki s másutt levő emberei és jószágai oltalmára. Szövegében és tartalmában nem függ össze Forgách oltalomlevelével: azt hangsúlyozza benne, hogy „*Kegyelmes Urunk ő Felsége, a maga Hiveinek és a Nemes Haza egész Lakosinak conserváltások iránt való Kegyelmes intentiója szerint*” jár el, amikor kiadja a pártfogolt személy számára protectionalis levelét. A vitézlő rendet fenyegető szavai Rákóczi oltalomleveleire emlékeztetnek. Bizonyára nagy számban bocsátották ki a generális kancelláriájáról, nemcsak az oltalomért esedezők nagy száma miatt, hanem azért is, mert a protectionalisok kiadása jól jövedelmezett a generálisnak: három forintot kért érte darabonként. Nagy összeg volt ez abban az időben: ennyi volt a havi zsoldja egy lovas katonának. *Niczky* Sándor idézett leveléből tudjuk, hogy az oltalomlevelet Károlyi táborán is pénzért adták, bizonyára így történt ez Rákóczi és Bercsényi tábori kancelláriáján is, azt azonban nem tudjuk, hogy ott mennyiben volt megszabva egy-egy protectionalis ára.³⁸

Kolozsvár városa másodízben 1707 február 24-től október 26-ig volt a kurucok kezén, *Pekri* protectionalisai tehát legkorábban csak február 24-e után készülhettek. Mivel Erdély 1707 őszén elveszett a kurucok számára, megszűnt a lehetősége annak, hogy valaki *Pekri*től oltalomlevelet kérhessen vagy kaphasson. Nem lehet semmi kétségünk abban, hogy az egyetlen példányban fennmaradt *Pekri*-formáta kolozsvári nyomtatvány.

A Rákóczi-szabadságharc éveire vonatkozó irodalmi és könyvtörténeti kutatásainkban több nyomtatott kuruc oltalomlevéllel eddig nem találkoztunk. Már utaltunk arra, hogy lappanghatnak még olyan variánsok, amelyek valószínűleg megvoltak. Az ismert variánsok egyes darabjainak a számát pedig bizonyosan növelni fogja a további kutatás.

³⁷ L. a 34. jegyzetben említett tanulmányt.

³⁸ Vay Mihály 1703-ban, a szabadságharc kezdetén csak 1 forintot fizetett az oltalomlevélért a fejedelmi kancellárián. (L. feljegyzéseit az Országos Levéltárban őrzött Bethlen-levéltárban.)

³⁹ Azok az oltalomlevelek, amelyeket *Osváth Pál* említ (Bihar vár-megye sárréti járása leírása. Nagyvárad, 1875. 401–402., 452., 589.) valószínűleg még nem nyomtatott úrlap kitöltésével készültek. Hencida protekcionálisát 1703 augusztus 6-án a Diószegen levő táborban, *Konyárét* július 27-én a sámsoni táborban, *Tápéét* július 30-án a böszörményi mezőben adatta ki a fejedelem.

Printed safe-conduct warrants during Rákóczi's war of independence

(Summary)

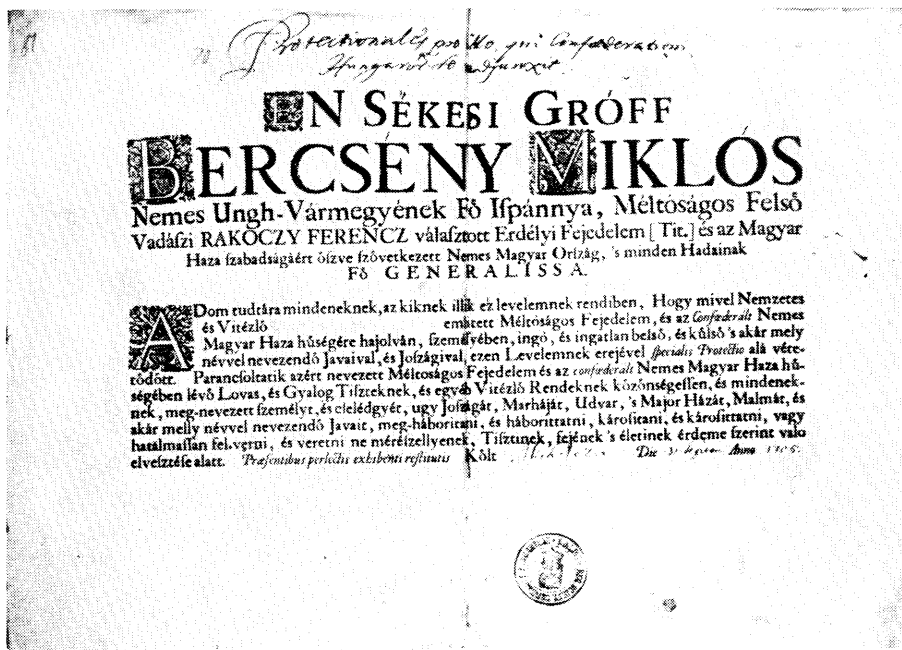
The paper deals with the history of the printed safe-conduct warrants issued during Rákóczi's war of independence, 1703—1711.

These warrants were published on behalf of the Prince Francis Rákóczi II. or his commander-in-chief Miklós Bercsényi, or on the order of his generals Simon Forgách and Lőrinc Pekry to guarantee the safety of different persons and communities who might have possibly come in danger by the soldiers of their armies. These warrants were issued by the printing presses of Debrecen, Nagyszombat and Kolozsvár.

However, a very small part of these personal documents has come down to posterity, some of them are to be regarded even as unique copies. By means of a detailed analysis of their texts we get insight into the social circumstances and the conditions of living of these distant times.

Rákóczi eddig ismeretlen oltalomlevele (B-2 típus)

a) Személyek számára

b) Községek számára

N SZÉKESI GRÓFF
BERCSENYI MIKLOS
Nemes Ungh-Vármegyének Fő Ispánnya, Méltóságos Felső
Vadászti RAKÓCZY FERENCZ választott Erdélyi Fejedelem [Tit.] és az Magyar
Haza szabadságáért öztve fözvetkezett Nemes Magyar Ország, s minden Hadainak
FŐ GENERALISSA.

A Dom tudtára mindeneknek, az kiknek jűik ez Levelemnek rendiben. Hogy Nemes
Vármegyében lévő *Lakosai* nevével *Lakosai* Lakosai, emizetti Méltóságos
Fejedelem, és az *Confederati* Nemes Magyar Haza Hűségében állóval, személyekben, ingó,
és ingatlan belső, és külső, s-akár mely nével nevezendő Javokkal, és Jólátásokkal ezen Levelemnek erejével *Specialis Breve* alá véteődtrenek. Parancsoltatik azért nevezet Méltóságos Fejedelem, és azon *Confederati* Nemes Magyar Haza Hűségében lévő Lovas, és Gyalog Tűzteknek, s-egyéb Vitézlő Rendeknek közönséggel, és mindeneknek, megh nevezet Helységű Lakosainak, személyekbő Jólátásokban, marhájakban, akár mely nével nevezhető Javokban, kárt tenni, és tértetni, háborgatni, és háborgatni, Templomokat, Parochiakot, Oskolákat, hatalmassan fel-venni, veretni ne mértéztelylenek, ne-is engedgyék, fejének, s-életiuck érdeme szerint való el-vezetése alatt. *Prejunctis perlicitu exhibens rjunctu.* Költ. *Die 27. Sept. Ann. 1790.*

a) Személyeknek szóló oltalomlevél variánsa

Protectionalis per exterranis, quoniam confederati Hungariæ armis sua operantur.

N SZÉKESI GRÓFF
BERCSENYI MIKLOS
Nemes Ungh-Vármegyének Fő Ispánnya, Méltóságos Felső
Vadászti RAKÓCZY FERENCZ választott Erdélyi Fejedelem [Tit.] és az Magyar
Haza szabadságáért öztve fözvetkezett Nemes Magyar Ország, s minden Hadainak
FŐ GENERALISSA.

A Dom tudtára mindeneknek, az kiknek illik ez Levelemnek rendiben. Hogy mivel
Aultriának Lakosai, az Nemes Magyar Nemzet Fegyvere
ellen nem ellenségeskedvén, s-magokat alkalmaztatván, személyekben, ingó, és ingatlan
belső, és külső, s-akár mely nével nevezendő Javokkal, és Jólátásokkal ezen Levelemnek erejével *Specialis Breve* alá véteődtrenek. Parancsoltatik azért nevezet Méltóságos Fejedelem, és azon *Confederati* Nemes Magyar Haza Hűségében lévő Lovas, és Gyalog Tűzteknek, s-egyéb Vitézlő Rendeknek közönséggel, és mindeneknek, megh nevezet Helységű Lakosainak, személyekbő Jólátásokban, marhájakban, akár mely nével nevezhető Javokban, kárt tenni, és tértetni, háborgatni, és háborgatni, Templomokat, Parochiakot, Oskolákat, hatalmassan fel-venni, veretni ne mértéztelylenek, ne-is engedgyék, fejének, s-életiuck érdeme szerint való el-vezetése alatt. *Prejunctis perlicitu exhibens rjunctu.* Költ. *Die Anno.*

b) Az ausztriai hódolt helységek protectionalisa

Molnár Pál

VITÁK A KÖNYV- ÉS KÖNYVTÁRTUDOMÁNY VISZONYÁRÓL ÉS FELADATAIRÓL A SZOCIALISTA ORSZÁGOK SZAKIRODALMÁBAN

A könyv és könyvtár mint az emberiség írott kultúrájának hordozója és képviselője a valóságban elválhatatlan szövetségben van, s így él a köztudatban is. De ahogy a kultúra világa, „a valóság ember-alkotta része” (Gorkij) jóval szélesebb mint az írásba foglalt kultúra, úgy a könyv és könyvtár hatásköre sem azonos, hanem az általános és különös, a nemi és faji fogalom, a fölé- és alárendeltség logikai kapcsolatában áll egymással. E kapcsolat értelmezésében jelentős eltérések voltak és vannak, melyek — főleg a szakoktatás terén — mint tudományelméleti, rendszer- és módszertani problémák, másrészt mint gyakorlati tantervi kérdések merülnek fel.

A könyvnek és könyvtárnak a társadalomban elfoglalt kivételes helyzete és egyre növekvő jelentősége szükségessé tette olyan elméleti alap kidolgozását, mely éppen e kapcsolat sajátos természetét s a rájuk vonatkozó ismeretek rendszerét és elveit hivatott a valóságnak megfelelően tisztázni.

1. A könyvtártudományi koncepció kibővülése

A könyvre és könyvtárra vonatkozó ismeretanyagra nézve a társadalmi fejlődés folyamán kétféle felfogás alakult ki: a könyvtártudományi és könyvtudományi (bibliológiai) koncepció. Az előbbi a könyvtárak világának, funkcióinak tudományos megismerését tekinti feladatának, az utóbbi a könyvvel mint társadalmi tényezővel kapcsolatos bővebb terjedelmű tudásanyagot foglalja magában. A két felfogás közötti különbség kétségtelenül fennáll, s a felsőfokú oktatásban valamint a kultúrpolitika és a szakkutatás terén olykor elvi vitákban ütközik össze. Feltűnő és az újabb fejlődésre jellemző, hogy a régebbi szűkebb könyvtári szemlélet helyett és mellett egyre inkább a könyv kultúrájának szélesebb távlatai kerülnek a társadalmi igény és gyakorlat nyomására az érdeklődés előterébe. A hagyományos könyvtári koncepció ennek megfelelően kibővült s mint komplex tudományszak kezd kialakulni, új területeket vonva be vizsgálódása körébe, a valóság új összefüggéseit tárva fel közöttük.

A szakoktatás terén különben sohasem érvényesült a maga kizárólagosságában egyik felfogás sem. Ma is sokféle szervezeti formában és tudományos szinten folyik világszerte a könyv- és könyvtártudományi ismeretek tanítása,¹ de egységes tantervről, egyoldalú könyvtártudományi, illetőleg bibliológiai irányú oktatásról a szocialista országokban sem beszélhetünk.² Az egyetemi és főiskolai szintű oktatás tanterve már nem csak a jövő könyvtárosok, hanem általában a könyvkiadás és könyvterjesztés leendő vezetői szakképzéséről is gondoskodik. A társadalmi szükségletek, a könyv kultúra terén kialakult magasabb követelmények, a polgári világban pedig a szabad verseny ösztönző erői olyan irányban hatnak, hogy a régebbi szűk könyvtári és történeti jellegű alapképzésnek jelentősen ki kell bővülnie a bibliológia átfogó programja szerint.

2. Célkitűzés : a könyv és könyvtár alternatívája ; viszonyuk, összefüggéseik és rendszerük problematikája

A jelen irodalmi szemlének nem feladata sem a terminológiai elemzés, sem a szóban forgó két diszciplína történeti alakulásának bemutatása, sem ezek általános tudományos kritériumának eldöntése, sem a számos változatban kialakult ismeretrendszerek elemzése, melyek közül még egy sem emelkedett általános érvényre. A vizsgálatot lényegében egy szempontra korlátozza: a kétféle koncepció és problematika egymással való összefüggésének értelmezésére, úgy ahogy az a szocialista országok mai szakirodalmában, illetve szakkutatásában jelentkezik. A polgári országokban is megfigyelhető a könyvtár szűkebb körén túlmenő integrációs törekvés, mely nem csak a könyv, hanem az emberi közlés körében (pl. a tömegközlelési rendszerekben: a sajtó, film, rádió, televízió világában) kíván általános törvényszerűségeket felfedezni, főleg a siker, a tömeghatás feltételei, az anyagi haszon, a profit érdekében. E vizsgálatok azonban nem jutottak még túl bizonyos közhelyszerű pszichológiai tanulságoknál; a polgári szociológia módszere a valóság elszigetelt, elszórt tényeire, tanulságaira nem tudott egységes magyarázó elvet találni. E téren a kezdeményt a szocialista országok ragadják magukhoz, ahol egyre általánosabbá válik a felismerés, hogy a könyvtár zárt világán túl a könyv kultúrájának egyéb területei, a szerkesztés, kiadás, könyvkiállítás és -művészet, a könyv terjesztése, hatása, gazdasági vonatkozásai mind társadalmilag meghatározott folyamat részei, melyeket egy komplex tudomány a tartalom és forma dialektikus egységében szemlélhet, elemezhet, elméleti alapot keresve a gyakorlat számára.

A szövegben előforduló idegen nyelvű idézeteket a szerző fordította, részben szakemberek segítségével magyarra.

¹ a) Education for librarianship in selected countries. Library Trends 1963: October.

b) Kovács Máté: La formation des bibliothécaires dans les pays socialistes d'Europe. Bulletin de l'UNESCO à l'intention des bibliothèques vol. XVIII. (1964.) 14–21. p. (Bővebb irodalom itt: 19–21. p.)

c) Unger, Ruth und andere: Die bibliothekarische Ausbildung in den europäischen sozialistischen Ländern. Zentralblatt für Bibliothekswesen Jg. 79. (1965.) Heft 4. 194–224. p.

² a) Kovács Máté: id. m.

b) Borov, Teodor: Ausbildung von Bibliothekaren in Bulgarien. (Nordisk Tidskrift för Bok-och Biblioteksväsen. Årgang 51.) (1964.) H. 4. 113–124. p.

c) Erfahrungsaustausch wissenschaftlich-methodischer Einrichtungen im Bibliothekswesen sozialistischer Länder. Berlin, 1960. Zentralinstitut für Bibliothekswesen. 110 p.

A könyv és könyvtár alternatívája, súlypontjának, elsőbbségének problematikája, viszonyuk és kölcsönhatásuk kérdései nem csupán a polgári felfogásban és gyakorlatban merülnek fel, hanem a szocialista országok szakirodalmában is. A valóság, amely a vizsgálat tárgya, az írásos műveltség világa, kétségtelenül mindkét fél számára közös, még akkor is, ha felhasználásukban, értékelésükben jelentős különbségek mutatkoznak a polgári és szocialista világban. A könyvtudomány elméleti és módszertani alapjait azonban a szocialista országok kívánják mielőbb megteremteni.

A XIX. században kialakult könyvtártudomány uralkodó helyzete, úgy látszik, általában megrendült. Átalakulásnak vagyunk tanúi, mely a valóság bonyolult összefüggéseinek fokozatos felismerésével egy komplex tudomány kialakulása felé vezet, melyet könyvtudománynak, vagy bizonyos megszorításokkal bibliológiának nevezhetünk.

Ennek az átalakulásnak jelenségeiről kíván időszerű helyzetképet adni ez az irodalmi szemle, mely nem csupán ismerteti, hanem egybeveti és értékeli is a szocialista országok szakirodalmának álláspontját a könyv- és könyvtártudomány viszonya és problematikája megítélésében. Sokféle ingadozás és ellentmondás mellett is megállapítható a fejlődés előremutató iránya, amely éppen a társadalmi fejlődés közös feltételeivel magyarázható.

3. A bibliográfia és bibliológia történeti értelmezésben. Otlet rendszere. A könyvtudomány polgári és szocialista felfogása

A bibliológia, mely igen régi és több értelmű bizonytalan terminus, vizsgálatunk szempontjából pontosabb meghatározást igényel, hiszen régi formális és univerzális értelmében nem használható a szocialista tudományos felfogás számára. A bibliológia a bibliográfia fogalmával párhuzamosan alakult ki a múltban, s a *Milkau-Leyh*-féle *Handbuch* „Bibliográfia” fejezetének szerzői³ szerint a XVIII. század óta, francia hatásra vált a könyvről, mindenféle írásműről, a nyomtatásról, bibliofiljáról, írásról, könyvtárról szóló ismeretek gyűjtő elnevezésévé. A „könyvről szóló leírás, irodalomjegyzék” értelmezésre leszűkített bibliográfia-fogalom csak később alakult ki, mikor tökéletesítette munkamódszereit, körülhatárolta kutatási területét, feladatait, s a segédtudományoknak tekintett elméleti és gyakorlati ismeretek sorra önállósultak és elkülönültek tőle.

A bibliológiát *Peignot* Gabriel⁴ az ilyen „egyetemes könyv- és írástudomány” értelemben vett „bibliográfia” elméleti részének tartja, ún. „elemi bibliográfiának”, melynek feladata a bibliográfia terminológiájának és elveinek magyarázata. Könyvészeti szakszótárának a „Dictionnaire raisonné de bibliologie” nevet adja s benne a gyakorlati

³ *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. Begründet v. Fritz *Milkau*. 2. u. verb. Aufl. hrsg. v. G. *Leyh*. Bd. 1–3. Wiesbaden, 1952–1961. I. köt. 11. fejezet: Bibliographie v. Georg *Schneider* und Hans *Widmann*. 1006. p.

⁴ *Peignot*, Gabriel: Répertoire bibliographique universel. Paris, 1812. A. A. Renouard. 9–11. l.

könyv- és könyvtárismeretek első fontos kézikönyvét adja. (1802–1804)⁵ Ez a „pán-bibliológiai” felfogás és értelmezés, mely szinte minden humán tudománnyal rokonságot tart, s ezeket segédtudományul használja fel, ma éppoly kevésbé használható, mint egy századdal később *Otlet* Paul, a cseh *Živný* L. J., a lengyel *Lysakowski* A. és *Rulikowski* M. sok tekintetben hasonló formális felfogása.⁶ Ezek közül a polgári bibliográfusok közül itt csak a belga *Otlet* Paul koncepcióját emeljük ki mint jellemző példát. *Otlet*, a nemzetközi bibliográfiai együttműködés és szervezés apostola a bibliológiát az írásbeliség egészét átfogó formális keretfogalomként fogja fel. „Bibliologie ou documentologie = science autonome de toutes les connaissances théoriques et pratiques relatives au livre”⁷, vagyis a könyvre vonatkozó teljes elméleti és gyakorlati ismeretanyagot felölelő autonóm tudománynak gondolja, mely a közlés és ismeretszerzés, sőt a levéltárak és múzeumok kulturális dokumentumait is felöleli enciklopédikus igénnyel. Itt merült fel először az a nagyigényű program, meglehetősen utópikus formában, hogy ez a megalkotandó új „autonóm” tudomány tisztázza és rendszerbe foglalja a könyv előállításának, megőrzésének, forgalombahozatalának és használatának a kérdéseit és e tevékenységek s gyakorlat alapjául szolgáló mélyebb közös magyarázó elveket. *Otlet* feltevése szerint a fejlődés folyamán olyan integrálódásnak kell végbemenni a bibliológia széles és széttagolt területén, a kultúra racionalizálása s egy kollektív egység megteremtése érdekében, mint amilyen pl. a biológiában végbement újabban. Száz-százötven évvel ezelőtt laza, összefüggés nélküli ismeretanyagból állott s külön-külön tudományok voltak a biológia anyaga: anatómia, fiziológia, növénytan, állattan. A mai biológia komplex tudomány: az élet jelenségeinek egységes tudománya, mely az életet és az élőlények világát közös vonásaik alapján tárgyalja, magyarázza; az egyes rokon tudományzako- kat egységes rendszerbe foglalva koordinálja.

Otlet-nak a biológiával vont párhuzama tetszetős, de az egészen más természetű társadalomtudományi komplexumra nézve éppen nem meggyőző, különösen ha olyan heterogén szakokra alkalmazzuk, mint ahogy ő teszi: retorika, könyvtártudomány, bibliográfia, könyvnyomtatás; az egység követelménye még nem teszi valósággá „a mindenféle írásos dokumentum előállítására, megőrzésére, forgalmazására és használatára vonatkozó adatokat, ezek egységét és osztályozott rendszerét”, hiszen itt alapjában véve különböző jelenségekről van szó, csupán a nagy általánosságban megfogalmazott

⁵ *Peignot*, (Étienne Gabriel): Dictionnaire raisonné de Bibliologie, contenant: 1. L'explication des principaux termes relatifs à la bibliographie, à l'art typographique, à la diplomatique, ... aux archives, aux manuscrits, aux médailles etc. 2. Des notices historiques, ... sur les principales bibliothèques anciennes et modernes, ... sur les plus célèbres imprimeurs, avec une indication des meilleurs éditions sorties de leurs presses etc. 3. volumes. Paris, 1802–1804.

⁶ *Špetko*, Jozef: K problematike obsahu terminu knihoveda a knihovnictvo. Knižničný zborník, 1959. 7–40. p. Matica slovenská, Martin. V. é. 18–25. p.

⁷ *Otlet*, Paul: Traité de documentation. Le livre sur le livre. Théorie et pratique. Bruxelles, 1934. Editions Mundaneum, Palais Mondial.

Idézett részek a 112. pont 9. l. a „Nécessité d'une bibliologie” c. fejezetben. Átfogó koncepciójáról már a címlapon levő tartalomjegyzék is fogalmat ad:

„Les livres et les documents. — La lecture, la consultation et la documentation. — Rédaction, multiplication, description, classement, conservation, utilisation des documents. — Édition et librairie: bibliographie, bibliothèque, encyclopédie, archives, muséographie documentaire, documentation administrative. — Organismes, organisation, coopération. — Office et Institut International de Bibliographie et Documentation.’ Réseau universel d'information et de documentation.”

tárgy közös. Ez a nagyszabású racionalista elgondolás ösztönző például szolgált az utódoknak, de éppen az integráló elv hiányzott belőle: az egészet átfogó és meghatározó társadalmi szemlélet, s a dialektikus módszer alkalmazása.⁸

A bibliológia, mely a román nyelvekben általánosan használt terminus, a könyvet sokféle vonatkozásban tárgyaló fogalomra vonatkozik, de pontos meghatározásával adós marad az „Enciclopedia italiana di scienze, lettere e arti” is.⁹ Érdekes, hogy a francia értelmezésben pontosan a 160 év előtti meghatározást találjuk *Peignot* szerint: „a bibliológia a bibliográfia elméleti része, mely e tudományok szabályait, fogalmait és műszavait tárgyalja s ennek mintegy bevezetésül, alapjául szolgál”.¹⁰A szélesebb fogalom tehát itt a régi értelmezés szerint vett bibliográfia, mint általános könyvtudomány.

Ettől a meghatározástól társadalmi szemléletében különbözik a szovjet *knigovedenie*, mely ugyan szintén az *Otlet*-féle egyetemes igényekkel lép fel, s mint e szemlében ismeretnii fogjuk, a könyvről szóló komplex tudományt jelenti, de egységes elvi alap megteremtésére törekszik és szocialista jellegével, gyakorlati célkitűzéseivel szembefordul, mind *Otlet* mind a régebbi orosz kutatók elméleti, elvont bibliológiai irányával.

A modern bibliológiai koncepciók két válfaja, a lengyel és a szovjet tudósok körében nemrégiben megvitatásra került problémák kifejtése és értékelése, valamint a hasonló felfogások kialakulása a többi európai szocialista országok szakirodalmában jelen dolgozatunk tárgya. Ez a kérdés e fejlődő szak tudományos perspektíváinak felmérése végett, s általános kulturális jelentőségénél fogva nálunk is számíthat érdeklődésre.

⁸ A teljes műről szóló referátum és kritika a Könyvtártudományi Intézet irattárában (Molnár Páltól).

⁹ Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti 1938. kiadás. Milano – Roma Istituto Giovanni Treccani. „Bibliológia” címszó. A román értelmező szótár szerint a bibliológia: „Könyvtudomány, mely a könyvet mint a társadalmi élet jelenségét tanulmányozza: magába foglalja a könyvek elméletét, történetét, előállítását és terjesztését,” (románul) (Dictionarul limbii romine literare contemporane vol. I. 232 p. Editura Academiei R.P.R., Bucuresti, 1955).

Egészen eklektikus, átfogó, általános értelmezését találjuk a spanyolban is:

„Bibliológia:

1. A görög biblion: könyv, és logosz: jegyzet, magyarázat vagy értekezés szavakból. Bibliológia tehát a könyvekről szóló tanítás vagy értekezés.
2. Értekezés a könyvészeti szavak és szabályok definíciójáról.
3. A könyvekre vonatkozó ismeretek összegezése.
4. A bibliográfia elméleti előzménye, amely annak normáit és terminusait tárgyalja.
„A bibliológia magában foglalja a bibliográfia elemeit, amelynek kifejezéseire és alapelveire definíciót ad. Pontos és tényszerű adatokat szolgáltat a könyvek terjedelmére, nyomására, papírjára, betűire és kötésére vonatkozólag. Megadja a kiadások számát, különböző értéküket, és végül mindazt, ami a nyomdai eljárásokra, a betűöntés mesterségére, a papírgyárakra, a könyvkötőüzemekre, stb. vonatkozik.”

Federico Cartos *Sainz de Robles*: Ensayo de un diccionario de la literatura. Tom. 1. 2. ed. Madrid 1954 Aguilar. 1. köt. 127 1. (Spanyolul)

¹⁰ a) Larousse du XXe siècle en six volumes Paris, 1928. „Bibliologie” címszó, és vö. még:

b) *Peignot*, Gabriel: Répertoire bibliographique universel. Paris, 1812. 10 p. (franciálul).

4. A könyv elsőbbsége a mai lengyel bibliológiában

A szocialista országok felsőfokú könyvtárosképző intézményeinek 1958-i prágai és 1962-i berlini értekezletein¹¹ a közös törekvések és eredmények mellett megnyilvánult bizonyos ellentét és feszültség a kétféle koncepció között, s nyitva maradt a kérdés: az oktatás alapja és célja a könyvtártudomány-e vagy a bibliológia? A szélesebb bibliológiai koncepciót Berlinben főleg a magyar résztvevő, Kovács Máté és a lengyel *Glombiowski* Karol (Wrocław) előadása, illetve tanulmánya, továbbá *Świerkowski* Ksawery (Varsó) képviselték, kifejtve azt a felfogást, hogy nem a könyvtár, hanem a könyv, illetőleg a társadalomnak a könyv előállításával, közvetítésével és használatával kapcsolatos sokirányú szükséglete és gyakorlata adhatja az oktatás tantervi célját és alapját.

Glombiowski wrocławai könyvtáros professzornak a berlini értekező kiadott anyagában közölt tanulmánya valójában a bibliológia pere a szűkebb körű hagyományos könyvtártudomány ellen, s egy sajátos lengyel álláspontnak a kifejtése. A lengyeleknél ugyanis erős hagyományai vannak a bibliológiának, bár voltak és vannak bírálói is, úgyhogy a kialakult tanterv is a kompromisszum képét mutatja. A lengyel bibliológia álláspontja szerint a könyvet mint a kulturális tartalom fenntartóját és átszarmaztatóját három fejlődési fokon és szinten kell vizsgálni: az előállítás, a közvetítés és használat vonatkozásaiban. Kutatási módszere szociológiai: vizsgálja a gazdasági és társadalmi környezet hatását a könyvre és ennek kialakulására; a könyvet viszont a társadalom szervezetében mint kultúrközvetítő tényezőt, a felépítmény részét tekinti. A bibliológia és könyvtártudomány viszonyában tekintetbe kell venni, hogy a könyv mint a kultúra tényezője jóval szélesebb hatáskörű, nagyobb jelentőségű, mint a könyvtár, hiszen a könyvtár csak egy út a sok között, melynek révén a könyv betöltheti társadalmi funkcióját, s az olvasó kezébe kerülhet. A könyvhöz képest a könyvtár valójában csak másodlagos jelenség. A bibliológia magába foglalja a könyvtártudományt, így nincs szükség arra, hogy ezt önálló tudománnyá léptessük elő, hiszen úgysem egyéb, mint a „könyv gyűjtésének, feldolgozásának és a könyvtári anyag használatának technológiája”.¹² *Glombiowski* szerint nincs értelme annak, hogy ezt a gyakorlati technikai ismeretanyagot egyetemi tudományszakká tegyük s ezzel a bibliológiát magát is ellopítsuk. A könyvtudományt nem a könyvtáros technikai jellegű tevékenységére és a könyv külső formájára vonatkozó ismeretekre kell felépíteni, mert így a heterogén anyagot semmi sem tartaná össze,

¹¹ A prágai értekező anyagát tartalmazó kiadvány:

a) Knižovna. Vědecko-teoretický sborník. Praha, 1959. (Knižovna osvětové práce.) (Nř 2): Mezinárodní konference o vysokoškolském knihovnickém vzdělání v Praze. Red. J. Drtina. (Ed. Universitní knihovny v Praze. Ped. Nakl.) (Francia és német nyelven is.)

b) a berlini értekezőt:

Gegenstand und Methoden der Bibliothekswissenschaft unter besonderer Berücksichtigung der Bibliothekswissenschaft als Hochschuldisziplin. Leipzig, 1963. VEB Verlag für Buch- und Bibliothekswesen. Ez utóbbi mű 87–93., 135–151. és 200–210. p.

¹² *Glombiowski*, Karol beküldött vitaelőadásának címe:

Die Bibliothekswissenschaft als Hochschuldisziplin. Ein Diskussionsbeitrag.

A 8. alatt jelzett berlini kiadványban németül és oroszul. 135–166. p.

Idézett rész a 144. lapon (németül).

csupán a könyv külső formája, „burka” (*Leyh* Georg felfogása és szava), hanem az irodalomtudomány és a tudománytörténet rendszerébe kell beépítenünk. Az irodalomtörténet és könyvtudomány határa az író alkotó tevékenysége és társadalmi hatása között húzódik. Mivel a könyvtár csak egyik közvetítője az irodalomnak az olvasó felé — feladata a könyvek gyűjtése, feldolgozása és hozzáférhetővé tétele az olvasók számára —, e gyakorlati munkában a tudományos történeti szempontnak alig lehet helye. A könyvtártudományt éppen ennek szűk gyakorlati programja és csekély problematikája miatt egy másik autonóm tudományszakkal párosítják a népi demokrációk egyetemcsein (Magyarország, NDK, ČSSR); szerinte ez világosan bizonyítja, hogy maga a könyvtártudomány nem tekinthető a bibliológia lényegének. A kívánatos fejlődés azonban mégis az lenne a felső szakoktatásban, hogy a másik szakra, melynek lényegében idegen a problematikája, ne legyen szükség, hanem a bibliológia a maga szélesebb programjával, történeti perspektíváival betöltse az egyetemi tanulmányok teljes idejét, s felkészítse a könyvtárszakos hallgatókat egyben a könyvkiadás és könyvkereskedelem terén végzendő irányító tevékenységre is. Lengyelországban ez a felfogás győzött az egyetemi könyvtárosképzésben, de a bibliológia egységes tanterve körül — melyre *Glombiowski* javaslatot is tett — még mindig folynak a viták.

A lengyel felfogás a bibliológiáról mindenesetre szöges ellentétbe kerül a régi könyvtártudományi szemlélet képviselőinek, (mint pl. a *Graesel*-féle „Handbuch der Bibliothekslehre”) egyoldalú gyakorlati beállítottságával. *Glombiowski* kifejti: Mivel a lengyel kutatók (*Kazimierz Piekarski*, *Jan Muszkowski*, *Alodia Gruczowa* és *Kazimierz Budzyk*) az utóbbi négy évtizedben egyértelműen tisztázták a bibliológia tárgykörét és ennek terjedelmét, ezért nem szükséges többé az oktatást ennek egy részére, a könyvtártudományra korlátozni, hiszen a könyvtártudomány csak egy fejezete amannak. A bibliológiának mélyebb nevelőértéke is van, ezért — a szerző felfogása szerint — ez lehet az oktatásban a jövő könyvtárosainál, könyvkiadóinál és könyvkereskedőinél a legjobb alap tevékenységük számára.¹³

Glombiowski hivatkozik tanulmányában arra, hogy a külföldi kutatók közül a magyar *Varjas* Béla volt az, aki határozottan a könyvet és nem a könyvtárt tekintette tudományos alpnak.¹⁴

A lengyel bibliológia a saját hazai hagyományaira támaszkodva valójában hasonló gondolatmenetet követ, „a könyv társadalmi mozgását” vizsgálja, azt az utat, ahogy a könyv az olvasóhoz eljut. A nyomdászat, a poligráfia révén anyagszerűvé vált szöveg az előállító tényezőtől (nyomdász) a fogyasztóhoz (olvasó) kerül közvetlenül vagy közvetve: a könyvkereskedő vagy a könyvtár útján. A könyv előállítása, közvetítése és használata e tudomány tartó pillérei; a velük kapcsolatos kérdések adják az ismeretanyag belső struktúráját. A könyv hatásának problémája, az olvasó reagálásának módja és méretei is idetartoznak: ennek megítélésében figyelembe veszi a bibliológus, a szocio-

¹³ u. ebben a 149–150. lapon (németül).

¹⁴ a) *Glombiowski* hivatkozása idézett tanulmánya függelékében: Anmerkungen 2. pont. 150 p.

b) *Varjas* Béla tanulmánya: A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere. Magyar Könyvszemle 1955. évf. 1–22 p. Megjelent külön is az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai c. sorozatban. Bp. 1955. Akad. Kiadó. 32 p.

lógus és az irodalomtörténész mértékadó ítéletét. Felfogásuk szerint azonban már kevéssé kerülhet szóba a könyv olyan tulajdonsága, mint kötése, művészi kiállítása, a szöveg kiadói formálása; valójában csak annyiban, amennyiben a könyv ismeretközvetítő funkciójára hatással vannak.¹⁵ A lengyel könyvtudományban éppen ezért különös hangsúlyt kap az olvasóismeret, az irodalomszociológia; a könyvek társadalmi használatának gyakorlata és tanulságai; bizonyos könyvek kedveltsége, az olvasók reagálása a könyv tartalmára, tehát az irodalom hatásköre és hatásfoka, pozitív és negatív irányban.¹⁶

Mind a bibliológiában, mind a könyvtártudományban a társadalmi és kulturális szemlélet vált tehát újabban döntő tényezővé. A könyvkiadás, a sajtó és könyvterjesztés társadalmi igények kielégítését szolgálja; ez a motívuma a könyvtár szervezésének, nevelési és propagandamunkájának, az olvasási igények felkeltésének, kielégítésének. A könyvtár feladata a könyv közvetítésében: milyen könyvet milyen módon ajánl egy meghatározott olvasónak?

A bibliológia rendszerét és módszerét azonban sem *Glombiowski*, sem e szak többi lengyel képviselője nem dolgozta ki e széles terület egészét átfogó módon és részletességgel, éppen az előmunkálatok hiánya miatt; felfogásuk és álláspontjuk sem eléggé ismert még nemzetközi szinten, pedig a bibliológia és a könyvtártudomány belső vitája éppen általuk nyert figyelemreméltó szempontokat. Hatásuk inkább a lengyel könyvtári-könyvtudományi szakoktatásban érvényesült, a könyvtárnál jóval szélesebb körű tantervi reformok megvalósításában.

5. A berlini szakoktatási értekezlet állásfoglalása a könyvtártudomány mellett

A könyvtártudomány tárgyáról és módszeréről tartott 1962-es berlini értekezleten e radikális lengyel bibliológiai koncepció nem jutott mégsem érvényre, — a résztvevő lengyel küldött *Świerkowski* Ksawery varsói docens sem képviselte határozottan; így nem kerültek be a szocialista országok képviselői által megfogalmazott közös tézisekbe. Ezáltal elszigetelődött némileg ez a felfogás, mely a főiskolai oktatásban természetesen mélyebb átalakulást követelt volna; a kialakult gyakorlat ártértékelését, a súlypont áttételét a könyvtárról a könyvkultúra egészére.

Kovács Máté képviselte és támogatta Berlinben ezt az álláspontot és javasolta a könyvkultúra egészére (bibliológia, bibliográfia, dokumentáció, könyvtár stb.) kiterjedő irányelvek felvételét a közös tézisekbe, továbbá a könyvtárak társadalmi funkciója mellett a társadalmi szükségletek figyelembe vételét is.¹⁷ A szovjet küldött, *Szkrüpnjev*, N. P.

¹⁵ *Glombiowski* K. idézett tanulmánya. 138. p.

¹⁶ *Glombiowski* egyik új tanulmánya (Problemy historii czytelnictwa. — (Az olvasás történetének problémái.) — Wrocław 1966. az olvasás egyéni és általános hatását és bonyolult hatótényezőit történeti távlatban is vizsgálja bő irodalmi anyagon: ezzel az olvasás lélektanához, az irodalmi és közízléshez dokumentumokat keres a múltban.

A könyvtörténeti vizsgálatnak ez a módja közel áll az irodalomtörténet izlés- és hatástörténeti szempontjához, mely a mű visszhangját keresi a társadalmi tudatban.

¹⁷ A 11/b jegyzetben idézett „Gegenstand und Methoden. . .” c. kiadvány 87., ill. 91. p.

(Leningrád, Krupszkaja Könyvtáros Főiskola) viszont nem helyeselte ezt a felfogást, sőt óvott a bibliológia javára történő „fogalomtágítástól”, mert ez „a könyvtártudomány likvidálását jelentené”.

Így a szocialista országok képviselői közös nyilatkozatként azt a tézist fogadták el, hogy: „A könyvtártudomány a könyvtárak társadalmi funkciót vizsgálja a mindenkori történelmi feltételek között és az a feladata, hogy a kultúrforradalomról szóló marxista—leninista tanításból kiindulva kidolgozza az elveket az irodalom társadalmi használata céljaira, a dolgozók kommunista nevelése, a szocialista kultúra és tudomány fejlesztése érdekében”.¹⁸ E politikai—eszmei cél pontos meghatározásán kívül igen józan mértékű, gyakorlati jellegű a másik idevágó tézis is: „A könyvtártudomány magját a könyvtárismeret alkotja, mert ebben jut közvetlenül kifejezésre a könyvtárak társadalmi feladata”. Ezt némileg ellensúlyozza a bibliológia javára a következő tézis: „A könyvtári elmélet és gyakorlat középpontjában az olvasó és a könyv áll”.¹⁹

„A könyvtártudomány mint oktatási tárgy — a tézis szerint — magába foglalja a könyvtártant (Bibliothekslehre), vagyis az olvasóismeretet, az állományokat és katalógusokat, a könyvtárügy belső szerkezetét és funkcióit, a könyvtártörténetet, bibliográfiát és könyvismeretet (Buchkunde), továbbá a tudománytörténetet (Wissenschaftskunde), még pedig vagy önállóan, vagy a szakbibliográfiával kapcsolatban”.²⁰

Az ide beillesztett könyvismeret (Buchkunde) egészen más, mint a könyv előállítását, közvetítését, használatát, a könyv és a társadalom kölcsönhatását felölelő ismertettől lenygel bibliológiai átfogó álláspont. A könyvismeret a tézis értelmezésében „a könyvet történeti fejlődésében tárgyalja, különös tekintettel társadalmi szerepére, hogy így a jelenben ható funkcióját meghatározhassa.”²¹ Itt tehát lényegében könyvtörténeti ismeretek nyújtásáról van szó, szociológiai hangsúllyal, nem újabb kutatási területek meghódításáról egy komplex könyvtudomány, a bibliológia számára.

A szocialista országok felsőfokú könyvtárosképzési szimpozionja lényegesen előre vitte egy irányban az elméleti kérdések tisztázását, és hozzájárult — legalábbis oktatási, didaktikai síkon — bizonyos közös könyvtártudományi álláspont kialakításához. A tézisekben gyakorlati szemlélet, határozott eszmei—politikai céltudatosság nyilatkozik meg, de leszűkíti a tárgyat a könyvtárra és annak társadalmi funkciójára, viszont nem fogadja el a szélesebb bibliológiai koncepciót, mert a könyvtártudomány fogalma likvidálásának tartja. Elhatárolja magát a polgári szemlélettől is, mely gyakran elvont filozófiai, történeti szempontokkal közeledik a könyvtárhoz és annak pártatlanságát vallja.

¹⁸ Ui.: 337. p.

¹⁹ Ui.: 338. p.

²⁰ Ui.: 337—338. p.

²¹ Ui.: 338. p.

6. A lengyel bibliológiai iskola és ellenzéke

A lengyel bibliológiai elméletről, mely nemzetközi fórumon még nem tudott kellő súllyal érvényesülni, természetesen nem adhat képet egy összefoglaló elvi tanulmány, a *Glombiowskié*, ehhez ismerni kellene legalább a fő képviselőknek, *Łysakowski* Adam, *Muszkowski* Jan, *Vrtel-Wierczyński* Štefan rendszerét is, melyek bibliografikus, szociológiai és enciklopédikus bibliológia néven jellemezhetők.²² Ezek hatása az ötvenes évek alatt érvényesült különösen, — bár gyökerei régebbre nyúlnak vissza Lengyelországban.

Műveiken alapul *Glombiowski* ismertetett tanulmánya, mely a könyv szociológiájának, társadalmi funkciójának legújabb kifejtését adja. A tekintélyes lengyel bibliológusok művei általában nem váltottak ki elvi ellentmondásokat hazájukban, — külföldön, sajnos, alig váltak ismertté mindmáig.

Egy rövid ismertetés a lengyel hagyományokról, mely az elmondottakhoz hátrterül szolgál, éppen ezért nem mellőzhető itt.

A háború előtti lengyel könyvtudományi nézetekről és képviselőikről nemzetközi kapcsolataik figyelembevételével Štefan *Vrtel-Wierczyński* tájékoztat.^{22a} A lengyel bibliográfia nagyjai, Joachim *Lelewel* (1786 — 1861), Karol *Estreicher* (1827 — 1908) és Kazimierz *Piekarski* (1893 — 1944) a könyv, az írás, az irodalom- és tudománytörténet összefüggését vallották, s a hatalmas méretű anyaggyűjtésen túlmenően a könyvkultúra tanulságaira is figyelemmel voltak: mit olvasott a nép, milyen volt a közműveltség általános szintje, a könyvek, az irodalom hatása?

Az első lengyel egyetemi könyvtáros-professzor Jan *Muszkowski* (1882 — 1953, tanított Łódź-ban 1946-tól) *Piekarski* tanítványa volt, elsősorban szintén bibliográfus és könyvtörténész, de a könyv szociológiája is mélyen érdekelte. Főműve, a „*Życie książ-*

²² A legfontosabb művek a problematika szempontjából:

összefoglalóan:

Korpala, Jozef: *Abriß der Geschichte der Bibliographie in Polen*. Leipzig, 1957. VEB, Otto Harrassowitz. (Főleg a 16. fejezet: 209 — 240. p.) továbbá,

¹ *Łysakowski*, Adam: *Określenie bibliografii*. Warszawa, 1950. *Biuletyn Instytutu Bibliograficznego*. Tom. 3. Nr. 2. 15 — 43. p.

² *Muszkowski*, Jan: *Życie książki*. Wyd. 2. Kraków, 1951. (Wyd. 1. 1936.)

u. ő: *Książka jako zjawisko społeczne*. és

Mikulski, Tadeusz: *Historia literatury wobec zagadnień księgoznawstwa*.

E két tanulmány a *Piekarski*-emlékkönyvben: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław, 1951. Ossolineum.

³ *Vrtel-Wierczyński*, Stefan: *Teoria bibliografii w zarysie*. Wrocław, 1951. Ossolineum. (A legjobb lengyel történeti áttekintés a bibliológiai elmélet ottani fejlődéséről, a nemzetközi fejlődéssel párhuzamosan.)

⁴ *Budzyk*, Kazimierz: *Księgoznawstwo jako wiedza społeczna*. Przegląd Humanistyczny 1959. Nr. 4. 145 — 158. p.

⁵ *Sierotwinski*, Stanisław: *Zadania nauki o książce*. Przegląd Biblioteczny 1953. 111 — 125. p.

A *Korpala* könyvén kívül e lengyel bibliológiai irodalom rövid áttekintését és tárgyilagos értékelését adja *Glombiowski* Karolnak a szerzőhöz írt részletes tájékoztató levele, mely gépelt kéziratformában megvan az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Intézete irattárában is. E szakirodalom (22¹⁻⁵) lengyel nyelvű. A felsorolt művek kivonatos ismertetése idézetekkel a Könyvtártudományi Tanszék Kutatási anyagában található (szerzőtől).

^{22a} *Vrtel-Wierczyński*, Stefan: *Teoria bibliografii w zarysie*. — Wrocław, 1951. Ossolineum.

ki” (1936, 2. kiad. 1951, Kraków) a könyv társadalmi életútját, a létrehozás, terjesztés és felhasználás történelmi és gazdasági folyamatait vizsgálja; itt a két főtényező az alkotó író és az átvevő olvasó. Uralkodó szempontja a könyv szociológiája, ökonómiája és az olvasás lélektana. Ebben a társadalmi folyamatban a könyvtár csak a közvetítő szerepét játssza, a bibliológia alárendelt részeként szerepel. A Piekarski-émlékkönyvben közölt tanulmánya: ”Książka jako zjawisko społeczne” — (A könyv mint társadalmi jelenség) a könyv szociológiájához kíván elvi alapozást adni. Nem csupán a könyv használatával összefüggő társadalmi folyamatokat tárgyalja, hanem „mindenféle társadalmi tény és tényezőt, mely a könyv keletkezésére, terjesztésére és használatára vonatkozik”, tehát a könyvkiadás, könyvkereskedelem stb. szociológiai szempontjait is. A könyv kulturális tartalmak közvetítésének eszköze, és „minden tartalmi közlés társadalmi tény”. A könyvről szóló meghatározása is ilyen értelmű; ez „olyan kulturális írásbeli tartalmak anyagivá vált terméke, melyet az emberek között megőrzés, átszarmaztatás és terjesztés végett hoznak létre”. Itt a közlési funkció a lényeges társadalmi szempont, mert a könyv keletkezése pillanatától kezdve társadalmi meghatározottságú; a tartalom és forma egyaránt, hiszen a külső kiállításon is megnyilatkozik a kor ízlése.²³ A könyvkultúra a társadalom életével dialektikus kölcsönhatásban van; annak feltétele, de egyben eredménye is. Lényeges *Muszkowski* szemléletére nézve, hogy a könyvet nem egyoldalúan mint anyagi vagy szellemi tényezőt vette tekintetbe, hanem egységben és együtt. Az egység hangsúlyozásában odáig ment, hogy a könyv társadalmi funkciójában részes személyeket, dolgozókat munkakörük különbségeire, fontosságára tekintet nélkül a „könyv munkásai”-nak nevezi. Ezzel az elvont, mesterséges, fiktív foglalkozási csoporttal, mely magában foglal az írótól a könyvkereskedőig és könyvkötőig mindenkit, akinek köze van némileg a könyvhöz, sok bírálatot hívott ki maga ellen, s ez a „szociologizáló bibliológiát” rossz hírbe keverte. Mindamellett evidens igazság marad a könyvkultúra és a társadalom dialektikus összefüggésének a felismerése; ez a marxista elv lett alapjává *Muszkowski* felfogásának is E szempontot előtte néhány szovjet bibliológus *Kufaeu*, M., *Lovjagin*, A. M. és *Szomov*, N. M. alkalmazták a bibliológia területén, *Muszkowski* ennek első képviselője (1936-ban) Lengyelországban.²⁴

Egy másik lengyel kortársuk *Łysakowski* Adam (1895 — 1952) nem a könyv és könyvtár társadalmi gyökereinek elemzésére vállalkozik, hanem az idetartozó ismeretkör rendszerezésére. „Określenie bibliografii” — (A bibliográfia meghatározása, 1950.)²⁵ c. tanulmányában a bibliográfiát a régi egyetemes értelemben véve összeolvasztja a bibliológiával egy sajátos rendszerben. Ennek főrészei: 1. a bibliográfia (= „egyéni bibliológia”, mely egyes könyvek vagy könyvcsoportok leírásával, osztályozásával foglalkozik); 2. a szisztematikus bibliológia, mely a könyvvel általános szempontokból foglalkozik; történetével, struktúrájával, társadalmi jelentőségével, valamint előállításával, terjesztésével és hasz-

²³ *Muszkowski*, Jan: Książka jako zjawisko społeczne. A Piekarski-émlékkönyvben 79. és 81. p.

²⁴ *Vitel-Wierczyński*, kinek a szociológiai bibliológia irányára erősen hatottak az úttörő szovjet bibliográfusok. idézett főműve IV. fejezetében (95 — 124 p.) részletesen tárgyalja a könyvtudomány elméletét a Szovjetunióban, ebben az első fejlődési szakaszban. E kérdéssel foglalkozik *Krzysztof Miłoś* (Wrocław) kiadás alatt levő tanulmánya is, melyről a szerző tőle szóban és levélben tájékoztatást kapott.

²⁵ Lásd a 22/1. sz. jegyzetet és *Korpala* id. műve 235 — 236. p.

nálata kérdéseivel, s az erről szóló kutatásokkal; 3. a könyvtártudomány; 4. az olvasás elmélete; 5. a könyvön alapuló szellemi munka módszertana.

Mindez az öt részterület a könyvet leíró, elméleti, illetőleg normatív módon értelmezi, tekintettel annak gyakorlati alkalmazására.^{25a}

Łysakowski tehát a bibliográfiát a bibliológia széles összefüggésébe építi bele; behatóan foglalkozott ezek kapcsolataival; korábban lefordította a polgári bibliológia legismertebb cseh képviselőjének, *Živný* L. J.-nek „Bibliografie a bibliologie” c. tanulmányát lengyelre (1936) s ez őt is, mint egyidőben a lengyel *Rulikowski*, M.-t spekulatív, formalista irányba csábította. E befolyást a mai lengyel felfogás negatívan ítéli meg, bár *Łysakowski*, a varsói Nemzeti Könyvtárral (Biblioteka Narodowa) kapcsolatos Bibliográfiai Intézet vezetője kiváló elméleti és gyakorlati bibliográfus volt, — a tárgyszókatologizálás kézikönyvét ő írta meg (1946). Előbb idézett rendszerezésének jellemző a címe is; jelzi a bibliográfiának az általános könyvtudománnyal, a bibliológiával való összefüggését: „A bibliográfia meghatározása, tárgya, módszere és feladatai tekintettel a könyvtudományra”.

Ezt viszont így határozza meg: „A mi tudományunk tárgyai bizonyos tevékenységek a könyvvel, bibliológiai eljárások. Úgy tekintjük, mint e tevékenységek folyamatát és módszereit, de egyszersmind bekapcsolódnak vizsgálata körébe e műveletek eszközei, tényezői, valamint a könyv körüli tevékenységet végző emberek is. Ily módon megismerjük a könyvet mozgásában (*Łysakowski* kiemelés), valamint annak jelenségeit, funkcióit, „életét”, genetikáját és dinamikáját.”^{25b} Ez a bizonytalan, szétfolyó definíció, mely kellő elméleti és gyakorlati megalapozást nem kapott, maga is elárulja, hogy nem épült szilárd ismeretelméleti alapra, konkrét ismeretekre és logikus rendbe, ezért a tetszetős koncepció, mely különben összhangban van mind a korábbi szovjet bibliológusok, mind *Muszkowski* nézeteivel, nem érvényesült kellőképpen.

Jelentősek és korszerűek *Łysakowski* megállapításai a bibliológiáról. „A könyv tartalmának és értékének kérdése a bibliográfiában”^{25c} (1953) c. utolsó tanulmányában kifejti, hogy a bibliográfiában a tartalom ismerete és értékelése a legfontosabb tényező. Történeti fejlődése is ezt igazolja.

Gondolatmenete: A bibliográfia az irodalom- s tudománytörténettel szoros kapcsolatban alakult ki a XVI—XIX. századig terjedő első szakaszban. A XIX. században uralkodóvá váló bibliofil szemlélet a könyvnek már nem a tartalmi, hanem külső értékét, formai tulajdonságait méltányolta, s elvált az irodalomtörténettől. Ily módon párhuzamosan kialakult a bibliográfia két ága: 1. a kiadói, formális jellegű (bibliofil), másrészt 2. a kritikai bibliográfia, mely a könyveket tartalmuk (szakterületek) szerint válogatja és tartja nyilván. A harmadik szakaszban, a mai korszerű szemléletben ismét a tartalom és a könyv jelentőségének, értékének elemzése vált súlyponttá. „A bibliográfiának kell felvilágosítást adnia arról, hogy az illető könyv jó vagy rossz, értékes vagy jelentéktelen.

^{25a} *Łysakowski*, Adam: op. cit. 27 p.

^{25b} *Łysakowski*, Adam: op. cit. 24 p.

^{25c} *Łysakowski*, Adam: Zagadnienie treści i wartości książki w bibliografii. Biuletyn Instytutu Bibliograficznego, T. III. (1953) nr. 9, 197—233 p.

E téren a szakemberek illetékes véleményére kell támaszkodnia, a részletekig hatoló tudomány segítségét kell igénybe vennie, mivel ezek rendelkeznek olyan kritikai felkészültséggel, mely a könyvek tudományos vagy irodalmi értékének döntő megítélését lehetővé teszi.” Fejtegetéseit ezekkel a szavakkal zárja: „A mai bibliográfia tudatában van szerepének, összekapcsolódott az étellel, és munkájával résztvesz a társadalom fejlesztésében.”^{25d}

Muszkowski és Łysakowski nézeteinek, eszmei koncepciójának és ezek hatásának tanulmányozása nemzetközi szinten is fontos feladatnak látszik, s ez a magyar könyv- és könyvtártudománynak is adóssága.

Vrtel-Wierczyński, Śt. már idézett művében (1951) szintén e pán-bibliográfiai irányt követi s mindent besorol rendszerébe, ami valamiképpen összefügg a könyvvel. Azt tartja, hogy a bibliográfiának mai kifejelett integrált formája a bibliológia: „A bibliográfia mintegy forrása a bibliológiának . . . egyike legfontosabb eszközeinek és úgy viszonyul hozzá, mint a krónika a történelmi műhöz.”²⁶ A könyvet külső-belső valójában egységes egésznek tekinti: vizsgálata tárgyai „történeti, műszaki, gazdasági, kiadói, ideológiai és tudományos, regisztráló és deskriptív, könyvkereskedelmi, könyvtárosi, szociológiai, pszichológiai, filozófiai, művészeti és pedagógiai, konzerválási és higiéniai kérdések és természetesen elméleti és módszertani problémák is.”²⁷ Eklektikus rendszere jól kidolgozott, átfogó; kár, hogy benne kalandos elnevezéseket is használ, mint pl. „bibliopoeia”: a könyv előállítási folyamatára szolgáló gyűjtőfogalom; „bibliológiai logika”, „a könyv fenomenológiája”, „könyvészeti higiénia”. Ilyen mesterkélt szóalkotásokat bőven találhatott a maga bátorítására *Živný*-nél és *Otlet*-nél is; mely elnevezések nem a valóságból indulnak ki, hanem idealista-spekulatív polgári felfogásból. („Bibliozófia, bibliotechnika, katalogográfia, teuchológia: a kódexekről szóló tudomány, bibliológiai morfológia, illetve *Otlet*-nél: dokumentológia, biblio-pszichológia” stb.) Ezt a bibliocentrikus álláspontot is erős bírálattal fogadták; régi elvont, meddő enciklopédikus bibliológiai polgári elgondolásnak tartották, *Peignot*, *Otlet* és *Eichler* egyetemes bibliológija, a „tudományok tudománya” fikciója visszhangjának, bár *Vrtel-Wierczyński* maga ezt így soha sem állította, hanem azt önálló tudományszakok közös csoportjának tekintette.

A bibliológia ellen az 50-es évek elején, a személyi kultusz idején támadások indultak meg Lengyelországban, bizonyára az ismert szovjet példaadás nyomán, részben azért, mert úgy értelmezték a könyvtudományt, hogy az nem a tartalomra, hanem csupán a könyv formális oldalára épült, így maga is formálissá, súlytalanná és tartalmatlanná vált. E támadások azonban sokszor erősen eltúlozva mutatják be a lengyel bibliológia említett formalizmusát, spekulatív voltát, melyet akkor politikai szempontból is károsnak vélték. E polémia érdekesen emeli ki az ellentéteket, ezért mai túlhaladott volta ellenére is figyelemet érdemel.

1953-ban *Bieńkowski* Władisław, a varsói Lengyel Nemzeti Könyvtár akkori igazgatója egy élelhangú röpiratban megtámadta a bibliológia „áltudományát”, mint a pol-

^{25d} *Korpala*, J.: id. m. 236 p.

²⁶ *Vrtel-Wierczyński* id. mű. 217. p. (lengyelül).

²⁷ U. ő id. mű: 199. p. (lengyelül).

gári világnézet dekadens jelenségét.²⁸ Egészében elutasítja: „a könyv általánosságban” nem lehet semmiféle tudomány tárgya, csupán a szaktudományok hívatottak a tartalom szerint odatartozó könyvvel, egyes művekkel való foglalkozásra. Könyvtörténet, könyvtártörténet csak mint a művelődéstörténet részei szerepelhetnek; olyan stúdium mint a könyv szociológiája, az olvasás és olvasó ismerete nem létezik. A bibliológia fellengzése, hogy azt képzeli, hogy a könyv révén, mely tartalmával a tudomány közvetítője, a tudományok tudománya lehet. De élesen bírálja azt az objektivista felfogást is, hogy a bibliológia nem illetékes a könyvek tartalma megítélésére. Ebben *Bieńkowski* a pártatlanság polgári álláspontját, a marxista szempontú tartalmi-ideológiai értékeléstől való idegenkedést látja. A könyvvel mint olyannal kizárólag *gyakorlati* szempontból s *tartalma* alapján kell foglalkozni: a szocialista eszmék terjesztésének gyakorlati módszerét kell vizsgálni és megtalálni. Ennek a polémianak visszhangja és kiélesedése *Margul* Tadeusz cikke, mely az OSZK fordításában nálunk is ismert.²⁹

A bibliológia előttük reakciós jellegű: „a könyv fölött való elmélkedés önkénytelenül is elzárta a könyvtáros látását attól: mi történik a könyvtárakban és a könyvtárakon kívül, elhomályosította a bibliológusok előtt a társadalmi haladás értelmét. A bibliológia említett három lengyel képviselője szerinte terméketlen, mesterséges elvi konstrukciókat alkot; a valóságtól, a gyakorlati hasznosság szempontjától elszakad; hajlamos arra, hogy minden ismeretet bekebelezzen ebbe az egyetemesnek vélt tudományba. *Margul* mindhárom lengyel bibliológiai elméletet a gyakorlati könyvtárismeret elárulásának tartja: „Nem a könyvvel kapcsolatos sokféle tudásanyag a fontos, hanem az, hogy a könyv és a szó nevelő hatású legyen és mindenkihez eljusson. A ránk nézve egyetlen helyes és hasznos elméletnek a könyvtáros tevékenységétől kell kiindulnia, nem pedig a könyvről szóló tudománytól és a könyv filozófiájától.” Ne a könyv útját vizsgáljuk a társadalomban, hanem a könyv útját a könyvtárban. „A mi tudásunkat . . . nem emeli fel a tudomány rangjára a filozófiai alátámasztás, sem a könyv tömjénezése, hanem a munka teljesítése, az összes szakmai tényezők elemzése, mert ezekből alakul a mi mindennapi valóságunk”. A gyakorlati könyvtártan — mint pl. *Grycz* József kézikönyvei — a bibliológiának, a könyv filozófiájának legalkalmasabb legyőzése. Elég számunkra „a könyvtárismeret” („bibliotekológia”); ez „nem elméleti tudomány, mely a könyvek birodalmát végtelen tekintéllyel magában foglalja, hanem a könyvtárosok részére szolgáló értékes tapasztalatok és tanácsok gyűjteménye”. Dícséri *Margul* a német *Leidinger*³⁰ józan és praktikus felfogását, ki — éppúgy mint a lengyel *Grycz* — a gyakorlati megfigyelésekre, tapasztalatokra és a kulturális tevékenységre alapozza a könyvtártudományt. Ez szerinte általános nézet volt Németországban; ez védte meg a német teoretikusokat a bibliológiától, a könyv szociológiájától s az „irodalomtörténet legfontosabb segédtudományától”.

²⁸ *Bieńkowski*, Władysław: A pseudo-nauce bibliologii i o najpilniejszych zadaniach bibliografii. Warszawa, 1953. (Brosúra.) Związek Biblioteczny i Archiwistów Polskich. 50 p. Bővebb magyar ismertetése a Könyvtártudományi Tanszéknél (szerzőtől).

²⁹ *Margul*, Tadeusz: Z obłoków bibliologii na ziemię bibliotekoznawstwa. — (A bibliológia felhőiből a könyvtártudomány földjére.) c. tanulmánya. Przegląd Biblioteczny, 1953:4. 342–362. p. (Magyar fordítása: OSZK Könyvtártudományi Szakkönyvtár. F 1444. sz.)

³⁰ *Leidinger*, Georg: Was ist Bibliothekswissenschaft? Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1928. 440–445. p.

Bieńkowski és *Margul* polémiája a teljes tagadást jelenti a lengyel bibliológusok elméleti-filozófiai tanításaival szemben, de magában hordja bírálóit is. Bár a szocialista eszmeiség sugallja a könyvtári teóriák érvényének tagadását, valójában a szűkkörű pragmatizmus megnyilvánulásai: minden csak annyit ér, amennyiben a tényleges gyakorlati könyvtári tevékenységet szolgálja, elősegíti. Egyoldalúságuk is szembetűnő, és — mint *Glombiowski* is rámutatott — torzító tükörben látják ellenfeleiket. A *Leidingerre* való hivatkozás is egyoldalú megítélésre vall: igaz, hogy ez az ő számára egyfajta „kultúrtudomány”, egy foglalkozási ág megfigyeléseiből, tapasztalataiból nyert általánosítások ismeretanyaga (mint ma a pénzügytan, közlekedéstudomány, színház- és sajtótudomány); mindemellett ő jóval szélesebb összefüggésekben látja a könyvtártudomány rendszerét: fontosnak tartja a történeti szemléletet is, — mely a lengyel polémiában nem kerül szóba — és a könyvtártudományi ismeretek közé sorolja a könyvismeretet (*Buchkunde*) is, — különösképpen alárendeltségi viszonyban — mely a régi és új könyv ismeretét, sőt a nyomdászat, kiadás, könyvkereskedelem és bibliofília körét is besorolja ide, bár viszonyukat tisztázni nem tudja. A *Milkau–Leyh*-féle *Handbuch* átfogó felfogása, történeti szemlélete is ellentmond a gyakorlati könyvtárban e szűk koncepciójának, *Karstedt*³¹ könyvtári szociológiája pedig éppen a német elméleti törekvések bizonyítéka.

A könyvtári praktícizmus kultusza a sz elmélet tagadása aligha eredményezhetne egyebet, mint egyfajta szabályrendszert, működési kézikönyvet a könyvtári rutinmunka egyetemes végzéséhez, s végeredményben a könyvtárat magát, „az emberiség memóriáját” (*Schopenhauer*) egyéb szolgáltató üzemek szintjére szállítaná le. Ennek érvényesülése értelmetlenné tenné minden felsőfokú szakképzést, hiszen elméleti alap és összefüggések nélkül tudományos rangja, jellege többé nem lehetne, sőt könyvtárosi hivatásról sem lehetne szó, mert hiszen ezt a gyakorlatot némi általános műveltséggel bárki elsajátíthatja.

Nem lenne kívánatos erre a sokszor tetszetős érvelésre, a vulgáris politikai célzatosságra épített, alapjában azonban szkeptikus és szűkkörű praktikus jellegű apológiára hallgatni, — mely a személyi kultusz éveinek agresszivitását és egyoldalúságát is magán viseli —, és visszamenni az igénytelen munkaszabályzatok világába akkor, mikor az egyre bonyolultabbá váló könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs szolgálat komoly felkészültségű specialistákat kíván, s a komplex tudományokra jellemző dialektikus szemléletet követeli meg. A mai könyvtártudomány tekintélyes képviselői, *Ranganathan* és *Vleeschauwer*, *A. Broadfield* és *G. Leyh*³² is meggyőzően fejtegetik, mennyire hasznos szellemi tőke a szé-

³¹ *Karstedt*, Peter: Studien zur Soziologie der Bibliothek. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen Band 1.) Wiesbaden, 1965. 2. Aufl. Otto Harrassowitz. (1. kiadás. 1954.)

³² a) *Ranganathan*, S. R.: Könyvtártudomány és tudományos munkamódszer. = Könyvtári Figyelő. Külföldi Lap-szemle. 1958. 1. sz.

Library Science Today. *Ranganathan* Festschrift vol. I–II. Edited by P. N. Kaula. — London, 1965. Asia Publishing House. Az I. kötetből: 579–685. p. Part: T. U.: Evaluation.

Ranganathan, S. R.: Prolegomena to library classification. 2. edition. London, 1957. The Library Association, Chaucer House.

b) *Vleeschauwer*, H. J. de: Library science as a science. *Mousaion* 37–42. sz. Pretoria 1960. V–VII. fejezet: V. Concrete library techniques and library science. VII. A few remarks on the scientific training of librarians.

U. ő: Library history in library science. *Mousaion* 29. sz. Pretoria 1958. 37–39. p.

c) *Broadfield*, A.: A philosophy of librarianship. London, 1949. Grafton and Co. 92–97. p.

d) *Leyh*, Georg: Die Bildung des Bibliothekars. Kopenhagen, 1952. E. Munksgaard. (Library Research Monographs.)

leszkörű tudományos kultúra a tudományos könyvtárban: ez kelt érdeklődést a szakma iránt, ez ad hivatástudatot, s a gyakorlati munkát a szükséges szélesebb társadalmi, történeti és filozófiai távlatba helyezi. A kanti mondás itt is érvényes: a gyakorlat elmélet nélkül vak, az elmélet gyakorlat nélkül üres. A marxista filozófiának alaptétele az elmélet és gyakorlat dialektikus összefüggése. *Lenin* így jellemezte az objektív igazság megismerésének útját: „Az eleven szemlélettől az absztrakt gondolkodáshoz és ettől a gyakorlathoz, — ez az igazság megismerésének, az objektív realitás megismerésének dialektikus útja.”³³

Aki csak a gyakorlati hasznosság szerint ítéli meg a tudományt, könnyen haszontalanak ítéelhet olyan tudományágakat mint a zenetörténet, nyelvtörténet, könyvtártörténet, régészet s a művelődéstörténet általában. Ezt vallani azonban szűkkörű, korlátozott pragmatizmus lenne. A marxizmus nem áll ezen az állásponton. Tudja, hogy az a tudományos elmélet, mely ma még nem került alkalmazásra, igen fontos lehet még a jövő gyakorlata számára. A tapasztalat csak az alapot, a feltételt nyújtja a sikeres társadalmi gyakorlathoz; ez azonban nem elég. Csak a belőle kifejlesztett elmélet, a tudomány tesz úrrá a tárgyon és ad teljes bizonyosságot annak kezelésében; ez biztosíthatja a tudományos előrelátást a jövő munkájához.³⁴ Ezért a lengyel bibliológia vitájában *Bieńkowski* és *Margul* nem haladó, hanem dogmatikus álláspontot képviselnek, szem elől tévesztik az elmélet és gyakorlat dialektikus összefüggését, a tudás fejlődésének útját, a társadalomtudományok komplex természetét.

A lengyel bibliológia, mint *Głombiowski* fejtegetéseiből (1962) láttuk — részben a kedvező társadalmi-politikai fejlődés hatására — túljutott az ellene, mint „áltudomány” ellen irányuló dogmatikus szellemű támadások korán. Átütő sikert azonban még a gyakorlatban, tantervi téren nem ért el. Nemcsak a hagyományos könyvtár-központú szemlélet közegellenállásával, hanem a bibliológia rendszere elvi megalapozásának belső nehézségeivel is meg kell küzdenie.

Éppen ezért a nemzetközi szakirodalomban és a közvéleményben tovább is megvan az ingadozás a két pólus között, a könyv vagy könyvtár mint központ és súlypont között, s a vita azóta is — bár más hangsúllyal — tovább gyűrűzik.

Piasecki *Władisław* krakkói könyvtárigazgató a könyvtártudományt védelmezve polemizált *Głombiowski* berlini cikkével, ki mint láttuk, a könyvtártudományt csak a bibliológia segédtudományaként volt hajlandó elfogadni és kétségbe vonta egyetemi tudományszakra méltó rangját. *Piasecki* szembeszáll ezzel a nézettel és hangoztatja, hogy a könyvtártudomány autonóm tudományszak, mely egyenjogú a többivel és méltó arra, hogy egyetemi tanszéket kapjon.³⁵ Ellenfele egyoldalúságát azzal a személyes élő bírá-

³³ *Lenin*, V. I.: Filozófiai füzetek. 147. l. Bp. 1954.

Vö. még: Dialektikus materializmus. Tananyag az MSZMP filozófiai tanfolyama számára. I–II. évf. Bp. Kossuth K. 1961. 417–418. p.

³⁴ *Albrecht*, Erhard: Gedanken zur Einheit der Wissenschaft. Greifswalder Universitätsreden. Neue Folge Nr 18. Greifswald, 1965. 17 p.

³⁵ *Piasecki*, *Władisław*: Bibliotekoznawstwo w cudzyslowie czy bez cudzyslowy? — (Könyvtártudomány vagy könyvtudomány?) Przegląd Biblioteczny R. XXXI:1963, z.: 3/4. 151–155. p. (lengyelül).

lattal indokolja, hogy nem veszi figyelembe az idevágó angol nyelvű irodalmat, főleg *Ranganathan* és *Vleeschauwer* műveit. Szerinte a „könyvtári technológia” is tudományos alapon nyugszik, éppúgy, mint a kémiai technológia. A könyvtár ma már a könyvtől függetlenül is tud feladatokat teljesíteni, hiszen nem csupán könyvet őriz, hanem másféle anyagot is: zeneműveket, hanglemezeket, mikrofilmeket, dokumentációs anyagokat stb., így tevékenysége kevésbé van összefüggésben a könyvvel; saját problémáit részben a könyvtől függetlenül kell megoldania. Egy másik tanulmányában hajlandó a szakképzés elméleti alapját azonosítani a könyvtártudománnyal, mint *Drtna* tette. Hivatkozik egy lengyel filozófus, *Kotarbinski* Tadeusz definíciójára: „Tudomány mindaz az ismeret, mely megérett arra, hogy mint különálló szakismeret a felsőoktatás színvonalán előadható legyen”.³⁶ Mivel e tudomány társadalmi szükségessége és célszerűsége elismert s világszerte a felsőoktatás tárgya lett, színvonalát immár nagy tudományos tekintélyek félmjelzik — mondja *Piasecki* —, nincs okunk kételkedni létezésében, még ha e diszciplína egysége és különálló volta mint kritérium erősen vitatható is. E fiatal tudomány egységes elmélete, rendszerének és módszerének kidolgozása a jövőre vár. Viszont a szélesebb koncepcióknak, ti. hogy a könyv világa vagy a közlés-rendszerek egésze legyen az elméleti képzés alapja, szerinte még a körvonalai sem alakultak ki.

A tudományos és társadalmi rang és elismerés ügye kétségtelenül összefonódik itt. Erősen vitatják ezt az Egyesült Államokban is, ahol a tudományos könyvtárosok részéről foglalkozásuk önálló szakmai jellegének („profession”) s ebből folyó jogaik elismerése, egyetemi oktatókkal egyenlő tudományos státusa, tehát erkölcsi és anyagi egyenjogúsága biztosítása érdekében régóta szívós és eredményes harc folyik.³⁷ A tudomány-szak nagykorúsítása, a fejlett elméleti alapra s a szakmai autonómiára való hivatkozás itt azonban főleg az anyagi igények támogatását szolgálja.

E vitának vannak számunkra általános jellegű tanulságai. A szűkebb vizsgálat tárgya, a könyvtár, állandó jellegű, a kulturális értékeket összegyűjtő és közvetítő intézmény, mely egyszerre képviseli a múltat és jelent, közvetlenül, konkrétan tanulmányozható. Ezzel szemben a szerkesztés, könyvkiadás és könyvterjesztés mozgalmas, dinamikus tevékenysége teljesen dialektikus szemléletet követel, a hatások elemzésére, a társadalom változó jelenségeire, az olvasó igényekre, szükségletekre vonatkozik, s ezzel a jövőre is utal és tervez. Mindebből érthető, hogy ezek nehezen foghatók tudományos megismerés rendszerének hálójába, s a könyvtári szakember rendes ismeretkörét meghaladó igen széles körű tájékozottságot, gyakorlati szemléletet és értékelést kívánnak. A mai élet ellentmondó jelenségei mögött azonban csak dialektikus szemlélettel lehet a kortársnak megtalálnia a szabályozó elvet; a történeti tanulságok viszont alig alkalmaz-

³⁶ a) *Piasecki*, Władysław: Nauka probierzem zawodu bibliotekarza. Przegląd Biblioteczny 1966 (R. 34) z. 3. 122 p.

b) *Kotarbinski*, Tadeusz: Przegląd problemów nauk o nauce. Problemy, R. 20:1964. 706 p.

(Idézve a fenti dolgozatban.)

³⁷ a) *Goode*, William, J.: The Librarian: from Occupation to Profession és

b) *Lancour*, Harold: The Librarian's Search for Status. Discussion. = A Library Quarterly c. folyóirat (Chicago), vol. XXXI. (1961.) 4. sz. 306–320. p. ill. 369–381. p.

hatók a mai társadalmi gyakorlatra az írásos kultúra területén. Az új audio-vizuális közlésrendszerek (film, rádió, televízió, hangszalag) is módosították a könyv és olvasó hagyományos viszonyát, s megnehezítik a rendszer és módszer kialakítását.

A könyvtártudománynak azonban másrészt éppúgy gyengéje a széttagoltság, az egyes stúdiumokat, társ- és segédtudományokat összetartó egységes elv és rendszer kidolgozatlanága. E téren egyik koncepció sem dicsekedhetik jelentős fölényvel. Az egyes diszciplínák összefüggéseinek, illetve a jelenségek mögött álló társadalmi valósággal való kapcsolatuknak feltárása terén tehát még jelentős feladatok várnak a megszülető komplex tudományra, a jövő könyvtári elméletére.

7. A szovjet könyvtudomány újjászületése : a Könyvkamara két országos tanácskozása

Éppen a szempontból nagy fontosságú az egész tudományszak kibontakozására, fejlődési távlataira a szovjet könyvtudomány vagy bibliológia („knigovedenie”) vitája az 1959-ben és 1964-ben tartott szimpozion.³⁸

A könyvről, e tudomány tárgyáról és céljáról — mint a szovjet felfogásra jellemző tanúságot — mindenekelőtt hadd idézzük *Krupszkaja* szép vallomását: „A könyv az emberi közlés, a munka és a harc hatalmas eszköze. Ellátja az embert az emberiség életének és harcának tapasztalataival, kiszélesíti látókörét, olyan ismeretekkel gazdagítja, melyek révén szolgálatába állíthatja a természet erőit. A könyv munkaeszköz. De nem csupán az. Hozzákapcsol bennünket más emberek életéhez és harcaihoz: lehetőséget ad arra, hogy megértsük élményeiket, gondolataikat, törekvéseiket; arra, hogy az ember összehasonlítást tegyen és eligazodjék környezetében és ezt átformálja”.³⁹

A szovjet kultúra vezető tényezői éppen a könyv kultúrahordozó és jövőt építő kivételes jelentőségének tudatában e két magasszintű országos értekezleten vitatták meg a szovjet bibliológia korszerű feladatait. A rendező szerv mindkét esetben a szovjet könyvkultúra legfőbb szervének, az Össz-szövetségi Könyvkamarának a kiadásában megjelenő *Kniga* c. tudományos orgánumnak⁴⁰ szerkesztőbizottsága: résztvevői az Akadémia, a vezető állami könyvtárak, az egyetemek és főiskolák könyvkiadás- és sajtóügyi, poligráfiai (nyomdászati, könyvművészeti), könyvkereskedelmi, könyvtártudományi szakemberei és tudósai. Az 1959. évi és 1964-i tanácskozás rendezői, résztvevői nagyrészt ugyanazoknak az intézményeknek ugyanazon képviselői. A bevezető vita-

³⁸ 1959: Проблемы советского книговедения. (Обзор дискуссий на расширенном заседании сборников ”Книга”) Книга. Исследования и материалы. Сборник. Том 2. Москва, 1960- Издат-ство Всесоюзной книжной палаты. 390—421 р.

1964; Обсуждение назревших проблем советского книговедения. Книга. Исследования и материалы. Том 11. Москва, 1965. Всесоюзная книжная палата. 270—290. р.

³⁹ КРУПСКАЯ, Н. К.: О библиотечном деле с. gyűjteményéből (70. p.) idézi: (a 4. lapon). ОЛЕНЕВА, З. П.; Место библиотеки в общественной жизни: Труды Ленинградского библиотечного института им. Н. К. Крупской, том 1961, 3-33 р.

⁴⁰ Книга. Исследования и материалы. Сборник: I-XIV. (1959 —)

előadást mindkét esetben *Szidorov, A. A.* professzor, akadémiai levelező tag, a szovjet könyvtörténet és könyvművészet ismert szakembere tartotta: 1959-ben „A szovjet bibliológia néhány módszertani kérdése”, 1964-ben: „A szovjet bibliológia és küszöbön álló feladatai” címen.

Bár a két országos ankét között csak öt év telt el, mégis feltűnő a változás az alapvető kérdés, a bibliológia tárgyköre és feladatai megítélésében. Az 1959-ben még erősen ingadozó, szkeptikus vagy negatív állásfoglalás e problematikus új átfogó komplex tudományszak megítélésében szinte egyértelműen pozitívvá változott, mint ahogy azt világosan tükrözik a két tanácskozásnak a *Kniga* 1959-i, illetve 1965-i évfolyamában közölt anyaga és határozatai. E jelentős fordulat okainak és hatásának elemzése a szocialista kultúra egyik alapvető fontosságú tényezőjének, a könyvnek a megítélésében különös figyelemre tarthat számot általános tanulságai révén. A szocialista társadalomban a könyvkultúra nem magánügy, hanem az egész társadalom ügye; tevékeny tényező az új kommunista társadalom építésében. A kultúra a társadalom egész életével való szoros összefonódtsága miatt dialektikus változásában híven tükrözi és mutatja a fejlődés irányát; a változást tehát nem elvontan, elméleti síkon, hanem a sajátos szovjet viszonyok és hagyományok összefüggéseiben kell értékelnünk.⁴¹

A szovjet tanácskozás ismertetése előtt érdemes párhuzamot vonnunk a néhány évvel azelőtt lefolyt lengyel vita problematikájával. A lengyeleknél a bibliológia és könyvtártudomány kölcsönös kapcsolatairól, elsőbbségi jogáról, önállóságáról, tudományos jellegéről és rendszeréről volt szó. A vita főleg az egyetemi képzés problémáival volt kapcsolatban, mert ott a felsőfokú oktatás tanterve is kívánta a kérdés-alternatíva tisztázását.

A szovjet vitánál egészen mások a motívumok és más a problematika is. A Szovjetunióban ilyen belső hatásköri vita nem támadhatott, mert ott a felső- és középfokú könyvtárosképzés széles hálózatától elkülönítve folyik párhuzamosan a hírlapírói, poligráfiai, szerkesztői-kiadói szakoktatás külön szakintézmények keretében. A hatalmas ország differenciált kulturális szervezetében így hatásköri összeütközésekre eleve nem kerülhetett sor.⁴²

Míg a lengyeleknél a bibliológia és könyvtártudomány elméleti síkon ütközött össze, s csak mellékesen kapott politikai hangsúlyt, a szovjet bibliológia problémái és feladatai a társadalmi szükségletekkel és gyakorlattal szoros összefüggésben merültek fel, igazolva

⁴¹ АРНОЛЬДОВ, А. И.: Социализм и культура. Культурная революция в европейских странах народной демократии. Москва, 1962. р. Издат-ство Академии наук СССР 38—49р

⁴² A szovjet könyvtárosok, bibliográfusok, a könyvkiadás, sajtóügy és nyomdászat szakembereinek képzésére nézve ld.:

a) МЕДВЕДЕВА, С. Г.- СОКОЛОВ, М, В.: О подготовке библиографов для научных и технических библиотек. Советская библиография, 1960: no 1. 1-7 р.

b) L'enseignement de la bibliothéconomie en URSS. Bulletin de l'UNESCO à l'intention des bibliothèques. 1960. no 6. 290—292 р.

c) Rudomino, M.: Library training in the URSS. *Library*, 1962, no 1. 1—7 p.

d) *Szkrüpnjev, N. P.*: Higher library education in the URSS. *Library Journal*, 1962, no 4. 707—711 p.

e) К н и ж о в н а. Вѣдечко-теоретický sborník, 1959. Odp. red. J. Drtina. — Praha, 1959. (a szovjet beszámoló Vítceszkaja G. E.-től).

azt a marxista tanítást, hogy „az elméleti tevékenység nem önálló, nem autonóm, hanem a gyakorlat alapján jött létre és fejlődött.”⁴³

A szocialista valóságra alapozott *könyvtári* elmélet a maga törvényszerűségeit a tömegek művelődési felemelkedésének folyamatában keresi, a közművelődési intézmények egyre növekvő társadalmi jelentőségében látja, mely nemcsak mennyiségi, hanem minőségi tekintetben is új követelményeket támaszt velük szemben. A megnövekedett olvasóközönség differenciált igényeit ezek az intézmények — így a könyvtár is — csak tudományos tervszerűség és előrelátás által elégíthetik ki; társadalmi funkciójuk hatáskörét csak így növelhetik, így szolgálhatják a kulturális forradalom célját, a kultúra birtokbavételét a nép által. Magától értetődik, hogy ez a társadalmi követelmény nem csupán a könyvtárra, hanem az írásos kultúra egyéb tényezőire is vonatkozik, tehát a könyv előállításában, forgalmazásában és használatában érdekelt szervekre és intézményekre is. Munkájuk egyértelműen az olvasó érdekében történik, aktív, céltudatos nevelő és tudatformáló funkció, melyet a szocialista humanizmus eszméje irányít. A tömegek művelődési forradalma egyben a szocializmus eszmei megalapozását, általánossá válását is kívánja a dolgozók tudatában, hiszen „az elmélet is anyagi hatalommá válik, mihelyt a tömegeket megragadja.”⁴⁴ A marxizmus klasszikusainak ezt a művelődéspolitikai alapeszméjét főképpen *Drtina* Jaroslav prágai könyvtáros tanszékvezető fejtette ki; a szocialista könyv- és könyvtárügy jellemző vonásait elemezve világosan elkülönítette a polgári kultúra individualista, semleges „pártatlan” felfogásától.⁴⁵ Az 1962-es berlini könyvtártudományi felsőoktatási konferencia is ilyen értelemben határozta meg téziseiben e szak feladatait.⁴⁶

A szovjet művelődés irányító tényezőinek a bibliológia kérdései iránt érdeklődése is a könyvkultúrával szemben támasztott új és fokozott társadalmi igényekben talál magyarázatot. A *Kniga* főszerkesztője, *Szikorszkij*, N. M. a legutóbbi 1964-es ankét tanulságai alapján felsorolja ezeket a bibliológia iránti társadalmi követelményeket⁴⁷: segítséget nyújtani az állami kulturális szervezetek a tervfeladatok teljesítésében, a könyvkiadás tematikus és gazdasági tervezésében, a könyvkereskedelem szervezésében és racionális módszerei kidolgozásában, a könyvkultúra emelésében; tőle várják a könyvszükségletek alapos tanulmányozását, a kultúra általános növekedése mutatóinak megállapítását, az olvasók igényeinek jobb megismerését, a káderképzés profiljának meghatározását és még sok egyebet. Az e téren tapasztalt hibák feltárását is a tudományos

⁴³ Dialektikus materializmus. Tananyag a Magyar Szocialista Munkáspárt filozófia tanfolyama számára. Budapest, 1961. Kossuth Könyvkiadó; 414. p.

⁴⁴ *Marx* K.: A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés. K. Marx és Fr. Engels művei, I. kötet, Budapest, 1957. 384–385 p. Ugyanott (386 p.) hangsúlyozza: „Az elmélet egy népben mindig csak annyira valósul meg, amennyiben a nép szükségleteit valósítja meg”.

⁴⁵ *Drtina*, Jaroslav: *Knihova jako instituce socialistická*. — Praha, 1961. 77–92 p.

U. ö.: *Einige kennzeichnende Wesenszüge des sozialistischen Bibliothekswesens*. *Zentralblatt für Bibliothekswesen* (=Zb. Bw.) 1959, Sonderheft. 297–324. p.

Zur Klassifikation der Bibliothekswissenschaft. *Zb. Bw.* 1961. 193–207. p. — Főleg a 199–200. p.

Zu einigen Aufgaben der Bibliotheken in der Kulturrevolution. *Zb. Bw.* 1963. 292–305. p. — Főleg a 294–295. p.

⁴⁶ In: *Gegenstand und Methoden der Bibliothekswissenschaft*. — Leipzig, 1963, VEB Verlag für Buch- und Bibliothekswesen, 337. p.

⁴⁷ СИКОРСКИЙ, Н. М.: Книга и наука о книге. = Книга. Том. XI. 1965. 1-16. p.

elemzéstől remélik: az 1964-es anket határozatai e művelődéspolitikai feladatoknak széles skáláját sorolják fel, mint a bibliológiára váró megoldandó állami-társadalmi feladatokat, egyben intézkednek „a könyvről szóló komplex tudomány” tudományos alapjainak kidolgozásáról s e téren a kutatások kiszélesítéséről.⁴⁸

A tudományfejlesztésnek és -szervezésnek ez a módja a szocialista művelődési politikának jellemző vonása: az elmélet és gyakorlat kölcsönössége alapvető követelményének megvalósítása. Az élet parancsa, a fejlődés törvénye, a társadalom érdeke és igénye, az észlelt hibák kijavításának szüksége kívánják meg a tudományos alapon való tájékozódást, tervezést és előrelátást a bibliológia széles területén (szerkesztés, kiadás, sajtó, poligráfia, könyvművészet, könyvkereskedelem, könyvtár, kulturális szervezés) működő irányító tényezőktől. A társadalmi felelősségnek a tudata a szovjet tanácskozások minden képviselőjét áthatotta; ezt a megbízást — mely éppenséggel nem könnyű — magukra vállalták, anélkül, hogy szaktudományuk autonóm jellegére hivatkozva vonakodtak volna a gyakorlati feladatok végrehajtásától. A „knigovedenie” égisze alatt egyesült sokféle terület képviselője egyértelműen szövetkezett a mindnyájuk közreműködését kívánó közös megbízás végrehajtására, bár az őket egyesítő komplex tudománynak, a közös alapnak elméleti megfogalmazásáig sem jutottak el, sőt a határozatok is csupán a tudományos kutatások problematikája kidolgozását tűzik ki, mint közvetlen feladatot. A gyakorlati követelmények súlya a komplex jellegű bibliológiával szemben szinte bizonyossággá tette a résztvevők előtt e tudományszak létezését, így az 1959-es tanácskozáson még uralkodó szkeptikus szellem 1964-re már pozitívvá változott. Aki ennek létezését tagadta volna bizonyos elméleti megfontolásokból, elszigetelődött volna a közösségi feladatokkal szemben tanúsított negatív magatartásával. A tudomány autonómiája, belső fejlődésének sajátos törvényei itt idegen polgári szempontok; a dialektikus materializmus számára a gyakorlati igények, különösen a termelési szükségletei jelölik ki a tudomány fejlődésének irányát.⁴⁹

Ebben az összefüggésben érthetjük meg a szovjet bibliológiai vita természetét, jelentőségét. Nem elvont tudományelméleti fejtegetésekről volt itt szó, hanem a szovjet könyv gyakorlati kérdéseiről. Ebből érthető az az egyoldalúság, hogy a könyvtár kérdései alig kerültek szóba a két tanácskozáson, hiszen ezek — bár kapcsolatban vannak a könyvkultúrával — más társadalmi funkciót töltenek be és másféle szervezési feladatot jelentenek. Önálló könyvtártudományról a régebbi orosz és szovjet teoretikusok sem beszéltek, hanem beolvasztották mint részt a könyvtudományba. A tanácskozások és a vita főbb pontjainak összegezése előtt tudnunk kell a bibliológiának mint tudományszaknak a viszontagságos sorsát, ellentétes megítélését a Szovjetunióban.

A „knigovedenie” szó a múlt század elején keletkezett; fogalmi tartalmát mint „szélesebb értelemben vett bibliográfiát” határozták meg a XIX. század derekán, a könyvről szóló ismeretek bizonyos összességét; 1894—1896-ig pedig „Knigovedenie” c. havi

⁴⁸ Обсуждения назревших проблем советского книговедения. = Книга. Том. XI. 1965. 270—290. р. Решения; 289—290. р.

⁴⁹ Dialektikus materializmus. Tananyag a Magyar Szocialista Munkáspárt filozófia tanfolyama számára. — Budapest, 1961, Kossuth K. 415—416. p.

folyóiratot is adott ki a moszkvai egyetem mellett működő Bibliográfiai Társaság. 1913-tól ez a szak bevonult az egyetemi diszciplínák közé: *Liszovszkij* N. M. professzor, ki „általános bibliológia” címen tartott a pétervári egyetemen előadásokat róla, alapjában helyesen ragadta meg a könyv problémáit, mikor a könyv előállítás, terjesztése és leírása hármassémájában látta lényegét, s a könyvet egyszerre a szellemi kultúra és az anyagi termelés jelenségeként fogta fel. Elgondolása egészen közel áll a mai felfogáshoz. Az egyes részterületeket művelő régebbi orosz tudósokon kívül a forradalom után a 20-as, 30-as években vett lendületet a könyvtudomány általános kérdéseinek tanulmányozása. Erre az irányra az elvont elméletieskedés jellemző — mint a lengyel bibliológia egyes képviselőinél is —: az elszakadás a könyv valóságos világától. *Pl. Szomov*, M. N. „Szosztav knigovedenija” (A bibliológia felépítése) c. 1931-ben megjelent művében ezt a diszciplínát két tucat elemből szerkesztette meg, melyben olyan is volt, mint a „bibliopegisztika” (a könyvfedőlapokról), az „exlibrisizmus” (a könyvjelzőkről). Hasonló különös terminológiával dolgozott később *Vrtel-Wierczyński* Štefan lengyel professzor,⁵⁰ ki mint láttuk, mindent beleillesztett bibliológiai rendszerébe, ami némiképpen összefügg a könyvvel és különös formalista jellegű fogalmakat alkotott a régebbi teoretikusok példájára. Érdekes alkotás *Fomin*, A. G.: *Knigovedenie kak nauka* (A bibliológia mint tudomány 1931) c. műve. E hagyományok s a szakhoz fűződő művelődéspolitikai érdekek folytán 1938-ig a Tudományos Minősítő Bizottság önálló tudományos szaknak ismerte el és kandidátusi s doktori képesítési joggal ruházta fel.

Közvetlenül a háború előtt a bibliológia élénk elméleti vitáit önkényes felső intézkedés fojtotta el: a formalizmus elleni harc címén s a nyugati polgári tudomány előtti hajbókolás vádjával elnémították nemcsak e szak tudósait, hanem egész munkaközösségeket is.⁵¹ Ezt a tudományt, mint formális, haszontalan dolgot elsöpörték. Az 1959-es ankét megnyitójában *Szaharov*, N. I. a *Kniga* h. főszerkesztője kiemelte, hogy a „bibliológia kérdései az utóbbi időben teljesen eltűntek a Szovjetunióban a tudományok láthatáráról, kiestek a tudományos vizsgálatok köréből. Jellemző e tekintetben, hogy a Nagy Szovjet Enciklopédia mindkét kiadásából hiányzik a „knigovedenie” terminus”.⁵² A régebbi érdekes örökséget, mely feledésbe merült, most a bibliológia újraszületésekor a feledés avarja alól kell kiásni. A személyi kultusz nyomása alól lényegében az 1959-es országos ankét szabadította fel e két évtizedig elnémított, száműzött tudományt.

Ennek társadalmi-művelődéspolitikai okait már láttuk; az ankétek megvitatott problémái adnak azonban teljes képet arról, hogy értelmezik a kialakulóban levő új tudományt és milyen feladatok megoldását várják tőle.

⁵⁰ *Vrtel-Wierczyński*, Štefan: *Teoria bibliografii w zarysie*. — (A bibliográfia elméletének vázlata.) — Wrocław, 1951, Ossolineum. 202–215. p.

⁵¹ *Книга* II. 403–404., XI. 276. p.

⁵² *Книга* II. 391. p.

8. A szovjet könyvtudomány értelmezése és feladatai Szidorov A. A. akadémikus vitaelőadásai szerint

Szidorov, A. A. akadémikus, a moszkvai Poligráfiai Intézet professzora 1959-ben tartott bevezetőjében, programelőadásában („A szovjet bibliológia néhány módszertani kérdése”) hangsúlyozza: a bibliológia megoldatlan és hevesen vitatott kérdésében szükséges és időszerű az állásfoglalás, nemcsak az elvek, hanem a gyakorlati teendők tisztázása érdekében is. Bár a könyvtermés és a könyv iránti érdeklődés nőttön nő, mégis kétségbevonják a róla szóló tudomány létjogosultságát. A lényegéről ellentétes nézetek uralkodnak: egyesek szerint a könyvet mint irodalmi, társadalmi terméket tartalma szerint kell vizsgálni, mások szerint csak mint gyakorlati technológia képzelhető el (*Liszovszkij és Derunov*, ill. *Brik*, O. M.). Szidorov egyeztető álláspontja értelmében a két szemlélet nem egymást kizáró dolog, hanem kiegészíti egymást. Manapság több vezető kultúrszerv foglalkozik a maga szempontjából a könyvvel (Knizsnaja Palata: Könyvkamara, Tudományos Akadémia, Poligráfiai Intézet, egyetemek, főiskolák), mégsem alakult ki egységes elfogadott elv a könyv vizsgálatára nézve. Ezért kell megvitatni az alapkérdéseket, így pl. azt, hogy a bibliológia önálló-e, csupán segédtudománynak tekinthető-e vagy a létezését is tagadnunk kell. A *Kniga*, a vezető tudományos kiadványsorozat két első kötetében nem közölt elméleti módszertani tanulmányt, holott éppen a tudományelméleti kérdéseket kellene előbb tisztázni: mi az elvi alap, mely egybefűzi a sokféle ágazó szak kérdéseit. „A könyvnek csak gyakorlata van nálunk, elmélete nincs.”⁵³

Az első (1959-es) előadás teljesen nyitva hagyta a vita számára a kérdést a bibliológia alapja és problematikája tekintetében, másrészt széles támadási felületet hagyott magának Szidorov azzal, hogy a saját szakmáját, a könyvművészetet (díszítést, tervezést, kiállítást) állította a téma középpontjába, holott ez inkább formális mint lényeges szempont; egységes elvet, törvényszerűséget éppen nem adhat. A bizonytalanság és ingadozás valóban kihívta a vitában maga ellen a bírálatot.

Szidorov 1964-es bevezetője már határozottabb körvonalakat adott e széles területnek, s szilárdabb nézetekről tanúskodott. Ehhez hozzájárult a SZKP Központi Bizottságának 1964. évi októberi és novemberi határozata, mely nyomatékosan figyelmeztetett arra, hogy a tudomány szilárd alapjára kell építeni a szovjet társadalom életének minden tevékenységét, bármelyik területéről is van szó, népgazdaságról vagy kultúráról.

Szidorov programadó előadása a bibliológiának rendkívül tág értelmezését adta.

Alaptézise: „A szovjet bibliológia a könyvről szóló komplex tudomány. Komplex mivoltában a társadalomtudományok körébe tartozik... De nem szabad teljesen a humán tudományok körében sem hagyni, mert ezzel elszakítjuk a termeléstől, a technológiától, a nyomdászati eljárások összességétől. Ez volt a forradalom előtti „biblio-

⁵³ Книга II. 396. p.

lógia” fő hibája. . . ⁵⁴ E marxista szaktudomány tárgya a sajtótermék; bonyolultsága és nehézsége abban rejlik, hogy dialektikus egységben s kölcsönhatásban vizsgálja ezt a meghatározó társadalmi erőkkkel, valamint ennek hatását a nép életére. Mindezt egységben, szintézisben igyekeznek megragadni, három nagy területre tagolva feladatait:

1. *A szövegben s a szöveggel végzett munka* („rabota nad teksztom”). „A marxista számára a könyv tartalma, értelme, eszmei iránya a lényeg. A bibliológia fogalmába elkerülhetetlenül beletartozik a könyv szerzői megalkotásának problematikája (a mű alapgondolatának, fogalmazványának átalakulása kéziratrá, a kéziratnak pedig a könyv végleges formájává), a szerkesztő munkája a szerző alkotásán, a szövegen: ennek helyesbítése, javítása, nyomtatásra való előkészítése; de idetartozik a könyvművész munkája is a szöveg értelmezésével, a szemléltető anyag szerkesztése, tehát a nyomtatás előtti alakító, felelősségteljes, részben láthatatlan, de éppen korunkban különösen fontos kiadói, nyomtatás előtti előkészítő munka.”⁵⁵ A könyvnek ilyen értelmű előkészítő munkáját a régebbi könyvtudomány nem tartotta feladatának, hanem az irodalomtudomány, nyelvészet és más határos tudományok körébe utalta; ezzel elszegényítette a bibliológiát.

2. „A bibliológia másik, igen széles területének a *könyv előállítását, a gyártási folyamatot* kell tartanunk. Ehhez szükséges a múlt és jelen tanulságainak a számbavétele, a poligráfiai eljárások ismerete, beleértve az anyagismeretet (papír, nyomdai technika, festék), gépismeretet, sokszorosító eljárásokat; de számít a sajtótermelés szervezeti és gazdasági oldala, a nyomdavállalat szervezete és vezetése, a könyvalak és betűtípus kiválasztása. . . a kiadványok szabványosítása és típusai, a nyomtatás minősége is, . . . ; ide tartoznak a „könyvművészet” kérdései is, hiszen a könyvművész a könyv előállításának teljes jogú részese, aki felelős a betűtípus, a szemléltető és díszítő anyag megalkotásáért és elhelyezéséért. . . ”⁵⁶ A szovjet gyakorlat a kutató munka erős szakosítását mutatja ezen a széles munkaterületen, melynek egységét a cél, a nép szükségletének érdeke jelenti.

3. Harmadiknak marad a már régebben is tudományosnak elismert terület: *a szó legtágabb értelmében vett „bibliográfia”*, amely semmiképpen sem csupán „könyvleírás”, hanem egyben a kiadott könyv társadalmi jelentőségének tanulmányozása is. Vagyis: a könyv értékelése, sokoldalú bírálata, mint a szerző által, a kiadói kollektíva, s a „nyomdászat névtelen hősei” által (Gorkij szavai) megalkotott irodalmi vagy tudományos termék minőségének megállapítása. Ez nem más, mint a könyv sorsának, az emberhez vezető útjának tanulmányozása.”⁵⁷ Milyen szerepet tölt be típusa szerint mint tankönyv, tudományos vagy szépirodalmi mű, tájékoztató forrás a társadalom életében. „Idetartozik a könyvterjesztés útjainak s a könyvszükségletnek a vizsgálata is: a könyvkereskedelem, -propaganda és -agitáció kérdései, a könyvreklám, a különféle eljárások, módszerek, pozitív vagy negatív tapasztalatok értékelése a múltban és jelenben, a hazai és

⁵⁴ Книга XI. 271. p.

⁵⁵ Книга XI. 272. p.

⁵⁶ Книга XI. 272. p.

⁵⁷ Книга XI. 272. p.

nyugati viszonyok között.” Mindezek a tapasztalatok összességükben hasznosak lehetnek a könyvtáraknak, könyvgyűjtőknek országos méretekben is, egyben a katalogizáló és bibliográfiai munkának is.

Szidorov hangsúlyozza, hogy a három nagy tevékenységi terület önállóan, a többitől függetlenül is fejlődhet, de a szovjet könyvtudomány nem korlátozhatja vizsgálatát csak egyik vagy másik különleges funkcióra.

Mi a helye a könyvtártudománynak ebben a nagy komplexumban? *Szidorov* szerint: „A könyvtártudomány kívül esik a bibliológia keretein, külön tudományszakká válik, hiszen itt a könyvek tömege, választéka, összességükben gyakorolt funkciója a kutató elé módszer és gyakorlat szerint egészen különleges kérdéseket állít (a katalogizálás, tájékoztató apparátus, megőrzés kérdéseit, sajátos szakmai felkészültségét igényét).”⁵⁸

Meg kell jegyeznünk, ez a felfogás paradoxonnak látszik: kirekeszti a könyvtárat, a könyv megőrző, közvetítő intézményét, a bibliográfia és dokumentáció műhelyét a könyv társadalmi mozgásából, a könyvkultúra szervei közül. Nyilván azért, mert alapjában statikus intézménynek tartja, mely kiesik a könyvtermelés dinamikus, dialektikus folyamatából. Elképzelhető-e könyvtár az állományát alkotó könyv ismerete, értékelése, sokoldalú vizsgálata nélkül? A valósággal számot nem vető elméleti konstrukció egyoldalúsága szembeűnő itt; annál is inkább, mert a könyvtárral együtt a bibliográfia és a dokumentációt is kizárja a bibliológia köréből. Felvethetjük a kérdést: nem szegényíti-e el éppen ez a felfogás ezt a komplex tudományt, mely annyi mindent magában foglal, csak ezeket nem? Különös, hogy a vita során ezt a szempontot nem emelték ki a hozzászólók, bár voltak, kik a bibliológia rendszerébe besorolandónak ítélték a könyvtártudományt, ezt a viszonylag nagymultú, kidolgozottabb diszciplínát.

Végül kiemelte az előadó, hogy e komplex tudomány minden részletének dialektikus egységére kell törekedni, hiszen a történeti, elméleti és gyakorlati vizsgálat egyaránt a könyvtermelés minőségét szolgálja a kommunista építés mai szakaszában.

A szovjet könyv ügye tudományos alapjainak kidolgozása, a fejlődés útjának kijelölése szerinte a megoldandó elméleti feladat. Ennek egyik eszköze, a bibliológia felső szintjén, a *könyvstatisztika* (mely vonatkozhat a termelésre, terjesztésre, szükségletre és értékelésre), az *olvasó tanulmányozása*, továbbá olyan kérdések, mint a könyv hatása az egyéni és társadalmi szükségletre, a nemzetközi érintkezésre, a nevelési és esztétikai fejlődésre. A szovjet könyvtudomány nem zárkózik el a hosszmetzetben, történeti szemléletben vizsgált témáktól sem (pl. a régi ukrán nyomtatványok). A könyv tudományának rendkívüli gyakorlati jelentősége nyilvánvaló, hiszen a könyv mérhetetlen ideológiai-politikai, tudományos és nevelési hatótényező és erőforrás. Kiemeli végül, hogy az elmúlt néhány évben különösen nagy lendületet vett a szovjet bibliológia; a szovjet könyvnyomtatás 400 éves ünnepére értékes kiadványok egész sora jelent meg. A kommunista építés új feladatai sürgetik továbbfejlesztését.⁵⁹

⁵⁸ Книга XI. 272. p.

⁵⁹ Книга XI. 273. p.

9. A két szovjet ankét vitás kérdései: a tárgykör és rendszer, a feladatok és a szervezet kérdései. Negatív vélemények. Elmélet és gyakorlat viszonya

Szidorov előadásának részletes ismertetése szükséges volt azért, hogy képet adjon arról: mi a szovjet bibliológia szemlélete, elvi alapja és rendszere? A sokféle és tudományosan még alig értékelt ismeretanyag-komplexum meghatározásának bizonytalansága, másrészt a szintézis, a dialektikus egység magas követelménye olyan ellentétet jelent, mely sok szempontból kiváltotta a kritikát. Az ankét problémái iránti nagy érdeklődést mutatja a hozzászólók nagy száma: 1959-ben 16, 1964-ben 20. Egészében igen érdekes, tanulságos, tudományos szintű vita bontakozott ki, mely reális képet adott az alakulóban levő tudomány problematikájáról, ellentmondásairól. Az első ankéton még az előző húsz év alatt elnémitott könyvtudomány létjogával szemben megnyilatkozó bizalmatlanság volt érezhető, a kételkedő, sőt negatív álláspont volt jellemző, míg a második ankét a pozitív nézetek megszilárdulásáról, az alkalmazott tudománnyal kapcsolatos gyakorlati együttműködés teljes készségéről tanúskodott. A meglepő fordulatban az elmúlt öt év tudományos eredményeinek s a párt határozott irányításának jelentős része van: nemzeti kulturális feladatok teljesítésére való megbízást kell teljesítenie, amely a különböző szakok képviselőinek elvileg laza szövetségét mégis munkaközösséggé kovácsolja.

A saját általánosabb jellegű megjegyzéseket az összefoglalásra hagyva a továbbiakban a megvitatott jelentősebb kérdéseket kell kiemelni az ankétek anyagából, a vita sorrendjétől függetlenül. Így áttekinthetőbb képet kapunk az egész témáról. A hozzászóló neve, ki a röviden vázolt álláspontot kifejtette, zárójelben marad. A terjedelmes vitaanyag a Kniga említett kötetekben részleteiben is tanulmányozható.

A vitát — mindkét ankétot figyelembe véve (a következőkben I. és II.-vel jelölve a neveknél) — három kérdés köré lehet csoportosítani:

1. A negatív álláspont: miért nem lehet a bibliológiáról mint tudományról beszélni?
2. A könyvről szóló komplex tudománynak mi a rendszere? Mi tartozhat körébe és mi nem? Mely részterületek alkotják súlypontját? Milyen meglévő hiányokon kell segítenie tudományos előrelátással?
3. Önállóságához melyek az alapvető tudományelméleti követelmények? Mi az elmélet és gyakorlat viszonya?

E főpontokhoz járul még néhány szervezeti javaslat: a könyvtudományt képviselő intézmények átszervezésének és tevékenységének kérdései.

1. A tagadás álláspontját *Malihin N. G. docens* (Moszkva, Nyomdászati Intézet) képviselte leginkább.⁶⁰ Viszont jellemző, hogy a második ankéton már éppen ő sorolta fel a szovjet könyvtudomány legújabb jelentős eredményeit és egészében egyetértett az előadó koncepciójával.⁶¹

A kritika lényege: A bibliológiának sem tárgya, sem módszere nincs, s ilyen tudom-

⁶⁰ Книга II, 415–417. p.

⁶¹ Книга II, 415–417. p. — XI, 283–284. p.

mány nincs is. Az ide sorolt „segédtudományok” önálló tudományok, ismeretágak, bibliográfia, könyvtáran, nyomdászati ismeretek stb., de az egésznek nincs központi magja. Bizonyítja ezt az is, hogy a könyv szakértői, szakemberei (oroszul közös néven „knigoved”) is igen sokféle foglalkozási ághoz tartoznak, kik foglalkozásuk egységes elméletét még nem alkották meg. Ez lényegében nem is lehet más, mint egy fajta szabályrendszer, útmutatás a munka célszerű végzéséhez, amely azonban nem tudomány. E heterogén szakmai ismereteknek egységes módszere sem lehet, hiszen még az sincs tisztázva, hogy a könyv tartalma vagy formája-e a vizsgálat tárgya? A könyvet mint a társadalom nevelőjét s a haladó eszmék terjesztőjét természetesen sok szempontból kell és szükséges tanulmányozni, de belőle áltudományt alkotva nem szabad a gyakorlattól elszakítani. A könyv gyakorlati tanulmányozásának köre igen változatos, sokrétű, de nem egységes tudomány, s ilyen igénnyel nem is léphet fel. Ez a feltevés néhány szovjet teoretikus alapvető módszertani tévedése volt. Ezen a tévúton haladtak azok, akik a könyv tartalma helyett a könyv formáját, megalkotásának művészetét, terminológiájának megteremtését és „a könyv” meghatározását vizsgálták.

Dej, A. I. (Moszkva, Akadémiai Művészettörténeti és Néprajzi Intézet vezetője, II)⁶² arra figyelmeztetett, hogy korlátozni kellene a szétfolyó, heterogén tárgyat a befejezett, nyomtatott művekre, könyvre, folyóírra, újságra, röpiratra, s le kell mondani a nyomtatást megelőző folyamatok vizsgálatáról. A bibliológia nem játszhat egyetemes szerepet, hiszen a könyv és sajtó gazdag és sokoldalú vizsgálati anyagot jelent, és több tudomány egyesítését kívánja meg. A tárgy, a hatáskör pontos kijelölése, a más tudományzakoktól való elhatárolás legyen az első módszertani lépés. Korlátozni kell a tárgykört: le kell mondani a művészeti és tudományos alkotás lélektanának, a szerzők mesterségbeli titkainak vizsgálatáról, a lélektani kirándulásokról. Idegen terület a gépismeret és áruismeret is. Az olvasás problémája, a könyv társadalmi hatásának és visszhangjának vizsgálata nem a szociológus és pszichológus területe-e inkább? Az előadó *Szidorov*val szemben felveti a kérdést: „... Az általános tézis szerint a könyv életfolyamatának minden szakaszában — a szerző elgondolásában élő eszme embrionális állapottól kezdve egészen ennek az egyéni olvasóra és a tömegekre gyakorolt befolyásáig: ez a bibliológiának mint komplex tudománynak az állandó tárgya. Ez az álláspont azonban nagyon szétfeszíti ennek alapjait és arra kényszeríti, hogy behatoljon más tudományok körébe, olykor helyettesítve azokat. Vajon hasznára van-e ez a bibliológiának?” A könyv értékének megállapítása sem erejéhez mért feladat, különösen a tudományos könyveknél. Bízunk ezt a konkrét szaktudományok illetékes képviselőire! Minden önálló tudománynak megvan a maga sajátos, pontosan körülhatárolt területe és kutatási módszere: ezt kellene külön tudományos-elméleti konferencián megvitatni. Látni, hogy e különben hangjában lojális, de lényegében szigorú kritika a Szidorov-féle koncepció tagadását jelenti.

Ljahov, V. N. (Moszkva, Nyomdászati-Poligráfiai Intézet, a Kniga szerkesztőbizottsági tagja, I.)⁶³ szerint elhamarkodott dolog ma még könyvtudományról, mint

⁶² Книга XI. 278–280. p.

⁶³ Книга II. 407–409. p.

külön tudományról beszélni. A szovjetorosz nyelvhasználatban élő „knigovedenie” szó is csábított erre a feltevésre; holott ez eredetileg nem tudományt jelent, hanem a könyvre vonatkozó különféle ismereteket. Más nyelvben nincs is ilyen közkeletű szó, a német „Buchwissenschaft” sem ilyen. (Teljesen mesterkélt alkotás a *Kniga* angol tartalmi összefoglalásában szereplő „booklore” szó.) Valójában nincs egysége sem tárgyában, sem módszerében; ha gyűjtőfogalomnak, sokféle ismeret konglomerátumának tekintjük, akkor sem magyarázunk meg belőle többet. E kapcsolatos rokon ismeretek viszonya is teljesen tisztázatlan: így pl. a bibliográfia, a nyomdászat, könyvtörténet, könyvkiadás és gazdasági tervezés kapcsolatai. E tudomány analógiájára beszélhetnénk akár „ember-tudományról”, mely olyan ismereteket foglalna magában, mint az emberi szervezet, az ember származása, az emberi társadalom fejlődésének törvényszerűségei stb. Az életnek, a társadalmi gyakorlatnak kell majd kialakítani az ilyen igényeket, hogy az egymásra utalt ismeretek valamelyes rendszerre fejlődhessenek; csak azután kerülhet sor megfelelő tudományos módszer kialakítására. Nem szabad azonban az élettől elszigetelve „belső” törvényszerűségről beszélni, hiszen a könyv nem abszolútum, hanem külsőjében, belsejében társadalmi produktum s változásai, sajátosságai is csak e dialektikus összefüggésben érthetők meg. A társadalmi szükségletek tanulmányozásával a bibliológia, mint lényegében alkalmazott tudomány elméleti útmutatást adhat a gyakorlatnak.

2. E vélemények bíráló élel már érintették a vita második fontos problémáját: mi a könyvről szóló komplex tudománynak a *rendszere*? Milyen ismeretek tartoznak körébe és mi nem? E kérdés magában hordja a meghatározás, továbbá a szak önállósága és létjoga problémáját is; éppen ezért beható megvitatásra került s szinte minden fel-szólaló foglalkozott vele.

Egyetértettek abban, hogy a bibliológia tárgyát, a könyvet nem szabad metafizika elvontságban mint abszolútumot az élettől, a társadalomtól elszakítva szemlélni, hanem a valóságból kell megérteni. Ennek az útjait kereső szaknak helyét, egyéb diszciplínákhoz való viszonyát tisztázni kell, mert általános az a felfogás, hogy az, amit e tudománynak tartanak, csak különböző és egymástól sokszor idegen ismereteknek pusztá egyvelege, szervesetlen kapcsolata, melyeket csupán formális kapcsolatba tud fűzni a közös tényező, a könyv (*Bondarszkij, I.*).⁶⁴ A bibliológia fogalma, mint többen kiemelték, két értelemben, szűkebb és tágabb jelentésben használható. Szűkebb értelemben (=Buchkunde) egyetlen tudományszak, mely a könyvet mint olyat az anyagi kultúra tárgyaként tekinti, s ennek eszmeközvetítő társadalmi szerepét tanulmányozza (szerző és olvasó, szerző és társadalom, szerző és államhatalom). Mint ilyen a sok más tudománnyal közös hármasság szerint épülhet fel: történet-elmélet-gyakorlat vonatkozásaiban vizsgálható. Már *Liszovszkij, N. M.*, az első orosz könyvtártudományi professzor (1913-tól Péterváron) is így értelmezte, s konkrét feladatát a könyvelőállítás-könyvterjesztés-könyvleírás és -használat terén látta. (*Kiszeljov, N. P.*⁶⁵ I.) A könyv emberi

⁶⁴ Книга II. 401. p.

⁶⁵ Книга II. 402–403. p.

LISZOVSZKIJ, N. M. műve: Книговедение как предмет преподавания, его сущность и задачи. In: Библиографические известия. 1914. № 1–2.

alkotás, kulturális érték, a társadalmi viszonyok tükré, „felépítmény”: ezért a történelemben helyezhető el, vagyis társadalmi-történeti tudománynak tekinthető.

Szélesebb értelemben a bibliológia felöleli azoknak a szaktudományoknak egész komplexumát, melyeknek közös tényezője az írott vagy nyomtatott könyv. De e tudományágazatoknak külön-külön tárgya és kutatási módszere van. Ez értelemben a „könyvtudomány” (knigovedenie) csak olyasféle gyűjtőfogalomként használható, mint a természettudomány, jogtudomány vagy agrártudomány, melyek mindegyike különféle sajátos ismeretágakra oszlik. Az idetartozó konkrét ismeretek egészét mint a könyvkultúra jelenségeit határozhatjuk meg. (Uđincev, B. D.⁶⁶ I.)

A vitát összegező Szikorszkij, N. M., a Kniga főszerkesztője határozottan leszögezte az értekezlet álláspontját: „A bibliológia komplex tudomány, de nem a tudományok komplexuma. E meghatározások közt lényeges különbség van. Nem a különálló tudományok együttese, hanem az egységes, komplex tudománnyal kapcsolatos ismeretek rendszere jelenti a bibliológiát; az egyes tudományszakok, melyek a könyvről szóló ismereteink konkrét anyagát adják, hogyha szervesen, mélyen kapcsolódnak egymáshoz kölcsönös összefüggéseik révén.”⁶⁷

A tudományosság követelményét, az igazolt ismeretek megvalósult rendszerét, s a rendszer alapjául szolgáló egységes eszmét a programszerű követelmény ellenére sem látták a vita egyes résztvevői biztosítva. A negatív álláspontot képviselő véleményeken kívül is kifejezésre jutott az a kétség, hogy a különböző könyvről szóló ismereteknek lehet-e egyáltalában egységes elve, törvényszerűsége. (Samsurin, E. I.⁶⁸ II.)

Változatos képet kapunk a vitából arról, mit tartanak az egyes részterületek képviselői e diszciplína szűkebb értelmében a rendszer alapjának vagy súlypontjának. Ezeket csak röviden említjük itt, mert e súlypontként megjelölt pontok bővebb megokolást nem nyertek, s így inkább egyoldalú egyéni állásfoglalást jelentenek a rendszer kialakításának kérdésében.

a) A bibliológia tárgya az a folyamat lehet, mely által könyv születik a kéziratból: ezt bátran lehet szerkesztéstudománynak (redaktirovanie) nevezni. (Bezjazücsnij, V. J.⁶⁹ I.)

b) A kiadványok tematikai megoszlásának megállapítása, a korszerű tudományos színvonal és a gyakorlati használhatóság elbírálása (!), az osztályozás és a szakbibliográfia vitás kérdéseiben döntés, továbbá a kiadás és terjesztés kérdéseinek elemzése. (Csuvikov, P. A.⁷⁰ II.)

c) A bibliológiának a könyvkiadás kérdéseivel kell foglalkozni: ebben egyesül a könyv minden tudományos, gazdasági, technikai, művészeti vonatkozása. (Lichtenstein, E. Sz.⁷¹ I.)

⁶⁶ Книга II. 397. p.

⁶⁷ Книга XI. 288. p.

⁶⁸ Книга II. 399. p.

⁶⁹ Книга II. 410. p.

⁷⁰ Книга XI. 275. p.

⁷¹ Книга II. 412. p.

d) A könyv megalkotása, gyártása és terjesztése kérdései. (Popov, V. V.⁷² I.)

e) Az olvasás és olvasó kérdéseinek vizsgálata, konkrét szociológiai elemzések kidolgozása legyen a súlypont. De a könyvtártudomány is beletartozik a bibliológia rendszerébe. (Kaganov, I. Ja.⁷³ II. és Szluhovszkij⁷⁴ II.)

f) A kiadói szakma elméletének megalkotása, a helyes tervezés érdekében; főleg az olvasói, társadalmi igények vizsgálata. (Milcsin, A. E.⁷⁵ II. és Arbusov, M. F.⁷⁶ II.)

g) Elsődleges feladat: a sajtó tematikus tervezése, ennek gazdasági feltételeivel együtt. A tudományos és műszaki kiadványok választéka, típusai megállapítása, egységes nomenklatúra megalkotása a kiadók számára, korszerű kiadói módszerek meghonosítása. (Markusz, V. A.⁷⁷ II.)

h) A könyvkultúra és könyvtudomány hazai hagyományainak, történeti örökségének ápolása, megismertetése, a külföld bibliológiai szakirodalmának rendszeres tanulmányozása. (Bezjazücsnij, V. I.⁷⁸ II. és Szikorszkij, N. M.⁷⁹ II., Mülnikov, A. Sz.⁸⁰ II.)

i) A bibliográfiai ismeretek széleskörű ismertetése, oktatása különféle szinten. (Klezenszkij, M. M.⁸¹ II.)

Egy szervesen összefüggő tudományos rendszer megalkotásában így sokoldalú gyakorlati követelmény mellett nem juthatott egyértelmű megállapodásra a két ankét: a komplex tudomány egységes alapelve, törvényszerűsége csupán tézis és program maradt. De nyitva maradt az a kérdés is: milyen módon kapcsolódjanak a részterületek egymáshoz? Melyek az összefüggések köztük azon kívül, hogy mindezek a szocialista társadalom érdekében s a művelődési forradalom elmélyítéséért dolgoznak s egységes ideológia alapján működnek a szocialista humanizmus jegyében?

Ennek tudatában volt teljes mértékben az 1964-es ankét vezetősége, mikor határozatba foglalta a bibliológiai tudományos kutatások problematikájának kidolgozását, kiállításba helyezte a módszertani kérdések széles körű megvitatását a jövőben.

A *határozatok* a problematika kidolgozásához megjelölték pontosan a bibliológia legfontosabb kérdéseit, amelyek a kialakítandó komplex tudomány feladatai lesznek.⁸²

1. A marxizmus—leninizmus klasszikusai a könyvről és ennek társadalmi jelentőségéről. A könyv helye a többi közlésrendszerek körében; a könyvnek mint az ismeretek forrásának a jelentősége; a könyv mint a nevelés eszköze s a társadalmi fejlődés tényezője.

2. Az írás és a könyv egyetemes története. A könyv, a könyvnyomtatás és könyvkiadás története a Szovjetunióban.

3. A könyv és a könyvkiadás mai állapota a Szovjetunióban, a népi demokráciákban

⁷² Книга II. 399. p.

⁷³ Книга XI. 284. p.

⁷⁴ Книга XI. 286. p.

⁷⁵ Книга XI. 282. p.

⁷⁶ Книга XI. 280. p.

⁷⁷ Книга XI. 275—276. p.

⁷⁸ Книга XI. 276—277. p.

⁷⁹ Книга XI. 287—288. p.

⁸⁰ Книга XI. 278. p.

⁸¹ Книга XI. 277—278. p.

⁸² Книга XI. 290. p.

és a kapitalista államokban. A sajtó tipológiája, osztályozása, nyilvántartásuk módszere és a sajtó statisztikája hazai és külföldi viszonylatban. A sajtó fejlődésének távlatai a Szovjetunióban.

4. A szovjet kiadásügy szervezése és gazdasági tervezése, a kiadók típus és szak szerinti megoszlása szerint. Az olvasói igények tanulmányozásának módszerei; a téma és példányszám szerinti tervezés.

5. A különféle írásfélések, műfajok és kiadványtípusok szerkesztésének elmélete és gyakorlata. A könyv művészi-nyomdászati megalkotása.

6. A könyvterjesztés szervezése és közgazdasági tervezése. Könyvpropaganda.

7. A könyvtári munka elmélete és gyakorlata.

8. A bibliográfia elmélete és gyakorlata; a bibliográfia kapcsolata egyéb tudományos tájékoztató módszerekkel.”

E határozatok a bibliológia legszélesebb koncepciójának, melyet az előadó Szidorov is képviselt, az érvényesülését jelentik; ez magában foglalja egyben a könyvtártudományt, bibliográfiát és dokumentációt is. Az előadó programjától eltérve mellőzik a határozatok az írói alkotásmód vizsgálatát, valamint a poligráfiai technika és anyagismeret kérdéseit, mert ezek ellenzésre találtak a vita során. A két tanácskozás eredményeként született meg a szovjet bibliológiának ez az átfogó koncepciója, mely valójában felöleli a könyvkultúra minden tényezőjének követelményeit gyakorlati és elméleti vonatkozásban, ezenkívül a történet-elmélet-gyakorlat három szempontját is a tudományos vizsgálatok számára. A határozatok a tudomány problematikája kidolgozását a *hazai viszonyokra*, a gyakorlati teendőkre vonatkoztatva tervezik, azonban nem jellemzik, értelmezik a tudomány közös elvi, elméleti alapjait. Mégis az egész vita, s az ezt összegező határozatok is világossá teszik: nem annyira egy egységes *autonóm tudomány* belső kérdéseiről, elveiről, törvényszerűségéről volt itt szó, hanem fejlesztési szakaszban levő *alkalmazott tudományról*, mely a más tudományzakokból rendelkezésre álló felismerések, eredmények anyagát gyakorlati célokra használja fel. Így érthető a téma korlátozása a *szovjet* bibliológia konkrét kérdéseire. A feladatok köre, a téma terjedelme hatalmas méretű, de az elmélet, a komplex tudomány megteremtése a gyakorlattal való szerves összefüggéséből nyerheti majd igazolását, s ezen épülhet fel. A módszertani kérdések megbeszélésének tervbevétele is azt mutatja, hogy a tudománnyá szerveződés egyelőre csak program, megoldása a jövő fejlődésre vár.

3. Az értekezlet termékeny gondolatokat vetett fel arra nézve is, melyek a születő tudományzak önállósulásához az alapvető *tudományelméleti követelmények*? Milyen az elmélet és gyakorlat viszonya? Engels tanítása szerint a tudományok lényege az egyes diszciplínák közti átmenetekből, a mozgásformák elemzéséből ismerhető meg, a magasabb rendű mozgásformának az alacsonyabbrendűvel való összefüggéseiből, s a fejlődésnek az az útja, hogy „differenciálódásukkal párhuzamosan szükségképpen fokozódó mértékben integrálódtak, s a korábban különálló tudományok mesgyeim jelentkező átmeneti (közbülső) tudományok és az általánosabb jellegű tudományok létrejöttével egyetlen egészé egyesültek.”⁸³

⁸³ Filozófiai kislexikon. Szerk. Rozental, M. és Jugyin, P. — Bp. 1964, Kossuth K. 684 p.

A vita során a komplex tudománynak ez a dialektikus felfogása érvényesült, mely alapjában eltér attól a természettudományra épült dogmatikus felfogástól, mely egy kész meghatározásból indult ki, s ennek kritériumaihoz méri a társadalomtudományt, holott ez még kialakulatlanságában természetesen nem felelhet meg mindezen követelményeknek (rendszerezett tudás, egy meghatározott tárgykör, egységes ismeretanyag, azonos szemlélet, sajátos módszer, elmélet és hipotézis alkalmazása, kauzális és genetikus magyarázat, általános érvényű szabályok és normák; a feltárt törvényszerűségek kísérleti bizonyítása stb.).

A vita során többen követelték a bibliológia határainak pontos megvonását, azzal érvelve, hogy nem önálló tudomány az, amelynek nincsenek határozott körvonalai.⁸⁴

Ezzel szemben mások hangsúlyozták, hogy az az álláspont, mely féltékenyen őrzi a kialakult tudományok határait, nem tartható fenn: hiszen ma éppen a tudományok érintkezési pontjain történik a legjelentősebb előhaladás (kibernetika, bionika stb.), s ez — az engelsi dialektika értelmében — a komplex tudományok kialakulását lehetővé teszi. A segéd- és társtudományokon felépülő komplex tudomány, a bibliológia is éppen az összefüggések feltárásával, az érintkezési pontokon lendül előre, hogy majd egységes tudománnyá szerveződjék. Az egyes tudományszakok, melyeknek közös tárgya a könyv, mint a patakokból a folyó, egységes komplex tudománnyá fognak összeolvadni; így lehet a bibliológia a szovjet könyvkultúra tudományos alapja.⁸⁵ A „Kniga” egyik szerkesztője, *Milcsin, A. E.* kiemelte, hogy a bibliológiát két szempontból kell tekinteni: mint a könyvre és funkciójára vonatkozó különböző tudományágak együttesét, másrészt pedig mint önálló tudományt. Mint komplex jellegű tudomány a bibliológia már régen megvan és határozott sikerei, eredményei vannak, de mint önálló tudomány, csak most van kialakulóban.⁸⁶ A fejlődés motívumát a társadalmi igényekben, szükségletekben, a társadalom fejlődésében látja: „A bibliológia feladata meghatározni azokat a feltételeket, melyek révén a könyv legjobban kielégítheti a társadalom szükségleteit, igényeit, s a legnagyobb mértékben hozzájárulhat a társadalmi haladás érdekeihez.” Az 1960. évi magyar könyvtártudományi anketon ugyanez a szocialista koncepció nyert határozott tudományos megfogalmazást *Kovács Máté* előadásában,⁸⁷ Ez az elgondolás azonban nem keltett olyan széleskörű visszhangot sem hazánkban, sem máshol, mint a szovjet vita, így az előremutató magyar anket nem vált a szovjet szimposium alapjává, sőt ott hivatkozás sem történt rá.

Az előadó *Szidorov, A. A.* nem tartotta szükségesnek megadni az új tudomány meghatározását, mert ez korlátozhatja kibontakozásában. Ezt az álláspontot helytelenítette az egyik résztvevő: ilyen meghatározás nélkül nehéz a kutatónak dolgozni.⁸⁸

⁸⁴ Книга XI. 273. p.

⁸⁵ Книга XI. 275. p.

⁸⁶ Книга XI. 282. p.

⁸⁷ *Kovács Máté*: A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. = A Magyar Könyvszemle 1961. évi 1. különszáma. 7–31. p.

A könyvtártudományi kutatás kérdései. A Könyvtártudományi és Módszertani Központ anketája. — Budapest, 1960. június 13–14. OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ Kiadása Вр. 1961. 7–34 p.

⁸⁸ Книга XI. 282. p. *Канадов, П. Н.* felszólalása.

Az elmélet és gyakorlat kölcsönösségi viszonyára nézve fontos megállapítást tett *Barenbaum, I. E.*, a leningrádi Közművelődési Intézet docense: a bibliológia elméletét nem szabad összetéveszteni e komplex szak egészével, mely természetesen jóval szélesebb és magában foglalja az elméletet is, mint annak alkotó részét és alapját. Tudomány saját elmélet nélkül elképzelhetetlen: az elmélet kérdéseire ezért több figyelmet kell fordítani. Természetes, hogy e komplex szak bőven tartalmaz olyan gyakorlati jellegű ismeretanyagot is, ami tudományként való elismerésre nem tart igényt: így pl. a poligráfiai technika kérdései nem tartoznak a bibliológiai tudományos kutatás keretébe.⁸⁹

A bibliológia már előzőleg vázolt széles koncepciója jelölésére a vita során általánossá vált a „könyvkultúra” (книжная культура) kifejezés a régebbi „könyvügy” (книжное дело) mellett, mely magában foglalta a szerkesztés, kiadás, könyvterjesztés, könyvtárügy fogalmát, illetve ezek történetét, elméletét és gyakorlatát. Az 1962-es berlini tanácskozáson még ez a terminus nem honosodott meg, holott a könyvkultúra fogalma már évtizedek óta ismert.^{89a}

Az egyik résztvevő kiemelte, hogy az azonos terminus ellenére különbséget kell tenni az oroszban régóta meghonosodott „knigovedenie” szó régi és mai értelmezése között. Régen különálló tárgyak komplexumát jelentette ez a fogalom, melyek nagyrésze akkor csak csírájában volt meg; ma egységes, közös alapon felépülő komplex tudományt értünk rajta, mely több tudományszakot foglal magában.⁹⁰ Sajnos, hogy éppen e közös alap problémája, az összefüggések feltárása, a kölcsönös kapcsolatok kérdése nem nyert kidolgozást kellő mértékben a szovjet ankétokon. Az érintkező és határterületek fontos kérdését sem világitották meg e komplex tudomány együttesében; a súlypont az elmélet és gyakorlat összefüggésében mégis a *gyakorlaton* maradt a szovjet vitában. A problematika kidolgozásában, mely az úttörő jelentőségű értekezéslet által kitűzött további feladat lesz, nyilván e részterületek dialektikus egységének, a gyakorlatot átható elméletnek a kérdései kerülnek majd előtérbe.

Szóba került végül az értekezésleten az is: mennyiben támaszkodhat ez az erősen ideológiai jellegű társadalomtudományi szak a polgári humán tudomány eredményeire. A „Kniga” főszerkesztője, a vita összefoglalásában óvott az egyoldalú elutasítás magatartásától: „A polgári humán tudományokra valóban jellemzők a súlyos ideológiai hibák. De mindamelllett a konkrét kutatásokban, így a bibliológia területén is sok hasznos dolgot végeznek. Ahhoz azonban, hogy bírálhassuk a polgári tudósok tudományellenes felfogását, ismerni is kell munkáikat.”⁹¹ *Szikorszki* hasznosnak ítélte elsősorban

⁸⁹ Книга XI. 285. p. Барендаум, И. Е. — Исаевич, Я. Д. felszólalása.

^{89a} *Paška J.* (Martin, Szlovákia) *Banik A. A.-t*, a Matica slovenská egykori vezetőjét tartja e terminus megalkotójának: ez „könyv, az ember és társadalom között fennálló sokoldalú kapcsolat jelzésére” szolgált nála. A könyvkultúrát (knižna kultúra) úgy fogja fel, mint a nemzeti kultúra alkotórészét, mint „szellemi hatások összességét, melyeket a könyv gyakorol kollektív társadalmi egységek kialakításában.” *Banik* Antal Ágost szerint az ember és a könyv közötti meghitt kapcsolatból születik meg és fejlődik ki a valódi könyvkultúra. (*Ban k* 1943-ban írt tanulmányaiban fejtekte ki idealista-spekulatív nézeteit. (ld. *Paška* Juraj: Vedecká práca v knihovnictve a bibliografii na Slovensku a problémy jej d’alšieho rozvoja (=A könyvtártudományi és bibliográfiai tudományos munka Szlovákiában és ennek fejlesztési kérdései) In: *Knížničný sborník*, 1966:l. 13 p.

⁹⁰ Книга XI. 287. p. Иваницкий, В. Ю. felszólalása.

⁹¹ Книга XI. 288. p. Сикорский, Н. М. felszólalása.

a műszaki könyvkiadás, a tudományos tájékoztató apparátus és a könyvkereskedelmi gyakorlatban elért polgári eredmények tanulmányozását. A vita folyamán azonban nem történt konkrét hivatkozás a polgári tudomány eredményeire, bár többen kiemelték a széleskörű tájékozódás szükségességét, mert hiszen a fejlett tudományos-műszaki információs szervezettel (VINITI) szemben a társadalomtudományi dokumentáció még egészen elhanyagolt terület.

A hozzászólók egyetértettek abban, hogy a tudományos kutató munka országos megszervezése az első teendő a bibliológia újjászületésében, megerősödésében. Szóba került a „Kniga” évi kötetei mellett egy negyedéves szakfolyóirat alapítása „Szojjetszkoe Knigovedenie” (Szojjet Könyvtudomány) néven; központi koordináló tudományos intézményként pedig az Össz-szövetségi Könyvkamarát hozták javaslatba, melyet a sajtóügy és a könyvkultúra tudományos központjává kívánják kiépíteni. Hogy nem egy elszigetelt testületi kezdeményezésről, hanem a művelődéspolitikai és a könyvkultúra terén történt gyökeres fordulatról, s ennek általános elismeréséről van szó, bizonyítja az a nagyjelentőségű esemény is, hogy a Szovjetunió Felsőoktatási Minisztériuma vezető tudományos körök közbenjárására és kérésére a bibliológiát („knigovedenie” címen) ismét felvette a Tudományos Minősítő Bizottság által kandidátusi és doktori rangot nyújtó tudományos diszciplínák sorába. Előzőleg már e tárgy egyetemi rangú és tudományos fokozatot nyújtó szak volt, de később (1938-ban) ezt megvonták tőle és besorolták a pedagógiai tudományok közé, mely viszont nem felel meg lényegének.⁹²

10. A szovjet vita értékelése és távlatai

Összefoglalva a nagyjelentőségű szovjet vita tanulságait megállapítható, hogy a bibliológia mint az írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra elmélete iránti fokozott érdeklődés legfőbb oka az a tapasztalat, hogy az irányadó elmélet tartós tudományos alapot nem tudott még teremteni a kultúrforradalom eredményeként fejlődésében kiszélesedő és elmélyülő írásos szocialista műveltségnek, illetve könyvkultúrának. Ebben, mint *Szikorszkij* egy új tanulmányában az 1964-i ankét tanulságait is figyelembe véve írja, idáig az ösztönösség, a kísérletezés, a szubjektivizmus uralkodott sok vonatkozásban; az elvek nem irányíthatták a gyakorlatot, hiszen maguk sem voltak kidolgozva. „A bibliológia a könyvről szóló komplex tudomány komoly tudományos kidolgozása nélkül könyvügyünk nem fejlődhet tovább sikerrel. Az élet, a gyakorlat lehetséges, hogy a helyes megoldásokat sugalmazni fogja, de ezeket majdnem minden esetben hibák, mulasztások árán, az ideológiai-kulturális munka kárán, néha pedig egyszerűen anyagi, gazdasági veszteségekkel fogjuk megvásárolni.”⁹³ A konkrét hiányosságokra őszintén rámutatott ő is, s az ankéton résztvevő vezető szovjet kultúrintézmények többi képviselői is: kevés a folyóirat az új tudományos eredmények közlésére, a publikáció

⁹² Книга II, 404. р.

⁹³ Сикорский, Н. М.: Книга и наука о книге. = Книга XI. (1965.) 16. р.

lassú, vontatott, a könyvkiadás tervezése téma és példányszám szerint meggondolatlan, sokszor önkényes, s ez a könyvkereskedelemben eladatlan készleteket eredményez; másrészt kevés példányszámban áll rendelkezésre sok értékes tudományos és szépirodalmi publikáció, a könyvek kiállítása gyakran igénytelen, korszerűtlen, a bibliográfiai apparátus hiányos, a referáló szolgálat a társadalomtudományok terén elmaradott, a kooperálás szervezetlen stb. Mindez gyökeres változtatást követel; az erők összpontosítása szükséges az elméleti és gyakorlati feladatok tervszerű megoldására.

Ennek érdekében az értekezés számbavette az orosz bibliológiai örökséget, a cári idők és a 20-as, 30-as évek kezdeményeit, s ezeket általában pozitívan értékelte; a külföldi szakirodalomra, a polgári és a szocialista irányú bibliológiai törekvésekre azonban sajnos nem tért ki, holott — mint rámutattunk — éppen a négy évvel ezelőtt rendezett magyar könyvtártudományi ankét alapos értékelést adott a polgári örökségről, mely idealista vagy pozitivistá szemléletével és metafizikus módszereivel képtelen volt szintézist teremteni a könyv- és könyvtárkultúra területén, és nem is tudott komoly tudományos tekintélyre szert tenni. Ennek a magyar ankétnak és a szemlélnkben már érintett lengyel bibliológiai vitának eredményei és tanulságai számbavétele hozzájárult volna a tudomány általános elmélete nemzetközi szintű felméréséhez. Ez annál is fontosabb lett volna, mert az elvi alapvetés megteremtése nem lehet egy ország belső ügye, hanem csak közös erőfeszítéssel remélhető, tudományos együttműködés eredménye lehet; nemzetközi érvényre és elismerésre így számíthat.

11. A szocialista könyvtári elmélet alakulása Csehszlovákiában. A prágai tanszék könyv- és könyvtártudományi felfogása

A szocialista könyvtári elmélet alapvető kérdései az újabb cseh szakirodalomban főleg *Drtina* Jaroslav műveiben nyertek határozott megfogalmazást.⁹⁴ Kiemeli a könyvtár társadalmi és pedagógiai funkcióit a szocialista rendszerben, meghatározza ennek szocialista jellegű új vonásait és körvonalazza ismeretkörét a könyvtárosképzés számára. A szélesebb bibliológiai koncepciót — mint a csehszlovák könyvtárosok általában — bizalmatlanul szemléli; a könyv-kultúra területe jórészt kívül marad vizsgálati körén.

A könyvtári ismereteket nem elvontan, általánosságban, hanem a társadalomhoz és a korhoz fűződő dialektikus összefüggéseiben szemléli: szerinte a könyvtártudomány

⁹⁴ *Drtina*, Jaroslav: Knihovna jako instituce socialistická. Praha, 1961. Státní pedagogické nakladatelství.

Drtina, Jaroslav: Einige kennzeichnende Wesenszüge des sozialistischen Bibliothekswesens. Zb. f. Bw. Jg. 73. (1959). 295–324. p.

Drtina, Jaroslav: Několik společných problémů. Knižnica X. 1958. č. 5.

Drtina, Jaroslav: Zu einigen Aufgaben der Bibliotheken in der Kulturrevolution. Zb. f. Bw. Jg. 77. (1963). 289–306. p.

Drtina, Jaroslav: Die Bibliothekswissenschaft als Hochschuldisziplin. — Az 1962-es berlini értekezés Gegenstand und Methoden der Bibliothekswissenschaft... c. kiadott anyagában. (Leipzig, 1963, VEB Verlag für Buch- u. Bibliothekswesen. 113–134. p.

rendszerét, tartalmát a *könyvtárosképzés gyakorlati érdeke és feladatai* határozzák meg; hiszen a könyvtár dolgozói elé csak gyakorlati célokat tűzhetünk. „Látszólag egészen egyszerű, valójában azonban igen bonyolult a felelet arra a kérdésre: mit kell annak megismernie, aki a könyvtárban dolgozik? Vagy helyesebben: mit fog társadalmunk öt év múlva a könyvtárosoktól követelni, s mit kell ahhoz a könyvtárosnak megismernie, hogy ezeknek az igényeknek megfeleljen? Ebből a szempontból osztályozzuk a szükséges ismereteket és alkotunk belőlük rendszert. . .”⁹⁵ „A könyv és olvasó kapcsolata a könyvtár közvetítésével számtalan változatban alkotja a «könyvtárügy» elvont fogalmának konkrét tartalmát. . . A könyvek, könyvtárak és az olvasók korántsem időtlenül léteznek, hanem a mai szocialista társadalomban élnek és működnek”⁹⁶ —, így ezek konkrét megnyilvánulásai és céljai adják a rendszer alapját, mely természetesen más, mint pl. az ókori vagy középkori könyvtárügy, vagy a mai polgári államok könyvtári szervezete. A szocialista könyvtárnak gyakorlati tevékenységével a szocialista kultúrforradalom célját és érdekét kell szolgálnia. A prágai egyetem Könyvtártudományi Intézete pl. feladatául tűzte ki, hogy megvizsgálja a könyvtárügy szerepét és lehetőségeit a dolgozók kommunista nevelésében; e fontos állami feladat érdekében értékeli *Lenin*, *Krupszkaja* és *Kalinin* tanításait, nézeteit a kommunista nevelésről, a könyvtárról és az olvasmányokról. *Drtina* helyesli *Kovács Máténak* a polgári könyvtártudományról és könyvtárügyről (az 1960-as könyvtártudományi kutatási anketon) adott bírálatát, s nem fogadja el a régebbi csehszlovák polgári könyvtári elmélet irányait: a historizmust, a pragmatizmust (a könyv aprólékos, pontos leírását formális jegyek alapján, tekintet nélkül az eszmei-tartalmi lényegre; tehát a természettudományi leíró módszerek alkalmazását), az idealista pszichologizmust az olvasók és az olvasmány vizsgálatában, továbbá a polgári szociológiai módszerek (amerikai teszt-módszerek) alkalmazását.⁹⁷

E tudomány szocialista megfogalmazását a következőkben adja:

A szocialista könyvtári elmélet — bár elmarad a gyakorlat mögött — a régi elszigetelt, egyetemi oktatásra méltatlannak tartott, mellőzött könyvtártan helyett ma a társadalomtudomány egyik ágaként önálló tudománnyá vált, széles társadalmi összefüggésbe került, s a szovjet könyvtárügy példájára a kultúra marxista eszméje alapján mélyebb és szélesebb értelmezést nyert, szilárd politikai és társadalmi alapot, új eszmei koncepciót kapott. „A könyvtártudománynak kiindulópontja és tudományos alapja a marxi—lenini tanítás a kultúráról, a kultúrforradalomról és a dolgozók kommunista neveléséről.” A kultúráról és a dolgozók kommunista neveléséről szóló tanítás nem csupán valami általános elvi bevezetést jelent, hanem az egész könyvtári elméletet és gyakorlatot átható irányító elvvé vált.⁹⁸ A könyvtár mint intézmény az anyagi kultúra része, de hatását a szellemi kultúra területén fejt ki. A kölcsönös hatás kapcsolatában van minden egyéb művelődési intézménnyel; ugyanaz az elvi alapja és célja, de mások

⁹⁵ *Drtina*, Jaroslav: Zur Klassifikation der Bibliothekswissenschaft. Zb. f. Bw. Jg. 75. (1961). 196. p.

⁹⁶ *Drtina*, Jaroslav: u. ott: 198. p. (németül)

⁹⁷ *Drtina*, Jaroslav: Die Bibliothekswissenschaft als Hochschuldisziplin. In: Gegenstand und Methoden der Bibliothekswissenschaft. Leipzig, 1963. 115—117. p.

⁹⁸ *Drtina*, Jaroslav: uo.: 119—120. p. (németül). (l. 97 sz. jegyzet)

a hatóeszközei. Különösen szoros kapcsolat fűzi a neveléstudományhoz: az iskolán kívüli nevelés tényezője, de nemcsak a felnőttekre, hanem az ifjúságra is kiterjed a hatása. Mint tudományszak egyéb szakterületek eredményeit is felhasználja, de elmélete lényegében pedagógiai jellegű: a művészi vagy tudományos formában tárgyalt anyag hatása kifejtésére, illetőleg ennek módszere kidolgozására irányul. Ezért felhasználhatja a pedagógiában alkalmazott tudományos és kutató módszereket is.

A könyvtártudomány több, a könyvtárüggyel kapcsolatos szaktudományból összetett komplex tudomány. Szintetizáló jellegű; „létjogát és értelmét igazán csak a szocialista társadalomban kapja meg a kultúra itteni növekvő, döntő jelentősége révén, főleg azért, hogy a kultúra és irodalom értékeit felhasználja eszközül az ifjúság és a dolgozók széles tömegei nevelésére és tanítására. Az erre szolgáló eszközöket, szervezetet, módszereket tanulmányozza, elemzi és általánosítja”.⁹⁹

E komplex tudomány alkotórészeinek, az egyes szaktudományágaknak az elvszerű logikus osztályozását a három dialektikus egységben levő alaptényező (könyv—könyvtár—olvasó) elemzésével végezte el *Drtina*. Ez összhangban van a szovjet könyvtári elmélet marxi—lenini elveivel, valójában annak kifejtése, de lényegesen újat nem tartalmaz. *Drtina* a könyvet nem tartja keletkezésében, előállításában, terjesztésében külön tudomány tárgyának, hanem csak a könyvtártudomány egyik alkotó elemének (*Buchkunde*); ez magában foglalja a filmre és hangszalagra rögzített irodalmi termékeket is. Mivel csak hatásával foglalkozik, kirekeszti a tárgyalásból az írás, a könyvnyomtatás, könyvkiadás és -kereskedelem, az illusztráció széles ismeretrendszerét, s ezeket a könyvismeret (*Buchlehre*, a szűkebb körű *knigovedenie*) körébe utalja, mely inkább a könyv formális sajátosságaira van tekintettel. Ez volt az 1962-es berlini értekezés álláspontja is; lényegében elzárkózás a még szélesebb körű társadalomtudomány, a bibliológia (*Buchwissenschaft*, *Knigovedenie*) szocialista koncepciója elől. Ezt azonban, mint már láttuk, azóta a szovjet művelődéspolitikai nyomatékosan előtérbe állította, és éppen a szűkebb körű hagyományos könyvtártudomány rovására. Ezzel az újabb átfogó szocialista szemlélettel szemben nem ismerjük még a cseh álláspontot. Ez aligha lehet egyértelmű helyeslés, tekintettel a kialakult nézetekre, hanem a fenntartás és várakozás álláspontja, a jövő tudományos eredményeinek kivárása.

A bibliográfiát *Drtina* csak részben tekinti a könyv—könyvtár—olvasó dialektikus egysége és rendszere tagjának. A könyv a maga formai és tartalmi sajátosságaival együtt tárgya a bibliográfiai feldolgozásnak is, a bibliográfia azonban mégsem szerves része e rendszernek. A marxista szellemű bibliográfia célja: meghatározni a mű kritériumait, ismertető jegyeit és lényegét a társadalmi felhasználás érdekében. A bibliográfia révén kerül a könyvtárügy kapcsolatba minden tudományszak területével; ezt a kapcsolatot tárgyalja a népi demokráciákban elismert (a Szovjetunióban nem!) oktatási tárgy, a *tudományismeret*.

Drtina szocialista elméletéből következik az a harcoss polemikus szellem, ahogy a nyugati polgári könyvtárügyet tárgyalja: elméletben és gyakorlatban egyaránt elutasítja.

⁹⁹ *Drtina*, Jaroslav: uo.: 121. p. (németül). (l. 97 sz. jegyzet)

Ezzel az elvszerű, hatásosan kifejtett állásponttal szemben azonban több szempontból támad kétség.

A polgári könyvtártudomány természetesen nem ért vele egyet, hanem objektivista alapon elutasítja a könyvtár pártosságának elvét, agitációs és propaganda feladatait.¹⁰⁰ Kidolgozatlan sok téren a módszer kérdése is: nem látni, mi a módszere, lehetősége, tudományossága az olvasók irányításának, nevelésének? A polgári felfogás itt mindenestre egészen agnosztikus: a könyv egyéni hatását mint tudományosan fel nem mérhető, kiszámíthatatlan tényezőt figyelmen kívül hagyja egzakt vizsgálatoknál. Problematikus általában az is: ha a könyvtártudomány elvei és céljai azonosak a népművelésével, s a rész nem különíthető el az egésztől, lehet-e külön a könyvtári gyakorlat elméletéről beszélni; lehet-e ez más mint a tömegnevelés egyéb tényezőié? (Iskola, film, színház, sajtó és könyvkiadás.) Nem e közlési rendszerek integrálására lenne-e inkább szükség még a gyakorlati művelődéspolitikai célok érdekében is, mint a tömegkultúra egy tényezőjének kiemelésére s tudományá szervezésére? Hiszen a könyvkereskedelemben a vásárlásoknak csak csekély része (Lengyelországban pl. kb. 10–12 százalék) jut a könyvtárakra, a többi az egyéni vevőkre esik; bár igaz, hogy a könyvtári könyv befolyása szélesebb körű és állandóbb: a sorozatos kölcsönzések révén az olvasók nagyobb köréhez jut el.¹⁰¹ A mai lengyel könyvtári elmélet a csehekkel szemben éppen ezért a bibliológia mellett foglal állást, hiszen a könyvtár csak egy út, egy tényező azok közül, melyek által a könyv eljut az olvasóhoz és betöltheti társadalmi funkcióját.¹⁰²

Nyilvánvaló az is, hogy a könyvtárosképzés gyakorlati célja és érdeke nem lehet alapja a könyvtártudomány rendszerének, mint ahogy *Drtina* véli. A könyvtári elmélet és a könyvtárügy sem azonos, a tudományszak és annak oktatási anyaga sem lehet ugyanaz. A tudomány ismeretrendszere mindig szélesebb, mint az arra alapozott oktatás, még ha olyan gyakorlati célt szolgál is, mint a könyvtárosképzés. Hogy csak a társadalomtudományok körében maradjunk példaként, a nyelvtudományt sem lehetne semmiképpen az oktatási feladat és cél szerint rendszerezni; ennek gondolata is képtelenség. Mindezekkel a problémákkal s ellentmondásokkal szembe kell nézni és számot kell vetni nem csupán a cseh, hanem általában a szocialista könyvtári elméletnek.

Drtinának kétségtelenül érdeme, hogy összefoglalja a szocialista könyvtári elmélet

¹⁰⁰ *Vleeschauwer*, H. V: *Réflexions sur un congrès*. (Prague, 25–27 mars 1958). Mousaion: 46–47. Pretoria, 1961.

E szerző a cseh egyetemi tantervről szólva bírálja annak harcos politikai jellegét: „A politika nyíltan elfoglalja itt a szakszerűség helyét, az egész tantervet átható dinamikus tényezővé válik. A könyvtárt közvetlenül állami szervnek tekinti, mely éppen ezért kifejezője az állam társadalmi-politikai akaratának, s az állam határozottan arra is szánja, hogy ezt az akaratot a maga sajátos eszközeivel beleoltsa a társadalomba.” (50. p.)

Drtinával szemben ő a könyvtár pozitívista, semleges magatartását vallja: „A könyvtár rendelkezik olyan eszközökkel, hogy betöltse ezt az egyetemes és semleges megbízatását, mikor célul tűzi ki, hogy olyan teljességgel tükrözze a világ intellektuális és irodalmi állapotát a maga egész differenciált voltában, ahogy azt pénzügyi lehetőségei megengedik.” (U.o.: 52. p.)

¹⁰¹ *Roczniki biblioteczne*. Rok. VIII. (1964). Zeszyt 3–4. 542. p. (Krzysztof *Migoń* recenziójában a *Gegenstand und Methoden* c. kiadványról.) és tőle idézve: *Bromberg*, A.: *Liczby o książce w Polsce* Ludowej, Polityka, R. 8. 1964. Nr 22,3 p.

¹⁰² *Głombowski*, Karol: *Die Bibliothekswissenschaft als Hochschuldisziplin*. In: *Gegenstand und Methoden der Bibliothekswissenschaft*. (Leipzig, 1963.) 144. p.

eredményeit; egységes marxista alapon korszerű értelmezést ad a könyvtár társadalmi funkcióinak; s hogy kidolgozta a könyvtártudomány megfelelő rendszerét a három főtényező (könyv—könyvtár—olvasó) szerint.^{102a}

12. A szlovák terminológiai értelmezések. A polgári bibliológia bírálata. A smolenicei konferencia (1965)

A cseh álláspont a prágai tanszék révén országos viszonylatban is irányadóvá vált; de e tanszéknek jelentős kezdeményező szerepe volt általában a szocialista országok egyetemi könyvtárosképzésében való együttműködésében is. A vázolt eszmei alapon szervezték meg 1958-ban Prágában az első ilyen közös egyetemi oktatásügyi ankétot a tanterv közös problémáinak megbeszélésére; de tevékeny része volt az 1962-es berlini könyvtártudományi oktatási értekezlet előkészítésében s tézisei kidolgozásában is.

Figyelemre méltók azonban emellett a szlovákiai nézetek és törekvések is, melyek a csehektől eltérő sajátos vonásokat is mutatnak.

Az ország gyors szocialista kulturális fejlődésével itt is előtérbe kerültek a népművelés és a könyvtárügy kérdései; a *Matica slovenská* főleg 1954-ben történt újjászervezése óta igen élénk érdeklődést tanúsított a könyv, könyvtár és bibliográfia gyakorlati és elméleti, főleg pedig terminológiai kérdései iránt. Ezek tisztázása egyaránt szolgálta a gyakorlat és az ezt irányító elmélet érdekeit. Ennek a közös terminológiának fokozatos kiérlelődése több érdekes vitán keresztül követhető; végül egy szlovák szaknyelvi értelmező szótár megalkotásához vezetett.¹⁰³ A több mint húsz évre visszanyúló vitákban a terminológia értelmezésénél egyben a könyv- és könyvtártudomány álláspontja is polemizált egymással különböző egyéni szempontok, elvek szerint.

Baník Antal Ágoston, a Szlovák Nemzeti Könyvtár volt igazgatója a könyvtudományt (knihoveda) az irodalomtudomány egyik ágának tekintette, mely magában foglalja a könyvről, könyvtárról s a bibliográfiáról szóló ismereteket. Ez tekinthető máshol is a régi hagyományos felfogásnak, amelyben a könyv, az írás, a könyvtár kultúrája beleolvad a művelődéstörténet, s ezen belül az irodalomtörténet széles kereteibe, de önállósági igény nélkül.¹⁰⁴

^{102a} A csehszlovák könyvtárügyről jó tájékoztató: Das Bibliothekswesen der Tschechoslowakei. Verfaßt und zusammengestellt von Bibliothekaren der CSSR. Wien, 1966. Österreichische Nationalbibliothek. (Biblos-Schriften, Band 43)

A csehszlovák egyetemi könyvtárosképzé tantervéről l. a 145 f. sz. jegyzetet.

¹⁰³ L. a 89/a sz. jegyzetet és Slovenská knihovnicka terminológia. Martin, 1965. *Matica slovenská*. 165 p.

A szlovák könyv- és könyvtártudományi terminológia fejlődését, eredményeit és a főbb fogalmak értelmezését fejti ki a vonatkozó irodalomra hivatkozva:

Hanakovič, Štefan tanulmánya: Problematika slovenskej knihovnickej terminológie. *Knížničny sborník*, 1965. Martin, *Matica slovenská*. 66–82. p.

¹⁰⁴ *Baník*, A. A.: O knihovede. *Obežnik Slovenskej národnej knižnice*, rok 1943. č. 4, 35 p.

Kuzmík, J.: Dr. Anton Augustin Baník, bibliotekár Matice slovenskej a správca Slovenskej národnej knižnice. *Knižnica*, 2. évf. (1950). 30–31. p.

Baník, A. A.: Pismo, kniha, literárne dielo. *Obežnik Slovenskej národnej knižnice*, rok 1943. č. 6, 59. p.

Az itt tárgyalt szlovák anyagról a *Matica slovenská* (Martin) bocsátott rendelkezésemre dokumentációt és elemző értékelést tudományos és kutatási osztályuk által; szíves segítségükért itt mondok köszönetet *Juraj Paška* igazgató úrnak.

Bálent Borisz már önálló tudománynak fogta fel a könyvtudományt, fölérendeli a könyvtártudománynak, bibliográfiának; tárgyát a könyv és más sajtótermékek előállítására és terjesztésére vizsgálatában látja, de kizárja belőle a hasznosítás, a felhasználás érdekeit, az irodalmi, művelődési és politikai szempontokat, melyet a cseh felfogás annyira kiemelt.¹⁰⁵ Ezt a lényegében polgári, formális szemléletet, mely üres keretté, szervesen ismeretanyaggá tette a bibliológiát, később jelentősen módosította; szinte ellentétére fordította. A pedagógiai tudományok körébe vonta és így határozta meg: „A marxista könyvtudomány tárgya a könyv révén történő műveltségteremtés és műveltség, nevelő és művelő tevékenység.”¹⁰⁶ Ezt a meghatározást, mely viszont a pedagógiával olvasztotta össze a könyvtudományt, a Matica slovenská vitáján elvetették.

A szlovák könyvtudományi szakszótár első változatának kidolgozója *Garaj* K. Ján a mű előszavában ezt a meghatározást adta erre: „A könyvtudomány — a könyv megalkotásának, előállításának, feldolgozásának, terjesztésének és használatának szaktudománya.”¹⁰⁷ Ennek főleg gazdasági jelentőséget tulajdonított; a könyvkiadás és a kulturális tervezés terén, így tárgyköre összhangba került a mai szovjet felfogással. Ezt a közművelődési funkció oldaláról egészíti ki *Kuruc* Alojz lényeges szemponttal: „A könyvtudomány a könyv hatásának tanulmányozása különböző fejlődési formákban és társadalmi viszonyok között.”¹⁰⁸

Mindezek az egyéni nézetek lehetőnek tartották a bibliológia létezését, ismeretrendszérének tisztázására törekedtek a többi tudomány körében; ezzel főleg a fogalom körét akarták meghatározni a gyakorlati teendők (együttműködés, jogszabályok, szervezés, tervezés) és a kutatás céljaira.

Velük és főleg a külföldi polgári bibliológiai irányzattal (*Peignot*, G. É., *Ladewig*, P., *Eichler*, F., *Živný*, L. J., *Predeek*, A., *Otlet*, P. stb.) élesen szembeszáll *Špetko* Jozef (Matica slovenská) egy érdekes polemikus tanulmányában.¹⁰⁹ Hasonló szerepe van némileg, mint a lengyeleknél *Bieńkowski* szenvedélyes polémiájának, ki a bibliológiát az alchimia, skolasztika és mágia körébe utalja s mint reakciós jelenséget elveti. *Špetko* azonban nem ilyen dogmatikus szellemben ítéli meg ezt, sőt ezt a lengyel támadást maga is túlhaladottnak, tudománytalannak tartja, melyet hazájában sem fogadtak el már megjelenésekor sem. *Špetko* a polgári bibliológiát bírálja, széleskörű tájékozottsággal és alapos elemzéssel. Nem ismeri el a könyvtudományt tágabb értelemben és szűkebb értelmezését is kritikának veti alá. Ezzel korrigálja saját nézeteit az előző évekből, amikor úgy vélte, hogy „lehetséges a marxizmus—leninizmus alapján fölépíteni a szó legtágabb értelmé-

¹⁰⁵ *Bálent*, B.: Prehľbime knihovednu teóriu. Knižnica, 9. évf. (1957). é. 3, 97–98. p.

¹⁰⁶ *Bálent*, B.: Marxistická knihovedna. Tězy. 20. X. 1959. (Sokszorosított kézirat.)

¹⁰⁷ *Garaj*, J. K.: Naučný slovník knihovedný. Knižnica, 10. évf. (1958). 46. p.

Garaj, J. K.: Bibliografía ekonómie a jej problémy. Tězy na bibliograficku konferenciu v septembri 1961. Bratislava, UEK. 1961.

Garaj, J. K.: és Knižničný sborník, 1966:1.

¹⁰⁸ *Kuruc*, Alojz: K otázke knihovedného výskumu. Knižničný sborník, 1962–1963. 92–120. p.

¹⁰⁹ *Špetko*, Jozef: K problematike obsahu terminu knihoveda a knihovnictvo. Knižničný sborník, 1959. 7–40. p. Martin, Matica slovenská.

ben vett könyvtudományt”.¹¹⁰ Átfogó képet adva a bibliológia és a könyvtártudomány problematikájáról a nemzetközi irodalomban nem csupán a polgári koncepciókat utasítja el, hanem a marxi—lenini alapra hivatkozó spekulatív elgondolásokat is, így *Varjas* Béla rendszerét is. *Špetko* a bibliológiának szétágazó, a könyvet mint jelenséget és fizikai egységet minden vonatkozásban átfogó ismeretkörét élesen elkülöníti a könyvtárra vonatkozó ismeretekről. Az utóbbinak hajlandó elismerni tudományos jellegét anélkül, hogy magát tudománynak tartaná, mert hiszen funkciója lényegében a tudománynak és közművelődésnek tett szolgáltatásokban merül ki. „Előre figyelmeztetnem kell arra, hogy az a kérdés, hogy a könyvtártudomány tudomány-e vagy csak gyakorlati ismeret, nem elsődleges probléma. Csak a könyvtárosi becsvágy kérdése ez; a könyvtári munka paradoxona: a tudományt szolgálja, de maga csak szabályok összessége.”¹¹¹ *Špetko* negatív felfogása lényegében a *Leyh*-féle kritika, az „egységes szellemi mag” hiánya miatt veti el mind a könyv, mind a könyvtártudomány vizsgálatának, szemléletének lehetőségét. Végeredményben a bibliológia gyűjtő kosárrá vált a nagyon különböző diszciplínák számára, melybe beletartozhat a könyvpolitika, a könyvtári szervezetek, a könyvstatisztika, a könyvkereskedelem, a szerzői és könyvtári jogi szabályzatok stb. stb., mint ahogy erről a sokféleségről a szakfolyóiratok irodalmi szemléje bárkit nyomban meggyőzhet.¹¹² Túl nagy az ambíciója ennek a vélt tudománynak; a kultúra és a szellemi élet egészét át akarja ölelni, mint régen a filozófia és ma a bibliográfia: a tudományok tudománya akar lenni. (Vö. *Peignot*, G.: „La bibliographie est la plus vaste et la plus universelle de toutes les connaissances humaines”: Dictionnaire raisonné, 1802—1804.) Mivel a könyv közös tárgya az emberi kultúrának, nem is lehet kétféle bibliológiáról, szocialista és polgári könyvtudományról beszélni. Arról viszont már igen, hogy tartalmilag, értéke szerint mire és hogyan használják fel.

Špetko a könyvtudományt csak történeti vonatkozásban hajlandó elismerni; fontosnak tartja pl. a hazai könyv múltja kutatását és tanítását; ilyen értelemben szinonimáknak fogja fel a „könyvtudományi” és a „történelmi” fogalmakat. A könyvtártudományt viszont gyakorlatilag jogosultnak tartja és maga is ad ennek kidolgozásához egy tervet. Meghatározása szerint ennek a tárgya: „A könyvtáros munkájának eszmei-politikai és elméleti alapjai, a könyvtár, a könyvtáros, valamint annak a könyvvel és olvasóval végzett munkája, továbbá a bibliográfiai tájékoztatószolgálat és a könyvtáros publikációs munkája.”¹¹³

Az 1965. évi smolenicei konferencián az ötéves terv előkészítésével kapcsolatos szemináriumon alaposan megvitták a kutatási munka koordinációs kérdéseit a könyv- és könyvtártudományban, bibliográfiában és dokumentációban, s túljutottak ezen a negatív felfogáson, melyet *Špetko* képviselt — igaz, főleg a polgári nézetekkel szemben; a rokon szakok elhatárolásában azonban megállapodásra nem jutottak. A könyvtudo-

¹¹⁰ *Špetko*, Jozef: Recenzia prirucky J. Cjпка a J. Kábrta: Základy knihovnictví. (Praha, 1956.) Knížnica, 8. évf. (1956.) č. 5, 229. p.

¹¹¹ *Špetko*, Jozef: K problematike obsahu terminu knihoveda a knihovnictvo. Knížničný sborník, 1959. 8. p.

¹¹² *Špetko*, Jozef: uo.: 13. p.

¹¹³ *Hanakovič*, Štefan: hivatkozott tanulmányában idézve a 76. p.-ről. (Szlovákul.)

mányról azonban hivatalos álláspontnak tekinthető szlovák részről Hanakovič, Štefan meghatározása az általa szerkesztett terminológiai szótárban: „A könyvtudomány az a tudományszak, mely a könyvkultúrát mint egészet vizsgálja társadalmi hatásának szempontjából különböző fejlődési formákban és társadalmi feltételek között.” A könyvkultúrán pedig „... a műveltségnek azt a területét értjük, mely magában foglalja a könyvnek, mint nevelési és művelődési eszköznek az előállítását, terjesztését és kihatását”.¹¹⁴ A szótár szerint: „A könyvtártudomány olyan eszmei, szervezeti, technikai és módszertani jellegű eszközöknek és rendszabályoknak az összessége, melyeket az állam vagy más társadalmi szervezet gyakorol és amelyek célja az egyes könyvtárakban levő könyvvállomány összegyűjtése és társadalmi felhasználása.” A könyvtártudományi és bibliográfiai tudományos munka fejlődéséről Szlovákiában Paška Juraj adott összefoglalást és értékelést a smolenicei értekezleten. A szlovák könyvtári elmélet erős ingadozásai után némi kiegyenlítődés jött létre: kompromisszum a kiegyensúlyozottabb, szilárdabb cseh könyvtártudományi elmélettel.^{114a}

A szovjet teoretikusok az 1959-i és 1964-i anketon kifejtett nézetei itt is visszhangot váltottak ki; érdekes, hogy a könyvtudományról kialakult negatív véleménnyel szemben (*Drtnina, Špetko*) mások (*Paška J., Bálent B. és Garaj J. K.*) viszont úgy tekintik ezt a szovjet állásfoglalást, mint hozzájárulást a bibliológia pozíciójának megerősítéséhez, s mint a könyvtudomány tágabb értelmezésének jogosultságát.

A fennálló ellentmondásokat és kétségeket nyilván csak e tudományszak nemzetközi kifejlődése és eredményei fogják itt is eloszlatni; nem az egyéni vélemények és nézetek, hanem a valóság mélyebb összefüggéseinek a helyesebb felismerése hozhatja meg számára az elismerést és nemzetközi érvényesülést.

13. A német hagyományok két iránya. Ma: könyvtári súlypontú szemlélet, szocialista konformizmus. A Buchkunde Vorstius és Kunze értelmezésében

A német könyv- és könyvtártudományi nézetek kialakulása, változásai közel két évszázad óta e tudományszak irodalmának közismert és jól nyilvántartott része; történeti áttekintésük azonban kívül esik ez időszertű bibliográfiai szemle határain. Az átfogóbb bibliológiai szemlélet *Denis Michaelre* (1729–1800) hivatkozik mint ősrre; *Einleitung in die Bücherkunde* c. kétkötetes műve (Wien, 1777–78) a bibliográfiát a bibliológiával (*Bücherkunde*) azonosítva felöleli az írás-, könyv- és könyvtártörténetet, tudománytörténetet, nyomdászattörténetet, könyvismeretet. Valójában önálló tudományszaknak tartja, bár e szétfolyó fogalom meghatározását meg sem kísérelte. A könyvtárszervezés gyakorlati ismeretanyaga rendszerezését pedig *Schrettinger Martin* (1772–1851), a könyv-

¹¹⁴ Hanakovič, Štefan: op. cit. 75. p.

^{114a} Paška Juraj: Vedecká práca v knihovnictve a bibliografii na Slovenska a problémy jej d'alsieho rozvoja. In: Knižničný zborník: 1966. I. 10–29 p. Matica slovenská, Martin.

tártudomány névadója hagyta örökségül, mintául a 19. századi utódoknak (J. A. F. Schmidt, G. Seizinger, J. Petzholdt, A. Graesef). Utánuk Eichler Ferdinand, Dziatzko Karl, Harnack Adolf, Ladewig Paul, Leidinger Georg, Milkau Fritz, Predeck Albert és Leyh Georg nevei jelzik a német polgári könyv- és könyvtártudomány fejlődésének útját és sajátos irányait. Ennek vázlatos áttekintésére többen vállalkoztak,¹¹⁵ de összefoglaló mű még nem született meg. E kétféle felfogáson belül számos változatban jelentkezik a gyakorlati, az enciklopédikus, filozofikus-spekulatív, historizáló irány a szkeptikus vagy teljesen negatív szemlélet (pl. Leyh, G.-nál). E polgári könyv- és könyvtártudomány szemlélete részint pozitívista, részint idealista, szellemtörténeti; elvi ellentmondásokkal teljes, s mind rendszerének megalkotásában, mind kutatási módszereiben kaotikus, mint erre a szocialista kritika ismételtelen rámutatott.¹¹⁶ Ennek a terjedelmes polgári szakirodalomnak problematikája tanulságul maradt a mai könyv- és könyvtárügyre a szocialista német államban is, de az új fejlődésnek már nem élő és ható tényezője.

Hivatkozni szoktak Harnack Adolfra, aki a tisztán gyakorlati könyvtári és a historizáló iránytól elfordulva új célt tűzött ki a berlini tanszék számára 1923-ban: a mai könyv- és sajtótermelés gazdasági és kulturális vonatkozásainak a tudományos kidolgozását, a kiadói és könyvkereskedelmi tevékenység eszmei irányítását.¹¹⁷ Harnack szerint ez a szak közgazdasági jellegű, az új tanszék feladata a könyv közgazdaságának („Wissenschaft von der Nationalökonomie des Buchs”) kifejlesztése: a könyvtárismeret mellett a könyv- és sajtótermés feltételeit, statisztikáját is ismernie kell, de a népművelés ügyében is alapos jártassággal kell rendelkeznie, hiszen feladata az egész nemzet művelődési szintjének emelése.

Harnack ötletszerű elgondolása, hogy a könyvtudományt közgazdasági szakká tegye, sehol sem valósult meg: a szocialista kulturális forradalom szolgálatában nem ilyen és hasonló hasznossági, pragmatikus szempontok az irányadók, hanem a tömegek művelődési szükségleteinek, igényeinek színvonalas kielégítése. A szovjet könyvtudomány, mint láttuk, fontosságot tulajdonít a könyvkultúra terén a tervezés gyakorlati feladatainak is: a kiadásügy, szerkesztés, terjesztés és népművelés tudományos előrelátással történő vizsgálatának; így Harnack elgondolása mégis előremutató kezdeményt, kiutat jelentett a polgári könyvtudomány eszmei zűrzavarából, bár számára még teljesen idegenek voltak a marxizmus eszméi.

¹¹⁵ a) *Varjas* Béla: A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere. (A bevezető rész.) = Magyar Könyvszemle 1955. 1–22. p. Német (1956) és szlovák (1957) fordításban is megjelent.

b) *Vorstius*, Joris: Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft. Zbl. f. Bew. Jg. 63. (1949.) 172–185. p.

c) *Špetko*, Jozef: K problematike obsahu terminov knihoveda a knihovnictvo. Knížničný sborník, 1959. Martin, Matica slovenská. 7–41. p.

d) *Predeck*, Albert: Die Bibliothekswissenschaft als Disziplin und Universitäts-Lehrfach. Zb. f. Bw. Beiheft 75.

Aus der Welt des Buches. Festgabe zum 70. Geburtstag von Georg Leyh. Leipzig, 1955, Otto Harrassowitz. 169–184. p.

¹¹⁶ a) *Kovács* Máté: A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. = Magyar Könyvszemle 1961. évi 1. külön^ozáma. 16–20. p.

b) *Dršina*, Jaroslav: Einige kennzeichnende Wesenszüge des sozialistischen Bibliothekswesens. Zb. f. Bw. Jg. 73d. (1959.) Sonderheft 297–324. p.

c) *Špetko*, Józef: id. m. 12–32. p.

¹¹⁷ *Harnack*, Adolf von: Die Professur für Bibliothekswissenschaften in Preussen. Erforschetes und Erlebtes. Reden und Aufsätze. Neue Folge. Bd. IV. Giessen, 1923, Verlag v. A. Töpelmann. 218–223. p.

A háború után kialakult új társadalmi feltételek a könyvtárügyet az NDK-ban is teljesen új alapra helyezték. A szocialista átszervezés mintája a szovjet könyvtári elmélet és gyakorlat, illetve a *Lenin* eszméi útmutatása alapján kialakult szovjet könyvkultúra volt. Ez a folyamat ment végbe a többi szocialista európai államban is: a szocialista elvi megalapozást és útmutatást az NDK-ban is az egyetemi könyvtártudományi tanszék adta, mely a régi bizonytalan sorsú, rövid életű polgári kezdemények után szilárdan kiépült a berlini Humboldt-egyetemen 1955-től.¹¹⁸ E tanszék szoros együttműködésben a szocialista országok hasonló intézményeivel (főleg a prágaiakkal) tevékenyen részt vett az 1958-as prágai konferencián a közös elvi kérdések tisztázásában, a tanterv kialakításában, majd megrendezte az alapvető jelentőségű berlini konferenciát 1962-ben, mely a könyvtártudomány tárgyát, módszerét, kapcsolatait és terminológiáját a már ismertetett értelemben — nem a könyv-, hanem a könyvtártudomány szempontjából — tisztázta nemzetközi szinten és érvénnyel is a szocialista országok számára. A német könyvtárügyre jellemző hagyományos elkülönülést a tudományos és a közművelődési könyvtár típusai és munkamódszere között áthidalni törekszik, s ennek megfelelően — főleg szociológiai, olvasó- és olvasásismereti téren — új szempontokat is nyert. A „*Buchkunde*”, a könyvismeret mindenesetre szerény helyet nyer a tantervben: a könyvtártudományon belül, s ennek alárendelve foglal helyet a bibliográfiával és könyvtártörténettel együtt, a berlini értekezlet közös téziseinek megfelelően.¹¹⁹ Lényegében történeti szak, a könyvtártudomány része, mely többnyire a könyvtártörténettel összekapcsolva kerül előadásra. Célját így jellemzi a berlini tanszék előadója: „A könyvtárosok kiképzésében ez a közművelődési szakokhoz tartozik, a hallgatók látókörét bővíti és ezáltal a könyvtárosi hivatással való belső kapcsolatát fejleszti és támogatja.” „A könyvet egyrészt mint gazdasági tényezőt, vagy legalábbis az anyagi kultúra tárgyát értelmezzük, másrészt a könyvnek az egyes korszakok irodalmi és szellemi művelődésében megnyilvánuló jelentőségét és funkcióját eszmék hordozójaként és közvetítőjeként tekintjük. A könyvtárügyet a tudományok, az irodalom és a művészet fejlődésével hozzuk kapcsolatba.”¹²⁰ A képzés célja a *Buchkunde* terén főleg az „elmélyült történeti műveltség” elsajátítása a könyvtárosok számára; e történeti stúdiumot a jelen könyvkultúrája irányában egyetlen téma egészíti ki: egy féléves (egyórás) előadás a modern könyvművészetről. „Ezt a határt e szaknak a könyvtártudomány területén belül elfoglalt helyzete és az óraszám miatt nem szabad átlépni.” A kizárólagos könyvtárosképzés és a historikus szemlélet jellemezte a berlini Institut für Bibliothekswissenschaft felfogását és működését, éppúgy, mint elődjeit, a göttingeni (1886) és a *Milkau*-féle berlini intézet (1928—1933) munkáját is, bár eszméi, világnézeti alapjuk teljesen különböző. (A *Milkau*—*Leyh*-

¹¹⁸ Zehn Jahre Institut für Bibliothekswissenschaft der Humboldt-Universität zu Berlin. = Zb. f. Bw. Jg. 79. (1965.) 11. sz. 641—700. p. Horst *Kunze* és munkatársai beszámolóival ebben az emlékszámban.

¹¹⁹ Gegenstand und Methoden... Leipzig, 1963. 337—338. p.

¹²⁰ Zb. f. Bw. Jg. 79. (1965.) 11. sz. 667. p. (Hans *Lülfing*, Berlin.)

féle Handbuch 2. kiadásának legélesebb bírálói szocialista alapról éppen az NDK könyvtárosai, nagyrészt a berlini tanszék munkatársai voltak.)¹²¹

A szocialista német könyv- és könyvtártudomány képviselői közül különösen *Vorstius* Joris (1894–1964) és *Kunze* Horst berlini könyvtártudományi professzorok képviselnek a fejlődés szempontjából jellemző felfogást. Mindketten a könyvtárt tartják a diszciplína súlypontjának, nem a könyv szélesebb világát, s a könyvtár hagyományos történeti szempontú vizsgálata helyett annak kulturális funkcióját, társadalomformáló, nevelő szerepét emelik ki marxista szemlélettel. *Vorstius* a tudományos és a közművelődési könyvtár funkcióbeli kettősségét, különbségét áthidalva a jelen számára végzendő közösségnevelő, műveltségterjesztő feladatban (Bildungsauftrag) talál közös hivatást mindkettő számára. Kritikai elemzést adva a német könyvtártudomány fejlődéséről, megbírálja a régi történeti ismeretekkel túlsúlyolt egyetemi tantervet, mely a könyvtári gyakorlat számára jórészt fölösleges tehernek bizonyult, viszont megfeledezett a könyvtár alapvető funkciójáról, hasznosításáról, műveltségterjesztő szerepéről. „Ami egy könyvtárat könyvtárrá tesz, végeredményben az ott őrzött irodalom felhasználása különféle művelődési célokra. Másodsorban a könyvtár mint az emberiség biztos és marandó emlékezte azt a feladatot tölti be, hogy a megőrzésre érdemes irodalmat a jövőnek átszámazzassa.”¹²²

Ha a könyvtár első feladata közművelési megbízatása a jelen nemzedék számára, a könyvtártudomány feladata sem lehet egyéb, mint a könyvtár által végzendő irodalomhasznosításról, értékelésről szóló tanítás. Ez a meghatározás, mely a hasznosságot, a társadalmi értékességet állítja előtérbe a *Leibniz* és *Naudé* óta élő gondolat szerint, egyformán érvényes minden könyvtárra és előnye az, hogy megszünteti a tudományos és közművelődési könyvtárak közti indokolatlan elkülönülést, s ezzel megteremti a könyvtárügy és könyvtártudomány egységét. A könyvtár funkciója nem statikus, hanem dinamikus: a lényeg nem az, hogy milyen értékű irodalmi örökséget őriz, hanem hogyan tudják hasznosítani mindezt a jelen kulturális feladatok érdekében.

Vorstius elgondolásának megfelelő rendszert azonban nem épített ki, nem fejtette ki az irodalom hasznosításának népművelési funkcióját; így e korszerű követelmény is csak iránymutatássá vált. A szocialista könyvtárelméletet, a pártosság gondolatát sem értelmezte egyértelműen hanem félúton maradt: „A szellemi élet nem egy kész világnézet gondolat nélküli elsajátításában áll, hanem a problémák önálló átgondolásában, az életből nyert valóságos tapasztalatok és az irodalom nyújtotta szellemi ösztönzések nyomán.”¹²³

¹²¹ a) A Zentralblatt für Bibliothekswesen 1963–64. évf.-ban: 77–78. p. Erről ld.:

b) *Molnár* Pál: A Milkau–Leyh-féle Handbuch fogadtatása a könyvtártudományi szakirodalomban. = Könyvtári Figyelő 1965:4–5. sz.

c) ugyanez oroszul is a Библиотечковедение и библиография за рубежом c. gyűjtemény 19. sz.-ban. Moszkva, 1966, Издательство „Книга”. 69–77. p.

d) a recenziók a Zb. f. Bw. 77. és 78. (1963, 1964) évf.-ban.

¹²² a) *Vorstius*, Joris: id. m. Zb. f. Bw. Jg. 63. (1949.) 179. p.

b) *Fuchs*, H.: Joris Vorstius in memoriam. Zeitschrift f. Bibliothekswesen und Bibliographie. 1964. 369–371. p.

¹²³ *Vorstius*, Joris: id. m. Zb. f. Bw. Jg. 63. (1949.) 184. p.

A berlini könyvtártudományi tanszék vezetője *Kunze* Horst sokoldalú elméleti és gyakorlati munkássága újabban elvileg pontosan és egyértelműen körülhatárolt: az 1962-i berlini nemzetközi oktatási értekezlet által meghatározott könyvtártudományi szűkebb koncepciót vallja; ennek gyakorlati kézikönyvét, a könyvtári ismeretek egyetemi tan-könyvét a szokatlan „Bibliotheksverwaltungslehre” címmel ő írta meg.¹²⁴ [Újabb 3. átdolgozott kiadása (1966) már a „Grundzüge der Bibliothekslehre” nevet viseli.] Mint *Dršina*, úgy *Kunze* is a szocialista konformizmust képviseli: határozottan elkülöníti egymástól a polgári és szocialista könyvtárügyet: ez utóbbinak eszmei alapja a marxista-lenini tanítás a kultúráról és kulturális forradalomról; módszere a dialektikus materializmus. Ez értelemben fejtette ki a tárgyról és módszerről szóló nézeteit 15 tételben.¹²⁵ A könyvtárügy társadalmi funkcióit az alapépítmény-felépítmény viszonyában vizsgálja: a determináló két tényező itt a könyv és az olvasó: a közöttük levő kapcsolat a könyvtárügy konkrét tartalma. Funkcióját a könyvtárismeret („Bibliothekslehre”) mint központi ismeretanyag és normatív tényező szabályozza. A feladat a „társadalmi megbízás” („gesellschaftlicher Auftrag der Bibliotheken”) szerint a könyvekkel kapcsolatban a beszerzés és gyűjteményszervezés, a közönséggel szemben pedig a kiszolgálás és a propaganda. A könyvtár pártos intézmény, a politikai nevelés eszköze; feladata a valóság megváltoztatása a társadalmi tudat formálásával; ehhez felhasználja a pedagógia, a lélektan és a felnőttnevelés tanulságait és módszereit. *Kunze* 15 tétele között egyik a könyvtári súlypontú rendszerben alárendelt részként szereplő *könyvismeretről* („Buchkunde”) szólva megjegyzi, hogy ez „... a könyvforma történeti fejlődésével foglalkozik s a könyv funkciójával a jelenben”. *Kunze* tömör megfogalmazása: „A könyvtártudomány tárgya a könyvtár”¹²⁶ tehát csak e formális vonatkozásban, eszköz minőségben enged teret a könyvnek, mint ismerettárgynak; az elméleti és gyakorlati vizsgálat tárgya azonban a könyvtár mint művelődési intézmény. Mint láttuk, ugyanezt a fel-fogást vallja *Dršina* Jaroslav is.¹²⁷

Ez az álláspont, mely a bibliológiai koncepciótól elhatárolja magát, bizonyára nem végleges; a szovjet szakkörök pozitív állásfoglalása a komplex könyvtudomány irányában, mely e szélesebb rendszerben is azonos ideológiai irányt képvisel, bizonyára módosítja ezt a nézetet a könyvtártudomány és bibliológia viszonyáról, a könyv és könyvtár alternatívájáról, illetve a könyvtár egyoldalú központi szerepéről.

¹²⁴ *Kunze*, Horst: a berlini értekezlet (1962) téziseinek megfelelően a maga egyéni szóhasználatát, a könyvtárigazgatást jelölő „Bibliotheksverwaltungslehre” terminust a közösen elfogadott „Bibliothekslehre”-re módosította; ez a könyvtár hagyományos szervezését s munkafolyamatait foglalja magában.

Ld.: *Kunze*, Horst: Überlegungen zum Thema „Bibliotheksverwaltungslehre”. = Zb. f. Bw. Jg. 77. (1963.) 553–556. p.

¹²⁵ *Kunze*, Horst: Gegenstand und Methode der Bibliothekswissenschaft. – Zb. f. Bw. Jg. 75. (1961.) 97–111. p.

¹²⁶ *Kunze*, Horst: Zur Vorbereitung einer internationalen Konferenz über Gegenstand und Methoden der Bibliothekswissenschaft Zbl. f. Bw. 75 Jg. (1961.) 3, 106 p.

¹²⁷ *Dršina*, Jaroslav: Knihovnictví jako obor. Knižovna. Vědecko-teoretický sborník. Praha, 1957. 107–117. p.

Kevésbé ridegen nyilatkozik *Dršina* a könyv problematikájáról más helyen: „A könyv története, akár nyomtatott, akár kézirat, magában is tudományos diszciplínát képez, mely arra vár, hogy az írásban rögzített rengeteg anyagot marxista módon feldolgozza. A könyvnyomtatás története, a mai könyvnyomtatás technikája, a könyv mint művészeti alkotás, hányféle bepillantást enged arra a külső világra, mely olyan jelentős mértékben befolyásolta és befolyásolja a társadalom fejlődését.” (Několik společných problémů. Knižnica X. (1958.) č. 5. 221. p. Idézi *Špetko*, J. id. m. 28. p. (csehül.)

Ennek az igénynek határozott érvényesülését jelenti az NDK-ban 1966 ősztől bevezetett tantervi reform, mely az eddigi berlini egyetemi Könyvtártudományi Intézetet „Institut für Bibliothekswissenschaft und wissenschaftliche Information” címen és jelleggel szervezte újjá és a tudományos könyvtárosok képzésén kívül a társadalomtudományi tájékoztatás szakemberei és a dokumentalisták kiképzéséről is gondoskodik. Mindkét szak öt éves kiképzési időt igényel és mindkét szakiránynak közös tantervi anyaga a bibliográfia, tudományismeret (Wissenschaftskunde) és a bevezetés a tudományos munka módszertanába (Hodegetik).^{127a} A publicisztika és könyvkiadás számára azonban szakemberképzés még nem folyik az egyetemen. Ez a szervezeti újítás jelentős lépés előre és jellemzi általában is a fejlődés útját az integrálódás irányában; a régebbi könyvtártudományi koncepció kibővülését jelenti az élet új igényei szerint.

Erre az útra vezet egyébként maga a tudományos megismerés alapját képező valóság is, a könyv és könyvkultúra objektív társadalmi jelenségei. A német szocialista elmélet, mely e téren is a gyakorlattal való szoros kapcsolatot vallja („Praxisverbundenheit”), bizonyára szélesebb összefüggésekben is tárgyalja majd e problematikát. Ezt a lehetőséget, a problematika bővülését jelezte már *Kunze* egyik nyilatkozata is: „Különösen a könyvismeret („Buchkunde”) szakban látszik számomra szükségesnek egy nemzetközi megegyezés a szocialista könyvtártudományon belül e szak helyzete és feladatai tekintetében.”¹²⁸

Hogy a ma érvényesülő felfogás az NDK-ban sem egyértelmű, arra jellemző az 1962-i berlini értekezleten a tárgy és módszerrel szóló vitában felszólaló egyik német résztvevő, *Rückl* Gotthard érvelése. „A modern társadalomban, különösen pedig a kommunista társadalomban az irodalom társadalmi felhasználása folyamatának az egésze nem képzelhető el a könyvtár nélkül. Másrészt azonban a könyvtár nem az egyetlen tevékeny intézmény e vonatkozásban, ezért nem lehet az olvasásnak, az irodalom népszerűsítésének és a könyv által végzett nevelő munkának az egész folyamatát a könyvtártudomány számára lefoglalni. A könyvtártudománynak az a feladata, hogy azokat a törvényszerűségeket kutassa, amelyek a könyvtáraknak mint politikai-kulturális intézményeknek a tervszerű és szervezett irodalomközvetítés végett a munkakörébe tartoznak. A könyvtártudomány tárgya ennek megfelelően a könyvtár a maga sajátos hatás-eszközeivel. Másrészt azonban a könyvtár más társadalmi intézményekhez fűződő minden törvényszerű kapcsolatának, kérdésének tudományos vizsgálat tárgyául kellene szolgálnia.”¹²⁹

Az ingadozás a két pólus között tehát megvan a szocialista német államban is; a súlypont, mely a tudományos vizsgálatban ma még a könyvtáron van, áthelyeződik egyre inkább a könyvkultúrára a szocialista fejlődés perspektívái szerint.

^{127a} *Feyl* Othmar professor (Berlin) szíves levélbeli közlése alapján (1966. XI. 15.) Legújabb tantervről ld.: Informationsbulletin der Teilnehmer der Konferenz der bibliothekarischen Hochschulbildung. Budapest, 1966. (Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékének kiadványa) 13 – 22 p.

¹²⁸ *Kunze*, Horst: id. m. 108 – 109. p. (Németül.)

¹²⁹ *Gegenstand und Methoden...* Leipzig, 1963. 88. p.

14. A magyar fejlődés. Könyvtártani, bibliográfiai, könyvtudományi nézetek képviselői. A szocialista szemlélet érvényesülése és elmélyülése. A bibliológiai felfogás térhódítása. A társadalmi szükséglet és igény: a könyv- és könyvtár-kultúra mint társadalmilag meghatározott egységes folyamat és rendszer

A könyv és könyvtár problematikája tanulmányozásának több évtizedes hagyománya van hazánkban is. Ennek legszebb bizonyítéka a *Magyar Könyvszemle*, a magyar könyvtártudomány immár 90 éves múltira visszatekintő tekintélyes folyóirata (1876—), az ezirányú hazai történeti kutatás gazdag forrása. E szak első képviselői koruk felfogásának és az akkori hazai szükségleteknek megfelelően a könyvtárban művelői voltak: a könyvtári szervező munka és feldolgozó gyakorlat első kézikönyveit írták meg. (*Kudora Károly*: Könyvtárban, 1893 és *Ferenczi Zoltán*: A könyvtárban alapvonalai, 1903.) A Schrettinger-féle felfogást követték e hasznos munkák; a szűk perspektíva miatt a szerzők maguk sem tartják azonban tudományos jellegűnek e gyakorlati szakismereteket, melyeknek rendszerezésére vállalkoztak.

A könyvtári ismeretek egyetemi oktatására hazánkban Kolozsváron történt először elszigetelt kísérlet: 1902-től *Gyalui Farkas*, a könyvtári ismeretek első egyetemi magántanára és előadója a göttingeni példára helyet követel e szaknak a magyar egyetemeken is. Érdekes röpiratának („A könyvtári tanulmányok célja és feladata Magyarországon”, 1903) nem az elméleti kérdések, hanem a könyvtárügyre vonatkozó javaslatok, a nyilvános könyvtárak és a népművelés lelkes támogatása, adnak súlyt és jelentőséget.

A rendszerezés problémáját először *Gulyás Pál* veti fel. Széleskörű érdemes munkásságát a magyar könyv- és könyvtártörténet kutatásának, szervezési kérdéseknek, főleg pedig a bibliográfia ügyének szentelte, melynek helyzete mindig is vitás volt a könyvtártudomány körében.

Nagy bibliográfiai kézikönyvében¹³⁰ mindenekelőtt igyekszik rendet teremteni az addigi terminológiai zűrzavarban. A bibliográfia volt a legelőször kifejlődött könyvismereti diszciplína, de — mint láttuk — egészen más jelentésben volt régen használatos mint ma; a könyv- és könyvtártudomány általános jelentésében szerepelt, így magában foglalta a könyvekre vonatkozó tudnivalókat is. Mai szűkebb értelmében ellenben már csak a „könyvek leírását” jelenti. Régen azonban a „bibliológia” szó is riválisa volt. *Gulyás Pál* három csoportba osztja a könyvtári ismereteket:

1. *bibliotekonómia*: a könyvtárak szervezete, elrendezése, története;
2. *bibliológia*: a könyvek anyagi előállítása, nyomtatása, illusztrálása, kötése stb.; tehát az, amit ma szűkebb körű könyvtudománynak tartunk;
3. *bibliográfia* szűkebb értelemben, mely a könyvegyedek leírásával és célszerű rendszerezésével foglalkozik. A bibliográfia hatóköre csak a nyomtatott művekre terjed ki, kéziratokra nem; ez a paleográfia dolga. Két részre oszlik: leíró és rendszerező részre.

¹³⁰ *Gulyás Pál*: A bibliográfia kézikönyve. 1. köt. A leíró és rendszerező bibliográfia. — 2. köt. A legfontosabb bibliográfiai segédkönyvek. — Bp. 1941—1942.

A leíró bibliográfia ismét két részre osztható: alaki és tartalmi leírásra. A tartalmi leírás: az annotáció.

Gulyás Pál munkájában csak az elkülönített bibliográfiát tárgyalja, a másik kettőt kirekeszti munkájából, s ezek elméleti kérdései elemzésével nem foglalkozik.

Szabó Ervinről (1877–1918) azt írja Kőhalmi Béla: „A magyar könyvtárügy élő problémáival foglalkozó könyvtártudomány az ő harcok íásaiban született meg.”¹³¹ A marxista könyvtári politika megalapítója az addig elhanyagolt könyvtárügyet közügygé, sőt politikai kérdéssé tette; az első világháború előtt szívós elvi küzdelmet folytatott a reakcióval a demokratikus közművelődési könyvtárak hálózatának kiépítéséért, a magasszintű haladó népművelésért. Nevét és szellemi örökségét az általa létrehozott nagyszabású fővárosi könyvtári hálózat őrzi (ma: Szabó Ervin Könyvtár), melynek első vezetője volt. Tőle indulnak ki a szocialista magyar könyvtárügy megvalósítására a legfontosabb kezdemények. A Graesel-féle Handbuch-ról írt bírálatában egyetért a könyvtártörténet német képviselőjének, *Dziatzkonak* a véleményével, ki szerint az írás és könyv ismeretéről elválasztott könyvtári ismeretnek, a könyvtártannak nincs tudomány jellege.^{131a} „A tudomány összefüggések, okok és okozatok, következmények kutatása és rendszeres összefoglalása. A kutató és spekulatív elem kétségtelenül hiányzik a könyvtárismeretből, hacsak nem szabjuk annak határait olyan tágra, mint azt *Eichler* teszi, aki szerint a könyvtártudomány az irodalmi emlékek keletkezésének, terjedésének és használatának előfeltételeit és módjait is kutatja.”¹³² A „könyvtártudomány” szűk fogalma és a bibliológia széles koncepciója közti ellentmondást érzi Szabó Ervin, de tudományos problematikát csak az utóbbiban lát.

A bibliológia szót többször használja, de jelentését bővebben nem elemzi. Fejtegetéseiből nyilvánvaló, hogy rajta a könyv és könyvtár általános ismeretanyagát érti, de még nem egységes tudományszak rendszerében, hanem sokféle, heterogén ismeret keretfogalmának tartja, mint ez régebben is szokásos volt. Bár tudott *Eichler* felfogásáról, nem jutott odáig, hogy a könyv, az írás és olvasás, a sajtó és könyvtár ismeretanyagát egységes alapú komplex tudomány tárgyának tekintse.

Kőhalmi Béla, a mai magyar könyvtárügy nesztora, Szabó Ervin harcostársa¹³³ hosszú könyvtáros pálya tapasztalataira és beható tanulmányaira alapozza haladó elveit. Elegendhetlennek tartja az elméleti alapvetést: „A könyvtártudomány felöleli ugyan mind az elméleti, mind a gyakorlati oldalát a könyvtárügynek, de a gyakorlati kérdéseket is jobban oldjuk meg, ha az elmélet oldaláról közelítjük meg őket.”¹³⁴

Új feladatként tűzi ki a könyvtár társadalmi funkciója vizsgálatát, hiszen a könyvtár társadalmi és gazdasági erőknél az eszköze, társadalmi rendszerek szolgálatában állt

¹³¹ Kőhalmi Béla: Szabó Ervin, a könyvtáros. Bevezető tanulmány a „Szabó Ervin könyvtártudományi cikkei és tanulmányai” 1900–1915. c. kötetéhez. — Bp. 1959. 7–29. p. id. rész: 8. p.

^{131a} Szabó Ervin recenziója: Armin Graesel: Handbuch der Bibliothekslehre... (az előbb idézett Szabó Ervin gyűjteményes kötetben: 52. p.)

¹³² Uo.: 53. p.

¹³³ Kőhalmi Béla munkája: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. (Bp. 1959, Gondolat) a forradalmi korszak könyvtárpolitikájának dokumentumait tárta fel mint haladó hagyományt szocialista könyvtárügyünk számára.

¹³⁴ Kőhalmi Béla: Vita a könyvtártudományról. Az Országos Széchényi Könyvtár Evkönyve 1957. Bp. 1958. 76. p.

mindenkor. Először hívja fel hazánkban a figyelmet a könyvtártudomány általános problematikájára és korszerű feladataira: ez nem egyéb, mint a könyvtár aktív társadalmi ténykedése, tudatformáló, nevelő, műveltségterjesztő munkája. Józan középútat keres a hagyományos archivális és a hasznossági, társadalomnevelő politikai funkció közt. Az egyenként kialakult könyvtári rész tudományok egyesítését tartja célszerűnek az irodalom könyvtári feltárása, hasznosítása érdekében. Ez a cél kapcsolja össze ennek az alkalmazott tudománynak a részeit, anyagát.

Felfogása a német Joris Vorstiuséval egyezik, ki a könyvtár feladatának szintén a művelődési funkciót tartotta, az irodalom hasznosítását különféle kulturális célok érdekében; ennek megfelelően a könyvtártudomány sem lehet egyéb, mint a könyvtár által végzett irodalomhasznosítás, értékesítés.¹³⁵ *Kőhalmi* a könyvtártudomány helyét másrészt a művelődéstörténet és tudománytörténet keretein belül jelöli ki.

Kőhalmi felfogása hajlik a széles bibliológiai koncepció felé is: *Harnack* elgondolása szerint felöllelheti ez a mai könyvtermelés, a sajtóügy problémáit, a könyvelosztás és népművelés kérdéseit is ezek könyvtári vonatkozásaival. Ehhez járulnak az olvasás kérdései, a könyv hatása, a népkönyvtárak társadalomnevelő munkája elemzése. *Kőhalmi* sokoldalú munkásságával eklektikus felfogása mellett is hazánkban a könyvtári elmélet tanítómesterévé vált; kibővítette határait, marxista szempontot vitt vizsgálatába a társadalmi funkció hangsúlyozásával. Általában józan középúton maradt a túlzottan elméleti állásfoglalás és a szűkkörű praktícizmus között; a tudományszak rendszerét azonban nem tisztázta egyértelműen s nem helyezte szilárdan marxi—lenini alapokra.

Erre tett kísérletet *Varjas Béla*: A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere c. tanulmányában.¹³⁶ Az eddigi fejlődés útján végigtekintve megállapítja, hogy a *könyvtártani ismeretek* (a könyvtári szervező és feldolgozó gyakorlat) és a *könyvtörténeti stúdiumok*, melyek a XIX. század folyamán egymást felváltva kerültek előtérbe, nem külön, hanem *együtt* alkotják e diszciplína tartalmát. E szintézisen belül keresi e két felfogás egymáshoz való viszonyát, az ismeretek közös elvi alapját és rendszerét. Az engelsi dialektikának a természettudományokra megállapított elvét, az anyag különböző mozgásformáit alkalmazta a könyvtárügyre s megállapította, hogy: „... a könyvtártudomány elvi alapja a könyv társadalmi funkciójának, társadalmi mozgásának vizsgálata”. Ezzel szélesebb távlatot nyit, mint a könyvtáré: hiszen a könyv nemcsak a könyvtár útján töltheti be társadalmi funkcióját. A rendszer tárgyát tehát a könyv alkotja, tartalmát pedig ennek mozgásformái: a könyv útja a társadalomban a szerzőtől az olvasóig. *Varjas* felismerése a könyv társadalmi mozgásáról új és helyes, mégsem vezet megnyugtató rendszerezéshez, mert alkalmazása formális és külsőséges marad. A könyvtörténet és könyvtártan hagyományos anyagát osztja be e keretbe, de éppen a mozgás elve és természete: a könyv előállításának, forgalombahozatalának, használatának és hatásának dialektikus összefüggései maradnak tisztázatlanok.

¹³⁵ *Kőhalmi* B. op cit. 81-82 p. és *Vorstius*, Joris: Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft. Zb. f. Bw. Jg. 63 (1949.) 179. p.

¹³⁶ *Varjas* Béla: A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere. = Magyar Könyvszemle 1955. évf. 1-22. p. Megjelent szlovák nyelven (Martin, 1957, Matica Slovenska) és németül is: Wissenschaftliche Annalen, Berlin Jg. 5. (1956.) 702-723. p.

A rendszer dinamikus tendenciája és statikus, merev tartalma ellentmond egymásnak, így a tetszetős elmélet nem bizonyult olyan elméleti alapnak, mely a heterogén ismereteket egységbe szervezhetné. A tanulmány nagy feltűnést keltett külföldön is, szlovák és német fordításban is megjelent; elismerés és bíráló kísérte. Hiányosságaira többen (*Drtna, Kunze H., Špetko J.*) rámutattak.¹³⁷ *Varjas* Béla elfogadja a Milkau—Leyh képviselte szélesebb német koncepciót, az írásos kultúra spektrumát, s ebben a könyvtár maga csak részt jelent, mint közvetítő szerv.

A tényleges valóság mélyebb elemzésére van szükség ahhoz, hogy a belső összefüggéseket felismerhessük, s ennek alapján az ismeretek dialektikus rendszerét megalkothassuk. E tudomány szociológiája kidolgozásra vár: a szintézis nyilván hosszabb fejlődési folyamat eredményeként alakulhat ki a sokféle rész tudomány anyagából, összefüggéseinek elvi felismeréséből.

Helyes *Varjas* éles különbségtétele a könyvtártudomány gyakorlati oktatása és belső rendszere között: a könyvtáros műveltsége, felkészültsége nem azonos a szak tudományos ismeretanyagával. Az elmélet itt a gyakorlat útját világítja meg, de a könyvtári rutinmunka nem szorul elméleti megalapozásra. *Varjas* elmélete mégsem tudott helyes képet adni a valóságról, hanem elszigetelődött tőle, mesterkéltné elméleti konstrukció maradt marxista szemlélete és szándékai ellenére is. Példáján okulva lemondtak a könyvtár egyes teoretikusai az egységes alapelv kereséséről s csupán a könyvtártudomány helyét igyekeztek kijelölni a társadalomtudományok körében, a társtudományok összefüggésében.

A magyar könyvtárügy az utolsó másfél évtizedben a kulturális forradalom eredményeként rohamos fejlődésen ment át;¹³⁸ ezt a mennyiségi és minőségi változást szolgálta könyvtári szakirodalmunk és elméletünk is több alapvető munkával, valamint az 1948-ban megindult egyetemi könyvtárosképzés és az országos szinten megszervezett könyvtártudományi kutatás is. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Bizottsága révén (alakult 1954-ben) tudományos elismerést és támogatást élvez az új diszciplína.

A könyvtári munka egészének korszerű ismeretanyagát adja *Sallai István és Sebestyén Géza* „A könyvtáros kézikönyve” c. munkája, mely két kiadásában a könyvtáros oktatás és könyvtári gyakorlat nélkülözhetetlen vezérfonalává vált. Elméleti szempontból is fontos útmutató *Sebestyén Géza* másik munkája: *A könyvtártudomány problematikája a külföldi szakirodalom tükrében* (1961). Ez a széleskörű szakirodalmi szemle nemzet-

¹³⁷ a) *Drtna*, Jaroslav: Zur Klassifikation der Bibliothekswissenschaft. Zb. f. Bw. Jg. 75. (1961.) nr. 5. 193—194. p.

b) *Kunze*, Horst: Grundzüge der Bibliothekslehre. Leipzig, 1966. 235. p.

c) *Špetko*, J.: op. cit. 26—27. p.

¹³⁸ 1) *Kovács Máté*: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. — Bp. Akad. ny. 1961. 1961. 95. p.

(Klly. A Magyar Könyvszemle 1960—1961. évf.-ből.)

2) *A magyar könyv tizenöt éve. (1945—1960.)* A Nemzeti Múzeum dísztermében (1960. szept. 10.—október 9.) rendezett kiállítás alkalmából kiadta a Művelődésügyi Minisztérium.)

3) *Kovács Máté*: Das sozialistische System des Bibliothekswesens in Ungarn. = Zb. f. Bw. Jg. 81. (1967.) 4: 193—215 p.

4) *Könyvtári Minerva. I—II. k* Kiadta az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1965. (Oroszul és angolul is megjelent.)

közi távlatban mutatja be a korszerű könyvtári gyakorlat kérdéseit, az egyes feladatok megoldását s a fejlődés irányát. Az ilyen jelentős és érdemes munkákon ítélnél meg könyvtártudományunk igazi szint- és rangemelkedése.

Sebestyén Géza az 1960-as könyvtártudományi anketon tartott előadásában¹³⁹ átfogó, alapos elemzést adott a könyvtudomány mai állásáról, kijelölve a hazai kutatás feladatait. A hagyományos történeti szempont kevésbé érdekli, figyelmét a jelen teendőire irányítja. Önálló rendszert és elméleti elgondolást nem fejlesztett ki, de tisztázta a vizsgálatok hármaskörét: 1. a könyvtár, 2. a könyv és 3. a társadalmi közlés (sajtó, film, rádió, televízió stb.) világát, ennek problematikáját, társadalmi szemlélettel, az elmélet és gyakorlat szoros kapcsolatában. Széles távlati és nagy elméleti fogékonysága ellenére is megmaradt a könyvtári problémák és gyakorlat szűkebb körében; ennek elméletét egészében alkalmazott tudománynak tekinti a politikai, gazdasági és kulturális munka szolgálatában.

A magyar könyvtárügy fellendülésével párhuzamosan megnövekedett a kutatási és publikációs tevékenység is; ezt korszerű tematika és országos kutatási távlati tervek alapján a központi szervek irányítják. A tudományos könyvtárosok utánpótlását, a magasszintű káderképzést biztosítja a budapesti egyetem Könyvtártudományi Tanszéke mely 1948 óta közel 500 egyetemi diplomával és társszakkal rendelkező fiatal könyvtáros tanárt bocsátott ki. A magyar könyvtárosképzés eredményeit nemcsak a hazai, hanem újabb tekintélyes nemzetközi folyóiratokban megjelenő beszámolók is ismeretik.^{139a}

A társadalmi szemlélet alkalmazására ismételtelen voltak nálunk marxista elméleti törekvések, de ezek a szűkebb könyvtári funkciók elemzésére vonatkoztak. Ez az iránymutatás vezetett el *Kovács Máté* szélesebb körű koncepciójának a kialakításához. Az ő felfogása szerint a vizsgálatok központjába nem csupán a könyvtár és a könyv társadalmi funkcióját, hatását kell állítani, hanem az összetettebb „könyv- és könyvtárkultúrát”. „Az írás-, könyv- és könyvtárkultúra a társadalmi gyakorlat olyan folyamata, amelyet alapvetően a tudattartalmak írásos-nyomtatásos közlésmódjának sajátos adottságai különböztetnek meg minden más társadalmi folyamattól, s amelyben a közlésre szánt tudattartalmak az írásbeli kifejezéstől kezdve, a kiadói és nyomdai tevékenységek során, a papírellátáson, a kiadvány művészi eszközökkel való megjelentetésén, a könyv- és lapterjesztésen keresztül, a könyvtárak munkájáig minden mozzanat szorosabban-lazábban összefügg egymással.” Mindezt meghatározza és irányítja az adott társadalom saját szükséglete és igénye; így összefüggésbe kerül annak politikai, gazdasági, technikai, népesedési és művelődési viszonyaival, s visszahat ennek a társadalmi-gazdasági alapépít-

¹³⁹ *Sebestyén Géza*: A könyvtártudományi kutatás távlati tematikai terve. = A Magyar Könyvszemle 1961. évi 1. különszáma. 75–104. p. (A könyvtártudományi kutatás kérdései. A Könyvtártudományi és Módszertani Központ Anketája. Budapest, 1960. június 13–14.)

^{139a} A budapesti egyetem könyvtártudományi tantervéről és munkásságáról

ld.: a) Könyvtár szak. (Program) Bp. 1964. (A bölcsészettudományi karok programja; 12.) Tankönyvkiadó.

b) A felsőfokú könyvtárosképző konferencia résztvevőinek tájékoztatója. 5. sz. Bp. 1966. 52–76 (az előző 1–4. sz.-ban is.)

c) *Kovács Máté*: The education and training of librarians in Hungary. Libri 16 vol. 1966: 1. sz. 18–48 p.

ménye fejlődésére is.¹⁴⁰ „A könyv- és könyvtárkultúra mint társadalmi folyamat lényegéből következik, . . . hogy a társadalmi összefüggések az elsődlegesek, az alapvető és meghatározó tényezők. Az írás-, könyv- és könyvtárkultúra fejlődése, mennyiségi és minőségi jellemzőinek alakulása, hanyatlása vagy módosulása az adott társadalom sajátos szükségleteinek és igényeinek következménye, a társadalom mindenkori politikai, gazdasági és technikai, népesedési és művelődési viszonyaiból fakad. Az összefüggések azonban a társadalom általános törvényszerűségeinek érvényesülése következtében sohasem voltak és nem is lehetnek egyoldalúak az egyirányúak: a társadalomtól az írás-nyomtatásos közlésmód felé mutatók. Az írás-, könyv- és könyvtárkultúra a maga sajátos adottságaival szükségszerűen többszörösen és sokrétűen befolyásolja a létrehozó társadalom fejlődését, különösen annak egyes vele szoros kapcsolatban levő életmegnyilvánulásait.” Ez az átfogó szemlélet tehát magában foglalja az írásos kultúra egész világát, az eddig többé-kevésbé elszigetelten vizsgált könyvtár—könyv—társadalmi közlés hármas tagozású körét, s egyben ennek az összetartozó folyamatnak, a könyv- és könyvtárkultúrának a törvényszerűségeit keresi. Rámutat pl., hogy maga az írásos-nyomtatásos közlésmód sem csupán közvetítő jellegű, hanem tartalomformáló tényező: a közlési formát is meghatározza.

Elgondolásának megfelelően a könyv- és könyvtárkultúra egységben szemlélt részeit és területeit is rendszerezi: az antagonizmust kizárva a könyvtárkultúrát kapcsolatba hozza a könyv- és lapkiadás, a nyomdászat, papír, könyvművészet, könyvterjesztés bibliográfia és dokumentáció világával. Minden rendszer annyit ér, amennyiben a valóságot helyesen és pontosan tükrözi. Ez a rendszerezés a valóságban is egymás mellett élő, összefüggő, kölcsönhatásban levő társadalmi kulturális komplex folyamatok és gyakorlat funkcionális egységét mutatja be, de kétségtelenül még további elmélyítésre, kidolgozásra szorul. Egészében egy valóságban is meglévő integrálódó irányzat és fejlődés kifejezője, mely különösen a szocialista művelődéspolitikában érvényesül: egységben szemléli a kultúra területét, s tudományos előrelátását, a gyakorlat irányítását várja az elmélettől, eleve feltételezve a társadalmi gyakorlat törvényszerűségeit. Kovács Máté ezzel kijelölte hazánkban a marxista szakkutatás irányát, s ezt a komplex szemléletet és módszert alkalmazta is a magyar könyv- és könyvtárügy újabb fejlődési szakasza (1945—1960) egészének felmérésében. Ezt ismertté s általánossá tette az egyetemi oktatás révén könyvtári elméletünkben is. Szempontjait alkalmazzák az újabb tanulmányok, a nagy számban készülő könyvtártudományi és bibliológiai szakdolgozatok, ezt tükrözi történeti keresztmetszetben a budapesti könyvtártudományi tanszék kollektívájának jelentős dokumentumgyűjteménye: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. (1963. Gondolat Kiadó.)

Kétségtelen, hogy sok ellenzésre talál a *társadalmi szükséglet* motívumának széleskörű alkalmazása (a társadalmi funkció és hatás általánosságban vizsgált régebbi szempontjai helyett); bírálói — kik főleg a historikus irány képviselői, vagy a szűkebb könyvtári

¹⁴⁰ Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. = Magyar Könyvszemle 1960. évf. 229—231. p.

koncepció hívei — kevéssé megfoghatóknak, szétfolyónak tartják ezt a fogalmat arra, hogy kifejezze a komplex, széttagolt, valóságot s az erről alkotott ismeretrendszer.

Az írásos-nyomtatásos közlésmód egyes szakaszai azonban társadalmi alapjuk és összefüggéseik szerint mégis egybetartoznak. „Lényegében valamennyi ugyanazokból az alapvető szükségletekből fakad. Mindegyik az írásos-nyomtatásos közlésmód iránti társadalmi szükségletek kielégítését szolgáló folyamat... szerves része. A könyv- és lapkiadás, a nyomdászat, a papírttermelés és ellátás, a könyv- és lapterjesztés, valamint a könyvtárak, mint a folyamat többé-kevésbé önálló nagyobb egységei világosan elhatárolódnak egymástól, de ugyanakkor mint egy magasabb egység részei meghatározott sorrendben, láncszerűen kapcsolódnak is egymáshoz.”¹⁴¹ Ennek megfelelően mérte fel a magyar társadalom könyvtári igényeit egyik első könyvtárpolitikai tanulmányában (1953), mely — hazánkban első ízben — arra a szocialista elvre épült, hogy a korszerű magyar könyvtári szervezet, a hálózati rendszer kiépítésénél „a társadalom valóságos könyvtári szükségleteiből kell kiindulni”, s hogy „elsődlegesek maguk a társadalmi igények.”¹⁴² Ezek az elvek váltak alapjává az 1956-os magyar könyvtári törvénynek.¹⁴³

Az 1948 óta folyó magyar egyetemi könyvtárosképzés, bár tanterve több kísérlet nyomán alakult ki, összhangban van ezzel az elgondolással.¹⁴⁴ Mint ahogy a szocialista magyar könyvtári törvény (1956), úgy az egyetemi tanterv kialakításában is döntő része volt Kovács Máténak. A hagyományos könyvtárosi szakoktatáson túl ma már bibliográfusokat, dokumentalistákat, a könyvkiadás, könyvterjesztés és a művelődéspolitikai szakembereit képzik a budapesti egyetemen. A *Libri*-ben részletesen közölt korszerű magyar egyetemi könyv- és könyvtártudományi tanterv érdeklődést és visszhangot keltett a szocialista és polgári országokban egyaránt.

A könyvtári elmélet terén tehát nemcsak előhaladást tett hazánk, hanem bizonyos szempontból iránymutatóvá is vált az írás-, olvasás-, a könyv- és könyvtárkultúra komplex fogalmának elemzésével és alkalmazásával, melyek immár a magyar könyvkultúra múltját is megvilágítják.

¹⁴¹ Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. = Magyar Könyvszemle, 1960. 232. p.

¹⁴² U. ő: A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszzerű kérdései. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. — Debrecen, 1954. 59–136. p.

Az idézett részek: a 69. lapon.

¹⁴³ U. ő: A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége. Magyar Könyvszemle, 1956. 181–201. p.

¹⁴⁴ 1) Az egyetemi könyvtárosképzés célja, tanterve és programja. Tanszéki kiadvány. (Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Könyvtártudományi Tanszék.) Sokszorosított kézirat. é. n.

2) Kovács Máté: The education and training of librarians in Hungary. *Libri* (Copenhagen), 1966. vol. 16. no 1. 18–48. p.

15. A bolgár, jugoszláv és román felfogás a könyv-, ill. könyvtártudomány viszonyáról

A többi európai népi demokráciáról, a bolgár, jugoszláv és román szakirodalomról e vonatkozásban kevesebb mondható ez idő szerint. Kellő terjedelmű dokumentációs anyag sem állott itt rendelkezésre, a szerző pl. román részről nem kapott ez irányú kérésére választ. Így itt csak az előzőknél is vázlatosabb általános kép adható, ami az ottani közvéleményben élő problematikának nyilván csak igen hiányos tükrözése. Közös vonásuk a szocialista fejlődés hatására megindult lendületes fejlődés a könyvtárügy és kultúra egész területén, a szolgáltatások minőségi és mennyiségi növekedése. A korszerű társadalmi igényeknek megfelelő átszervezés nagyarányú munkája az erőket a gyakorlatra, a tervek megvalósítására összpontosította, így az olyan általános elméleti kérdések, mint a könyv- és könyvtártudomány, illetőleg a közlésrendszerek viszonya még nem kerültek itt beható megvitatásra a művelődéspolitikai és a társadalomtudományok irányító tényezői előtt. A könyvtárügy nagy társadalmi jelentősége felismerésének és megbecsülésének eredménye az, hogy ezekben az országokban, tehát Bulgáriában, Jugoszláviában és Romániában is egyetemi szakoktatás tárgya lett a könyv- és könyvtártudomány. Így ezek az államok is felzárkóznak a nemzetközi fejlődéshez s figyelembe veszik, bár egyelőre inkább receptív módon, ennek eredményeit. A szocialista nevelés elméleti s módszertani kérdéseinek tisztázása és rendszerének megalapozása mellett e szocialista államok is gondoskodtak közép- és felső szinten mind a korszerű könyvtárosképzésről, mind a művelődés egyéb területeinek (sajtó, nyomda, rádió, televízió, színház, film, dokumentáció stb.) szakemberekkel való ellátásáról. A könyvtárügy és népművelés terén elért jelentős gyakorlati eredményekről a magyar olvasó számára a könyvtári és népművelési külföldi tanulmányutakról készült jelentések adnak tájékoztatást általában, de ezeken kívül az egyes országok maguk is nyújtanak információs anyagot e téren.¹⁴⁵

Bulgária képviselője, *Borov Todor* könyvtárosprofesszor (Szófia) a berlini szakoktatási értekezleten (1962) a könyv- és könyvtártudományt, valamint a bibliográfiát egymás mellé rendelt, kölcsönösen egymásra utalt és egyenlő rangú ismeretterületeknek jelölte meg. A könyvtudomány azonban nem kapott helyet a könyvtörténeti stúdiumokon túl a bolgár szakképzés rendszerében.

¹⁴⁵ a) Külföldi tanulmányutak. 1957, 1958, 1959, 1960, 1961. Szerk. *Gerő Gyula*. Budapest. Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai. (Könyvtárosok tapasztalatcseréje 1, 2, 3, 4, 5. sz.)

b) Szemelvények a népművelési és könyvtári területről 1965-ben tanulmányúton résztvevők jelentéseiből. Bp. 1966, Művelődésügyi Minisztérium Közművelődési Főosztálya.

c) *Les bibliothèques yougoslaves*. (Rédigé par *Matko Rojnič*. Zagreb, 1954.) Savez Društava Bibliotekara Jugoslavije. Četvrti (4) Kongres, Beograd, 1959.

d) *Cvetanov*, Cenko: A Bolgár Népköztársaság könyvtárügye. Bp. 1955, Házi soksz. (Országos Széchényi Könyvtár. 958. sz.)

e) *Tomescu*, Mircea: *Cartea și biblioteca în Republica Populară Română*. In: *Probleme de bibliologie*. București, 1963. 5–25. p. Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, Consiliul Așezământelor Culturale.

f) *Informationsbulletin der Teilnehmer der Konferenz der bibliothekarischen Hochschulbildung* (francia, orosz, cseh és magyar címmel is!) 1–5. f. — beszámoló az európai szocialista országok felsőfokú könyvtártudományi szakoktatása tantervéről és az egyes tanszékek tudományos munkásságáról. Az egyes füzetek más-más ország könyvtártudományi tanszékének kiadásában.

A *Borov* képviselte bolgár felfogás pragmatikus jellegű: a könyvtártudomány nem egyéb, mint a könyvtáros gyakorlati munkájához szükséges ismeretanyag, tehát könyvtártan, a foglalkozás elmélete. Ha azonban nincs a gyakorlattól független könyvtári elmélet, úgy nem lehet a könyvkultúrának sem ilyen elmélete, hiszen olyan széleskörű foglalkozás sincs, mely átfogná a könyv egész életfolyamatát, funkcióit. Ezt az álláspontot ugyan *Borov* nem fejtí így ki, de világosan következik relativista nézetéből: „... a könyvtárügy és bibliográfia különböző területeinek az értékelése az egyes országokban más-más módon történik; sőt még egy és ugyanazon országban is szüntelenül változik a könyvtárak fejlődésével párhuzamosan; ha ma a beszerzés a legfontosabb feladat, holnap a katalogizálás lehet az, vagy a tájékoztatás, a könyvtári építkezés vagy a dokumentáció.”¹⁴⁶ Az újabb szovjet elméleti elgondolásig, a komplex-könyvtudomány koncepciójáig még hosszú út vezet ettől a practicista, relativista szemlélettől. A bolgár Nemzeti Könyvtár igazgatójának ezirányú tájékoztató levele is kiemeli, hogy az újabb elméleti felismeréseket még nem dolgozta fel kellő mértékben a bolgár szakuttatás.¹⁴⁷ A bolgár szakoktatás a műszaki és tudományos tájékoztatás, ill. dokumentáció szükségleteire tekintettel pár éve szintén kibővítette tantervét, megváltoztatta egyoldalú könyvtárosképző profilját: 1964–65 óta a szófiai egyetem a tudományos információ céljaira is képez szakembereket. A régi tantervi keret szétfeszítése magával hozza a hagyományos tájékozódás megváltozását, új távlatokat tár fel, s itt is új komplex tudományt érlel. Ezt a vajúdat és átmenetet, mely korántsem korlátozódik a szocialista országokra, hanem a modern fejlődés világszerte érezhető tünete és hatása, így jellemzi a most terbevetett 12 kötetes amerikai *Encyclopedia of Library and Information Science* két neves szerkesztője: Allen Kent és Harold Lancour (Pittsburgh, Graduate School of Library and Information Sciences) e mű előszavában: „Enciklopédiánk címe talán kifejezi célunkat, szándékunkat, és a motíváló eszmét. E cím is aláhúzza szilárd hitünket, hogy új tudomány nőtt ki a hagyományos könyvtártanból, mely magába foglalja a legújabb felfedezéseket is a tudás, az információ hatalmas tömegéről.

Az emberi tudás szervezésének, felhasználásának problémái évszázadok óta komoly érdeklődés tárgyai. A könyvtárnak az volt a hagyományos szerepe, hogy begyűjtse, megszervezze, megőrizze és terjessze a korábban létrehozott tudás örökségét, mely a társadalom műveltségének alapja. Amint azonban a megőrkített tudás növekvő tömege erősen feszegetni kezdte a könyvtártudomány hagyományos keretét, fejlődésnek indult a dokumentáció és információ elágazó tudománya, eszközeinek és technikájának sajátos rendszerével. Sajnos e két terület csak felületesen érintkezik még, bár mindkettő közös problémából indul ki.”

A jugoszláv szakirodalom sem foglalkozott idáig a könyv- és könyvtártudomány viszonyának mélyebb elemzésével s megvitatásával, sőt a többi szocialista országok ilyen

¹⁴⁶ a) *Borov*, Teodor: Ausbildung von Bibliothekaren in Bulgarien. Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen. (Uppsala), 1964, 51. 121. p.

b) u. ő: Gegenstand und Methoden... Leipzig, 1963. 88. p.

¹⁴⁷ *Kalaidzsieva*, K. igazgató (Királl és Method Nemzeti Könyvtár, Szófia) 1966. július 22.-i AI-5b-1832 sz. levele szerint (oroszul). (szerzőnél)

törekvései sem keltettek náluk nagyobb visszhangot. A könyvtártant és rokon szakjait a gyakorlat szolgálatában álló ismeretnek tartják: elméleti alapját nem vitatják, de úgy látják, hogy még nem ért tudománnyá. Matko *Rojnić* zágrábi egyetemi könyvtárigazgató a könyvtártudomány fejlődését, korszerű szempontjait kritikai áttekintésben ismertette hazája könyvtárosai számára, de a bibliológia bővebb problematikájával szemben igen tartózkodó. *Varjas* Béla kísérletét elhibázottnak tartja; álláspontja általában szkeptikus a „könyvtárosok érthető vágyával kapcsolatban, hogy sajátos munkájukra egy külön tudományszakot építsenek fel, a könyvtártudományt”. „Ezek a kísérletek nem hoztak sikert, sem ezelőtt, mikor még a könyvre és történetére, a könyvtárak feladataira, munkájára és kötelességeire alapozódtak, sem újabban, mikor a könyvtárak közművelődési és társadalmi szerepét hangsúlyozták.”

E tudomány megteremtésének szerinte a gyenge pontja az, hogy nem sikerült kidolgozni olyan rendszert, mely egyesítené a könyvtárak és könyvtárosok összes sajátos tevékenységét és feladatait, mely éppen a könyvek két ellentétes szemléletén, külső és belső valóságán alapszik; tehát a könyv nyomdatermék-voltának és szellemi tartalmat hordozó funkciójának ellentmondásait ezért nem lehetett összhangba hozni.¹⁴⁸

Ebben az álláspontban a régi polgári bibliológia (főleg *Leipprand* Ernst és *Leyh* Georg¹⁴⁹) negatív véleményének visszhangját érezni: ez a tartózkodás az újabb szocialista fejlődéssel szemben a jugoszláv szakkutatás különállását mutatja.

A román terminológia a könyv- és könyvtártudományra egyaránt a *bibliológia* elnevezést használja, sőt e gyűjtőfogalom alá veszi a bibliográfiát is. A súlypont azonban, legalábbis a mai felfogás szerint, melyet *Tomescu* Mircea professzor fejtett ki a berlini értekezleten,¹⁵⁰ mégsem a könyv, hanem a *könyvtár* ismeretkörén van. 1944 előtt csak mint a történeti és irodalmi szakok segédtudománya szerepelt az egyetemen; azóta tekintik önálló tudományszaknak, főleg bibliográfia és könyvtárтан értelemben. E terminológiai ellentmondás főleg az elméleti megalapozás hiányával magyarázható. A háború után a szovjet koncepció hatása erősen érvényesült Romániában is a könyvtárszervezésben és a könyvtár társadalmi funkciói értelmezésében.

A román értelemben vett bibliológia a berlini értekezlet irányelvei szerint meghatározott szűkebb határokon belül foglal helyet; a könyv- és könyvtártörténet, a könyvtárтан és a bibliográfia ismert hármas tagolásában. A könyvet történeti fejlődésében, társadalmi funkcióira figyelemmel tárgyalja, viszont előállítás és terjesztése kérdéseit, ennek elveit és módszereit kirekeszti köréből. A könyvtár e szerint a könyv kollektív használatának középpontja, a tudományos munka műhelye; de általában (főleg a közművelődési könyvtáraknál) célja a sokoldalú szocialista embernevelés, a kommunista tudatformálás

¹⁴⁸ *Rojnić*, Matko: Bibliotekarstvo i nauka. Vjesnik bibliotekare Hrvatske. Zagreb, különnyomat, G IV/1955–1957. 37–74. p. (horvátul) (az idézett részek a 74. lapon). A problematika jugoszláv vonatkozásairól – lényegében negatív értelemben – ő adott levélbeli tájékoztatást. Német fordítása kéziratban

¹⁴⁹ *Leipprand*, Ernst: Fragen der Ausbildung für den wissenschaftlichen Bibliotheksdienst. = Zb. f. Bw. Jg. 53. (1936.) 490–502 p.

Leyh, Georg: Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Bd. III. Leipzig, 1940. 750 p.

¹⁵⁰ *Tomescu*, Mircea: L'objet et les méthodes de la bibliologie en tant que discipline de l'enseignement supérieur. In: Gegenstand und Methoden... Leipzig, 1963. 173–181. p.

A román értelmező szótár meghatározása szerint is a bibliológia=könyvtártudomány. (L. 9. sz. jegyzet.)

a lenini elvek szerint. E felfogás új elemeket nem tartalmaz: a „bibliológia” (itt=könyvtártudomány) részei közt levő mellérendeltségi viszony bővebb elemzést nem is igényelt. A berlini értekezleten (1962) a *Świerkowski* által képviselt széleskörű lengyel bibliológiai koncepcióval szemben *Tomescu* hangoztatta, hogy a könyv mint eszmehordozó tényező fontosabb, mint a könyv formája, bár elismeri, hogy *történeti szemléletben* a formai jellegű kérdések is hasonlóan fontosak a kutatás és oktatás számára.¹⁵¹

A jelen könyvkiadás, nyomdászat és sajtó elvi kérdései eszerint kívül maradnának a szűkebb értelmezésű román „bibliológia” körén, ami ellentmond valójában annak a programnak, hogy ugyanezek az ún. formai kérdések történeti szemléletben már a vizsgálat és kutatás tárgyát alakotják. A jelen és múlt között nyilván nem húzható éles határ, hiszen a valóságot egészében, a dialektikus fejlődés folyamatában és összefüggéseiben kell vizsgálnunk. A könyv- és könyvtárkultúra mai gyakorlata néhány év múlva nyilván már szintén történelemmé válik. A mai könyv- és könyvtárügynek is szüksége van a tudományos elemzésre és előrelátásra, hiszen éppen itt valósíthatja meg a marxista tudomány legfőképpen azt a feladatát, hogy a valóság tükrözésén, feltárásán túl alakítsa is a jelent és a jövőt.

16. Összegezés

Az előzőkben vázolt, korántsem teljes irodalmi szemle tanulsága az, hogy a szocialista országokban ma uralkodó felfogás a társadalomtudományok jelentős új ága, a könyv- és könyvtártudomány tárgyköre és súlypontja megítélésében sem nem egyértelmű, sem nem állandó, hanem éppen kölcsönös kapcsolatuk tekintetében ellentmondásos és alakuló, vajdúdó állapotban van, új utakat keres.

A szocialista elvek és célok tekintetében nincs itt ellentmondás a fejlődő tudományszak két ága között, hanem csupán a tárgykör, a tudományos vizsgálat alapjául szolgáló valóság terjedelme és összefüggései szempontjából. Az ismertetett két nemzetközi könyvtártudományi felsőoktatási tudományos anketon (Prágában, 1958-ban a Berlinben, 1962-ben) a résztvevő szocialista országok képviselői megegyezésre jutottak a könyvtárügy és könyvtártudomány marxista elvi alapja és rendszere tekintetében. „A könyvtártudomány a könyvtárak társadalmi funkcióit vizsgálja a mindenkori történelmi feltételek között és az a feladata, hogy a kultúrforradalom marxi—lenini tanításából kiindulva kidolgozza az elveket az irodalom társadalmi használata céljaira a dolgozók kommunista nevelésének tevékeny támogatására és a szocialista művelődés és tudomány fejlesztésére,” — olvassuk a berlini értekezlet első tézisében. Ez az értekezlet a tudományszak körét a felsőoktatás számára aránylag szűk körben vonta meg: a könyvtártan, a könyv- és könyvtártörténet és a bibliográfia hármas tagolásában. [Az itt említett „Buchkunde” („knigovedenie”) nem más mint társadalmi szemléletben vizsgált könyvtörténet s a könyv mai társadalmi funkciójának meghatározása.] A 4. tézis leszögezi, hogy „a könyvtári elmélet és gyakorlat középpontjában a könyv és az olvasó áll”.

¹⁵¹ In: *Gegenstand und Methoden...* Leipzig, 1963. 220–221. p.

E felfogás, különösen az utóbbi kiegészítéssel egyáltalában nem merev; a könyv és olvasó kapcsolata termékeny, átfogó és hajlékony vizsgálati szempont, mely jóval általánosabb tanulságokat ígér, mint a könyvtári munka elemzése.

E megállapodások révén a létjoga és tudományos kritériumai szerint sokat vitatott könyvtártudomány határozott körvonalakat nyert a szocialista országok felsőoktatási tantervében. Mint láttuk ez az irányelv többé-kevésbé érvényes a tudományos kutatás számára is.

A tudomány és a felsőoktatás köre azonban korántsem azonos, s kapcsolatuk sem egyértelmű, bár sokan hajlandók azt tartani a tudomány tartalmának, ami ebből oktatásra kerül. Éppen a két társ-diszciplína viszonya, köre, terjedelme, belső kapcsolatai tekintetében feltűnő módon kiütköztek az ellentmondások a két értekezlet előtt és után is. Több szocialista országban, főleg Lengyelországban, a Szovjetunióban, Csehszlovákiában és Magyarországon a könyvtártudomány szűkre szabott hagyományos koncepciójával szemben határozottan jelentkezett a *szélesebb általános könyvtudományi (bibliológiai) koncepció* igénye. Ennek lényege az a felfogás, hogy az írásos kultúra („civilisation écrite”) alapjául nem a könyvtárat, hanem a könyvet s ennek a kialakult társadalmi életfolyamatát, funkcióit, a könyvkultúrát kell tenni, s egyben az egyetemi szaktanulmányokat is e szélesebb alpra kell helyezni.

A szocialista könyvtudományi nézetek különböznek a polgári bibliológia spekulatív, széttagolt, enciklopédikus jellegű és igényű s a társadalmi valóság dialektikus szemléletétől idegen ismeretanyagától. (Oilet, P., Živný, L. J., Rulikowski, M. stb.) A szocialista tudomány a társadalmi valóságot, a könyv életútját a szerkesztéstől felhasználásáig s szociális funkciója elemzéséig mint egységes társadalmilag meghatározott folyamatot fogja fel, s az előállítás, terjesztés, használat és hatás összefüggéseiben vizsgálja, ennek belső törvényszerűségei felismerésére törekszik. A könyv és könyvkultúra új komplex szemléletében jelentős vizsgálati szempont éppen a társadalmi környezetnek a könyvre tartalmi, formai és gazdasági vonatkozásban gyakorolt befolyásának megismerése.

A könyvtudomány problematikájának kialakításában a legjelentősebb előrelépést a Szovjetunió Össz-szövetségi Könyvkamarájának (Vszeszojuznaja Knizsnaja Palata) két országos ankétja jelenti. (1959 és 1964, l. a „Kniga” 1960. és 1965. évi köteteit.) E tanácskozásokon és az összegező határozatokban következetesen érvényesült a szocialista könyvtudományi koncepció, az írásos kultúra egészét, sőt a tömegközlés rendszereit is magába foglaló komplex tudományos szemlélet igénye. Ebben a széles összefüggésben a könyvtár már csak az egyik műveltségközvetítő szervnek a szerény alárendelt szerepét játssza. A könyvnek nyilván jóval szélesebb a hatásköre, társadalmi funkciója, hiszen ez sok úton-módon fejtheti ki társadalmi hatását. A két fontos szovjet tanácskozás, mely e szemlének súlyponti részét jelenti, a sztálini időkben elutasított könyvtudomány rehabilitálását és e komplex tudományszak teljes hivatalos elismerését jelenti. (Egyetemi és főiskolai tudományszak, akadémiai rang, kandidátusi és tudományos doktori fokozattal.) Ennek a tudományos igazolása általános érvénnyel a jövő elméleti és gyakorlati teljesítményeitől függ; e téren jelentős feladatok várnak az egyes országok szakkutatására. A szovjet útmutatás és credmények hatására előreláthatólag módosulni fog a Berlinben

elfogadott koncepció; a könyvtártudomány nem tarthatja meg eddigi uralkodó pozícióit, hanem tárgykörében, szemléletében, módszerében jelentősen ki fog bővülni.

Ez a határozott fordulat a könyvtudomány javára nem egyedülálló jelenség, hanem a többi európai szocialista országban is jelentkezik.

Különösen Lengyelországban vannak a bibliológiának mély gyökerű hagyományai: az elmúlt négy évtizedben a bibliográfusok és bibliológusok egész sora járult hozzá ennek elméleti és gyakorlati megalapozásához. (*Piekarski, K., Muszkowski, J., Vrteł-Wierczyński, Łysakowski, A., Rulikowski, M., Gryczowa Alodia, Budzyk, K.* stb.) Mai követőjük, *Głombowski*, Karol wrocławai könyvtártudományi professzor a berlini értekezlet anyagában közölt fontos tanulmányában már ekkor is határozottan a bibliológiai álláspontot képviselte, bár maga az előadás nem került megvitatásra. Erjesztő hatása lett volna a megbeszélésekre, irányt mutatott volna előre, az 1964-es moszkvai tanácskozás felé.

A könyvtári koncepció kibővülése, a könyv körül csoportosuló ismeretanyag integrálódása főképpen a szovjet és lengyel elméleti erőfeszítéseknek köszönhető.

Csehszlovákiában a korábbi hazai polgári teoretikusok (*Živný, L. J., Tobolka, Z. V., Koutník, B.*) nézeti korszerű szociális szempontokkal gazdagodva visszhangra találtak, különösen Szlovákiában (*Baník, A., Bálent, B., Gáráj, J., Kuruc, A.*), s utóbb a hazai terminológia kialakításához vezettek. A prágai és berlini könyvtártudományi tanszékek hivatalos véleménye nem ismerte el a könyvtudományi álláspontot; képviselői a berlini értekezlet határozataihoz tartják magukat. A moszkvai könyvtudományi ankét pozitív értékelését mutatja a Matica slovenská (*Juraj Paška*); ugyanitt *Špetko, J.* értékes kritikát adott a régi polgári bibliológia téves szemléletéről, irányvesztettségéről és a könyvtártudományi szemlélet ellentmondásairól, bár nem foglalt állást (1959!) az új könyvtudomány mellett sem.

Az NDK szakkörei következetesen a könyvtártudományi vonalat követik, bár a hagyományok mindkét irányban adva vannak a gazdag német szakirodalomban. (Bibliológia: *Eichler, F., Harnack, A., Milkau, F. és Leyh, G.*; könyvtár- és könyvtártudomány: *Schrettinger, M., Petzholdt, J., Graesel, A.* stb.)

A könyv- és könyvtártudomány néhány ismert jugoszláv, bolgár és román képviselője egyetért a könyv- és könyvtárügy szociális meghatározottsága tekintetében, de tartózkodnak a könyvtári koncepció határainak kibővítésétől; álláspontjuk szkeptikus az új integráló iránnyal szemben.

De nem csupán ezekben az országokban, hanem a többi szocialista ország szakkörében is — talán az NDK kivételével — általában gyakori az ingadozás a társadalomtudományi szak két súlypontja, a könyv és könyvtár között. Ezért több ízben is került sor polémiára az ellentétes nézetek között, s ezek itt-ott politikai színezetet is öltöttek: így pl. a Szovjetunióban a sztálini idők vége felé és Lengyelországban, ahol *Bieńkowski W.*, a varsói Biblioteka Narodowa akkori igazgatója indított a „reakciós” bibliológia ellen támadást. (1953)

A XIX. századi historikus irány, illetve könyvtár-központú szemlélet, másrészt pedig a könyvtudomány kibővült új szocialista koncepciója közti feszültség Magyarországon is érezhetővé vált. Az ellentétes nézetek mérkőzéséből az utóbbi került ki győztesen,

bár az előzőnek is erős a táborá (pl. a Magyar Könyvszemlénél). *Varjas Béla* a természet-tudományok engelsi osztályozási elve alapján elsőként dolgozott ki egy marxista könyvtudományi rendszert (1955), mely nagy visszhangot keltett, de több bírálatban is részesült. Rendszere alapjául a könyvet, ennek társadalmi funkcióját és „mozgását” tette. A könyvtártudományi kutatás kérdéseiről tartott országos ankéton (1960) *Kovács Máté* határozottan a bővebb koncepció mellett foglalt állást s vitaclóadásában a bibliológia átfogó új rendszerét vázolta fel, belevonva az egyre nagyobb jelentőségű tömegközlelési rendszereket is. Azóta Magyarországon is — főképpen az egyetemi könyvtárosképzés révén — egyre inkább érvényesül az a felismerés, hogy a könyv- és könyvtár jelenségeit nem magukban, hanem a tudomány, a művelődésügy és a közlelésfolyamat jelenségeivel összefüggésben kell vizsgálni, s mindezeket a jelenségeket a társadalom életéből s annak szükségleteiből és igényeiből kell magyarázni. Ezek azok a primér jelenségek, melyeket az ezirányú társadalomtudományi kutatásnak főként elemeznie kell. Ez a követelmény teljes összhangban áll a marxi—lenini ideológiával, mely nem csupán a valóság összefüggéseit kívánja magyarázni, hanem egyben a valóság megváltoztatására is törekszik.

A szocialista államokban mindezekből világosan kivehető a bibliológiának, mint új komplex tudomány-szakknak (mely azonban nem a részdiszciplínák komplexuma) kibontakozó fejlődési iránya. Ugyanez a tendencia, különös hangsúllyal a modern közlelési rendszereken, a *polgári világban* — így különösen az Egyesült Államokban — szintén jól követhető; *Herbert Grundmann* (Bonn) is „Egy általános könyvtudomány szükségéről és lehetőségéről” értekezik.¹⁵² A polgári tudomány mindezt marxista alap és dialektikus módszer nélkül, a polgári szociológia elvei szerint vizsgálja; így nem tud a részek közt egységet látni, társadalmi szemlélete is külsőséges, statisztikai kérdőíves felméréseken alapszik.

Bár a mélyebb tudományelméleti elemzés kifogásolhatja a tudományos kritériumok hiányosságát e téren, a könyvtudományi koncepció elvei megalapozottnak tekinthetők, rendszerük — mint több más társadalomtudományé — kialakulóban van, bár kétségtelen, hogy a komplex kutatás módszerei még nincsenek kellőleg kidolgozva. Így általában tovább is csak az egyes részterületek szerint széttagolt kutatások folynak még a szakirodalomban s nem összegező, integráló vizsgálatok, melyek ösztönzést s mintát adhatnak az új módszerű kutatásoknak. A résztanulmányoknak és kutatásoknak a szintézise vezethet további eredményekhez; ezek tárják fel majd a társadalmi valóság széles összefüggéseit a közműveltség és a könyv-kultúra területén, új távlatokat nyitva a könyvtár, a könyvkiadás, könyvkereskedelem, a művelődéspolitikai és az ilyen irányú gazdasági tervezés szakemberei számára.

¹⁵² *Grundmann*, Herbert: Von der Notwendigkeit und Möglichkeit einer allgemeinen Buchwissenschaft. 399—418 p. (In: Wege zur Buchwissenschaft. Hrsg. v. Otto Wenig. H. Bouvier, Bonn, 1966. Bonner Beiträge zur Bibliotheks- und Bücherkunde. Band 14.)

A bonni könyvkiadó a könyvtudomány fejlődésének útját, az NSZK-ban működő kutatási és oktatási intézményeit és eredményeit ismerteti és rendszere kialakításának lehetőségeit vizsgálja, végül erre a következtetésre jut: „Hogy a könyv kutatásának szilárd és szélesebb alapot teremtsünk, jelen korunk követelményévé vált egy «általános könyvtudomány», mely a könyvről szóló teljes tudásanyagot történeti, technológiai, esztétikai, szociológiai, közgazdasági és jogi szempont szerint felöleli, s a következő területekre tagolóódik: anyagi feltételek, a szellemi alkotás, a könyv és folyóirat mint olyan, ezek előállítása és terjesztése a könyvkereskedelem és a könyvtár révén, valamint az olvasók ismerete.” (405 p.) A nyugatnémet szerző mindebben *Harnack* programjának megvalósítását látja és kívánja.

TARTALOM

1. A könyvtártudományi koncepció kibővülése	107
2. Célkitűzés: a könyv és könyvtár alternatívája, viszonyuk, összefüggésük és rendszerük problematikája	108
3. A bibliográfia és bibliológia történeti értelmezésben. <i>Otlet</i> rendszere. A bibliológia polgári és szocialista felfogása	109
4. A könyv elsőbbsége a mai lengyel bibliológiában	112
5. A berlini szakoktatási értekezlet állásfoglalása a könyvtártudomány mellett	114
6. A lengyel bibliológiai iskola és ellenzéke	116
7. A szovjet könyvtudomány újjászületése: a Könyvkamara két országos tanácskozása	124
8. A szovjet könyvtudomány értelmezése és feladatai <i>Szidorov, A. A.</i> akadémikus vitaelőadásai szerint	129
9. A két szovjet ankét vitás kérdései: a „knigovedenie” tárgyköre és rendszere; a társadalmi feladatok és a szervezet kérdései. Negatív vélemények. Elmélet és gyakorlat viszonya	132
10. A szovjet vita értékelése és távlatai	140
11. A szocialista könyvtári elmélet alakulása Csehszlovákiában. A prágai tanszék könyv- és könyvtártudományi felfogása	141
12. A szlovák terminológiai értelmezések. A polgári bibliológia bírálata. A smolenicei konferencia (1965)	145
13. A német (NDK) hagyományok két iránya. Ma: könyvtári súlypontú szemlélet, szocialista konformizmus. A Buchkunde. <i>Vorstius</i> és <i>Kunze</i> értelmezése	148
14. A magyar fejlődés. Könyvtártani, bibliográfiai és könyvtudományi nézetek képviselői. A szocialista szemlélet érvényesülése és elmélyülése. A bibliológiai felfogás térhódítása. A társadalmi szükséglet és igény; a könyv- és könyvtárkultúra mint társadalmilag meghatározott egységes folyamat és rendszer	154
15. A bolgár, jugoszláv és román felfogás a könyv-, ill. könyvtártudomány viszonyáról	161
16. Összegezés	164

Paul Molnár

Die Konzeption der Buch- und Bibliothekswissenschaft in Auseinandersetzungen der bibliothekarischen Presse der sozialistischen Länder

Zusammenfassung

Trotz ihrer verschieden bedingten geschichtlichen Entwicklung und der tief wurzelnden eigenen kulturellen Traditionen haben die sozialistischen Länder Europas manche gemeinsame Züge und Merkmale im Bereich ihrer Kulturpolitik und ihres Buch- und Bibliothekswesens. Diese neuen Kennzeichen des sozialistischen Bildungswesens ergeben sich aus der politisch-gesellschaftlichen Umwälzung, die hier in den letzten Jahrzehnten vor sich ging. Die sozialistische Kulturrevolution hat nach der Sowjetunion auch andere Völker der Volksdemokratien Europas erfasst und ihr Bildungswesen und Kulturleben weitgehend umgestaltet. Auch auf dem Gebiete des Buch- und Bibliothekswesens haben sich die Ideen des Marxismus—Leninismus überall befruchtend ausgewirkt und zur Formung des Bewusstseins der Gesellschaft wesentlich beigetragen. Im ganzen System der Volksbildung und Volkserziehung erfolgte ein kühner Aufschwung, und die erhöhten Lesebedürfnisse und kulturellen Ansprüche äusserten sich in der bedeutenden Zunahme der Bücherproduktion und der Dienstleistungen der Bibliotheken. Die Lenin'sche Idee der umfassenden nationalen Organisationsform des Bibliothekswesens in Netzsystemen hat

sich in allen diesen Ländern durchgesetzt, die Bibliotheks- und Buchkultur eine weit höhere Stufe im Vergleich zur früheren erreicht. Dementsprechend erfolgte eine weitgehende Umgestaltung der bibliothekarischen Ausbildung, und auch die wissenschaftliche Konzeption des Buch- und Bibliothekswesens hat sich bedeutend verändert. Diese Wandlungen wurden in der Fachpresse der sozialistischen Länder ausführlich analysiert und ausgewertet, die nunmehr eine Zusammenfassung der Ergebnisse in mancher Hinsicht für die Forschung ermöglichen. Darauf beruht eben der Fortschrittsbericht des Verfassers über die Wandlungen der Konzeption der Buch- bzw. der Bibliothekswissenschaft, der aber keineswegs Anspruch auf Vollständigkeit erheben will, sondern mehr zur ersten Orientierung über die bestehenden Standpunkte und Meinungen bestimmt ist.

Die wissenschaftlichen Vertreter dieser Disziplinen in den sozialistischen Ländern, die Professoren dieses Fachgebietes haben in zwei Konferenzen (1958: in Prag; 1962: in Berlin) die gemeinsamen Fragen des Hochschul- und Universitätslehrplanes, sowie den Gegenstand und die Methoden der Bibliothekswissenschaft als Hochschuldisziplin eingehend erörtert und in den gemeinsam angenommenen Thesen zum Ausdruck gebracht. Lehrmaterial und Wissenschaft sind natürlich nicht als identisch zu betrachten, doch es ergibt sich von selbst, dass diese Konzeption der Disziplin auch für die Fachforschung mehr oder weniger als Richtlinie gelten darf.

Durch diese Beschlüsse erhielt die viel umstrittene Bibliothekswissenschaft in den sozialistischen Ländern schärfere Umrisse und ein bestimmtes Profil für den Hochschulunterricht und dessen Lehrplan. Dass aber Wissenschaft und Hochschuldisziplin immerhin verschiedene Wege gehen können, und die Übereinkunft in dieser Hinsicht keineswegs als endgültig gelten darf, wird daraus offenbar, dass man auch vor und nach diesen Konferenzen fast in allen diesen Ländern, besonders aber in Polen, in der Sowjetunion, in der Tschechoslowakei und Ungarn zu Auseinandersetzungen mit derselben „offiziellen“ Konzeption der Bibliothekswissenschaft kam, und zugleich eine neue entgegengesetzte Konzeption der allgemeinen Buchwissenschaft (Bibliologie) zur Geltung bringen wollte. Dieser Auffassung, die in den Traditionen der einzelnen Länder meist tief verwurzelt ist, liegt eben die Idee zugrunde, dass nicht die Bibliothek, sondern das Buch und die Buchkultur („civilisation écrite“) zur Basis einer umfassenden Disziplin und zugleich der Universitäts-Fachstudien dienen soll.

Der sozialistische Begriff der Wissenschaft vom Buche, der von dem hergebrachten Begriff der Bibliologie im alten bürgerlichen Sinne wesentlich abweicht, soll die Gesetzmässigkeiten der Redaktion, der Produktion, Zirkulation und Benutzung des Buches und der Presse erforschen und in ihren Zusammenhängen (vielfach auch mit anderen Kommunikationsmitteln) aufklären. In der Problematik dieser neuen Komplexwissenschaft vom Buch und von der Buchkultur, die bei den Theoretikern der Bibliologie dieser Länder als Forderung immer wieder auftaucht, kommen die Fragen von Basis und Überbau zu Wort, d. h. der Einfluss des sozialen Milieus auf den Inhalt, sowie die äusseren Eigenschaften des Buches, d. i. dessen sozialer Lebensprozess wird in mancher Hinsicht (auch ökonomisch) gedeutet. In dieser umfassenden Konzeption der Buchwissenschaft (knigovedenie), die besonders in den wichtigen Beratungen der Allunions-Buchkammer der Sowjetunion (Moskau: 1959 und 1964) sich allgemein durchsetzte, spielt die Bibliothekswissenschaft schon eine untergeordnete Rolle. Diese Disziplin hat auch in der Wirklichkeit einen kleineren Umfang als das Buch, das auf mannigfaltigen Wegen und durch manche Faktoren seine Wirkung in der Gesellschaft ausübt, und andererseits selbst durch soziale Bedingungen intensiv beeinflusst wird. Die Thesen und Beschlüsse der Beratungen der sowjetischen Buchkammer (die in den Bänden der wissenschaftlichen Reihe der „Kniga“ 1960, 1965 veröffentlicht wurden) gelten nunmehr als offizielle Anerkennung für diese Komplexdisziplin und werden bestimmt ihre Wirkung auch in anderen sozialistischen Ländern ausüben. Mit Rücksicht darauf ist es eben zu erwarten, dass die vor kurzem (1962) angenommene bibliothekswissenschaftliche Konzeption sich in mancher Hinsicht verändern soll. Die Stellung und der Rang der Bibliothekswissenschaft, die an wissenschaftlicher Problematik ärmer und ausserdem noch mit rein technischen Elementen überladen ist, war ja von jeher problematisch sowohl in bürgerlichen als auch in sozialistischen Fachkreisen.

Die entscheidende Wendung in der Sowjetunion zugunsten der dort früher verworfenen Buchwissenschaft (Bibliologie: knigovedenie) steht gar nicht ohne Beispiel in den Ländern der Volksdemokratie. Besonders in Polen besitzt die Bibliologie (księgoznawstwo) eine reiche Tradition in den Ideen und im Schaffen einer ganzen Reihe von Bibliografen und Bibliologen, wie K. Piekarski, J. Muszkowski, Śt. Wrteł-Wierczyński, A. Łysakowski, M. Rulikowski, Alodia Gryczowa, K. Budzyk u.a.m. Der Beitrag des polnischen Professors K. Głombowski

(Wrocław) zum Material der Berliner Konferenz („Gegenstand und Methoden der Bibliothekswissenschaft . . .“, Leipzig, 1963) erfolgte auch ganz eindeutig in diesem Sinne.

In der *Tschechoslowakei* haben die bibliologischen Ansichten der früheren bürgerlichen Theoretiker *Zivný* L. J., *Tobolka*, Z. V. und *Volf*, Jozef. in neuer, sozial bedingter Fassung besonders bei einigen heutigen slowakischen Fachleuten (*Banič*, A., *Báľent*, B., *Gáraj*, J., *Kuruc*, A.) Anklang gefunden, die auch um die Fragen der Fachterminologie beschäftigt waren. Die offiziellen Vertreter der bibliothekswissenschaftlichen Lehrstühle in Prag (und in der DDR in Berlin) nehmen diesen Standpunkt noch nicht an, sondern halten sich an die Beschlüsse der Berliner Konferenz (1962). In der Haltung der DDR lässt sich in dieser Hinsicht eine konsequente Linie beobachten, obwohl die Traditionen in beider Richtung (Bibliologie: *Eichler*, F., *Harnack*, A. F. *Milkau* — Bibliothekswissenschaft: *Schrettinger*, M., *Petzholdt*, J., *Graesel*, A. u.a.m.) gegeben sind. Die bekanntesten Vertreter der Disziplin in *Jugoslawien*, *Bulgarien* und *Rumänien* sind einzig in der sozialen Bedingtheit der gesamten Buch- bzw. des Bibliothekswesens, sie weigern sich jedoch noch von der Erweiterung der Grenzen der Bibliothekswissenschaft; sie verhalten sich skeptisch gegenüber den neuen Tendenzen der Bibliologie, d.h. der umfassenden Buchwissenschaft. (*Buchkunde* hat einen viel engeren Sinn, hauptsächlich den der Buchgeschichte.)

Dabei ist die Schwankung zwischen Buch und Bibliothek als Schwerpunkten der neuen gesellschaftswissenschaftlichen Disziplin in allen diesen Ländern zu beobachten; es kam daher zu manchen scharfen Kontroversen und Disputen in diesen Ländern, die manchmal auch eine politische Färbung annahmen. [In der Sowjetunion zu Stalins Zeit, in Polen: *Bieńkowski*, W. und *Margul*, T. (1953) in ihrer Polemik gegen die Bibliologie.]

Die Spannung zwischen der früher geltenden bibliothekszentrischen Tendenz und der integrierenden Richtung der modernen sozialistischen Konzeption der Buchwissenschaft wurde auch in *Ungarn* fühlbar. Die Differenzen sind zugunsten der letzten entschieden, obwohl auch die historisch-bibliothekarische Lehre noch starken Anhang besitzt (z.B. in Magyar Könyvszemle). *Varjas* Béla hat das erste Mal ein marxistisches System der gesellschaftlichen Funktion des Buches auf Grund des Engels'schen Klassifikationsprinzips der Naturwissenschaften erarbeitet (1955), die aber in der Fachkritik als Vulgarisierung und als misslungener Versuch beurteilt wurde. Zum Anlaß einer nationaler Beratung über die Fragen der bibliothekswissenschaftlichen Forschung in Ungarn (1960, s. in: Magyar Könyvszemle, 1961, Sondernummer, Budapest) bekannte sich der Leiter des Budapester Lehrstuhls für Bibliothekswissenschaft, *Kovács* Máté zur breiten Konzeption dieser Disziplin und entwarf ein umfassendes System der Bibliologie auch mit Rücksicht auf die Kommunikationssysteme der Gesellschaft. Seitdem setzt sich auch in Ungarn in der Fachforschung und Fachliteratur die Erkenntnis durch, dass die Erscheinungen von Bibliothek und Buch nicht an sich, sondern auf Grund von umfassenderen Erscheinungen und Vorgängen der Wissenschaft und des Bildungswesens, sowie des Informationsprozesses zu betrachten sind; alle diese Erscheinungen können aus dem Leben der Gesellschaft, d.h. aus deren Ansprüchen und Bedürfnissen gedeutet werden. Diese sind ja die primären Vorgänge, die die wissenschaftliche Forschung untersuchen und erklären soll. Diese Forderung steht in vollem Einklang mit der Ideologie des Marxismus—Leninismus, die nicht nur die Zusammenhänge der Wirklichkeit zu erklären sucht, sondern auch das Bewusstsein der Gesellschaft in diesem Sinne umzuwandeln bestrebt ist.

Die Tendenz in der Entwicklungsphase der neuen Komplexwissenschaft der sozialistischen Bibliologie (der Wissenschaft von Buch und Buchkultur) ist aus all diesem deutlich zu beobachten. Die gleiche Tendenz — mit besonderem Nachdruck auf das Kommunikationssystem, sowie deren Bedingungen und Auswirkungen — läßt sich auch in der bürgerlichen Welt, besonders in der USA klar verfolgen, natürlich ohne marxistische Prägung, d.i. im Sinne der bürgerlichen Soziologie. (Vgl. *Encyclopedia of Library and Information Science*; ed. Marcel Dekker, New York)

Die Grundsätze dieser Konzeption der Buchwissenschaft sind also im allgemeinen fest verankert, ihr System in Ausbau begriffen, die Methoden einer Komplexforschung sind aber noch nicht ausgearbeitet. So begegnet man auch weiterhin meist immer noch verschiedenen nach einzelnen Teilgebieten differenzierten Forschungen, und kaum integrierenden Studien, die als Muster für die neue Methode gelten könnten. Eben die Sythese dieser Einzelstudien und Forschungen sollte zu weiteren Ergebnissen führen, die die Zusammenhänge der sozialen Wirklichkeit auf dem weiten Gebiet des Bildungswesens und der Buchkultur erschliessen und neue Perspektiven für die Fachleute der Bibliothek, des Verlagswesens, des Buchhandels, der Kulturpolitik und ökonomischen Planung der einzelnen Länder öffnen sollen.

Némedi Lajosné

KAZINCZY ÉS BÁCSMEGYEIJÉ*

Fordítás vagy „teremtés”?

„Akkor, midőn én éltem, talán legokosabb volt fordítani jót s minél lehet jobban, hogy követésre méltó példát adjon mind a teremtésben, mind a szólásban, s a kettő által az ízlést nemesítse; de aki mindég fordít, és csak fordít, aszerint jár, mint aki mindég mankón jár; elveszti saját erejét.”

(Pályám emlékezete)¹

Szívemarkoló ez a visszatekintés. Az *éltem* végérvényűséget kifejező alakja után a kétely szócskája következik. — Legokosabb volt fordítani — vagy: „talán legokosabb volt fordítani”? — Az évtizedes harcokban polemikusan kifejtett és megvédett alapelv összegezéséből itt nem a teljes biztonságot érezzük ki. A kétely azonban lélektani szükségességgel és elválaszthatatlanul egybeolvad az önigazolással. A mondat befejezésének hasonlata, ennek líraian szubjektív fogantatású tartalma végül is a kételkedés motívumát emeli ki.

A fenti idézetet követő sorok a sokszínűség követelményét ismétlik el, s aztán megint fokozódik az érzelmi hullámverés a belső monológban: „Úgy hittem, az a sokfélék másolgatása fogná majd csinálni, sokkal inkább mint a sokfélének csak olvasgatása, hogy a sokból nekem terem egy új, egy önmagamé, egy énnékem saját, s nemcsak a szólásban, hanem a teremtésekben is, és ha magamnak nem, bizonyosan később pályatársaimnak.” — Itt is kétely: az első nagy eredetijét író *Kazinczy* mintha nem volna egészen biztos saját teremtő erejében, melynek pedig éppen a Pályám emlékezetével adja kimagasló bizonyítékát. És itt is önigazolás. A magyar irodalom kibontakozásának az elképzelésébe olyasmis került itt bele, ami túlmutat *Kazinczy* klasszicista esztétikája szabta korlátain.

* E tanulmány a Bács megyei két szövege összehasonlító nyelvi-stilisztikai vizsgálatának bevezetéseként készült.

A *Kaz. Lev.*-ből vett idézeteket a mai helyesírás szerint közlöm. Ettől csak ott térek el, ahol a régies helyesírás a mai köznyelvi ejtéstől eltérő hangalakot jelöl. — Néhány kivételes esetben az írás rögzítette szókép hangulati hatását meg akartam tartani, s ezért megtartottam az eredeti helyesírását. Úgyisintén megtartottam az idegen szavak és nevek régi helyesírását.

¹ A Pályám emlékezetéből az idézeteket mindenütt a köv. kiadás alapján közlöm: *Kaz. F. Vál. M.* 1–2. köt. — Bp. 1960, Szépirod. Kiadó. (M. Kl.)

Kaz. visszaemlékezése a Bács megyeire az 1. köt. 92. és 131–133. lapjain olvasható.

Az eredeti mű mint *teremtés*, az *egyéni* (és *nemzeti*!) vonások szerepe, mindezek már olyan célzások, amelyek arról beszélnek, hogy *Kazinczy* itt saját munkásságát az új irányzat, az ifjú romantikusok felfogásával szemben is igazolni akarja. A *pályatársak* számára törte az utat a sokfélék másolgatásával! — Milyen pályatársak felől érte olyan lekcicsinylés, amelynek az emléke a keserűség ízét lopja bele a rájuk való hivatkozásba? Aki mindig csak fordít, elveszti saját erejét: e rezignációval teljes önkritika alap gondolata eredetileg nem *Kazinczy* saját gondolata. Lényegében hivatkozás ez *Kölcseyre*. Azok a sebek fakadnak fel a lelkében, amelyeket *Kölcsey* 1817-ben Lasztóczról írt levelei ütöttek rajta.² *Kölcsey*, a huszonhétéves ifjú e levelekben éppen azokat az alapelveket támadta kegyetlen következetességgel, amelyek az ősz mester *egész* ízlésújító neologizmusának a lényegét alkották. Céltalannak ítélte a fordításokra szorítókozó literátori munkát, hibáztatta *Kazinczy* fordítási eljárását. A sokszínűsége való törekvés sem hozta meg szerinte a kívánt eredményt: „Gessnernek stylusa egyforma lett a Mármontel s Yorick stylusával. . .”³ Dicsérte ugyan az Erdélyi leveleket mint eredetit, de e dicséretből *Kazinczy* érzékeny füle is azt hallhatta ki, amit mi kihallunk belőle: nem *Kazinczy* egyéni érdemeinek magasztalását, hanem sokkalta inkább az eredeti írás követelményének elvszerű hangoztatását. Kegyetlen dicséret volt ez! Hiszen egy hosszú, küzdelmekkel teljes írói pálya egész eredménye volt a mérleg egyik serpenyőjében, a végsőig csiszolt fordítások kilenc kötete, s a másokban pusztán az Erdélyi levelek.

Azt kívánni az ötvennyolc éves mestertől, hogy félretéve egész klasszicista esztétikáját most kezdjen merőben újat? — Idézzük a legtisztább meggyőződésből fakadó könyörtelen kioktatást: „. . . higgye nekem Uram Bátyám, hogy ha valaha ezen mi literatúránk virágzani fog, akkor ezen levelekről fogják a *Kazinczy* nevét emlegetni, midőn sok más dolgozásai elfeledtetnek. Aki életét idegen művek fordításában töltögette, nem tanulja meg a maga erejét egészen ismerni. . .”⁴

Kazinczy mankó-hasonlata által csak markánsabbá és keserűn szubjektívvá vált *Kölcsey* mondása. A *Kölcsey*vel folytatott vita lecsapódásának érezzük hát a Pályám emlékezetében a másolgatás-teremtés dilemmáját. A polemizálás azonban már hiábavaló volna. Magánbeszéd ez, melyről meg sem tudjuk állapítani, mi benne a több: a rezignáció, az öngazolás, a büszkeség, a fájdalom vagy az óvatos közeledés annak a nemzedéknek az álláspontjához, azokhoz a pályatársakhoz, akiktől élete legvégén kemény ütésekkel még elszenvednie.

Nem véletlen, hogy *Kazinczy* mindezt a Pályám emlékezetének abban a fejezetében mondja el, amelyben a Bácsmegyeiről beszél. A Bácsmegyei, ifjúságának ez édes s fog-sága után annyiszor megtagadott és oly sok bosszúságot okozó gyermeke a fordítás és eredeti határmezsgyéjén áll. A magyarítás hagyományos módszerét követő szabad átdolgozás volt a román, amelyben azonban ez a hagyományos módszer új értelmet kapott. A szentimentális levéregény én-formája adott lehetőséget arra, hogy az átdolgozó sze-

² Lev. XV. 1817. jún. 12. és 14.

³ Lev. XV. 237. l.

⁴ Lev. XV. 245. l.

mélyes élményanyaggal át- meg átszője s a szubjektív motívumok jogán némileg eredetinek érezhesse ezt a románt.

A Bácsmegyei második kiadásának idején, 1814-ben még inkább megkíséرتi a „classisch” mintákat másolgotó *Kazinczy* az eredeti írásának a hiúsága. Az átdolgozott *Bácsmegyei* különös függelékét, a *Toldalékot* eredetisége miatt többre tartotta, mint az egész, kínosan aprólékos munkával újjá csiszolt román-szöveget. Jól esett *Szemere* véleményére hivatkoznia, aki úgy ítélte, hogy „az a Toldalék-levél, melyet én ezen románomnak utána vettem, többet ér, mint maga a román.”⁵ A Pályám emlékezetében megismétli: „... voltak, akik úgy hívék, hogy ez a nem fordított, hanem saját tollamból folyt levél az egész románnál többet ér.” Az elpártolt *Kölcsey*vel, a szárnyát bontogató romantikus nemzedékkel szemben a Toldalékra való hivatkozás így az öniszólás fontos motívumává vált. Ugyanitt már-már indulatkitöréssé fokozódik a sértett hiúság és büszkeség valómása: „Barátim tehát újra nekem esének, hogy fordításomat hagynám abba, s adjak eredeti darabokat. Megismerem, hogy azt tőlem kívánni, annyi esztendei soha meg nem szakadt törekedésim után, méltán lehet, de hogy el nem fogadám tanácsokat, az legalább szerénységemet bizonyíthatná.” — Ezután következik az e tanulmány elején idézett, „Akkor, midőn én éltem...” részlet *Kölcsey* kritikájának önkritikává változtatásával.

★

Fordítás vagy „teremtés”? — A Pályám emlékezetének Bácsmegyeiről szóló fejezete arról tanúskodik, hogy *Kazinczy* sokat megérett írói működésének ellentmondásosságából, hogy megélte a személyiség fejlődésének azt a dialektikáját, melyet oly gondolatébresztően fogalmazott meg híres tételében: „jól és szépen az ír, aki ... egyességben és ellenkezésben van önmagával.” — A fordítás vagy „teremtés” mint saját pályafutásának legsúlyosabb dilemmája, e pálya majdani irodalomtörténeti értékelésének — (de némileg önértékelésének is) — kulcskérdése, csak későn, elsősorban *Kölcsey* hatására tudatosodik benne. De objektív történelmi körülmények, politikai változások, egyéni sors, szubjektív hajlamok összjátéka eredményezte, hogy az önmagával való egyesség és ellenkezés útját már jóval régebben megjárta. Ezt példázhatja számunkra a Bácsmegyei két szövegváltozatának (1789, 1814) a története is. E két szövegváltozatnak az egymáshoz való viszonyát az ellentmondások bonyolult hálózata fonja körül.

Milyen kapcsolatokon és ellentéteken át vezetett irodalmunk fejlődése felvilágosodáson, szentimentalizmuson, klasszicizmuson át a romantikáig? Hogyan tartoznak össze ezek az eszmei illetve stílusirányzatok? A romantika-vita⁶ óta egész sor tanulmány foglalkozott már ezeknek a kérdéseknek a megoldásával. — E tanulmányok elvi síkon vetették fel a problémákat, kutatási eredményeket összegeztek, egyúttal azonban újabb részlet-kutatások szükségessége is kiderült.⁷ *Kocztur* Gizella figyelmeztet arra, hogy a kétarcúság, az ellentmondásosság megfigyelése, elemzése haszonnal járhat szerző, életmű,

⁵ Lev. XI. 479–480. l.

⁶ l. a MTA I. OK VI. 1955.

⁷ l. *Szaunder* József kutatási eredményeket összegező tanulmányát: A magyar szentimentalizmus problémái. = ItK 1963. 4. sz. 405–421. l.

sőt egyes műalkotások vizsgálatánál is mind a szentimentalizmus, mind a romantika esetében.⁸

A Bácsmegyei már régen kihullott az örök értékű magyar irodalmi alkotások közül, (már maga *Kazinczy* kirekesztette ezeknek a sorából!). Ízléstörténeti érdekessége s ezen túlmenően az a „kétarcúság”, amely révén bizonyos értelemben a *Kazinczy* egész pályája körül gyűrűző ellentmondások gyújtópontjába kerül, sőt végül még a fordítás vagy „teremtés” dilemmáját is kifejezi: mindez arra csábít, hogy elövegyük, és a könyv sorsát író—könyv—olvasó kapcsolatában nyomom követve, de *Kazinczy* sajátos belső fejlődését is figyelve, néhány vonással kibővítsük a magyar szentimentalizmus és klasszicizmus összefüggésének a képét.

Kazinczy életműve nem szűkölködik szubjektív vallomásokban. Prózájának legjava, a Pályám emlékezete, a Fogságom naplója — vallomás. De vallomás, ha nem is ilyen közvetlen formában, a Bácsmegyei is. A kassai szalonélet „az érzelmek iskolája” volt *Kazinczy* számára. Az Adolphs Briefe-t magyarító *Kazinczy* ennek a kassai körnek a hölgyeiért epedve ismerte meg a „legédesebb kínok”, a szentimentális érzelm-kultusz szépségét. A Bácsmegyei egyes tartalmi motívumainak összefüggését *Kazinczy* személyes élményeivel, *Kazinczy* és a kassai hölgytársaság sajátos kapcsolatát *Szauder* József világította meg komplex filológiai-lélektani elemző módszerrel.⁹ Tőle tudjuk, hogy az érzéseken túl nevek, jelleme, helyzetek tárgyibb anyaga is át- meg átszövi a románt. E tanulmányban nincs szükség mindezeknek az elisméltésére. Szemlét kell azonban tartanunk a Bácsmegyei két kiadására vonatkozó ismereteink felett, csak így nyerhetünk szilárd támaszpontot e két kiadás szövegének néhány érdekes eredménnyel kecsegtető nyelvi-stilisztikai vizsgálatához.

Az első kiadás Jelentése mint a szentimentális én-regényt irodalmunkba bevezető *Kazinczy* „műhelytanulmánya”, a könyvecske fogadtatásának néhány érdekesebb részlete, majd a saját könyve s egyben egykori szentimentálisan lázadó énje ellen forduló *Kazinczy* küszködése a „nyavalyás román”-nal, a második kiadás Toldaléka mint intés a román-olvasóknak s egyben *Kazinczy* klasszicista ízlésének az etikai vonatkozásait is feltáró vallomás: lényegében ezek azok a kérdések, amelyek ennek a nyelvi-stilisztikai vizsgálatot előkészítő tanulmánynak a gondolatmenetét meghatározzák.

„... a még nálunk nem hallott Kunst studiuma”

(Jelentés. *Kazinczy* a szentimentális én-regényről)

„A Bácsmegyei szerencséjét az csinálhatá, hogy a történetet nem hagytam meg anyaföldén, hanem honunkba plántáltam által, s az olvasó így melegebben és közelebből érezheté magát megilletve. Továbbá az, hogy némely kedves és érzékeny s poétai képű szólásokat hoztam be a

⁸ A magyar szentimentalizmus európai hátteréről. = ItK 1964. 4. sz. 423. l.

⁹ A kassai „Érzelmek iskolája”. = A romantika útján. Tanulmányok. — Bp. 1961. 90–114. l.

nyelvbe, mellyel előttem senki nem éle még nálunk; harmadszor, hogy a szép társaságokban ismert idegen szókat nem igyekeztem magyar névvel jegyezni meg, amit mások s többére igen szerencsétlenül, cselekedtek . . .”

(Pályám emlékezete)

Mikor 1788 júniusában *Kazinczy* szepesi iskoláit ment meglátogatni, az útra *Dugonics* Etelkáját vitte magával, hogy a kocsin azzal töltse idejét. Sokat várt tőle: magyar tüzet, hazafiúi elragadtatást. Csalódnia kellett: „ah, de mint szomorodtam el — írja *Ráday* Gedeonnak — midőn a legízletlenebb galanteriát, a legalacsonyabb popularitást s gyermeki affectatiót, *hogy magyar vagyok*, találtam benne.” Lesújtó az ítélete róla művészi szempontból is: „ha úgy tekintjük csak, mint románt, csaknem az *Argirus* és *Stilfrid* classisába való.”¹⁰ — *Ráday* Gedeon is egyetért *Kazinczy* bírálatával és tovább is fejleszti azt: *Dugonics* regényét a „culinaris beszédnek módjai”-ban marasztalja el. A fenséges és „culinaris” keverése igen nagy kárára van a regénynek. Közönséges szavakat csak közönséges emberek szájába volna szabad adni!¹¹ *Kazinczy* ekkori tanítómestere, *Ráday* Gedeon tehát a nemesi patriotizmus sugallta naiv idiotizmus-halmozással szemben a stílnemek tudatos megkülönböztetésének a modern igényét hangoztatja.

Etelka és Bácsmegyei (1788, 1789) — e két nagy könyvsiker évének szoros közelsége nemcsak az olvasókedv fellobbanását jelzi, hanem a maradi és modern ízlés, a nemesi konzervativizmus, az antijozefinizmus és az Európa felé tájékozódó polgári újító szándék élesedő szembekerülését is. A nyelvi szempontú irodalmiság korában, e nyelvi szempontúság jegyében született meg az Etelka és a Bácsmegyei is. De hogy milyen politikai és társadalmi eszmék kifejezésévé válhatott a nyelvi ízlés, azt kiválóan illusztrálja e két román. Konzervatív nemesi nacionalizmus és „avantgardista” urbánus kozmopolitizmus néznek itt egymással farkasszemet.

★

„Ez a magyarrá tett román egy falun töltött kedvetlen novembernek köszönheti létét, hol a szobába záró esős őszi napok munkára szorítottak . . .”¹² Ezzel a lírai hangütéssel kezdődik a Bácsmegyei előtt álló Jelentés. Erre a Jelentésre 1817-ben *Szemere* Pál úgy emlékezik vissza, hogy benne „a még nálunk nem hallott Kunst stúdiuma látszik, festésben és poézisben.”¹³ — *Szemere* tehát több évtizeddel a Bácsmegyei első kiadásának a megjelenése után nem magának a románnak a jelentőségét emeli ki, hanem a románt bevezető tanulmányt, a „Kunst stúdiumát”. XVIII. századi fordítás-irodalmunkból a jelentések, bevezetések nem egy esetben tovább élnek, mint maguk a szövegek. Ezek a bevezetések a magyar művelődésről, a magyar literatúráról és nyelvről vallott hagyományos felfogásoknak vagy íróik sajátos elgondolásainak, korszerű javaslatoknak, programoknak a megfogalmazásai, s mint ilyenek, nélkülözhetetlen forrásai az irodalom-

¹⁰ Lev. I. 191. l.

¹¹ Lev. I. 194. l.

¹² 1817-ben egyik *Szemere*hez írott levelében *Kaz.* még egy másik magyarázatot is fűz a B. keletkezéséhez: „A szikra gerjedezett; szégyeltem a Geographiát és Podoczozt, s feltettem magamban, hogy a mocskot letörölöm, dolgozgtattam. Siegwartot fordítom. Bácsmegyeit. Mindent, ami kezembe akad.” Lev. XV. 183. l.

¹³ Lev. XV. 180. l.

elmélet történetének. — *Kazinczy* bevezetései, köztük a Bácsmezei Jelentése, nemcsak tartalmukkal, hanem formájukkal is külön figyelmet érdemelnek. A Bácsmezei Jelentése: műhelytanulmány a szentimentális levélregényről. Esszé — a szó mai értelmében. Azzá avatja tárgyi elemein túl megkomponáltságának esztetikai igényessége s az elméleti kérdés élményszerű előadása. — *Kazinczy* volt az első, aki tudta, hogy irodalomról, művészetről írni: maga is művészet. Az a fajta közvetlenség, ahogy ő a Bácsmezei Jelentését kezdi: egy régi hangulatnak a ceruzarajz könnyedségével, karcsúságával való felidézése nem hogy egy tanulmányban, hanem a fordítgató magyar szépprózában is ismeretlen volt abban az időben. Ez a stílus itt a szentimentális én-formának magában a románban kiteljesedő artisztikumát előlegezi.

A Bácsmezei keletkezésének története a Jelentésben egy röpke kép a múltból, melynek hangulati-zenei elemei többet mondanak, mint a visszaemlékezés tárgyi anyaga. E visszaemlékezés szerint nemcsak az Adolphs Briefe átdolgozásához, hanem a kész munka kiadásához is szubjektív motívumok adták az indítékot: „Véletlenül akadt az csak kevéssel ezelőtt egyéb régi papirosaim közt kezembe, s meglátása elevenebben emlékeztetett bimbókra fakadó ifjú koromra, s kedves DIENESemmel való együtt nevelkedésemre, kitől hivatalba lépésünk s házunk tekintetei talán örökre elszakasztottak. Körülnéztem, és nem találván egészen rossznak, ámbár tömött hivatali munkáim miatt azzal a szorgalommal, amellyel kívántam volt, rajta végigmenni nem érkeztem, eltökéltem kibocsátását; a Szerencse tetszésére bízván egészen, akár javallást s örömet hoz rám érette, akár bánatot.

Bánatot? — —”

Ezzel a mai fülnek is modernül hangzó visszakérdezővel s a hangulatot tovább rezgető kettős gondolatjellel hajlik át a Jelentés értekező részébe. —

Ez értekező rész a románban alkalmazott eszközök magyarázata. Már előbb, az átdolgozás történetének elbeszélésében hangoztatta: „... mert én valamint minden egyéb fordításaimban, úgy itt is, egyedül artistának kívánok tekintetni; aki a táblán nem a sujetet, hanem a festő munkáját, ecsetjét s tűzét nézi. . .” Ez a művészi felfogás kétfelé is elhatárolja *Kazinczyt*. Elhatárolja attól az egykorú regényfordítás—irodalomtól, amely erkölcsi tanulságaival ajánlja magát az olvasó kegyeibe, de elhatárolja a *Barczafalvi*-féle purizmus ízléstelen és öncélú nyelvészkedésétől is. A románban alkalmazott eszközök magyarázata az idegen szók kérdésével kezdődik. Az „artista” nem arról vitázik, hogy általában helyes-e vagy se idegen szavakat használni, hanem azt fejti ki, hogy milyen műfajban alkalmazhatóak ezek, és milyenben nem. A stílnemek műfajok szerinti megkülönböztetéséről van tehát szó (kritikai megjegyzéssel *Péczei* Voltaire fordításaira). Az új csínált magyar szavak használatára vonatkozó felfogását *Kazinczy* már előbb, *Barczafalvi* Szigetvárjáról írt bírálatában részletesen kifejtette. E felfogás lényege: „az ilyenek félénken és igen ritkán hozassanak elő”; az új szavak csak tudományos prózába valók, de románt, „gyönyörűségekre szolgáló dolgokat is idéltlen nevekkal mocskolni el megengedhetetlen vakmerőség”.¹⁴

¹⁴ Szigwart klastromi története. Magyar Museum. 1. köt. 1788—1789. 178—187. l.

A Bácsmegyeiben *Kazinczy* nemcsak kénytelenségből használja az idegen szavakat (bár a továbbiakban hivatkozik a hagyományos apologétikus elvre, nyelvünk szűk voltára is), nemcsak azért, mert „gyönyörűségre szolgáló dolgok”-ról írván ízléstelennek tartaná szófaragásra vetemedni. Az én-regény szerinte nemcsak megengedi, hanem egyenesen meg is kívánja az idegen szók használatát. A román, mint írja, az „alacsony rendű írók” közé tartozik. Nem irodalomalatti műfajt ért ezen (később, fogsága után tudjuk, merőben más lesz majd a véleménye a regényről). A román olyan történet szerinte, amelynek a cselekménye nem patetikus, mint az eposzé vagy tragédiáé. A szentimentális regény azáltal, hogy magát a szereplőt beszélteti, a művelt átlagemberek világába állítja bele a történetet: „Ebben nem a történetet költő, hanem maga Bácsmegyeey szól, mégpedig levelekben és barátjaihoz, kik oly szerencsés nevelést nyervén, mint ő maga, barátjoknak idegen ugyan, de a nagyvilágban mindenk előtt esmeretes szavait értették. Ezeknek megtartása kedves negligéet ad románomnak, s szinté elhitheti az Olvasót, hogy levelei nem valamely belletristának, hanem magának a megvetett szerelem gyötrelmei közt fetregő Bácsmegyeeynek tollából folytak.” — Tehát az idegen szavak a „kedves negligé”, a finom és kötetlen társalgási nyelv eszközei. Használatuk az európai urbánus műveltség formái jegyei közé tartozik, s ugyanakkor a szentimentális érzelmi kultúra nyelvi kifejezése is. *Kazinczy* ízlésreformjának pedagógiai célkitűzését emeli ki a román végéhez ragasztott „Magyarátja az esmeretlenebb szóknak.” Ez a kis szójegyzék a benne értelmezett szava eredetével és az általuk képviselt fogalomkörökkel önmagában is kifejezi *Kazinczy* polgáriasult művelődési eszményét: a szavak zöme francia és német eredetű (ezeket néhány esetben képzővel megmagyarosítja, pl. „engagirozva”). Jelentésük szerint többségükben a művészetek valamelyikére vonatkoznak.

★

A szabad átdolgozás, a magyarítás hagyományába beleilleszkedő Bácsmegyei, úgy tűnik, egy lépés visszafelé a nagy műgonddal fordított Gessnerhez képest. A hű fordítás követelményét *Batsányi* állította fel 1787–1789 közt írt három tanulmányában.¹⁵ E kérdésben ő volt az egyetlen, aki helyes álláspontot képviselt. Egyébként a nézetek tisztázatlanok voltak. A fordítás modern értelmezésének egyik fő akadálya az volt, hogy a tudományos- és széppróza határvonalai összemosódtak, és ismeretlen volt a szellemi-művészi tulajdon mai felfogása is. — *Kazinczy* Gessner-fordításában — inkább ösztönösen semmint elvi megfontolásból — szakított az eredeti szabad kezelésének a gyakorlatával. A gessneri szövegeknek nemcsak az értelmét, hanem még hangzását és numerozitását is igyekezett visszaadni.¹⁶ — A Gessner után azonban a Bácsmegyei következett. A mai értelemben vett műfordítás után az eredetit „megjobbító” magyarítás módszere. Van abban valami paradox, hogy az avantgardista ízlésreformer ehhez a módszerhez folyamodik. Mégis, ha elvileg tisztázatlan marad is ez az eljárás — (a Jelentésben alkalom lenne a probléma felvetésére, de *Kazinczy* elsiklik felette, nem beszél róla érdemileg) —

¹⁵ *Batsányi* a fordításról. I.: B. J. Ö. M. II. Próza művek. 1. köt. Bp. 1960, 101–108, 153–199, 452–471 és 490–502 l.

¹⁶ I. *Kaz. Aranka* Györgynek. 1789. — Lev. I. 396. l.

mégis a magyartás itt a szokványostól merőben elütő, sőt, azzal ellentétes hangsúlyt kap. Mi ennek a különbségnek a lényege? A szabad átdolgozások gyakorlata azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy az európai irodalomnak egy sajátos, a magyar önelégültség érzéséből fakadó adaptációja révén „Európát lehúzzuk provinciális színvonalukra.”¹⁷ — *Kazinczy* viszont azért, hogy a szereplőket „hazánk vidékeire szállítván” egyszersmind reálisabbá tette a cselekményt, gyenge eredetijét mintegy nyersanyagként kezelvén ezt *tényleg kijavította*. A változtatások révén fokozottabban kiemelődött e regénytípus eszmei lényege: a szentimentális lázadás és a provinciális sekélyesség és közönségesség ellentétéképpen a nyugati példákhoz igazodó érzelm-kultusz; de fokozottabban kiemelődött *Kazinczy* sajátos pedagógiai szándéka is: Bács megyei a magyar Werther, wertheri módra érezni, tiltakozni Magyarországon is lehet.¹⁸

★

A szentimentális lázadás közvetlen megnyilatkozása, valósággal vulkánikus indulat-kitörése az a *Vitéz Imréhez* írott levél, amely a román-műfajt mint a magyarság „legszerencésebb vehiculumát” veszi védelmébe. A Bács megyei megjelenvén *Kazinczy*-nak fülébe jutott a patakiak ócsárló véleménye: nem szenvedhették „azt a haszontalan fityogást.” Ebben a csúfolódó megjegyzésben az új vizeken járó, jozefinista *Kazinczy* személyeskedést érezhetett, és lázadó daccal fordult szembe az alma mater professzorainak vaskalaposságával. *Vitéznek* írt levelében a „nemesebb szerelem esmeretes apologistájá”-nak mondja magát. A Bács megyei megjelenése idején még erősen tartotta magát a románokkal kapcsolatos hagyományos felfogás mind a két változata: 1. veszedelmek az erkölcsökre, mert szerelemről szólnak; 2. csak asszonyoknak valók, a férfiakat a tudomány, főleg a história érdekli. — *Kazinczy* lázadó gesztussal utasítja el mindkét vélekedést. Románokra szerinte több szükség van most, mint a „kánonok *Molnár* Fizikájára s *Dugonits* Algebrájára”, hogy ezeknek olvasása által „a szólás és magaviselet durvasága kedvesebb ízlésre faragódjon”. — Ami pedig az erkölcsöket illeti, tipikus megfogalmazásban olvashatjuk itt a kétféle, a szentimentális-polgári és konzervatív-nemesi morál szembeállítását. Nincsen semmi — írja *Kazinczy* — „amit nemesebb tetteimnek jutalmául az Egektől inkább kérjek, mint azt a szerelmet, amely eped, kívánczik, sír, rettegve remélni, s . . . bennünket a legnemesebb tetteknek elkövetésére tüzel, s a legédeesebb nyughatatlanágban, a legédeesebb kínok közt forgat.” E nemesebb szerelem védelme indulatkitöréssé fokozódik az ellentábor képmutatásának leleplezésében: . . . „Azokat a boldogtalanokat, akik ezt soha sem esmérték, vagy profanálták, szívesen szánom. Nem érzik ők, mely megbecsülhetetlen szerencse: *csalódhatni*. ! nem érzették soha, mennyivel kedvesebb a tavaszi alkonyodás homálya a nyári verőfénynél; de azokat a Faunusokat, akik erre kevélyen néznek alá, utálom; és ha hozzájuk férhetek, bak-képekről le-

¹⁷ A fordításról mint a kulturális recepció eszközeiről l. *Némedi* Lajos: A nemzeti művelődés néhány problémája felvilágosodás kori irodalmunkban. = A Pécsi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. 1964. 473–490. l. — Klny. is.

¹⁸ „. . . a szentimentális lázadás az az új tartalom, mely a *Szigvári* mellett a *Bács megyey öszveszedett leveleit* is oly határozottan megkülönbözteti a *Gessneri Arkádiától!*” — mondja ezekről a kérdésekről *Szauder* József. *Kaz. F. Vál. M.-nek* id. kiadása. 1. köt. Bev. XXXVI. l.

kapom az ál-orcát, hogy lássa minden, aki nem mások szemével lát, mint áldoznak azok titkon Páfusban, akik a Czithérci Istenasszony oltára mellett megjelenni szégyenlenek.”¹⁹

★

Kazinczy jellemének néhány feminin vonásáról beszélni, ezeket számontartani, szinte irodalomtörténeti közhely. Ma már tisztán látjuk, hogy ezeknek a feminin vonásoknak a túlhangsúlyozása az egész *Kazinczy*-portré elrajzolásához, mi több, *Kazinczy* egész literátori pályájának a helytelen értelmezéséhez vezethet. A vérbírái előtt felemelt fejfel megálló *Kazinczy* pedig a férfias bátorságnak olyan kiemelkedő példáját adja, akár egy Jókai-hős. — *Kazinczy* bátorságáról azonban más vonatkozásban is lehet beszélni. A Bácsmezei Jelentésében nemcsak az artista *Kazinczy* lép elénk, aki a „soha nem hallott Kunst” megértésébe, élvezésébe vezeti be az olvasót, nemcsak a finomabb érzelmi kultúra propagátora szól itt. Benne van a Jelentésben az a jozefinista *Kazinczy* is, aki az „extra Hungariam” vallóival szemben, úgy érezzük, kihívó daccal szögezi le, hogy kozmopolitának vallja magát, és „szánakozva” tekint azokra a gyengékre, . . . akik sem magunkat, sem másokat igazán nem esmérvén kevélyebben tekintenek a külföldiekre, mint valaha a görög . . . a barbarusokra tekintett.” Az előítéletekkel, konzervativizmussal, nemzeti hiúsággal szembefordulni: ehhez is bátorság kellett, s különösképpen az kellett II. József idejében. Kihívó dacot azért érzünk *Kazinczynak* a kozmopolita vallomásában, mert e vallomást egy hosszabbra nyúlt mellékmondatba szorította be. Ez a mellékmondatnyi kitérő bizvást ki is maradhatott volna, hisz a fejtegetésben a főmondat tartalma a lényeges: azért magyarosította a környezetet és a neveket, mert a magyar hangzású nevek bizonyára kedvesebbek lesznek az olvasóknak. — Ez a megokolás igazán nem kívánta meg, hogy kozmopolitizmusát is hangoztassa. — „. . . nevem hangzása kétségbevehetetlen tanú nemzeti eredetem felől. . .”: ez azoknak szólt, akik jozefinizmusa miatt patriotizmusát vonták kétségbe; románja magyarításaival mintegy ezeknek is kedvezett. De jó magyarnak lenni és világpolgárnak lenni — nem voltak számára egymást kizáró ellentétek. *Patriotizmusának vallomása mellett kozmopolitizmusának fenntartásának hangsúlyozása* a mellékmondatnyi kitérés jelentősége. S a megkapó benne az, hogy nemcsak a felvilágosodott *Kazinczy* elvi következetességét jellemzi: kihallani belőle a lázadás, az ideológiai harc *szenvedélyének* a kitörését is.

A „szép társaságoknak adott munka”

(A könyv és olvasói)

„. . . akik idegen literatúrák produktumaihoz szoktaták ízlésüket, úgy hitték, hogy minden írónk közt én vagyok az az egy, akit olvasni tudnak.”

(Pályám emlékezete)

¹⁹ Lev. I. 439—440. l.

A *Báróczy* tisztelőinek ajánlott román 1789 áprilisában jelent meg Elliger János József könyvnyomtatónál tizenhatodréti formában „Bácsmegyeinek öszveszedett levelei” címen.²⁰ „A *vala* nélkül szűkölködő történet” — így jellemezte *Kazinczy* egyik *Aranka* Györgynek írt levelében a munkát, nyilván ennek barokkos sallanggal és nehézkességgel szakító stílusára célozva.²¹ A olvasók, azok is, akik tetszéssel fogadták a románt, de azok is, akik pálcát törtek felette, elsősorban a hagyománnyal való szakítást érzékelték benne. *Batthyány-Strattmann Alajos* latin nyelvű levélben hódolt az írónak, „cuius amoenum ornatumque ingenium iam ex litteris Bácsmegyeianis cognoveram”.²² — *Dayka* egy folio-lapot másolt tele a Bácsmegyei neki megtetszett frázisaival. — „Ennél hízelkedőbb complimentum nem érhetett” — írja *Kazinczy Kis* Jánosnak, mikor a lapot megtalálja *Dayka* hagyatékában.²³ *Vitkovics* visszaemlékezése ifjúkorának Bácsmegyei-élményére jól példázza, hogy a fiatal írók számára a regény nemcsak a finom érzések modern kifejezésének a lehetőségeit mutatta meg, hanem átirodalmasította szerelmi érzésüket is. „Ez az a munkád, — írja *Vitkovics* — amely legelőször imádtatta velem Nevedet. Ez az, amelynek olvasása hajdan Lidimet egészen hozzám olvasztotta. Ez az, amelyet én soha szerelmes olvadság nélkül nem olvashattam.”²⁴ — Egy másik levelében: „Te tettél Idylliumid és Bátsmegyeid által csinosabb tollú magyarrá”.²⁵ — *Szaunder* József figyelmeztet arra, hogy *Kölcsey* és *Szemere* fiatalkori levelezésében milyen szerepe volt a szentimentális regények olvasásának, köztük a Bácsmegyeinek is: kedvelt hőseik ideális-érzelmes barátságát élték meg leveleikben.²⁶

Bár *Kazinczy* hangsúlyozza a Pályám emlékezetében, hogy „nem egyedül szerelemben olvadozó ifjacskaik s leánykaik” szerették a Bácsmegyeit, hanem komoly, művelt férfiak, „a hon elsőrendű tisztviselői két-három estve gróf Ráday második Gedeonnál. . . gyülekezének fel, felolvastaták a könyvet . . .”, mégis elsősorban nőolvasóknak és ifjagnak köszönhetette a román népszerűségét. Szerelmet tanultak belőle, mint *Vitkovics* és Lidije. Besztercebányán a *Radvánszky* kisasszonyok a személyes érdekltség, a kassai

²⁰ A román tartalmának tömör jellemzésére idézzük *Kaz. Ráday* Gedeonnak 1788 májusában, tehát egy évvel a munka megjelenése előtt írt leveléből azt a részletet, melyben mesterének a már nyomtatásra előkészített munkát bemutatta (Lev. I. 180. l.): „Esméri reményem Nagyságod azt a kis románt, amelyet Sonnenfelsének is mondanak lenni: *Adolphs gesammlete* [!] *Briefe*. — Ez a Göthe Wertherének példája szerint van írva. A festegetések benne patheticusok. Én ezt lefordítottam, s magyarrá tettem; azaz a személyeket és a történetet Budára hoztam által; Adolph nálam *Bácsmegyei*, Sophie Surányi Mantzi, s a t. A történet ez: Bácsmegyei Surányi Mantzival szerelemben és csaknem jogyben van: Szentpétery secretariussá lesz a [Locum] t[enentia]le Consiliumnál, megismerkedik Mantzival, megkéri a szüleitől, s ezek a lányt hozzáadják. Bácsmegyei ezen annyira elcsügged, hogy minekutána egykor véletlenül vélek öszveakad, beteggé lesz, s meghal.” — E sorokból az is kitűnik, hogy 1788-ban *Kaz.* még többre értékelte románjának az eredetijét, mint egy évvel később. A Jelentésben már megírja, hogy ha a Werther kéznél lett volna, „Adolf, vagy inkább Bácsmegyei nem feslett volna ki soha a nemlétel méhéből” — Az anonim német regény korábbi túlértékelésére okot adhatott *Sonnenfels* szerzőségének a feltételezése is. — Ugyanebből a *Ráday*nak írt levélből azt is megtudjuk, hogy az ajánlás „Báróczy tisztelőinek” eredetileg a Gessner élébe volt szánva, de a nyomtató onnan kifejejtette.

²¹ Lev. II. 185. l.

²² Lev. II. 113. l.

²³ Lev. III. 334. l.

²⁴ Lev. IX. 193. l. (1811-ben!)

²⁵ Lev. X. 127. l.

²⁶ A romantika útján. Bp. 1961. 182. l.

szalon-élet atmoszférájának regénybeli jelenléte miatt várhatták türelmetlenül, hogy ezekbe vehessék a könyvecskét.²⁷

Kazinczy a Pályám emlékezetében mint a Bácsmegyei szerencsésjének legmeghökkenőbb példáját említi, „hogy még a bajszos Horváth Ádám is elboszorkányítva érzi magát általa”. *Horváth* a Bácsmegyei megjelenése előtt még azt írta *Kazinczynak*, hogy a német nyelvet „holmi éh gyomrot mutató újabb szerzemények” utáltatták meg vele.²⁸ A francia románokat azért nem szereti, mert szépségük „csupa stílus”.²⁹ Az újabb magyar írókkal meg azért nem tud megbarátkozni, mert nem szereti a természeti magyarságba kevert idegen szépségeket.³¹ E konzervatív nézetekben megcsöknyösödöttnek látszó író is elkapja a Bácsmegyei-láz, s ő maga ír egy olyan „csupa stílus” levelet, amelyben a szentimentális frazeológia valami barokkos ízlés-diktálta halmozásban jelenik meg. — *Dugonics* Etelkája azáltal vált az ízléskeveredés példájává, hogy az egymásnak ellentmondó nyelvi színek, rétegek egymás mellett, egymást váltogatva jönnek elő a regényben. A *Horváth* Ádám levele is az ízléskeveredés példája, de más módon: úgy, hogy a konzervatív ízlés mintegy belülről, láthatatlanul munkálva idomítja magához a szentimentális finomkodást, s így utánozni akarván akaratlanul parodizál. *Horváth* valósággal tobzódik a maga ideális átlényegülését festeni akaró képekben, s a szentimentális frazeológia mértéktelen és kacskaringós alkalmazása által komikussá válik: „semmit sem gondol elandalodás”, „boldog belemerülés”, „legédesebb gyönyörűségek”, „andalgó világ”, „az alacsony világ golyóbisán feljül repdeső magas gondolatok”, „nagy lelkéhez vágyódó gondolataim”, „tüstént felséges gondolataid közé, mint valamely elíziumi boldog árnyékok közé viszont vagy nagy erővel rohanok, vagy könnyű repüléssel emelkedem” stb. — Mintha megérezné félszességét, egy pillanatra megáll, mentegetőzik: „vajon ezen boldog elragadtatásomat, ezeket az imádásig buzgó gondolatim kifejezésére még így is elégtelen soraimat, nem véled-e hasonló költött történetnek: nem gyanaksozol-e, hogy levelemben csak Bácsmegyei leveleit akarom érintetlenül majmolni, vagy ha legtöbbet csinállok, azt próbálni, hogy vajon utolérem-e festéseidet, melyeket és amelyeket csak a te ecsetedtől várhat a válogatósá lett magyar gusztus.” — Pegazusát azonban mégsem tudja megfékezni. A „nagyesszű jó barát” agyvelejének csudálatos mechanizmusát is látni szeretné. Végül versre fordítja a szót, és Bácsmegyeit követi az Elíziumba...³¹

Horváth Ádám Bácsmegyei-élményéről beszámoló leveléről *Heinrich* Gusztáv azt mondta, hogy „maga egy fontos és tanulságos adalék a magyar szentimentalizmus

²⁷ *Klaniczay* János írja 1789. jún. 8-án Besztercebányáról a *Radvánszky*-család, természetesen elsősorban a kisasszonyok számára sürgetvén a könyv megküldését: „Ihr Bácsmegyei bleibt noch immer aus. Übel wäre es, wenn er unterwegs verunglückt wäre.” *Lev. I. 375. l.* — Ismételten reklamál *Klaniczay* aug.-ban is. *Lev. I. 407. l.* — A Bácsmegyei már április első felében megjelent! Az, hogy a legérdekeltettek, *Kaz.* kassai érzelmi körének hölgyei ilyen késedelemmel jutottak a könyvhöz, példa lehet arra is, mennyire a szerencsétől függött egy-egy kívánt könyv korábbi vagy késedelmes megérkezése.

²⁸ *Lev. I. 222. l.*

²⁹ *Lev. I. 315. l.*

³⁰ *Lev. I. 242. l.*

³¹ *Lev. I. 387–391. l.*

jellemzéséhez.”³² Ennek a megállapításnak csak fenntartással lehet igazat adni. Nem a magyar szentimentalizmust jellemzi ez a levél, hanem csak a szentimentális stílust, amelynek éppen az „aranyalapja” hiányzik: a felvilágosodott gondolkodás és a polgári érzések. Ez a fajta „csupa stílus” szentimentalizmus mintegy előlegezi már a román negatív hatását. A Bácsmegyeinek is része lehetett abban, divatos olvasmány lévén, hogy a 19. század első két évtizedének elszaporodó regényfordításai tele voltak elviselhetetlen és ízléstelen ömlengésekkel. S tovább menve: ez ízléstelenség tömegesebb jelentkezése fokozta a fogsága utáni *Kazinczy*ban azt a viszolygó érzést, amellyel a maga Bácsmegyeijét s egyáltalán a románt mint műfajt nézte.

A Pályám emlékezetében *Kazinczy* név szerint sorolja fel azokat, akik annak idején Bácsmegyei-rajongók voltak, de azok közül, akiknek nem tetszett a munka, csak *Batsányit* említi. Idézi *Batsányi* mondását is: „magyar úgy nem epedez”. Ez a kritika a németes szentimentalizmusnak szólt, de a rövid megfogalmazásból kiérezni az elvszerűség mellett az indulati töltést is. Elvégre a jozefinista *Kazinczy* „epedezett” így a Bácsmegyeiben. . . A patakiak csúfolódó megjegyzéséről már volt fentebb szó. — A románról vallott hagyományos felfogás (nőknek, ifjaknak, szerelmeseknek való) a tapintatos elutasítás gesztusával jelentkezett *Benkő* Ferenc egyik *Kazinczy*nak írt levelében: *Benkő* ugyan buzgón terjesztette a regényt, de beléje „kukincsolgatva” úgy vélte, hogy nem neki való, s ha Mancija volna, inkább vágyódna az olvasására.³³

A Bácsmegyei terjesztői közé tartozott *Földi* János is Szatmáron. Nem nagy meggyőződéssel vállalta ezt a baráti szolgálatot, hiszen meg is írta *Kazinczy*nak, hogy „a románokban még népünknek csekély s alacsony ízlését kell néznünk”. *Kazinczy* kiadta *Arankától* a Júlia leveleit és *Földi* ennek ürügyén azt is megírja, hogy nálunk — minden levelezésben írt munka „keletlen s kelletlen”. A Júlia leveleiben sincs a magyar ízlés eltalálva. Úgy vélekedik, hogy „nagy válogatást kell minékünk tennünk a románokban”. Ezekből a megjegyzésekből az tűnik ki, hogy *Földi* (és vele együtt bizonyára többen) a román műfaján belül a levélregény én-formáját idegennek érzi, s ha már bizonyos engedelményekre a románt illetőleg kénytelen is, ez az engedelmény csak a hagyományos elbeszélő formára vonatkozik. A Bácsmegyeiről tapintatosan azt írja ugyan *Földi*, hogy „ez kimondhatatlan érdemű . . . és a Júlia leveleit annyival haladja meg, mint a Haza törvénye az *Ábécét*”, de ez a bók bizonyára csak tompítani akarja az előző sorok tartalmának a rideg tényközlését. Mert előbb ezt olvastuk már: „Bácsmegyeinek tíz Leveleit küldöttem hozzá. Reá bízom mindjárt akkor a könyvkötőre, hogy hordozza vásárokra s adogassa. Mind ez ideig kettő sem költ el belőlök, mert talám egyet adott el, másikat elvitték, de érte még nem fizettek, a több még megvagnak. Imhol ez sem kél,

³² Bácsmegyeinek Gyötrelmei. Németből átdolg. *Kazinczy* Ferenc. Bev. és jegyz. *Heinrich* Gusztáv. — Bp. 1878. 1. 38–39. l.

Heinrich ez alapvető tanulmányában közli a B. eredetijének könyvészeti adatait. — Összehasonlította *Kaz.* átdolgozását német eredetijével, de egybevetette a B. 1789-es és 1814-es kiadásának a szövegét is. Ennek az egybevetésnek sok érdekes filológiai eredményét közli B.-kiadásának jegyzeteiben. — A H. tanulmánya sok szempontból ma is gondolatébresztő. Már ő is észrevette, hogy *Kaz.* változtatásai révén a B. realiztikusabb kidolgozású lett, mint eredetije. Arra is figyelmeztetett, hogy „érdekes volna a két kiadás nyelvi különbségeit összefüggésben . . . egymással összehasonlítani.” 173. l.

³³ Lev. I. 376. l.

mivelhogy Levél...”³⁴ A román-ellenesek táborába tartozik, mint tudjuk, *Szirmay* Antal is. Minden kertelés nélkül megírja „Uram Öcsém”-nek, hogy ne írjon ilyeneket. Románokat írni, „ez csak a külső írók eszének viszketegsége.” Nemzetünket is elmarasztalja abban a hibában, „hogy mindenkor meséket szeretett irkálni.” — „Valóságokat” írni, erre van szükség, hiszen „szegény nemzetünknek tulajdon nyelvén históriája sincsen.”³⁵

A most idézett kifogásokból az derül ki, hogy *Kazinczy* Bácsmegyeijével kétszeresen is okot adott az elszórtan jelentkező bírálgatásra vagy rosszallásra. Először is azért, hogy komoly, hivatalt viselő férfiú létére román-írásra vetemedett. Másodszor meg azért, hogy románt írván éppenséggel szentimentális levélregényt írt, epedezett, „fityogott”. Minderre fel lehetett készülvén, s mindent egybevetve: a Bácsmegyei mégiscsak könyvsiker volt.

Könyvsiker volt a Bácsmegyei, mert egyre többen voltak már Magyarországon könyv-olvasók. Könyvvásárlók azonban még mindig kevesen. Jellemző apróság a Pályám emlékezetéből: a hon elsőrendű tisztviselői esténként összegyűlnek *Ráday* Gedeonnál, s felolvastatják maguknak a Bácsmegyeit, azt lesvén, nyelvünk egykor hova fog emelkedhetni. Szép volt ez az összegyülekezés, de hozzátehetjük, még szebb lett volna, ha nem többen olvastatnak fel maguknak *egy* könyvből, hanem mindenki megveszi magának a csinos munkát, s otthon olvassa. Akkor több exemplár fogyott volna el a könyvárusnál, s *Kazinczy*nak nem kellett volna 270-et megvásárolni, hogy elajándékozza.³⁶ A postaköltség is őt terhelte a könyvek szétküldésekor. Így hát a román, mely annyi könnyet fakasztott, nem sokat hozhatott be a nyomtatás költségeiből. A patakiak vádja ellen hadakozó *Kazinczy* más fajta gyötrelmeket is ismer, mint Bácsmegyeije. *Kovachich* Márton Györgynek írja 1790-ben: „Ich erhielt heute von einem Fürsten ein sehr gefälliges Schreiben wegen der ungarischen Literatur. . . — Wenn die Herren endlich auch Gold mit ihren Lobeserhebungen austreuten. Ich habe 50 Exemplare von Gessner eingekauft u. als Presente ausgeteilt. Ich habe 270 u. einige Exemplare von Bácsmegyei verschenkt. . .”³⁷ — „So was reisst endlich doch in Beutel” — írta már előbb, szintén *Kovachich*nak.³⁸

³⁴ Lev. II. 169–170. l.

³⁵ Lev. II. 7. l.

³⁶ A B. 500 példányban jelent meg. l. Lev. VIII. 316. l.

³⁷ Lev. II. 116. l.

³⁸ Lev. II. 50. l.

„nyavalyás román”

(Könyv és írója)

„Magam sem dolgozásomról nem tarték valami nagyot; hiszen az már tűzre vala kárhoz-
tatva, s elébb mint Bacsfányi ítélte red; sem a német munkáról, mely után azt csináltam.
Nyelvünk még nincs elkészülve, — mondám, s így a mestermű sem érdemelhet óhajtott javallást :
mint érdemelhetne tehát a középszer munka fordítása? Csak az igazán jót kell fordítani, s az
fényt vet a hibás fordításra is. . .”

(Pályám emlékezete)

Ez az idézet annak a gondolatsornak a rendszerébe tartozik bele, amely gondolatsor végén *Kazinczy*, mintegy felújítván a *Kölcsy*vel 1817-ben folytatott vita fő kérdéseit, önigazolásként elismétli a maga írói gyakorlatának alapelveit. És bár írói hiúságának jól esett az egykori siker emlékének a felelevenítése, mégis éppen a Bácsmezei volt arra a legjobb példa, hogy nem ilyenfajta sikerre vágyott, s hogy klasszikusokon iskolázott ízlése milyen magasra tette a mércét. — Figyelemre méltó a fenti idézetben az átértékelés, önmaga ifjúkori képének, énjének a korrigálása. — Dehogysis kárhoztatta ő 1789-ben tűzre Bácsmezeijét! Nagy gondal készítette elő a könyv eljuttatását az olvasókhoz, várta, fogadta a bókokat, lelkéből fakadtnak érezte a németből átdolgozott regényt. Mivel azonban fogsága előtt a kiváló eredetiről készült kópiákról és gipsabgussokról szóló elméletét még nem alakította ki, azért az eredeti értékének a problémája sem vetődött fel nála akkor olyan súllyal.

Régi énjének, ízlésének az átértékelése és hozzáigazítása későbbi, fogsága utáni elveihez s ezzel kapcsolatban a Bácsmezei megtagadása nem a Pályám emlékezetében fogalmazódik meg először.³⁹ Ízlésének az átalakulása klasszikus tanulmányainak és Winckelmann neo-klasszicista elveinek a hatására többek közt azt is eredményezi, hogy 1802 után már más, új színben látja régi dolgozásait. Önkritikus megnyilatkozását olvashatjuk 1802 októberében, *Kozma* Gergelynek írt levelében: „A publicum igen is kedvezve fogadta semmi tekintetű igyekezeteimet: én pedig pirulva tekintek mindenikére; s higgyen állításomnak az Úr, kivéven egynéhány lapjait Orfeusomnak, semmit sem olvashatok azokból, amiket valaha közre bocsátottam. . .”⁴⁰ A Gessnerről és Bácsmezeiről itt még elnézően, valamelyes érzelmi elfogultsággal szól mint gyermeki esztendeinek első próbatételeiről, de annál szigorúbb mértékkel méri a többit. Később azonban ez az érzelmi elfogultság az ellentétébe csap át: ismételten megtagadja a Bácsmezeit.

A román valósággal választóvízzé válik a „fenn ízlés” és „közízlés” tekintetében:

³⁹ A Pályám e.-ben a Szigvárt is merőben már értékelésben jelenik meg, mint a róla szóló 1789-es híradásban. A Pályám e.-ben azt olvassuk, hogy Szigvártját azért dobta tűzbe, mert félt, hogy nem lesz ereje ellenkezni e román kiadását kívánó barátaival. — A Bácsmezei Jelentéséből viszont az derül ki, hogy e fordításának az eredetijét sokra becsülte, a maga nemében olyan tökéletesnek tartotta, mint *Klopstock* munkáit. Csupán azért nem gondolt Szigvárt-fordításának kiadására, mert *Barczafalvi* már megelőzte a Szigvárt klastromi történetének közreadásával.

⁴⁰ Lev. II. 514. l.

a népszerűség *Kazinczy* szemében gyanús dolog. Ami sokaknak tetszik, az eleve nem is lehet jó. 1809-ben *Gyulay* Ferencnének írja „Én azon, hogy amit csinállok, nem tetszik, fel nem akadok. Bácsmegyeim hinreissend tetszett. Sokan buzdítanak, hogy nyomattassam újra. . . Pedig a munka irtóztató rossz. — Marmontelem nem tetszik. — Pedig a munka excellens még a fordításban is. — A javallás becsét meg kell szabni tudnunk” . . .⁴¹

1810 körül *Kazinczy* hozzákezd *Kiss* Jánoshoz írt leveleinek átdolgozásához. Nemcsak a levelek formáját csiszolja — (csupán néhány levél készült el!) — hanem tartalmukon is változtat. Az ily módon átdolgozott levelek, köztük a legjelentősebb, az 1793. július 27-ről keltezett, már nem azt mutatják, amit *Kazinczy* annak idején valójában gondolt, hanem azt, amit későbbi megítélése szerint gondolnia kellett volna. A július 27-ről keltezett levélben írja többek közt: „. . . Gessneremet s Bácsmegyeimet nem nézhetem pirulás nélkül, még midőn azt látom is, hogy mások ezt csudálgatják.” A levél első, valóban 1793-ban írt változatában ilyesminek nyoma sincs.⁴² Régi énjének ugyanaz a korrigálása ez, mint a Pályám emlékezetében, ahol egyetértőleg idézi *Batsányi* lesújtó ítéletét a Bácsmegyeiről.

A fogságból szabadult *Kazinczy* tehát nem vállalja, sőt szégyelli, hogy e románt írta. — „A sokaság tapsa”, a Bácsmegyei egy újabb kiadásának reklamálsa az olvasók és íróbarátai részéről: ezekre hivatkozva mégiscsak foglalkozik a Bácsmegyei második kiadásának gondolatával. A siker láttán már 1789-ben tervezett ilyesmit. Akkor azonban a „publicum” tetszését nem fogta fel olyan nyomásnak, amelynek engedni elveivel ellenkező dolog. Fogsága után viszont mindig erről a kényszerű engedményről van szó a Bácsmegyeit illetőleg. 1805-ben kezdi el a szöveg átdolgozását, 1809-ben *B. Prónay* Sándornak írt levelében mint egészen újra dolgozott munkáját említi a Bácsmegyeit; 1812-ben ismét arról olvasunk, hogy félig van kész vele. Ebben az évben tényleg elkészül a munkával.⁴³ „Mint öregasszony a megunt kötést”, újból meg újból elővette hát Bácsmegyeijét. Az aranyjánosi idézet azonban csak ilyen csonka formájában jellemezheti a románnal való meg-megújuló foglalkozását, mert az „in-rázó erőlködést” nem kerülte, a csiszolgatásba nagy energiát fektetett, a maga nemében tökéletessé akarta tenni a románt, amely pedig megvető szava szerint „publici saporis”. Ez a megvető szó a Bácsmegyeire vonatkoztatva másként van mondva, ridegebb elutasítással, mint mikor Molière-fordításairól és a debreceni sulyom-kofákról beszél. Ezeket a poézis alacsonyabb, komikai neméhez illő stíl-változatoknak fogja fel. A román műfajáról azonban, részben éppen a század két első évtizedében keletkezett nagyszámú selejtes fordítás hatására, alapvetően megváltozott a véleménye. A román már nem „vehiculuma a magyarságnak”. Az efféle írásművek szerzői: „Pöbel der Literatur”.⁴⁴ Ezért írja 1814-ben *Helmezynek* a Bácsmegyei újabb kiadásával kapcsolatban, mikor a kiadó azt kívánná, hogy

⁴¹ Lev. VI. 532. l.

⁴² vö. Lev. II. 302. és 296–298. l.

⁴³ l. Lev. III. 276., VI. 181., IX. 339. és X. 10. l.

⁴⁴ Lev. VII. 33. l.

e népszerű munka kerüljön fordításainak első kötetébe: „Tudom én, mit ér a sokaság tapsa, s miatta magamat neveltségessé nem tehetem.”⁴⁵

★

Elképzelhető-e, hogy a románt újraolvasó, aprólékosan javítgató *Kazinczy* ne szembeült volna régi, szentimentálisan lázadó, a „kassai érzelmek iskoláját” járó énjével? Elhiggyük-e neki, hogy csupán *külső* kényszerítő erőre, a könyvecske „publici saporis” volta miatt foglalkozott vele oly hosszú ideig? Nem volt-e része az átdolgozásban a szöveg-méricskélő neologizmuson túl a régi *Kazinczy*val folytatott vitának is? A szentimentális mű kritikai revízióján túl az egykori *lázádo szentimentalizmus* rejtettebb, személyesebb fogantatású *önrevíziójának*?

Feltevések ezek. De van az átdolgozásnak két olyan mozzanata is, amelyek egyrészt a régi emlékek felidéződésének, másrészt *Kazinczy* egykori szentimentális lázadása etikaisztétikai önrevíziójának a megfoghatóbb bizonyítékai.

Szauder József vette észre, hogy a Stellának a 10-es években átdolgozott változata előtt álló prológos a „nem gonosz, de gyenge, vétkes”-ről összefügg *Kazinczy* legbensőségesebb érzelmi történetjével. *Kazinczy* saját érzelmi háromszögét érezte bele a Stellába! (Sophie, őmaga, Gyulay Lotti).⁴⁶ — *Szauder* József finom meglátásához azonban hozzá kell tennünk, hogy az idézett mondás nemcsak a Stella prológosában fordul elő, hanem a Bácsmegyei 1814-es szövegéhez függelékként csatolt Toldalékban is. S hogy *Kazinczy* mennyire jelentősnek tartotta ezt a mondást, éppen szubjektív vonatkozásai miatt, mutatja az is, hogy két levelében hívja rá fel a figyelmet. Először a *Wesselényi* Miklósnak 1814 december 25-én írt levelében, mely szerint *Sophie* mondta volna 10 esztendővel azelőtt: „*Lieber schuldig, als falsch!*” — Másodszor egyik *Sipos* Pálhoz intézett levelében 1815 februárjában: „... a feleségem szava volt, midőn jegybe voltam véle.”⁴⁷ — A *Sophietől* idézett mondás beleszövése a Stella prológosába és a Bácsmegyei Toldalékjába arra figyelmeztet, hogy a Stellával és a Bácsmegyeivel való foglalkozásnak nagyjából ugyanabban az időben, a 10-es évek elején a literátori munka általános, objektív természetű célkitűzésein túl rejtettebb, szubjektív indítékai is lehettek. A Stella is, a Bácsmegyei is a nyolcvanas évek emlékeit idézte. A Bácsmegyei átdolgozásánál az objektív célkitűzés: „*oratio sit castigatissima*”.⁴⁸ — Az eredmény: „a régiből nem marada kő kövön”.⁴⁹ A régi szöveg építményének ez a kitartó munkával és valami sajátos fanatizmussal véghez vitt felforgatása, sőt, lerombolása túlmutat a *csak* stilisztá *Kazinczy* megfontolásain. — És mégis, álljunk meg egy kicsit e *csak* stilisztá *Kazinczy*nál.

Szauder József a *Kármán* Fanniját igen találóan jellemezte egy meghökkenő jelzővel: „*férfiás* stílusú mű”. Férfias stílusú, mert a Fanni nem *Kármán* szubjektív érzelmességének az

⁴⁵ Lev. XI. 44. l.

⁴⁶ A kassai „Érzelmek Iskolája”. = A romantika útján. 90–114. l.

⁴⁷ Lev. XII. 279. és 377. l.

⁴⁸ Lev. XII. 98. l.

⁴⁹ Uo.

én-kifejezése, a Fanni érzelmességét a klasszicista poétikán iskolázott, „fegyelmezett számító” művész festi.⁵⁰

Valami hasonló jelenséget észlelünk a Bácsmezei második szövegének a kimunkálásán. Nem is a végső eredmény, a kész szöveg az érdekes egyelőre a számunkra, — (ez messze a *Kármán* eredetije mögött marad) — hanem az írói igény: „oratio sit castigatissima”. De maga a munkamódszer is sokat mond: „... nincs benne egy comma is, melyen én ki ne lestem volna, ha így lesz-e jobb vagy amúgy.”⁵¹ *Kazinczy* is „fegyelmezett, számító művész” módjára dolgozott. *Horváth* János oly találóan mondta róla, hogy „minden alkotásába beleszól valami elme-művelet, s a formát illető túltudatoság.”⁵² Fogsága után minden munkáját így írta. Stiliztikája, egész klasszicista poétikája viszont ízlés-reformjának a szolgálatában állt. Mindezt nem lenne érdemes elmondani, ha a Bácsmezei átdolgozásához, szövegének az újraírásához ezeken kívül nem lenne több hozzátenni valónk.

Mi is történt a Bácsmezeivel? Már *Heinrich* kimutatta, hogy *Kazinczy* a második szöveget közelebb vitte eredetijéhez.⁵³ Ezzel kapcsolatban megfontolandó három dolog. Vegyük ezeket sorra!

1. *Kazinczy* revideálta a szabad átdolgozásra vonatkozó régebbi elgondolásait. Az eredeti pontosabb követése megfelelt fogsága utáni műfordítói gyakorlatának.

2. Az, hogy a szöveget közelebb vitte eredetijéhez, azt is jelentette, hogy ezáltal szűkszerűen eltávolította önmagától. A Fanni nem volt azonos a *Kármán* szubjektív érzelmességével, de a régi *Bácsmezei* azonos volt a *Kazinczyéval*. Dolgozhatott-e rajta a csak stilizta *Kazinczy* úgy, hogy javítás közben ne lett volna kénytelen állandóan „egyeségben és ellenkezésben” lenni régi önmagával? Ennek a belső vitának a végső lecsapódása a Toldalék. A Toldalékot nem lehet megérteni, ha nem idézzük meg a régi szövege átírásával vesződő, az egykori szertelen érzéseivel vitázó és az ilyen értelemben szubjektív érzéseket nyelvi megoldásokban tárgyiasító *Kazinczyt*.

3. Paradox helyzet: a „fegyelmezett, számító” művész oly módon tünteti el a szövegből — bővítéssel, kurtítással, nyelvi kicsinosítással — a szubjektív érzelmesség, a „bácsmezeiánizmus” sok nyomát, hogy pontosabban követ egy rossz, érzelgős német románt. A csak stilizta *Kazinczy* jobban figyelve az eredetire a szentimentális-patológikus(!) lelkiállapot pszichológiailag is helytálló nyelvi képleteire ügyelt. (A gyenge eredeti is bizonyára sugallmazta a szentimentális lázongásnak ilyenén felfogását!) — Az ízlésreformer, az etikai-esztetikai felfogását a klasszicizmus racionalizmusa szerint újrafogalmazó *Kazinczy* aztán úgy döntött a szöveggel elkészülvén, hogy a munkát — (használjuk itt a mai műszavakat!) — a szentimentalizmustól való „elidegenítés”-nek szánja. „Anti-románnak.” A szöveg-átdolgozás közben rejtetten munkáló tendenciákat a

⁵⁰ I. A magyar szentimentalizmus problémái. = id. helyen, 408. l. és a MTA I. OK. 1955. 296. l. (Kiemelések tőlem N. L.)

⁵¹ Lev. XII. 105. l.

⁵² A XIX. század fejlődéstörténeti előzményei. = Tanulmányok. — Bp. 1956. 134. l.

⁵³ id. m.

Toldalék mondta ki nyíltan. El akarta venni a nyájas olvasó kedvét az érzélgős románok olvasásától. . . Így akart horgot vetni a sokaságnak. . .

★

Az átdolgozott Bácsmegyeinek *Kazinczy* nem szán előkelő helyet megjelenendő fordításai sorában. Újból és újból megszerkeszti a sorozat tervét, de egyre határozottabbá válik a döntése a Bácsmegyeiről és a Veit *Webertől* fordított Vak lantosról: ezek a leggyengébb munkái, s csak az utolsó kötetben lehet helyük, itt is csak a publikum kedvéért, meg azért, hogy e népszerű munkák megjelentetésével a kiadó üzleti érdekeinek is elébemenjen. (Keserves idők voltak ezek *Kazinczy* számára is, s így maga is szeretne írói munkáiból egy kis pénzt kicsiholni. E tekintetben bizonyára a még mindig sokak által keresett Bácsmegyeitől várhatott legtöbbet.) — A román újabb kiadására vonatkozó levelezésben csak egyszer esik olyasmiről szó, ami emlékeztet valamelyest az 1789-es Bácsmegyeinek szánt szerepre. 1812-ben ezt írja *Szemere Pálnak*: „Mínthogy ez oly könyv, melyet *sokan* szeretnek olvasni, próbát teszek talán, ha nem vethetnék-e horgot a *sokaságnak*, hogy a mellé ragasztandó grammatikai és stylistikai aphorismusokból vehessenek annyi világot, amennyi kell az országújtától a Szép ösvényére térni.”⁵⁴ Ez a regényhez ragasztott szótár tehát olyanféle pedagógiai szerepet töltött volna be, mint az első kiadásban a „Magyarázatja az esmérletlenebb szónak”. *Trattner* azonban a könyv 1814-es kiadásából kifelejtette ezt a függeléket.

A *Trattnerrel* folytatott tárgyalásokat *Helmecky* közvetítette. *Kazinczy* úgy állapodott meg *Trattnerrel*, hogy a Bácsmegyei a Szép Literatura IX. kötetébe kerüljön azon munkákkal együtt, amelyek olvasmányosságuk miatt kedveltebbek voltak. De ennek a IX. kötetnek időben elsőként kellett megjelennie. Azt lehetett így remélni, hogy ez a kötet majd a többi, *Kazinczy* fentebb stíli fordításait tartalmazó kötetnek is reklámot csinál. *Trattner* azonban nem akarta belátni, hogy ha már a IX. kötet jelenik meg először, miért legyen az egyáltalán a IX. kötet? Miért ne legyen az első? *Kazinczy* felháborodottan tiltakozott, és *Trattner* elképzelését az írói becsület ellen tervezett merényletnek fogta fel. „Bácsmegyeit tenni az első kötetül annyi, mint egy 9 szobájú épületbe egy dísztelen kabinetet tenni a szála helyére. Ennek az én 9 kötetből álló Munkáim közt legutól kell állani.” — Ugyanitt fogalmazza meg csattanósan az író és kiadó szövetségére vonatkozó elgondolását: „Dolgozzunk egy kézre, én az ő *hasznára*, ő az én *becsületemre*. Bácsmegyeit 13 esztendeje várja, sürgeti a Publicum. Emilia, Yorick, Hamlet kevesebb által fog kerestetni. És így B(ácsmegyei)nek kell ezeket segílni.”⁵⁵ Ezt a levelet *Kazinczy* személyesen *Trattner*hez intézte. Kevéssel ezután *Helmeckynek* külön is írt e tárgyban, s ebben a levélben a legindulatosabb talán a Bácsmegyeit illető kifakadás: „. . . sok ízben szálla meg az a gondolat, hogy azt a nyavalyás románt írásaimból egészen kirekesszem.”⁵⁶

Kazinczy győzött. A Bácsmegyei a IX. kötetbe került, de a sorozat első darabjaként

⁵⁴ Lev. XXIII. 199. l.

⁵⁵ Lev. XI. 472. l.

⁵⁶ Lev. XI. 479. l.

hagyta el a nyomdát 1814 augusztusában. A szavak és mondatok szobrásza vésővel, kalapáccsal dolgozott. Még munka közben arra volt kíváncsi, vajon íróbarátai majd észreveszik-e, *mit* változtatott és *miért*.⁵⁷ Mikor végre kijött a könyv, mintha egyszerre feledte volna, hogy „irtóztató rossz”-nak mondta, kiátkozni akarta. A „míves” hidegen kritikus szemével nézte még egyszer végig: „... minden olvasói közt én olvastam meg a legsanyarúbb vizsgálattal, s nem leltem rossznak.”⁵⁸ — Várta a véleményeket. „Mondd meg kérlek, — írta *Sárközy* Istvánnak — mindamellett, hogy némely nem ismert vagy új formába öntött szó megcsapta füledet, nem veszed-e észre, hogy a könyv castigatissima dictiokból áll. . . .”⁵⁹

1789-ben a Bácsmegyei nem várt sikert hozott, 1814-ben a várt siker elmaradt. Csalódottságot érzünk ki az imént idézett levélből: „Bácsmegyei 1789. midőn először kijött, nagy *bruit*-et csinált s akkor engem a publicum *igen szép írónak* tarta; most kacag. Én pedig akkori írásoméért pirulok.” — Persze, túlságosan is általánosító itt a „publicum” szó. Irodalmi közvélemény oly rövid idővel a könyv megjelenése után aligha alakulhatott ki. 1789-ben a Bácsmegyei modern érzékenységgel versenytárs nélkül volt, a XIX. század első évtizedeiben azonban bőven volt választék olyan román-fordításokban, amelyek olcsó érzelmességükkel megfeleltek a számban megnövekedett, de alacsonyabb műveltségű olvasó-rétegek, főleg nőolvasók ízlésének. Olyanféle elragadtatott olvasásról, mint amilyenről a román első változatával kapcsolatban számos nyilatkozatot találunk, csak egy visszaemlékezés beszél: a *Guzmics* Izidoré. Ő írja *Kazinczynak*, hogy annak idején *Bilkeivel* ívenként kapták a regényt *Trattnertől*, és mohón olvasták.⁶⁰ Egyébként az írók már nem a bácsmegyeis érzékenységre reagáltak, hanem azokra a neologizmusokra, amelyek *Kazinczy* fordításainak a megjelenése után pro és contra vitaanyaggá váltak.⁶¹ — A Pályám emlékezetében *Kazinczy* is csak az első kiadás könyvsikerére tekint vissza, az 1814-es Bácsmegyeivel kapcsolatban csupán a Toldalékot emeli ki.

„... a román olvasóknak egy kis intést kelle adnom.”

(Toldalék)

„A második kiadás végében egy levelem áll, mely heroinámát zavart fejű szeretője vádjaiából kifejtsé, s voltak, akik úgy hívék, hogy ez a nem fordított, hanem saját tollamból folyt levél az egész románnál többet ér.”

(Pályám emlékezete)

⁵⁷ Lev. X. 18. l.

⁵⁸ Lev. XII. 136. l.

⁵⁹ Lev. XII. 105. l.

⁶⁰ Lev. XVIII. 214. l.

⁶¹ A B. 2. kiadását követő tudós vitáról (*Téti Takács* József, *Pázmándi Horváth* Endre, *Gyarmathy* Sámuel) sajátos nyelvé-
szeti jellege miatt e tanulmány folytatásában lesz szó.

A Mancsi felmentésének ötlete már 1789-ben felmerült *Kazinczy* egyik *Arankához* írt levelében. Látván könyvének sikerét a román újabb kiadásának terve foglalkoztatta, de arra gondolt, hogy a történetet átírja: „... a szegény Mancsi hite szegéséért excusálom benne, s a vétket szüleiére tolom.”⁶² Később, fogsága után elismételgette, hogy a Toldalék megírásához *Ráday* Gedeontól kapta az első ösztönzést. Persze, ha az első elgondolása valósul meg, az átdolgozás merőben másként ütött volna ki, mint Mancsi „excusálása” az 1814-es kiadás Toldalékjában. Határozottabbá vált volna a wertheri regénynek a társadalmi előítéletek ellen irányuló tendenciája, jobban kiemelődött volna a tipikus szentimentális mondanivaló, a szív jogainak a hangoztatása. Teljesebbé vált volna a szentimentális lázadás tehetetlenségének a kifejezése. Egyszóval a Bácsmegyei közelebb került volna nagy európai mintáihoz. A Bácsmegyei-téma konzekvensőbb kifejtése határozottabb lépés lett volna előre a jakobinizmus felé vezető úton. Az 1814-es Toldalékban azonban Bácsmegyei, a magyar Werther „zavart fejű szerető”-vé degradálódik.

A Toldalék az átdolgozott regényhez illesztett külön elbeszélés. A levélforma itt egyszersmind keret is alkot: e levelet egy Szálie nevezetű széplelkű leány írja barátjának a „bártfai feredő”-ből. Szálie itt a Bácsmegyei „heroinájával” találkozott, s e találkozás történetét elbeszéli barátjának. Az 1789-es kiadás neveit *Kazinczy* részben megváltoztatta. Mancsi magában a regényben most Nincsi, a Toldalékban azonban kiderül, hogy igazi nevén Cecil. Férje, a regénybeli Szentpéteri a Toldalékban Belényesi. Jelentékeny szereplője még a Toldaléknak Vasvári, az öreg generális. A Toldalék cselekményének idején Bácsmegyei már rég halott. A történet középpontjába Cecil (Nincsi) és Bácsmegyei egykori kapcsolatának a kérdése kerül. Az öreg generális a Bácsmegyeit olvassa. Cecil elbeszéli neki a regény regényét, s helyreigazítja Bácsmegyei vad és zavart képzelődéseit. *Kazinczy* ily módon a román és valóság szembesítését adja. A generális nem tudja, hogy a regény szereplői nem csupán az írói fantázia szülöttei. Belényesiné kérdésére, aki a generálisnak a románbeli Nincsi karakteréről alkotott véleményére kíváncsi, a generális elfogulatlanul válaszol. Nincsi alakja szerinte kíméletlenül van festve, „de azon felakadni nem lehet; ha a leány és szülei hibáknak nem volnának hagyva, Bácsmegyeit nem fogná szánhatni az olvasó, s a román eltévesztette volna a maga célját. Az effélék költemények, s oly könnyedén kell vennünk, mint költeményeket illik.” — Ezután következik Belényesiné elbeszélése, a román „anti-románja”, s benne — az öreg generális költött történetekről elhangzott véleményének mintegy továbbfejlesztéseként — Belényesiné szájába adva egy aforizma, mely *Kazinczy* *intése* a román-olvasóknak: „*az élet nem román, és a román nem élet.*” — Ha e mondás mellé odatesszük *Kazinczy* 1789-ben *Vitéz* Imrének írt leveléből mindazt, amit „a nemesebb szerelem esmeretes apologistájaként” írt, vagy a *Döme* Károlynak szóló ajánlásából e sorokat: „S mindazt szenyvedtem, amit Bácsmegyeim Inséges örvényjében szenyvedett”⁶³ — akkor fokozottabban éljük át a Belényesiné szájába adott aforizma jelentőségét.

⁶² Lev. I. 521. l.

⁶³ Lev. II. 2. l.

Kazinczy ízlésreformjának nemcsak az eszközei alakultak át (a román már nem tartozik ez eszközök közé!), hanem túlzásoktól iszonyodó esztétikai-etikai igényessége elfordult a szentimentális románok zavaros érzelmi háborgásaitól is.⁶⁴ Cecil a szentimentális rajongás és képzelődés patológiáját festi meg Bácsmegyeiről adott jellemzésében. „Igazságos valék iránta, megismertem érdemeit, s tiszteltem benne azt a szép lelket, mely véle az örültek útjaikat kerülteté...” — „Az én barátom soha nem volt eléggé csendes, látni, mint áll ő énnálam, s érezvén a maga becsét, s nem is képzelvén, hogy másként fogadtathatnék, mint fogadtatni akart, barátságomat hajlandóság gyanánt vette; s innen eredtek panaszai, vádjai, szerencsétlensége, melyet makacsul önmaga ingerlett, és amelyben szertelen lelke még gyönyörűségeit találta.” — „Nem mehettek vele semmire; a különös utakat szerető nem engede az intésnek, s barátjai elkezdének hűlni iránta. Az atyám megsejté benne az erőt vevő hypochondrie jeleit...”

A Belényesiné megrajzolta kép Bácsmegyei jellemének olyan vonásait emeli ki, amelyek együttvéve a Winckelmannon és a klasszicista Goethen nevelődött etikai-esztétikai embereszmény ellentétét adják. Ennek az etikai-esztétikai embereszménynek a megtestesítője a Toldalékban a Belényesi házaspár. Belényesi „moralitása a legtisztább, elméje igen művelt” — mondja róla a levélíró Szalie. Bácsmegyeinek az ellentéte”, főleg azáltal, hogy „lelkének vidámsága s kelleme” teszi rokonszenvesé. — A „stille Einfalt und edle Grösse” eszménye ölt testet Belényesiné alakjában is: „merő természet és valóság, s ámbár benne nem lelni semmit abból, ami façonnirozott, oly ellenállhatatlan erővel bír, hogy látója kísértetbe jó azt mesterkélésnek venni...” — „...nem affectálván semmit, minden mesterségeiket a ravaszkodóknak végtelenül maga megett hagyja.” — Még 1806-ban írta *Kazinczy Szentgyörgyi* Józsefnek: „Sophie nem a közönséges új tónusú asszonyok közül való. Ő nem ismer affectatiót; ő merő természet leánya. Az ő szájából s tollából nem folynak a románok phráziszai s azok a könyv nélkül tanult sentimentalis édességek, mellyel mások vonnak figyelmet magokra: ő csak azt mondja, amit érez.”⁶⁵

Könny a Toldalék meséjében is folyik: „...de halld a scénát, melyet neked sírva beszélek” — írja Szalie. Ez azonban már nem a tehetetlen lázadás, nem is a „legédesebb kínok” könnye. Szalie a Belényesi-pár jellemének harmonikus szépsége, nemessége, egyszerűsége láttán fakad könnyekre. Ez a fajta érzékenység nem volt idegen a felvilágosodás „Sturm und Drang” előtti szakaszának racionalizmusától sem. A korai polgári drámák hősei minduntalan könnyekre fakadtak mások nemességének láttán, sőt könnyeztek saját nagylelkűségük érzeten is. Az 1814-es Bácsmegyei *Kazinczy*ját ez a fajta érzelmesség jellemzi, s nem a wertherianizmus tehetetlen lázadásából fakadó szentimentalizmus.

Kazinczy 1805—1816 közt állt kapcsolatban *Sipos* Pállal. *Sipos* révén ismerkedett meg a német idealizmus, főként *Kant* eszméivel. *Sipos* tanulmányainak középpontjába

⁶⁴ Kaz. klasszicista ízlésének elemzéséhez, ezen belül „esztétikai jellegű erkölcsi igényességé”-hez l.: *Bán* Imre: Kaz. F. klasszicizmusának kerdéséhez. = ItK 1960. 1. sz. 40–50. l.

⁶⁵ Lev. IV. 278. l.

a szabadakarat problémáját állította, s *Kant* nyomán azt vallotta, hogy szabadság ott van, ahol az ember felülemelkedve ösztönein elsősorban erkölcsi értékeket valósít meg, és kényszer nélkül a jót cselekszi.⁶⁶ — A Toldalékban meg van a nyoma *Kazinczy Kant* filozófiájával való ismerkedésének. Benne van abban a módban, ahogy Belényesiné magáévá teszi szülei akaratát. — Különös valami ez! Formája szerint tökéletes beleilleszkedés a leány és szülők közti kapcsolat hagyományos rendjébe. A leány házasságáról a szülők határoznak. Cecil azonban nem érez zsarnoki kényszert maga felett. Vállalja a „bölc” és „gondos” szülők vezetését. *Önként* teszi, amit tennie *kell*. A hagyományos kapcsolat tehát új tartalommal telik meg, s ennek eredménye egy olyan rend és harmónia, amelyet *Kazinczy* etikailag és esztétikailag is a bácsmegyeiánizmus háborgásai fölé helyez.

Mindenhhez azonban azt kell hozzátennünk, hogy *Kazinczy* a *Sipos Pál* közvetítésével megismert szigorú kanti erkölcsi felfogást *Goethe* és *Schiller* szabadabb, magasabb rendű embereszményével kapcsolja össze. Mert hiszen Cecilnek nincs szüksége arra, hogy *hajlamait legyőzve* engedelmeskedjék szülei akaratának. Ez volna ugyanis a kanti követelmény. Cecil természete eleve harmonizál kötelességeivel. Ily módon a *Meister Vilmos* tanulóévei *Natáliájának* a rokona, a goethei értelemben vett „schöne Seele”. *Natáliáról* ezt írja *Goethe*: „Man könne sie bei Leibesleben selig preisen, da ihre Natur nichts fordert, als was die Welt wünscht und braucht.” — *Natália* csak azt teszi, amire a természet ösztönzi, viszont csak arra érez ösztönzést, amit tőle a társadalom kíván.

Közvetlenül kanti reminiscencia a Toldaléknak egy másik motívuma. (S hogy *Kazinczy* Toldalékjának ezt a gondolatát mennyire fontosnak tartotta, az kitűnik abból, hogy ez a történetnek a végső kicsengése is). Az öreg Bácsmegyeit olvasó generálisról van szó. Szálie így ír róla: „Minden cselekedete, minden szava a rendhez szokott, rendben gyakorlott embert festi: s ha hazamegyek, elbeszélem a bátyámnak, hogy végre láttam egy valakit, akinek élete a Kategorischer Imperativot bizonyítja.”

Kazinczy a Bácsmegyei második kiadásának a megjelenése után, 1815-ben ezt írta a Toldalékkal kapcsolatban: „... a román-olvasóknak egy kis intést kelle adnom. Sok leány és sok ifjú a román nélkül kevesebbé volna szerencsétlen. Hányadik olvassa a románt azért, amiért kell, nincs gondok a nyelvre, stílusra, az elme játékira, csak a szerelem kifejtődését olvassák, nézik, s elrontják szíveket, lelkeket...”⁶⁷ A Toldalék két olyan típust is elénk állít, akik nem rontják el „szíveket, lelkeket” a románolvasással. Az egyik maga az öreg generális. Amit vele mondat *Kazinczy*, az saját vallomása, egykor dédelgetett, aztán annyiszor elátkozott Bácsmegyeijéhez való viszonyának végső tisztázása, — egyfajta öngazolás. Belényesi és az öreg generális beszélgetésében tisztázódik, hogy nem szegyen egy regényt, melyet az ember „bizonyos situációk közt megszerete”, újra elolvasni, mert ilyenkor „nem magáért a könyvért, hanem az általa megújított emlékezetek miatt” olvasunk. — *Vasvári* mondja: „... az öreg kornak alig maradtak más örömei, mint a visszaemlékezés, s ő az emberi tiszta érzésekért nem pirul.” A visz-

⁶⁶ I. *Sipos P.*: Természet és szabadság. Hat filozófiai tanulmány. Kiad. és bev. *Makkai Ernő*. Kolozsvár, 1944. 63 l. (Erdélyi Féniks.)

⁶⁷ Lev. XII. 377. l.

szaemlékezésért olvasó öregember mellé egy ifjú románolvasó is kerül. Ennek az ifjúnak a regényolvasás — stúdium: „... amint excerptái bizonyítják, ő a románban nem a románt olvassa, noha aetheticai s psychológiai tekinteteből azt is pirulás nélkül lehetne...” A Bácsmezei frazeológijából egy folio-lapot teleíró *Dayka* jut itt eszünkbe, de a pszichológiai és esztétikai élmény felemlítése talán magát a Werther olvasó ifjú Kazinczyt is idézi.

Mindez mitsem változtat a Toldalék alapgondolatán: „az élet nem román, és a román nem élet.” Bácsmezei, a *román* egy betegesen képzelődő ifjú lelki gyötrelmeit idealizálta. Cecil szavai szerint a levelekben olvasható „épületes scéne”, „azok a hűség esküvései, azok a magányos sétálások csak a kiadó cifrázmányai.” Ezeket elhinni, Bácsmezei gyötrelmeiben követendő példát látni: veszedelem. Az ideál: a „rendben gyakorlott ember...”

Az első kiadás címe: Bácsmezeinek öszve-szedett levelei. Költött történet. — A második: Bácsmezeinek gyötrelmei. Első pillanatra különösnek tetszik, hogy *Kazinczy* a cím megváltoztatásával fokozottan kiemelte a szentimentális *gyötrelmeket*. Nyilvánvaló, hogy e címváltoztatással közelebb vitte a Bácsmezeit klasszikus mintájához: a cím szándéka bizonyára az, hogy az olvasót a Wertherre emlékeztesse. A Toldalék elolvasása után e címet mégis ironikusnak érezzük. A *gyötrelmek* fantazmagóriákként lepleződtek le. Az egykorú olvasó úgy érezhette, hogy az író a román címevel kelepcebe csalta. A Toldalék megfosztotta a Bácsmezeivel való együttérzés lehetőségétől.

A „levelek” egyébként elcsépelet forma volt már, ez is okot adhatott a címváltoztatásra. Már volt szó *Földi* János figyelmeztetéséről, aki azt írta *Kazinczy*nak, hogy nálunk nem szeretik a levelekben írt munkákat. — Tegyük ehhez azt is hozzá, hogy a levélregények sokszor az író személyének a misztifikációját idézték elő. Irodalomtörténeti közhely a Fanni hagyományainak az esete. — A misztifikációnak ezt a lehetőségét példázhatja az is, hogy a pesti magyar olvasó-kabinét fennmaradt könyvjegyzékében a Bácsmezei nem a 3. csoportba, a románok közé, hanem az 5.-be, a levelek közé van besorolva.⁶⁸

★

Az az út, amelyen a Bácsmezeit átdolgozó *Kazinczy* végigment, gyötrelmeket jelentetett a számára, míg eljutott saját művéhez való viszonyának a tisztázásáig, az öreg generális szájába adott vallomásig és Cecil racionalista, a szentimentalizmus lázadásaitól elidegenítő aforizmáig. E gyötrelmek természetének az illusztrálásaként álljon itt a Werther életében csak egyszer újraolvasó *Goethe* nyilatkozata az *Eckermann*-nal folytatott beszélgetésekből: „Das Gespräch wendete sich auf den „Werther”. Das ist auch so ein Geschöpf, sagte Goethe, das ich gleich dem Pelikan mit dem Blute meines eigenen Herzens gefüttert habe. Es ist darin so viel Innerliches aus meiner eigenen Brust, so viel von Empfindungen und Gedanken, um damit wohl einen Roman von zehn solcher Bändchen auszustatten. Übrigens habe ich das Buch, wie ich schon

⁶⁸ I. Lécés Károly: A pesti magyar olvasó-kabinét megalapítása és könyvállománya. MKszle 1959. 343–356. l.

öfter gesagt, seit seinem Erscheinen nur ein einziges Mal wieder gelesen und mich gehütet, es abermals zu tun. Es sind lauter Brandraketen;! Es wird mir unheimlich dabei, und ich fürchte den pathologischen Zustand wieder durchzuempfinden, aus dem es hervorging." (1824. I. 4.)

Ízléstörténeti és irodalomtörténeti jelentőségén túl a vallomásosság, az én-regény szubjektív közvetlenségébe rejtett még szubjektívebb megnyilatkozás tette pszichológiailag is érdekessé az 1789-es Bácsmegeyit. — Az 1814-es Bácsmegeyi létrejöttében szintén sok a szubjektív motívum. Az átdolgozás nemcsak szövegrevíziót, hanem önrevíziót is jelentett. A *Kazinczy* által feltett kérdésre: „mit változtattam, és miért” — a két Bácsmegeyi szövegének nyelvi-stilisztikai egybevetése alapján egy másik tanulmány próbál majd válaszolni. Az e tanulmányban elmondottak azonban már bizonyos munkahipotézist is jelentenek: a nyelvi-stilisztikai vizsgálatnak a külső, formai jegyek mellett az emberi magatartásnak azokat a jegyeit is figyelnie kell, amelyek a fogsága előtti és fogsága utáni *Kazinczyt* megkülönböztetik, a „le style, c'est l'homme” értelmében.

Éva Némédi

KAZINCZY UND SEIN „BÁCSMEGEYI”

(Zusammenfassung)

Ferenc *Kazinczy*s kleiner Roman „Bácsmegey öszve-szedett levelei“ (Bácsmegey's gesammelte Briefe) erschien im Jahre 1789. Es war kein Originalwerk im wahren Sinne des Wortes. *Kazinczy* hat einen deutschen Roman „magyarisiert“, d.h. das Milieu der Handlung nach Ungarn verlegt. Auch die Helden des Romans erhielten ungarische Namen. Der deutsche Roman, nach welchem er gearbeitet hatte, erschien anonym 1778 in Leipzig unter dem Titel „Adolphs gesammelte Briefe.“ Er gehörte zu den Werther-Nachahmungen letzten Ranges. — *Kazinczy*s magyarisierendes Verfahren war damals in Ungarn gar nicht ungewöhnlich. Die Übersetzer der ausländischen Romane arbeiteten rein instinktmässig. Die theoretischen Prinzipien der Übersetzung waren noch nicht geklärt worden. Die Übersetzer wollten ihre Originale durch die Methode der Magyarisierung geradezu verbessern. Das Gefühl des nationalen Stolzes kam dabei auch zum Ausdruck.

Kazinczy, der seinerseits auch diese Methode wählte, hat sich keineswegs an die konservative literarische Tradition angepasst. Nichts stand ihm ferner, als der naive nationale Stolz oder Eigendünkel mancher beflissenen ungarischen Nachdichter. Er war Josephinist: er war von der Notwendigkeit der aufgeklärten gesellschaftlichen und kulturellen Reformen überzeugt. Als Schriftsteller war er ein Reformator des literarischen Geschmacks: die Verbreitung des feineren westeuropäischen Kunstsinnes, die Ausbildung der Gefühle, ihre Erziehung zur ästhetischen Empfänglichkeit waren die Hauptlinien seines Programmes. Indem er „Adolphs Briefe“ magyarisierte, arbeitete er im Sinne dieses Programmes, und wenn auch instinktmässig, so doch von einem modernen Kunstgefühl geleitet. Seine Einleitung zu dem Roman „Bácsmegey“ ist ein wohl durchdachter und schön ausgearbeiteter Essay, wo die Gattung des sentimentalen Briefromans behandelt wird. Auch die sprachlich-stilistischen Ausdrucksmittel werden hier besprochen. *Kazinczy* ist sich seiner ästhetisch-pädagogischen Ziele, wie auch seiner Kunstgriffe ganz im klaren. — Besonders interessant erscheint uns dieses Werk *Kazinczy*s auch dadurch, dass wir wissen: es birgt manche persönliche Motive in sich. Namen, Situationen haben ihre heimlichen Beziehungen mit seinem Aufenthalt in Kassa. (Das gesellschaftliche Leben in dieser Stadt, *Kazinczy*

empfindsam-schwärmerische Gefühle, die ihn mit mehreren gebildeten Frauen dieser Gesellschaft verwickelt verknüpften, bedeuteten eine Art „éducation sentimentale“ für ihn.)

Der Roman „Bácsmegyey“ hatte einen in jener Zeit ungewöhnlich grossen Erfolg. Das Lesen des Romans wurde zur Mode. Dieser Erfolg ist in *Kazinczys* ausgebreitetem Briefwechsel dokumentiert. Wir lesen begeisterte Begrüssungen. Ein Bácsmegyeyanismus gibt sich kund. Der Roman wurde für viele jungen Leser zur Vorschule für bürgerlich-sentimentales Feinfühlen, d.h. auch Vorbild eines moralischen Verhaltens, welches mit den feudalen Sitten des damaligen Ungarns sich nicht aussöhnen wollte, sich daran nicht anzupassen vermochte.

Der grosse Erfolg aber bedeutete für *Kazinczy* keineswegs zugleich auch einen „finanziellen“ Erfolg. Viele lasen das Buch, wenige haben es sich gekauft. Ein Exemplar wanderte durch viele Hände, oder man liess sich in einem intimen Kreise den Roman vorlesen. — *Kazinczy*, der sich durch die vielfachen Gratulationen beschmeichelt fühlt und die spöttische Kritik von konservativer Seite her selbstbewusst zurückweist, ruft bitter aus, als er den „moralischen“ und den „finanziellen“ Erfolg bzw. Misserfolg seines Romans vergleicht. Seine bitteren Worte sind für seine Zeit vielfach kennzeichnend: „Wenn die Herren endlich auch Gold mit ihren Lobeserhebungen austreuten. . . Ich habe 270 u. einige Exemplare von Bácsmegyey verschenkt. . .“ — „So was reisst endlich doch in Beutel“, schreibt er einem Freund.

So gestaltete sich das Schicksal des kleinen Romans vor 1795, also bevor *Kazinczy* wegen seiner Teilnahme an der jakobinischen Verschwörung zu einer langen Festungshaft verurteilt wurde. Während seiner Gefangenschaft von 6 1/2 Jahren aber wandelte sich sein Kunstgeschmack um. Er las und schrieb in seiner Festungszeit und bildete sich seine Auffassung über das „Klassische“ aus. Diese Auffassung bestimmt nun sein ganzes Wirken in den beiden ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts. 1801 wurde er frei. Allmählich nahm er seine organisatorische Tätigkeit in dem ungarischen literarischen Leben wieder auf. Er war bereits vor seiner Gefangenschaft ein zielbewusster Bekämpfer des traditionell-konservativen Barock-geschmacks, aber nur jetzt arbeitet er die theoretischen Prinzipien seiner ganzen Reform aus. Alles steht im Zeichen des europäischen klassizistischen Kunstgeschmacks. Seine wichtigsten Führer und Muster sind die Antike, Winckelmann, Goethe. Sein Programm gestaltet sich geistig—aristokratisch. Der Geschmack des „Publicums“, des nicht im sozialen, sondern geistigen Sinne aufgefassten „Pöbels“, kann nicht ausschlaggebend sein. Im Gegenteil! Was weiteren Kreisen gefällt, ist im vorneherein verdächtig. Die ungarische Literatursprache, der ungarische Kunstgeschmack soll durch Nachahmen („Kopieren“, Übersetzen) hervorragender Kunstwerke gefördert werden.

In *Kazinczys* Briefen lesen wir jetzt wiederholt darüber, dass er seine früheren Werke nicht ohne „Erröten“ sehen könne. Logisch wäre es nun, wenn er den „Bácsmegyey“, der nicht nach hervorragenden Mustern geschrieben wurde und der seinen früheren Glanz neben den Werken eines Sallustius, Lessing, Goethe-, die unter anderen als *Kazinczys* mustergültige Übersetzungen erscheinen sollten — nicht behalten werden könne, für immer beiseite legte. Es geschieht das Gegenteil. Er arbeitet lange Jahre hindurch an der Verbesserung des Romans, obwohl er weiss, dass dieses Werk „publici saporis“ sei, und obwohl seine Meinung über den Roman als literarische Gattung sich nach 1801 durchaus ins Negative hin verwandelt hatte. Vor seiner Gefangenschaft schrieb er noch in einem Briefe, dass diese Gattung das beste „vehiculum der ungarischen Sprache“ sei. Jetzt aber hat er für die immer häufiger erscheinenden Romanübersetzungen nur eine kritisch-abweisende Geste.

Warum also jene hartnäckige, langwierige, gewissenhafte Arbeit an seinem „Bácsmegyey“, an welchem doch nicht viel geholfen werden kann? Der Roman ist nicht „classisch“, er wird nie mit *Kazinczys* künstlerisch-aristokratischem Massstab gemessen werden können.

Als er mit dem Verleger über die Ausgabe seiner mustergültigen Übersetzungen verhandelte, musste er einsehen, dass diese Werke, welche den Beifall eines breiteren Kreises nie zu gewinnen vermögen, schwerlich zu verkaufen seien. Man müsse auch die Interessen des Verlegers in Betracht ziehen: der „Bácsmegyey“, welcher noch immer gerne gelesen wurde, sollte also etwas „einbringen“.

In der Zeit dieser Überlegungen und Verhandlungen aber war er mit der Über- und Überarbeitung seines Romans so gut, wie fertig. Die langwierige Beschäftigung mit ihm lässt sich letzten Endes anders erklären. Und diese Erklärung — (zugleich die spezielle Zielsetzung dieses Aufsatzes) — trägt dazu bei, die Auseinandersetzung des klassizistischen *Kazinczy* mit seinem früheren Ich, seine innere Entwicklung, die Dialektik dieser Entwicklung etwas besser zu verstehen. Die zwei Bácsmegyey-Texte, (1789, 1814) die vor uns liegen, sind wie Kontrapunkte eines sich in *Kazinczys* Seele entwickelnden Themas.

Goethe sagte einmal zu *Eckermann*, als sich das Gespräch auf den „Werther“ wendete, er habe das Buch seit seinem Erscheinen nur ein einziges Mal wieder gelesen. Er habe sich gehütet, es abermals zu tun. „Es sind lauter Brandraketen! Es wird mir unheimlich dabei, und ich fürchte, den pathologischen Zustand wieder durchzufühlen, aus dem es hervorging.“ (1824. 1.4.)

Der „Bácsmegey“ trug für *Kazinczy* auch die Zeichen eines überwundenen pathologischen Zustandes. Der Werther blieb aber, nachdem Goethe das Thema aus sich herausgeschrieben hatte, ein Kunstwerk ohne gleichen. Der „Bácsmegey“ war kein Kunstwerk, welches an *Goethes* Roman heranreichen konnte. *Kazinczy* wusste das, aber er war auch dessen wohl bewusst, dass sein Name, seine literarische Wirkung auf seine Zeitgenossen mit diesem Werk für immer verbunden bleiben sollte. Der Text, die Sprache des Romans sollte also seinem klassizistischen Kunstgeschmack angepasst werden. Indem er aber mit dieser Arbeit fortschritt, stand er auch seinem früheren „pathologischen Zustand“ kritisch gegenüber. Es sollte alles getilgt werden, was in diesem „verfluchten“ Roman ihm Erröten verursachte. Das Resultat: am Ende „blieb kein Stein auf Stein“. Dieser „Umbau“ der Sprachmittel ist ein einzigartiges literaturhistorisches Beispiel dafür, was der klassizistische Kunstgeschmack am sentimentalsten Stil und am Ausdruck rebellischer Gefühle auszuwerfen hatte.

Der neuen Ausgabe des „Bácsmegey“ wurde ein Anhang, eine Art kleine Rahmennovelle hinzugefügt. In dieser Novelle, die *Kazinczy*s eigene Erfindung war, also nichts mit „Adolphs Briefen“ zu tun hatte, wurde ein „Wink den Romanlesern gegeben“. Die Handlung des Anhangs bildet den „Anti-Roman“ des sentimentalsten Ich-Romans. Da erfahren wir, wie sich Bácsmegeys Geschichte in der Wirklichkeit abspielte. Er starb, weil er sich einbildete, geliebt und dann betrogen worden zu sein. Die Gefühlsschwärmerei entwickelte sich zu einer Krankheit in seiner Seele, die rein-menschlichen Beziehungen spiegelten sich falsch in seinem verwirrten Kopfe. Also sollen seine Briefe – (im eigentlichen Roman als sein Nachlass mitgeteilt) – kritisch gelesen werden. – Überhaupt soll ein Roman nur als „Roman“ gelesen werden, denn – (und dies ist der Grundgedanke des Anhangs) – „das Leben ist kein Roman, und der Roman ist kein Leben“. – Hier mahnt also *Kazinczy* an das Vernünftige-Sittliche. Harmonie und Schönheit ist nur dort zugegen, wo Ordnung, Mass und Vernunft die Herrschaft führen. Der inneren Lebensform eines Bácsmegey wird ein ästhetisch-ethisches Lebensideal gegenübergestellt.

Der vorliegende Aufsatz möchte als Vorarbeit zu einem sprachlich-stilistischen Vergleich der beiden Bácsmegey-Texte betrachtet werden. Der Vergleich soll in Bälde unternommen werden.

Vita Zsigmond

A HAZAI HÍRADÓ MEGINDULÁSA ÉS MELLÉKLETEI

A XIX. század első évtizedeiben, az európai reakció megerősödésének idején, az erdélyi társadalmi és politikai élet teljesen megmerevedett, és a felvilágosodás hatására jelentkező kulturális megmozdulásokat (Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, Erdélyi Múzeum stb.) a súlyosodó politikai nyomás megfojtotta. A feudalizmus mozdulatlan-sága az egész erdélyi életre ránehezedett. Ilyen körülmények között természetes, hogy az 1810-es, 20-as években a lapindítási kísérletek többnyire sikertelenek maradtak.

A politikai lapok indításának az engedélyen kívül természetesen az is feltétele volt, hogy olvasótáboruk legyen. A rendszeresen olvasó polgári olvasóközönség Erdélyben a XVIII. század végén és a XIX. század elején csak lassan kezdett kialakulni. A XVIII. század végén, 1784–90 körül, először Szebenben és Szászsebesen alakultak olvasóegyletek, amelyek az ottani evangélikus papok kezdeményezésére német könyveket hozattak és kölcsönöztek ki, de ezeknek szélesebbkörű hatásuk nem lehetett, mert a szebeni olvasóegyletnek csak húsz tagja volt és hamarosan megszűnt. Az első olvasóegyletnek a politikai viszonyok miatt sokáig nem lehetett folytatása. Kolozsvárt csak jóval később, a reformkorszak kezdetén olvashatunk hasonló jellegű, a későbbi kaszinókat előkészítő szervezkedésről. *Böloni Farkas* Sándor 1828. január 19-én azt írta *Gedő* Józsefnek, hogy az újságolvasószerződésük „szerencsésen elkezdődött”, és 15 újságjuk van.² Ettől az időszaktól kezdve számíthatjuk az újságok elterjedését és együttes megvitatását Kolozsvárt. Politikai élet megelevenedésének idején ez is hozzájárult a szellemi elszigetelődés föllengedéséhez.

A kolozsvári újságolvasószerződésében a külföldi lapokon kívül a *Magyar Kurirt*, a *Hazai és Külföldi Tudósításokat* és a *Hazai Híradót* is olvashatták az 1820-as évek végén. A *Hazai Híradó* megindítása Kiszántói *Pethe* Ferenc nevéhez fűződik, az ő kezdeményező erejére szerkesztői tapasztalataira volt szükség, hogy Kolozsvárt az első magyar politikai lap megindulhasson. Lapja később *Erdélyi Híradó* címmel vált általánosan ismertté Erdélyben,

¹ *Teusch* Fr. Zur Geschichte des deutschen Buchhandels in Siebenbürgen. (1892.) 10–13. l.

² *Jakab* Elek. Böloni Farkas Sándor és kora. Keresztyén Magvető. V. 1870. 304. l.

és 1848-ig a reformer ellenzéki csoportnak és a haladó törekvéseknek kifejezője és szócsöve volt. *Pethe* Ferenc, 1826-ban, a politikai élet pirkadásának idején fogott hozzá lapja megindításához, amikor még a szigorú hatósági ellenőrzés, a cenzúra és a társadalom gyanakvása, bizalmatlansága ellen is harcolni kellett. A lapját ezért meglehetősen közöny fogadta, és megindulásának időpontjára nézve *Jakab* Elek nyomán a szakirodalomban később téves adatok terjedtek el.³ A *Hazai Híradó* első évfolyama ugyanis teljesen feledésbe merült, habár ma sem egészen ismeretlen. Arról is megfeledkeztek, hogy a *Hazai* ill. az *Erdélyi Híradó* az első években mellékleteket adott ki, és így a lap művelődési jelentőségét és hatását csak azokkal együtt értékelhetjük kellőképpen. Megpróbáljuk azért ez alkalommal a *Hazai Híradó* megindulására és kevésbé ismert mellékleteire vonatkozó adatokat tisztázni, a lapnak más más helyről ismert tartalmára ezúttal nem térünk ki.⁴

Pethe Ferenc⁵ 1826-ban kerülhetett Kolozsvárra, és 1826. augusztusban fordult lapindítási tervével a guberniumhoz.⁵ A gubernium 912-1826. sz. rendeletével mindjárt meg is adta a lapindítási engedélyt, és ugyanezzel a számmal el is küldte a *Pethe* felhívását az egyházi vagy esetleg más, világi hatóságokhoz.⁶ *Pethe* a felhívásban lapja tartalmáról és az előfizetés feltételeiről tájékoztatta a leendő olvasókat. Ezt közölhette kissé kibővítve a *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1826. augusztus 23-i száma.⁶

Pethe terveit ez az előfizetési felhívás ismertette legelőször, érdemes ezért ennek a tartalmát megismernünk. Miről akart *Pethe* a *Hazai Híradóban* írni? Először is a politikai élet eseményeiről, még pedig főként az Erdélyben, valamint a „keleti és déli szomszédságaiban” folyó politikai eseményekről akarta olvasóit tájékoztatni. Bizonyára nem egészen az ő hibája tehát, hogy ez a lapjában kevésbé látszott meg. Másodszor a felsőbb rendeleteket, hirdetések, egyesületek vagy magánosok hirdetéseit, kívánságait akarta közölni. Azután bejelentette a *Nemzeti Gazda* c. toladék, tehát különálló melléklet kiadását. Ebben gazdasági, kereskedelmi, technológiai és egyéb értekezések megjelenését ígérte. A bejelentés szerint a *Hazai Híradó* hetenként kétszer jelenik meg, az egy vagy két ívre terjedő *Nemzeti Gazda* pontos megjelenési idejét azonban nem szabta meg a szerkesztő, mert bizonyára számolt a nehézségekkel. Legalább ötszáz előfizetőre volt szüksége, hogy a lapja 1827. január 1-én megjelenhessék, és így a 12 forint évi előfizetési díjból a költségeket stb. fedezhesse.

³ *Jakab* Elek. Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig, Budapest. 1882. c. munkájában részletesen foglalkozik a *Hazai Híradó* megindulásával. Szerinte a *Hazai Híradó* első száma 1827. december 29-én jelent meg. Ezt a megállapítást elfogadta és megismételte *Ferenczy* Zoltán (A kolozsvári nyomdászat története. Kolozsvár. 1896. 109. l. 7. *Ürmösy* Lajos (*Erdélyi Híradó* története, E. M. 1932. 61. l.), és legújabban *Sille* Sándor is (Kisszántói *Pethe* Ferenc. Budapest. 1964. 276. l.). Ők tehát a *Hazai Híradó* első évfolyamát és a *Nemzeti Gazdát* nem ismerték, és a *Pethe* erdélyi munkásságát is ezért csak hiányosan ismertethették.

⁴ A *Hazai Híradónak* a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban levő példányát használtam. Itt megvan a H. H. 1827. évfolyama.

⁵ Id. *Zeyk* János *Pethe* Ferencről szóló megemlékezésében röviden szólott *Pethe* erdélyi munkásságáról is. Itt a következőket olvashatjuk: „Erdélybe, Tordosra – a fejer-megyébe – bár Vayak jószágába mint haszonbérelő beszár-mazván, onnan – a köztudat szerint – Kolozsvárra szállott. Ott töré meg ő, munkás lelkével hazánkban, a nemzeti nyelvet nyomó grönlandi jeget.” (Szomorú fölszólat. 1832. Id. *Zeyk* János *Munkái*. IV. Kolozsvárt, 1845. 39. l.) Eszerint *Pethe* 1826 előtt egypár évet Tordoson tölthetett, ezért feledkeztek meg róla a tudományos életben.

^{5a} *Jakab* Elek. i. m. 49. l.

⁶ A kolozsvári ref. egyházkerületi levéltár guberniumi iratai között van meg.

Ezt az előfizetési felhívást a gubernium még aznap, tehát 1826. augusztus 17-én elküldte a konzisztoriumnak azzal az ajánlással, hogy a lapot az alája rendelt iskolákban terjesszék. Meglepő, hogy a gubernium ilyen gyorsan intézkedett, és tőle telhetőleg támogatta a lapindítási tervet. A konzisztorium azonban csak szeptember 25-én iktatta a leiratot, — nem siettek vele — és október 1-én adott véleményt. A konzisztorium titkára, *Tunyogi*, teljes közömbösséggel csak azt az utasítást adta, hogy „a közlött hirdás mindenik Kollegyomunk és Gymnasimaink Előljáróival, nem különben Fő Tiszteletű Püspök Atyánkfiával is tudás végett közöltessék.” Ennyiből állt tehát a kollégiumoknak és gimnáziumoknak szóló leirat, amelyet végül is december 1-én expedáltak. Ilyen késéssel és ilyen száraz, tartózkodó levéllel érkezett meg a *Hazai Híradó* előfizetési felhívása a református kollégiumokhoz. A *Hazai Híradó* megindítása eszerint egy csepp lelkesedést sem váltott ki azoknál, akiknek a támogatására elsősorban számíthatott a szerkesztő. De még azok sem bíztak a lap fennmaradásában, akik legvilágosabban látták, hogy milyen nagy szükség van Erdélyben egy politikai újságra, és maguk is mindent megtettek a társadalmi, a művelődési élet megmozgatására. Ez tűnik ki *Bölöni Farkas* Sándornak *Kazinczy*hoz írt leveléből (1826. X. 12.). Ebben többek között ezt írta: „*Pethe* Ferencz itt most újságot indít 1827-be, a tendenciája oly széles, hogy előre látom hamar elakadását mind az Előfizetőkre, de kivált a Redacteurre nézve. Fáj nekem, hogy ezt a sok nemű Eruditioju embert Itze Borokat nézni látom.”⁸ *Bölöni Farkas* elismerte a *Pethe* tudását, és a vállalkozását rokonszenven nézte, de úgy látszik azt tartotta, hogy a korabeli viszonyok között még igen nagy fába vágta a fejszéjét. Az aggodalmak jogosak voltak, hiszen előfizetőkre abban a korszakban még alig lehetett számítani.

Pethe Ferenc azonban 1827. január 1-én nemcsak a *Hazai Híradó* 1. számát adta ki, hanem annak *Toldalékát* is. A lap az első héten háromszor, majd szerdán és szombaton, tehát hetenként kétszer jelent meg, és egy-egy féléve 52 számból állott. A szerkesztő az első számban ismét bejelentette, hogy „a keleti tartományok s Nemzetek mindenemű állapotjának” ismertetésére és az egész föld nevezetesebb eseményeinek közlésére fog törekedni. A kelet felé való kitekintés tehát kezdettől fogva határozott célkitűzése volt *Pethe* Ferencnek. Hangsúlyozta azonkívül anyanyelvünknek a szeretetét és a haladás, a „pallérozódás” fontosságát.

A *Hazai Híradó* híreit valóban sok lapból szedte össze *Pethe* Ferenc, és így a nyugat-európai eseményeken kívül például elég gyakran foglalkozott Törökországgal is. Erdélyi politikai vagy társadalmi eseményeket azonban alig találhatunk a lapban. Az első félévben, a hirdetések nem számítva tizennégy számban vannak kolozsvári, illetőleg erdélyi közlemények, a második félévben azonban mindössze nyolc számban. Ezek is nagyjából csak személyi hírek vagy pedig tűzvészekről szóló tudósítások. Az egész év folyamán csak egyetlen számban (I. 22. sz.) van irodalmi anyag. *Fogarasi Nagy Pál*: *A véres örökség* c. tragédiáját ajánlja túlzó, áradó jelzőkkel a lap. Ez az irodalmi cikk

⁷ *Süle* Sándor. i. m. 276. l. Az eredeti szöveghez nem jutottam hozzá, mert a kolozsvári E. K.-ban az enyedi Bethlen Könyvtárban hiányosan van meg a H. K. T.

⁸ *Kazinczy* Ferenc levelezése. 20. kötet. Budapest. 1910. 129 l.

önmagában is bizonyítéka annak, hogy Erdélyben még nincs semmi irodalmi élet. Teljesen érdektelen cikkek után a 48. számban végre azzal foglalkozik a szerkesztő, hogy „két testvér háza között melyik van előbb a pallérozodásban”, és fölhívja a figyelmet a marosújvári vasútra, az erdélyi utakra és a bethesdaákra, aggmenházakra. A második félév cikkei között egy cibleszi vadászat leírására bukkanunk (45. sz.), és egy szonett, amelyet Pesten az erdélyi színjátszó énekes társasághoz írtak, örökíti meg az erdélyi színészek pesti sikereit. Az erdélyi kulturális életéről más cikk nem szól. Érdeemes megemlítenünk azonban, hogy a *Pethe* lapjában több bukaresti és iași tudósítás is volt.

A *Hazai Híradóval* együtt *Pethe* elküldte olvasóinak a lap teljesen feledésbe ment mellékletét, a *Nemzeti Gazdát*.⁹ Ez a melléklet a következő címmel jelent meg. *Nemzeti Gazda*. Készítette Kisszántói *Pethe* Ferencz. Kolozsváron. 1827. A lap alján pedig ez áll: *Nemzeti Gazda*. 1. A *Hazai Híradóhoz*. 1826. 1/2. A 17. lap alján ehhez hasonlóan ezt olvashatjuk: *Nemz. G.* 2. A *Hazai Híradóhoz* 1826. 1/2. Eszerint a *Nemzeti Gazda* 1827-ben külön címlap nélkül és az egyik számból a másikba megszakítás nélkül átvitt cikkekkel jelent meg Kolozsvárt. A lapalji számozása helyenként hibás volt. Így például a 145. lap alján *N. G.* 10 helyett: *N. G.* 7 áll. Összesen ebben a félévben 13 szám jelent meg különböző időközökben 208 lapon és 1 rajz melléklettel. Egy-egy szám tehát 1 ívet, 16 oldalt tett ki.

Maga a *Hazai Híradó* mindig a lap címe alatt, két sor között jelezte a *Nemzeti Gazda* megjelenését és a tartalmát is. Innen tudjuk azt, hogy a *Hazai Híradó* 1. 2. 4. 7. 9. 23. 35. számához járult *Nemzeti Gazda* c. toldalék. A 35. szám címe alatt ezt olvashatjuk: 10-edik *Toldalék*. Ezután az utolsó, 52. számig, nem jelez újabb toldalékot a tartalomjegyzék, az 52. számhoz pedig egy *Rajz- két árkus Toldalék* járult. Feltevésünk szerint ez a *Nemzeti Gazda* 13. száma lehetett, habár ez a tartalomjegyzékből nem tűnik ki, de a rajz a kötet végén jött, és egyúttal le is zárta az egész évfolyamot. A következő félévben már nem jelent meg a *Nemzeti Gazda*, e helyett azonban a *Baromorvoskönyvet* adta ki újra *Pethe* Ferenc. A *Nemzeti Gazda* tehát csak az 1827. év első fél évében jelent meg Kolozsvárt. Ez volt itt az első gazdasági jellegű folyóirat, ill. periodika.

A *Nemzeti Gazda* igen változatos tartalommal jelent meg, *Pethe* Ferenc a mezőgazdaság körébe vágó dolgozatokon kívül fontosabb külföldi technikai újításokról, sőt helyesírási, nyelvi kérdésekről szóló cikkeket is közölt. Célja főleg a fejlettebb mezőgazdasági eszközök, gépek, és új, jövedelmező művelési módok népszerűsítése volt. A cikkek nagyrészt ő maga írta, de a juhok betegségéről egy-egy olyan tanulmányt közölt, amelyet *Paur* Imre gazdatiszt még 1818-ban küldött be a pesti *Nemzeti Gazdának*. *Pethe* tehát megőrizte a kéziratot, mert bizonyára gondolt már ekkor is a lapja folytatására.

Mivel a *Nemzeti Gazda* ma a kutatók számára is jórészt ismeretlen, szükségesnek tartjuk, hogy tartalmából a fontosabb címeket közöljük: „Malomvámszedő 6.1. A malomvám pontos vételéről ad gyakorlati utasítást.) Kézmalom 17.1. Melyik a legszorosabb

⁹ *Nemzeti Gazdával* a szakirodalom eddig nem foglalkozott. Nem említi a *N. G.*-t a *Dóczy–Wellmann–Bakács. A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete*. Budapest. 1934–1938. c. munka és a *Magyar történelmi bibliográfia*. 1825–1867. Budapest. 1950. sem. Egyetlen ismert példánya a R. T. Akadémia kolozsvári fiókja 2. sz. könyvtárában van meg. (Volt ref. kollégiumi könyvtár.)

munka a mezőgazdaságban, az ember legszükségesebb eledelére nézve. 22.1. (*Pethe* által tervezett aratógép és marokgyújtó részletes leírása.) A birkáknak némely nyavalyáiról. 58.1. Budai szőlőm ültetési módja. 65.1. (Külön füzetben is megjelent. Ebben *Pethe* megírta, hogy milyen elhanyagolt állapotban van az erdélyi szőlőművelés. Ismertette a szőlőültetés módját és eszközeit. Ajánlotta a gazdáknak a soros szőlőművelést és a szőlő trágyázását.) A méhes gazdákhöz, eszméltetés. 102.1. A marhatakaromány párolása, és megforrása haszna. 105.1. (*Pethe* itt a német gazdák tapasztalataira hivatkozott és ajánlotta a takarmány forrzását.) A mételyről. 107.1. (A birkabetegségekről és a himlős juhok gyógyításáról.) Szélmalom. 113.1. Legjobb készületű fa-kut. 145.1. Szöszfonómiv. 150.1. Az ország rendjeinek a magyarországi tudományok universitássának és a tanításnak függetlensége eránt való felírása. 155.1. (A nemzeti nevelés módszerének a kidolgozásáról.) A gazdasági lovak tenyésztéséről, és étetéséről, német- magyarosan. 116.1. Északamerikában. 175.1. A lótenyésztés folytatása. 178.1. Tisztességes retirád. 181.1. Szarvasmarha tenyésztés és tartás, német- magyarosan. 196.1. (A borjak istállózásáról. Az itatás és takarmányozás fontossága. A jó borjútakarmány.) Tengeri menkövezető. 207.1.” A 207.1. alján ez áll: Vége az első Fél-esztendőnek.” Ezzel megszűnt a *Nemzeti Gazda*.

Az erdélyi *Nemzeti Gazda* értékelését a gazdasági szakemberekre bízuk, csak annyit akarunk itten megállapítani, hogy *Pethe* ezúttal is új módszerek bevezetését szorgalmazta a hazai mezőgazdaságba. Felhasználta a külföldi példákat, és azt hitte, hogy nálunk is eljött az ideje a különböző mezőgazdasági gépek készítésének és alkalmazásának. A technika újításai mindig érdekelték, és minden alkalmat megragadott, hogy a nyugati technikai eredményekre felhívja honfitársai figyelmét. Legtöbbet azonban az állattenyésztés kérdéseivel foglalkozott, és a takarmányozásban újabb, későbbben meghonosított módszerek úttörője volt. Nagy érdeklődést azonban nem kelthetett fel a lapjával, mert az hamarosan megszűnt.

Az 1827. év. 2. félévi 7. számában *Pethe* két toldalékot jelentett be, és pedig a már folyamatban levő *Baromorvoskönyvet* és *Mindenféle Közhasznú Gyűjtemény* címmel egy folyóiratot. Ebbe a tervezett folyóiratba különböző értekezéseket kért az olvasóktól. *Pethe* eszerint már 1827-ben is ki akart adni egy vegyes tartalmú folyóiratot, de ez nem valósult meg. A *Baromorvoskönyvet* azonban toldalékképpen megküldte az olvasóinak. Az év végén a könyvelkészült és be lehetett kötetni. Ez a *Rohlwes János* Miklós munkájából fordított könyv csakugyan megjelent 1827-ben 248 oldal terjedelemben.

Az 1828. évfolyam 7. és 11. számában *Pethe* Ferenc ismét jelentette, hogy lapjának *Toldalék*-ja, „melbe minden hasznos belé illik, mindjárt fog kezdődni, mihelyt az ahhoz érték hasznos tzikkelyek beküldésével a Kiadót el kezdik segíteni”. Ezenkívül ki akarta adni a Pallérozott *Mezei Gazdaságot* is. Mindez hiábavaló volt, munkatársak nem jelentkeztek, az előfizetésekre sokszor ráfizetett.

A fent bejelentett toldalékok helyett csak az 1827. évf. II. 51.52. számában és a *Ráadásban* (decz. 27.) adott *Toldalékot* a *Hazai Híradó*. Ennek a következő címet adta: *Az austriai nemzeti Bankról, és egy Gazdasági ujj Ujságról. A Pallérozott Mezei Gazdaság új kiadása és Közhasznú Gyűjtemény* megindítása azonban megfelelő érdeklődés hiányá-

ban elmaradt. *Pethe*nek ezek az ismételt csalódások sem vették el a kedvét és a vállalkozó szellemét. Egy ismeretterjesztő folyóirat kiadása továbbra is állandóan foglalkoztatta.

1829-ben *Erdélyi Híradóra* változott a lap címe, de tartalmilag és egész beosztásában változatlan maradt. Az 1. félévben nem adott ki mellékletet, de a január 17-i 6. számában már jelentette, hogy „1830-ban Társalkodó (Conversations-Journal) név alatt, egy rövid tudományos tudósítás fog hetenként két ízbe, a rendes Híradó mellett, mindenkor félívnvi kiadódni.” A *Társalkodó* gondolata ezzel napfényre jutott, és elindult a megvalósulás útján. A 10. számban egy enyedi hazafi is hozzászólt a kérdéshez. Politikai kérdések megvilágítását is várta a folyóirattól, hogy „a státusok tudományát is tárgyalja”. A korabeli sajtóviszonyokra jellemző az a kívánsága, hogy „mindenki szabadon és nyílt szívvel közölhesse a gondolatjait attól nem tartva, hogy jámbor véleményeiért valaha meglakoljon”. A besúgásokra fölépült feudális politikai rendszer, a politikai elnyomás elleni tiltakozásnak a hangja ez, amely csak most kezd megnyilatkozni egy erdélyi politikai lap hasábjain. Ehhez a gondolathoz fűződik a 22. szám cikke is a *Társalkodó* hasznáról. A *Társalkodó* eszerint a haladást fogja szolgálni, mint az angol klubok, amelyekben vitatkozások folynak. „Ez adhat lelket, elevenséget a jovallott Társalkodónak” is írja a cikk. (192.1.) Ezzel megindult az ostrom a feudális világ nyugalma, családi és egyéni elszigeteltsége ellen, és ezzel együtt fölmerült a polgári társadalom kialakításának gondolata is.

Pethe Ferenc nyugtalan újíto, kultúrát terjesztő szándékát még ez sem jellemzi eléggé. A 23. számban (260.1.) bejelentette, hogy április 24-én átveszi a ref. kollégium nyomdáját, és ki akarja adni egymás után a latin klasszikusokat, a következő (24.) számban pedig közölte olvasóival, hogy kiadja az *Európai mértéktár*t, amelyet különösképpen a „Nagy-kereskedő, Fábrikáns, Pénzváltó, Metrologus, Gazda, Manufacturista, Mesterember stb.” használhat. Ezzel főként a kereskedelmi élet fellendítése volt a célja.

Az *Európai mértéktár* c. munkáját *Pethe* eszerint szintén az *Erdélyi Híradó* előfizetőire támaszkodva adta ki. Az 1. ívet a 2. félév 1. számával küldte szét és az év végéig ki nyomtatta és elküldte az 1. kötet 24 1/4 ívét valamint a „fedéltakarót”. A 2. félév 47. számában *Pethe* meghirdette a *Mértéktár* 2. felét és a *Társalkodót* is, amelynek egy előfizetési díját 5 forintban szabta meg. 1829. december végén csakugyan elkészült a *Nemzeti Társalkodó* 1830. évi 1. száma, és az 52. számmal együtt szét is küldték az olvasóknak. Ilyen hosszas előkészületek után jelent meg Kolozsvárt az *Erdélyi Múzeum* után az első vegyes tartalmú ismeretterjesztő folyóirat, amely később társadalmi és kulturális kérdések fölvetésével, erdélyi útirajzokkal és irodalmi vonatkozású cikkekkal szolgálta a műveltség terjesztését és a polgárosulást.

A *Nemzeti Társalkodó* hetenként jelent meg, de az *Erdélyi Híradó* más toldalékjainak kiadásáról még nem mondott le a szerkesztő. Az 1830. évf. 2. félévének a *toldaléka* egy *Magyar Átlás* volt, a 40. szám pedig ismét hirdette a *Mértéktár* 2. kötetének a megjelenését, és arra az *Erdélyi Híradóval* együtt előfizetést hirdetett. A *Mértéktár* 2. kötetét *Pethe* az előzőhöz hasonlóan ívenként küldte szét. A 44. számmal befejeződött a 2. kötet megjelenése, és be lehetett kötetni. Ez volt *Pethe* utolsó vállalkozása, mert 1831. július 1-én

az *Erdélyi Híradót* a *Nemzeti Társalkodóval* együtt átadta Méhes Sámuelnek.¹⁰ Méhes 1832–33-ban elődéhez hasonlóan folytatta a todalékok kiadását, ettől is remélhette lapja megerősítését, az olvasók érdeklődésének ébrentartását. Hogy az előfizetési tábor megtartásáért, illetőleg növeléséért állandóan milyen nehéz harcokat kellett vívni, az kitűnik a laphoz csatolt előfizetési felhívásokból, amelyek a lap célkitűzéseire is rávilágítottak.

A már haldokló *Erdélyi Híradót* Méhes Sámuel föltámasztotta, és 1832-ben az 1. sz.-hoz csatolt *Figyelmeztetésében* már azt írhatta, hogy az olvasók száma „a régít háromszorosan meghaladó nevedésével feljűmulta.” Világosan felismerte ennek az okait is, és pedig a politikai élet fontos eseményeinek kisugárzását és a nemzeti szellem ébredését, amely felkeltette a világpolitika eseményei iránti érdeklődést. Méhes tudatosan fordult lapjával az ébredező köznemesség, a szegényebb értelmiség és a polgárság felé, amikor azt írta: „Nyelvünkben azon igyekszünk, hogy tudósításainkat nemcsak a felsőbb, de az alsóbb rend is megérthesse”. Az új közszellem kialakításában a *Nemzeti Társalkodó*nak tulajdonított különösebb jelentőséget, hiszen az *Erdélyi Híradó*nak ekkor még nem volt publicista gárdája, és vidéki tudósítói is alig lehettek. Az E. H. és a N. T. előfizetőinek száma ekkor 460-ra rúgott, ezenkívül még 51 előfizetője volt külön a N. T.-nak. Ez a szám lassan növekedett. Az 1835. október 20-i számmal szétküldött előfizetési felhívásból megtudjuk, hogy az E. H.-nak, a N. T. és a *Vasárnapi Újságnak* kb. 570–580 előfizetője volt. Ezek közül sokan a kollégiumi diákságból kerültek ki. Ez a szám még a korabeli viszonyok között sem volt valami jelentős, hiszen például a *Klio c.* történelmi zsebkönyvre többen fizettek elő.

Az előfizetési felhívások bizonyára ezért hangsúlyozzák több ízben is, hogy a lap gondot fordít az erdélyi tudósításokra, és ezért újabb levelezőkről gondoskodik. Méhes tudta, hogy a lapnak elsősorban erdélyi jellegűnek kell lennie, de ezt nehéz volt megvalósítani, mert nem voltak megfelelő munkatársai. Közölni akarta a piaci árakat is, hogy a gazdákat tájékoztassa. A fentiekén kívül a keleti tudósítások (Konstantinápoly, Szmirna stb.) adhattak az E. H.-nak sajátos színezetet, amely más lapoktól megkülönböztette. A lap most már változatosabb tartalommal jelent meg, de az előfizetők száma mégsem növekedett. Az 1838. év végi felhívás szerint még mindig csak 531-et tett ki a *Vasárnapi Újság* és az E. H. együttes előfizetőinek a száma, ehhez járult még a *Vasárnapi Újság* 202 olvasója, akik azonban nem fizettek pontosan. Ebben az időszakban a *Pethétől* megindított lapvállalkozás kiterelvényesedett, és három ágra oszlott. Az *Erdélyi Híradó* és a *Nemzeti Társalkodó* mellett testvérlapjuk, a *Vasárnapi Újság* is céltudatosan harcolt a nemzeti műveltségért, az ismeretek terjesztéséért, a polgárosodásért.

Méhes az első években *Pethéhez* hasonlóan önálló munkákat is kiadott a lap todaléka-képpen. 1832. és 1833-ban *História* *Toldalékot* adott ki.¹¹ Szász Károllyal, a neves enyedi jogtanárral, ugyanis megíratta az 1831–32. év politikai eseményeinek történetét, és így e két mozgalmas évről értékes politikai összefoglalást adott. 1834-ben előfizetést hir-

¹⁰ Török István. A kolozsvári ev. ref. collegium története. 2. k. Kolozsvár. 1905. 149. l.

¹¹ Az *Erdélyi Híradó* *História* *Toldalékairól* I. *Vita* Zsigmond. Szász Károly ismeretlen politikai munkája. Könyv és könyvtár. IV. Budapest. 1964.

detett az E. H. függelékeként megjelenő országgyűlési jegyzőkönyvre és irománykönyvre. Az országgyűlés felosztása és politikai akadályok miatt azonban a jegyzőkönyv megjelenése félbeszakadt, és azért *Méhes* a *pótlékért* előre befizetett pénzt beszámította az előfizetési díjba vagy visszafizette. Ezután csak kisebb politikai vagy hivatalos jellegű közleményeket adott toldalékképpen. Ilyen formában közölte 4 oldalon az E. H. 1837. I. 21. száma mellett a királyi tábla ítéletét *Lovassy* László, *Lovassy* Ferenc, *Lapsánszki* János és *Tormásy* János ügyében.¹³ Ugyanezekben az években hirdetéseket is adott ki a lap, más toldalékait azonban nem ismerjük. A fenti kiadványokban a politikai élet és a közszellem változásainak fontos jeleit látjuk. A gazdasági kérdések helyett a politikai élet kérdései hatoltak az előtérbe, azok izgatták a haladó szellemű közvéleményt, a lap olvasóit.

A fentiekkel igyekeztünk rávilágítani azokra a nehéz társadalmi körülményekre is, amelyek között *Pethe* Ferenc és *Méhes* Sámuel az első kolozsvári magyar lapokat megindították és kifejlesztették. Ezekben az években *Pethe* és utána *Méhes* felismerte a leg-sürgősebb tennivalókat, és kialakították az erdélyi hírlapirodalom továbbfejleszhető formáit. *Pethe* a *Hazai Híradó* mellett azonnal hozzáfogott egy gazdasági melléklet kiadásához, így jelenhetett meg már 1827-ben, az első számmal együtt a *Nemzeti Gazda*. Téves tehát az a felfogás, hogy *Pethe* Erdélyben gazdasági lapot „nem szerkesztett többé”, sőt a *Petrik* és a *Szalády*-féle hírlapirodalmi bibliográfia szerint *Közhasznú Jegyzések* címmel 1828–29-ben az *Erdélyi Híradó* melléklapjaként ismét kiadott Kolozsvárt egy gazdasági lapot.¹⁵ Ezt a lapot azonban nem láttuk, és az erdélyi hírlapirodalom története nem tud róla. A fentiekhez harmadik lapnak csatlakozott a *Nemzeti Társalkodó*, amelyben az irodalom mellett minden társadalmi és művelődési kérdést föl lehetett vetni és meg lehetett vitatni. A *Nemzeti Társalkodó* életképes maradt, mert megfelelt a korabeli élet követelményeinek. A *Pethe* gazdasági kiadványai megszűntek, de helyettük *Brassai* Sámuel 1834-ben megindította a *Vasárnapi Újságot*, amely népszerű hangon rendszeresen adott gazdasági tanácsokat is.

Az *Erdélyi Híradó* a hazai tudományos és politikai irodalom fejlesztésére is hatással volt. Kiadványai: a *Baromorvoskönyv*, az *Európai mértéktár* és a *Históriai toldalékok* a maguk idejében hézgapótló munkák voltak, és olvasóik politikai látókörét is tágították.

Ne felejtsük el azonban azt sem, hogy a lap hirdetései a még nagyon kezdetleges erdélyi könyvterjesztést is szolgálták. Így például 1829-ben hirdette a *Kolozsvári kalendáriumot*, az *Áglája* 1. kötetét az *Erdélyi Magyar Kalendáriumot* és gróf *Bethlen Imre II. Rákóczi* György idejéről szóló munkáját. (45. sz.) 1832-ben dr. *Pataki* Dániel A *cholera Kolozsvárt* c. munkáját (20. sz.) majd gróf *Teleki* Domokos verseit küldte meg, ezúttal csak enyedi és dési olvasóinak.

¹² *Méhes* Sámuel. Figyelmeztetés az *Erdélyi Híradó*, *Nemz. Társalkodó*. s *Vasárnapi Újság* előfizetésére. Kolozsvárt, 1835. május 16-án. Nagyenyedi Bethlen Könyvtár hirdetésgyűjteménye.

¹³ Toldalék *Erdélyi Híradó* 21-ik számához. 1837- első félév. (4) 1. 4.

¹⁴ *Sille* Sándor i. m. 272. l.

¹⁵ *Szalády* Antal. A magyar hírlap-irodalom statistikája. 1780–1880-ig Budapest. 1884. 120. l. Eszerint a *Közhasznú Jegyzések* 1828 januárban indult meg és 1829 végén szűnt meg. Nem közli, hogy hol található.

Mindez módosítja azt a meglehetősen lesújtó véleményt, amelyet a *Hazai Híradó* régebbi ismertetői adtak. *Pethe* valamint *Méhes* Sámuel szerkesztői tevékenységéről csak úgy alkothatunk magunknak teljes képet, ha a korabeli elmaradott társadalmi körülményekkel és a politikai élet nyomásával is számolunk, és tekintetbe vesszük az *Erdélyi Híradó* mellékleteiben és kiadványaiban megnyilatkozó törekvéseiket. A lap politikai része sivár, szegényes képet ad, csak néha tűnnek fel benne az erdélyi élet megmozdulásának jelei, de *Pethe* és utána *Méhes* más utakon próbált olvasóinak érdeklődésébe behatolni, és számukra hasznos ismereteket közölni. Amikor a politikai hírközlés és véleménynyilvánítás még legyőzhetetlen akadályokba ütközött, *Pethe* gazdasági, kereskedelmi és általános művelődési ismeretek átadásával kísérletezett, közvéleményt akart kialakítani, amely a hazai élet kérdései felé fordul. Gazdasági kiadványait a következő évtizedekben is használták vagy pedig a körülményeknek jobban megfelelő szakmunkákkal pótolták (*Milotai*). *Pethe* szíves munkája legalább egy szűk tábort megindította az érdeklődést, és így az Erdélyben lassan alakuló polgári társadalomnak, valamint a kapitalista fejlődésnek úttörője lett. Szerkesztői munkásságát szélesebb tudással és a körülményekhez inkább alkalmazkodva folytatta *Méhes* Sámuel kolozsvári professzor.

FÜGGELÉK

Pethe Ferenc Híradása a Hazai Híradó megindulásáról.

912. sz. guberniumi nyomtatvány a református egyházkerületi levéltárban Kolozsvárt.

Híradás

Utól megnevezett, némely érdemes Hazafiak unszólásokra, szándékozom mostani lakhelyemen, Kolozsvár Szabad Királyi Várossában, egy újságlevelet, *Hazai Híradó* nevezet alatt, Gazdasági s egyéb Toldalékokkal egygyütt, Hetenként kétszer, azon esetben kiadni, ha elegendő Előfizetők találtaknak.

Ezen *Hazai Híradó* tárgyai lesznek: — 1-ször — Politikai válogatott Esetek és Történetek, mellyek különböző nemzeteknél, nevezetesen a Tsász. Kir. Birodalmakban, főképpen pedig a két Magyar hazában, és leginkább ezen Nagy-Fejedelemségben, s ennek keleti és déli szomszédságaiban magokat elő adják — 2-szer — a Felsőbbség Rendeléséből közönségesen kihirdetendő minden Parantsolatok, Felidézések, Személyes leírások, kótyavetyék, árendák sat. — Ide járulnak a magános emberek vagy egyesületek hurré- adandó mindenféle kívánságjok, amelyeknek hurré-tételét a Censura nem ellenzi. — 3-szor — Az említett Toldalék, vagyis a felébresztendő *Nemzeti Gazda* tárgyai lesznek: mindennemű Gazdasági, Kereskedési, Technologiai, s egyéb tanuságos Értekezések és Tapasztalt dolgok.

A Hazai Híradó hetenként két-izben, egy-egy árkusonként, szép betűkkel, szép papiroson, hibátlan nyomtatással fog megjelenni, ezen Jegyzés mellett, — hogy a Nemzeti Gazda megjelenésének az ideje, a Hetekhez nem fog szorítottani, hanem még is egész, hol egy, hol két *árkusonként* lessz az ama mellé téve és, egész esztendőben legalább 26 árkusnyira fog menni. Képek és hasznos Rajzok sem maradnak -el, ha tsak kisség mutattja is magát a rendkívül való segedelem.

— Az Előfizetés egész esztendőre 12, félévre 6 R. forint Conventios pénzben állított meg.

Mínthogy pedig a már elintézett Híradó kiadása attól függ, ha az Előfizetők száma elegendő lessz (a minimum 500) tehát ezen tisztelő Jelentéssel bátorkodtam a két Haza minden Rang- és rendbeli tisztelt Fiait és Leányait az eránt megszólítani, hogy akinek ehhez a, jövő Ujj-esztendő Első napján születendő újságlevélben kedve lenne, — méltotasson(ne sajnálja) betses Nevét, Rangját, Lakhelyét, s az ehhez legközelebb fekvő Postahelyett, nekem,

franco-zott Levele által e folyó esztendő November-hónapja végéig (de minél -- előbb, annál-jobb) megküldeni, s azon Leveléhez, az említett taksát is (vagy pedig most egyszer, az azzal egygyetérő, kétségtelen kötelező Irását) hozzá tenni.

Irtam Kolosváron, Aug. 17-edikén, 1826-ban.

Kisszántói Pethe Ferentz, Pest és több Ns. Vgyék Táblab.

Vita Zsigmond:

LES DÉBUTS DU JOURNAL „HAZAI HÍRADÓ” ET SES SUPPLÉMENTS

Résumé

Dans les premières décades du XIXe siècle, la vie sociale et littéraire de la Transylvanie, ankylosée par la réaction, est caractérisée par immobilisme complet. Comme la bourgeoisie en Transylvanie n'était pas assez forte, les premiers cabinets de lecture ont été organisés à Nagyszeben (Sibiu) à la fin du XVIIIe siècle et à Kolozsvár (Cluj) seulement en 1828. C'est ici que se forment les lecteurs qui s'intéressent à la vie politique et lisent les journaux.

C'est Ferenc *Pethe* qui est parvenu à publier le premier journal hongrois à Kolozsvár (Cluj), intitulé *Hazai Híradó* (Le Courrier du Pays), devenu populaire après 1830 sous le titre *Erdélyi Híradó* (Le Courrier de la Transylvanie).

Ici nous voudrions éclaircir surtout la chronologie du journal à ses débuts et celle de ses suppléments. Établi à Kolozsvár (Cluj) en 1826, *Pethe* avait demandé l'autorisation de faire paraître un journal politique à partir du mois d'août. Le gouvernement de la Transylvanie (gubernium) a donné son accord et a fait parvenir sans tarder l'appel de *Pethe* aux lecteurs, aux autorités religieuses etc. C'est dans cet appel qu'*Pethe* a résumé d'abord les buts qu'il s'était proposé de poursuivre. Il avait l'intention d'informer ses lecteurs des événements politiques de la Transylvanie et des pays voisins de l'est, en promettant en même temps un supplément agricole, intitulé *Nemzeti Gazda* (L'Agriculteur National). Le premier numéro du journal a paru le 1er janvier 1827 avec le supplément. Dans ces suppléments, réunis plus tard en volume, *Pethe* s'est occupé surtout du nourissage, de viticulture et des nouveaux instruments d'agriculture. Il a publié, avec le concours de son journal, un ouvrage vétérinaire, traduit de l'allemand et, un peu plus tard, un ouvrage technique sur les différentes mesures employées en Europe (Europai mértéktár.)

Après plusieurs tentatives, il a réussi enfin, en 1830, à publier un nouveau supplément, intitulé *Nemzeti Társalkodó* ayant un contenu littéraire et social très varié. Dans ces années, c'était la seule feuille hebdomadaire hongroise en Transylvanie.

Le 1er juillet 1831 *Pethe* a vendu son journal avec son supplément à S. *Méhes*, professeur du Collège calviniste de Kolozsvár (Cluj). *Méhes* a continué la rédaction du journal *Erdélyi Híradó* avec plus de succès. Il a publié en 1832–33 plusieurs suppléments politiques, ses articles politiques devenaient en même temps plus intéressants, d'où l'intérêt accru des lecteurs. Il faut mentionner que, à partir de 1834, dans la même édition, a été publié également un hebdomadaire populaire, *Vasárnapi Újság* (Gazette de Dimanche) rédigé par le professeur S. *Brassai*.

Ainsi si le contenu du Journal *Hazai* ou *Erdélyi Híradó* ne présente aujourd'hui que peu d'intérêt, son importance n'en est pas moins considérable, puisque, avec ses différents suppléments, il a formé un public qui luttera pour les idées progressistes dans les années 1834–1848.

KÖZLEMÉNYEK

Lengyel Imre

VÁRADI SZABÓ JÁNOS ÉS DÖBRENTAI GÁBOR

Bár a nevelés, az új nemzedék ismeretanyaggal, világnézeti, erkölcsi alappal való felkészítése az életfeladatok ellátására, mindig nagy gondját alkotta az emberiségnek, mégis a feudális társadalom bomlásának és a polgári társadalom kialakulásának idején vált különös érdeklődés tárgyává. Ennek a jelenségnek a titka abban keresendő, hogy ekkor ismerték fel benne a társadalmi emelkedés olyan lépcsőjét, amelynél a vagyon, a földbirtok, a származás szerepe nem olyan meghatározó, mint a történelem előbbi korszakaiban. Nem csoda aztán, hogy *Pestalozzi* nevelési elvei, amelyek mind elméleti, mind módszertani szempontból sok újat jelentettek, a XVIII. és XIX. század fordulóján az egész világ érdeklődését felkeltették.

Hazánkban is korán, már a XVIII. század végén fellelhető *Pestalozzi* hatása egyes nevelési törekvésekben, a jelentősebb megnyilvánulások azonban a XIX. század első két évtizedére esnek azoknak a látogatásoknak az eredményeképpen, amelyeket egyes magyar személyiségek végeztek *Pestalozzi* intézetében. Ezek közül különös jelentősége van *Váradi Szabó János* (1783–1864) tanulmányútjának, aki 1810 augusztus havától 1811 májusáig tartózkodott Yverdonban *Pestalozzi* nevelési elveinek elméleti és gyakorlati szempontból való megismerése céljából. Az így megismert elmélet és módszer alkalmazásával a Vay-családnál 1811-től kifejtett házitanítói működése során *Egger* Vilmostal együtt olyan eredményeket ért el, hogy azokat *Kazinczy* is megcsodálta, s ezekről az eredményekről lelkes levelekben számol be barátainak.

Váradi Szabó János azonban nem elégedett meg ezzel, hanem a Vay-családdal Pestre költözése után (1816) a sajtó nyilvánosságát is igyekszik arra felhasználni, hogy *Pestalozzi* módszerét minél szélesebb körben ismertté tegye. „Jelentés a két Magyar Hazához” címmel cikket írt a Nemzeti Újságba (Hazai és Külföldi Tudósítások), amelyben beszámol arról, hogy közel egy esztendőt töltött *Pestalozzi* intézetében, s módszerét minden eddigi tanítási módszernél jobbnak, az emberi természettel egyezőbbnek és éppen ezért felhasználásra legméltóbbnak tartja. A módszert öt éven át alkalmazta, és annak hasznáról közvetlenül meggyőződhetett. Ezért elhatározta a módszer mielőbbi leírását és mindazoknak a kézikönyveknek a lefordítását, amelyek *Pestalozzi* módszeréről megjelentek.

A figyelem ilyen módon való felhívásának meg is lett az eredménye. A Tudományos Gyűjtemény 1817-i évfolyamában egymást érik a *Pestalozzi* módszeréről vitatkozó cikkek, s mivel ezek mérete egyre inkább nő, a folyóirat keretein túlmenőleg önálló tanulmányok is jelennek meg.

Döbrentei Gábor (1785–1851), aki hazai és külföldi tanulmányainak befejeztével *Várad*i *Szabó* Jánoshoz hasonlóan a nevelői pályán működött Erdélyben mint gr. *Gyulay* Lajos házitánítója, szintén nagy érdeklődést tanúsított *Pestalozzi* tanai iránt. Az általa szerkesztett Erdélyi Múzeum 1817. évfolyamának 8. füzetében bizonyára *Várad*i *Szabó* János 1816-i cikkének hatása alatt ismertetést írt „Pestalozzi Henrik híres nevelési-Író” címmel. A tanulmány elsősorban a nagy nevelő életpályájával, annak külső eseményeivel foglalkozik. Felsorolja és röviden ismerteti módszerének lényegét, de nem hatol különösebben mélyebbre nevelési elveinek bírálatában. E tekintetben *Várad*i *Szabó* értékesebb munkát végzett 1817-ben megjelent művében „A’ hazabeli kissebb oskoláknak jobb lábra állításokról nevezetesen Hogy kellene azokat a’ szorgalom (industrialis) oskolákkal egybe-kötni”. *Várad*i *Szabó* ebben a munkájában kifejti a köznép nevelésének szükségességét. Meg van győződve arról, hogy „a’ rossz nevelésnek, a’ Statusra-nézve éppen oly’ veszedelmes, az egyes emberekre nézve pedig épen oly siralmas következesei vagynak; mint a neveltlenségnek”. Rámutat arra, hogy a köznép nevelésének célja a testre, szívre és értelemre való hatás. Ezek együtt befolyással vannak az erkölcsi érzések fejlesztésére. Külön fejezetet szentel a kézi munka, ma így mondanánk a fizikai munka alkalmazására a nevelésben. Meggyőződése szerint a munkára nevelés folytán „...kiapadhatatlan kútfeje nyitattik meg az örömmek, a’ vidám és böldeg életnek, az emberre nézve.” (87–88. l.) A befejező részben a köznép tanítóirol, a tanítóképzésről írja meg a véleményét.

Valószínűleg a *Pestalozzi*ért való lelkesedés, de több más külső körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy *Döbrentei* Gábor és *Várad*i *Szabó* János közt meleg baráti kapcsolat alakuljon ki. E külső körülmények között első helyen említhetjük a Karacs-családhoz való viszonyukat. *Várad*i *Szabó* János a Vay-családnál ismerkedett meg *Karacs* Ferencsel és nagyműveltségű feleségével, s föltehetőleg nem egyszer vendégségben is volt náluk. *Karacs*ék házában az öreg *Virág* Benedeken kívül ott volt a pesti reformkori fiatalság számos tagja, köztük természetesen *Döbrentei* Gábor. Másik találkozóhelyük a gr. *Teleki* László körül kialakult baráti társaság lehetett. A baráti kapcsolatok további elmélyülését elősegítette *Várad*i *Szabó* Jánosnak tanítványaiával való bécsi tartózkodása, amikor közvetlen kapcsolata volt a szótáríró *Márton* Józseffel, a gazdasági szakíró *Pethe* Ferencsel, akik mind *Döbrentei* baráti köréhez tartoztak. Ez a protestáns kollégiumok volt tanulóiból álló kör, amelynek tagjai jórészt főúri fiatalok házitánítói voltak, fenntartotta a kapcsolatot a bécsi tanulmányútra érkező magyar diákokkal, s a testőrírók hagyományait követve értékes és eddig még eléggé fel nem tárt kulturális munkát végzett Bécsben.

Döbrentei Gábor néhány évvel korábban kezdte meg nevelői működését Erdélyben a *Gyulay*-családnál, ahová *Kazinczy* Ferenc ajánlotta. *Döbrentei* a német egyetemeken végzett tanulmányai alapján eleinte inkább a filantrópisták, *Campe* és *Salzmann* nevelési elveit érvényesítette munkájában, s így a testi nevelésre vetett elsősorban súlyt. Évek múltá-

val, mintegy *Várad*i Szabóval egyidőben tért rá tanítványánál az értelmi nevelésre az élményszerűség elvének legteljesebb érvényesítésével. Nevelési kérdések iránti állandó érdeklődése magyarázza, hogy az Erdélyi Múzeum számaiból szinte sohasem hiányoznak nevelési tárgyú cikkek. Ezeket gyakran maga írta. Cikkeiből kiderül, hogy a filantropistákon kívül *Pestalozzi* módszere érdekelte leginkább, ami mint említettük, *Várad*i Szabó hatásának az eredménye, aki előbb ismertetett 1816-i cikkének a befejezésében ui. sajnálatát fejezte ki afölött, hogy nincsenek megfelelő könyveink, amelyek „a nevelés-tanításbeli jobbításokat” ismertetnék.

A közös nevelési eszméken és személyes ismeretségükön alapuló kölcsönös barátság évtizedeken át tartott, bár annak dokumentumai eddig nem nagyon kerültek napvilágra. A Debreceni Egyetemi Könyvtár Kézirattári Különgyűjteménye *Döbrentei*ek két *Várad*i Szabó Jánoshoz intézett levelét őrzi. Mindkettő 1825 első negyedéből való. *Várad*i Szabó Jánosnak ebben az évben ajánlják fel a debreceni Kollégiumban a neveléstudományi tanszéket, amelyet aztán hosszas tusakodás után még *Fazekas* Mihály unszolására sem fogadott el. *Döbrentei* Gábor ebben az évben került tartományi biztosi állásába Budára. Tehát mindkét levél a két jóbarát életének jelentős korszakában íródott.

Döbrentei első levelében új állásának elfoglalásáról tudósítja *Várad*i Szabó Jánost, akinek egyéniségéről igen jellemző megjegyzést tesz a levél bevezető soraiban. Ebből a részből még azt is megtudjuk, hogy *Döbrentei* Gábornak ez az első levele *Várad*i Szabóhoz, aminek valószínűleg az a magyarázata, hogy az előző években a személyes találkozásra is lehetőség nyílt, tehát nem volt szükség levélbeli közlésre. Budai tartományi biztossá való kinevezésének körülményei, amelyekről részletekbe menő leírást ad, jelentős életrajzi adatoknak tekinthetők. A levélben említett *Végh* István (1763–1834) királyi biztos, a Magyar Tudományos Akadémia későbbi igazgatósági tagja, régi jóakarója volt *Döbrentei* Gábornak, s éppen 1825-ben nyerte el a koronaőri méltóságot.

A második levél pár hónappal később kelt. A *Várad*i Szabó Jánosnak küldött késcdelmes válaszáért való mentegetődzés képet ad *Döbrentei* széleskörű társadalmi életéről, Megható módon nyilatkozik meg a két férfi barátsága abban, hogy *Várad*i Szabó kezdeményezésére most már a bizalmasabb megszólítási formát, a tegeződést használják. A „Bécsben . . . közlött Munkácska”, amelynek írásában a levélíró közlése szerint bizonyos késcdellem következett be, vagy a lipcsei *Conversations-Lexikon* cikkei vagy nevelésügyi vonatkozású könyvei lehettek, amelyeknek a kiadása egészen az évtized utolsó éveire maradt („Pali és Minka olvasni tanul”, valamint „Kis Gyula könyve vagy fiú és leánygyermek számára írt elbeszélések”). Mindkettő 1829-ben jelent meg).

A második levél tartalmi értékének rovására szolgál az, hogy *Várad*i Szabó április hónapban kilátásba helyezte pesti látogatását, s így sok érdekes közlés a személyes beszélgetés idejére toldott el.

Döbrentei Gábor levele *Várad*i Szabó Jánoshoz Alsószolcára.

Buda, 1825. január 20.

Budán, Január 20^d 1825.

Kedves Édes barátom,

Valahányszor Kegyedre emlékezem, mindég nyájas képe lebeg előttem a' jólelkűségnek, mindég meleg szeretetet érzek az emberiség iránt. Olly tiszta-szívűséggel olly nyájasan viselte magát Kegyed mindenkor hozzám.

Vétkezném annál fogva, ha környüállásomról nem tudósitanám 's hibáztam hogy eddig nem tevém. De én Kegyednek, gyakor irtam gondolatban, 's egy egy felreppenő meleg érzés barátinkhoz némü pótoléka lehet az írásnak, midőn az megtudja efféle néma említését.

Januarius 5^{dike} olta, Budán, itt a' várban lakom, édes Barátom, közel a' Bécsi kapuhoz N° 154. Dr. Köffinger-nél, hozzá kezdvén Budai Kerületbeli Provincialis Commissariusi hivatalomhoz, minekutánna, hitemet a' NagyM[éltóságú] Kir[ályi] Helytartó Tanácsnál Decemb[er] 12^{dikén} letettem. Hogy forog az élet! A' Sopronyi Statiót kerestem, nem kaptam, erre visszahúztam magamat Végh [István] Ó Excell[enciáj]jánál Juliusban azonban proponált lépést nem tettem fenn, 's kinevezének. Most már, mig e' történt, egyebet vártam a' Palatinus Ó Herczegségétől, amellyre Füreden voltomban a' mult nyáron hozzám mutatott kegyessége bátorított. Miként történt az, mint parancsola — fel magához, ebédre miket mondott, majd szóval, mert Kegyed is csak bétékint Pestre ugy e 's akkor tudtomra adja ott létét.

Jelentse édes Barátom kérem a' Bárónénak és fíjának, Miklósnak tiszteletemet. Kegyedet pedig, ölelem szívből ölelem.

Mindenkori barátja:
Döbrentei Gábor mp

Debreceni Egyetemi Könyvtár Kézirattári Különgyűjteménye. Ms 32/404.

— — —

Döbrentei Gábor levele *Várad*i Szabó Jánoshoz Alsószolcára. Buda, 1825. márc. 24.

Budán, Martz. 24^d 1825.

Kedvesjó Barátom,

Beigazad volna ha eddig ezt találtad volna mondani, hogy szíves leveledre nem felelnem 's hamar nem felelnem csak nagy korhelység tőlem. De látod édes Lelkem, a' Commissarius fejből már kétszer üt-ki a' hozzád való írást egy egy káplár és Stráza Mester balkezét csákójára csipvén előttem 's Marche-route-ját a' jobbjobban tartván, majd pedig ismét hozzá tért Istenségei kikkel újra megbékéltet andalogaták azon Munkácskájában mellyet Bécsben Veled közlött, gyakorta hívják BudaVáranak Urai ebédre is, 's akkor délutánja másokkal telik, estéjén pedig Füreden szerzett ismeretségeihez vagy a' fársangon kezdetekhez áll bé néha enyelegni néha borongani.

Az Tőled igen derék feltétel hogy Aprilisban Pestre jössz, akkor ládd gyakorta együtt legyünk 's úgy lerovom egy 's más elbeszéléssel az elhallgattakat, hogy talán semmi üressége se marad szivednek rám nézve, azért pedig hogy régi ohajtásom szerint Te-nek kezdél nevezni, megindulásod előtt is örömmel eltelve nyujtom elődbe a' távolban jobbotmat. Nem volna szeretetre képes érzésem ha Tégedet szeretni becsülni nem tudnának.

Igen is, én meg vagyok elégedve statiómmal. Épen nekem való, 's lassanként azon leszek hogy én is neki valóvá váljam.

Köszönöm a' híreket Miklós és Lajos lelki-fíjaid felől. Szívemből ohajtom mind a' kettőnek szerencsését 's abban a' mihez fognak elémeneleteket.

Téged hozzon a' Jókra gondot viselő Genius minél előbb hogy Veled lehessen 's azokról a'mik innen levelecskémből kimaradnak szállhassunk.

A' Báróné kezét tisztelettel csókolom, Neked minden Jót Lelkem Kedves Barátom.

örökös Híved:
Döbrentei Gábor mp

Debreceni Egyetemi Könyvtár Kézirattári Különgyűjteménye. Ms 32/405.

Imre Lengyel

János Szabó von Várad und Gábor Döbrentei

(Zusammenfassung)

In den ersten zwei Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts erweckten die Lehren *Pestalozzis* immer mehr Interesse in Ungarn. *János Szabó von Várad* (1783–1864) gilt als ein bedeutender Vertreter der Pestalozzischen Lehrmethode. Im August 1810 verbrachte er zehn Monate im Institut des grossen Schweizer Pädagogen und kehrte 1811 aus Yverdon nach Ungarn zurück. Er nahm die Stelle eines Hauslehrers bei der Familie *Vay* ein. Die Ergebnisse der neuen Unterrichtsmethode die von *J. Szabó* und von seinem Mitarbeiter *W. Egger* (1792–1830) angewandt wurde, fanden allgemeine Anerkennung, die *J. Szabó* veranlasste 1816 in der Nummer 45 der Zeitung „*Hazai és Külföldi Tudósítások* (Vaterländische und Ausländische Berichte)“ einen Aufsatz über *Pestalozzi* zu schreiben. Die hier erörterten Ideen regten auch andere Pädagogen, u.a. *Gábor Döbrentei* (1785–1851) an, der seine Laufbahn als Hauslehrer bei der Familie *Gyulay* in Siebenbürgen begann, einen Aufsatz über *Pestalozzi* in der Zeitschrift *Erdélyi Múzeum* (Jahrgang 1816) zu veröffentlichen. *Gábor Döbrentei* war ein eifriger Mitarbeiter des Leiters der ungarischen Reformbewegung des Grafen *István Széchenyi* und wurde später, in den 1830-er Jahren zum Sekretär der Ungarischen Akademie der Wissenschaften gewählt. *J. Szabó von Várad* und *G. Döbrentei* wurden durch die Begeisterung für dieselben erzieherischen Ideale und verschiedene gemeinsame Lebensereignisse in treuer Freundschaft verbunden. Als Zeichen dieser Freundschaft werden vom Verfasser zwei Briefe mitgeteilt, in denen der Absender, *G. Döbrentei* seinen Freund über seine Lage und neue Anstellung berichtet. Beide Briefe stammen aus dem Jahre 1825, das sowohl für den Briefschreiber, wie auch für den Empfänger sehr bedeutend war.

TÍZ CSOKONAI VERS EGYKORÚ DALLAMÁNAK ÉRTELMEZÉSE

Sonkoly István

Egyetlen XVIII. századi költőnk hatása nem oly mélygyökerű a zeneirodalomban, mint *Csokonai* életműve. A halála óta eltelt másfél évszázad külön kis irodalmat teremtett; s a dalok, kórusművek szárnyán terjedtek tova versei. Nem egy költeménye, így a *Tartózkodó kérelem* és *A rózsabimbóhoz* 9–10 különböző megzenésítést hívott életre.

A dallamosított *Csokonai* versek repertóriumát publikáltuk egy ízben¹, amelyet azonban nem tekintünk végleg lezártnak. *Csokonai* zeneszeretete közismert, ennek intenzitása felülmúlja még *Arany* Jánosnak a muzsika iránti mély vonzalmát is.

Mozart halála évéből származó *Varázsfuvola* c. híres operájának szövegekönyvét lefordította társaival együtt, s az emlékezetében élő 450 népdalt összeírta gyűjteményében. „Régibb és újabb Magyar Népbeli Dalok (Volks—Lieder), melyeket más tsinos Nemzeteknek példájára imitt-amott kézírásból és hallomásból összeszedvén az elvesztéstől megmenteni kívánt is. Van már ilyen mindenes nóta mintegy... 450” — írta 1798 augusztus 4-én címzett levelében az Aranka György Nyelvművelő Társaságnak.²

Sajnos — *Csokonai* dallamtára, mely 15 évvel megelőzte *Pálóczi Horváth* Ádám kézíratos anyagát, máig sem került elő a magyar zenei folklór nagy veszteségére. Mintegy enyhíteni próbálja e nagy veszteséget *Kiss* József, feltételezve, hogy „*Horváth* Á. ismerhette *Csokonai* rokonszellemű, (de nyilván dallamok nélküli gyűjteményét)”³.

Ám címe után ítélve valószínűtlen, hogy *Csokonai* dallam nélküli szövegeket jegyzett volna fel. Dolgozatunkban a továbbiak folyamán publikált egykorú dallamok erősítik feltevésünket, melynek értelmében *Csokonai* már felismerte a dallam közlésének fontosságát a népdalokban. A MTA kéziratárában levő néhány lemásolt francia chanson hangjegycit *Kodály*⁴ is a költő eredeti kéziratának tekintette. Tehát a költő érdeklődött még a nyugati énekmodell iránt is.

¹ *Sonkoly* István: *Csokonai és a zene*. Magyar Zene II./1961/1–2/ sz. 116–133 l.

² *Perényi* József: *Aranka György* Magy. Nyelvműv. Társ. ITK. 1918. I. 48. l.

³ *Bartha* Dénes — *Kiss* József: *Pálóczi Horváth* Ádám dalgyűjt. Bp. Ak. k. 1953. 70 l.

⁴ *Kodály* Zoltán — *Gyulai Ágost*: *Arany* János népdalgyűjt. Bp. Ak. k. 1952. 78. l.

A „klavírozó”, éneklő, népdal lejegyző, diákjait éneklésre buzdító *Csokonai* nemcsak maga inspirálta versei megzenésítésére komponistáinkat másfélszáz év óta, hanem az ő verseinek ritmusát is befolyásolták a magyar népdalok, osztrák és francia énekek. Gyakori volt abban a korban a melódiára szerzett vers típusa. Szívesen énekeltek régi dallamra, táncnótára újabb verset, s a dallam széles körben elterjesztette a költészet remekeit. Ha *Balassi* Bálint török versritmusra, az ún. hazadzs métrumra, s más nemzetbeli dalritmusra írt *Csokonairól* is kiderült e fajta sperontizmus. Így pl. *A korán megtisztelt virtus* c. alkalmi költemény első részét (*Muzsák!* *kik a zöld tempében mulattok* verbunkosra,^{5a} a második részét (*Nohát hárfátok...*) menüetre,^{5b} s végül a harmadikat (*Rekesszük mindnyájunkat N...*) eredetileg polonéz-táncdalra verselte.^{5c} Az utóbbinak dallamát párhuzamosította Kodály a *Haldokló pásztor* melódiájával.⁶

A költő közkedvelt verseire utólag is szívesen applikáltak dallamot.

Így pl. *A pillangóhoz* c. bájos versére utólag illesztette *Márton* József, költeményeinek kiadója *Haydn Trauergesang* c. énekét, akárcsak a *Szenrehányás* c. költeményére *Stipa*, korabeli bécsi zeneszerző dallamát.

Közleményünkben néhány olyan egykorú *Csokonai* szövegű dalt publikálunk, amelyek fennmaradtak egykorú hangjegyzésben, s nem kerültek nyomtatásra. A mai hangjegyekre való átírásunkat a kéziratok hasonmásával együtt közöljük az ellenőrizhetőség kedvéért. Csupán a *Karnyóné* c. színműve dallamainak transzkripciójánál térünk el ettől, miután azokat a MTA. kéziratárában levő eredeti alapján már közétette *Harsányi—Gulyás* összkiadása.⁷ Így ezeknek csupán értelmezését közöljük.

A magyar zene gazdag múltja visszatükrözte a hangjegyzés történetének egyes főbb mozzanatait. Kódexeinkben különböző típusú neumákkal találkozunk. *Tinódi* krónikás énekei a menzurális, a XVIII. századi *Vietorisz* és *Kájoni* kódex az *Ammerbach*-féle német orgonatabulatúra lejegyzési módszerét követte. A *Csokonai*-dalok kéziratái más jellegűek. Sajátos Kelet-magyarországi hangjelzési praxist örökítenek meg. *Sárospataki* melódiáriumok paleográfija ez, mely nemcsak az ottani kéziratokat jellemzi, hanem a MTA. kéziratárában található más kéziratok is sokszor hasonló, vagy legalábbis rokon lejegyzésű szisztémán alapulnak. Lehetséges, hogy azok is Sárospatakon tanult egykorú hallgatók kottázásai. Maga *Csokonai*, aki az országos hírvő debreceni kántust ismerte, jogot tanult 1795 decemberétől a pataki kollégiumban is.

A szigorú énekkari törvényeknek köszönhetjük a számos dal- és kórusfeldolgozás fennmaradását. A sárospataki énekkar szabálya (norma societati harmonicae) ugyanis a kari tagok fontos kötelességei közé sorolta az énekelt művek írásbeli rögzítését. „Amely kar tag az énekkar által közösen használt zenedaraboknak úgy szövegeit, mint dallamait tagsági ideje alatt énektárába be nem írja, kinek melódiáriuma nincs: elsőízben húsz dénár, másodikízben 40 dénár, harmadízben 80 dénár büntetéspénzt fizet”. — szólt az intézeti

^{5a} Szabolcsi Bence: Két énekelt verbunkos. Zenei Szemle XIII.(1929) I. köt. 78 l. és Szabolcsi: A XIX. sz. magy. romantikus zenéje Bp. 1951. Z. V. 157 l.

^{5b} *Bartha—Kiss*; i. m. 213 sz. 611. l. ^{5c} *Kodály—Gyulai*; i. m. 78 l.

⁶ u. az.

⁷ *Harsányi* István—*Gulyás* József: *Csokonai Vitéz Mihály* összes művei. III. köt. Bp. Genius k. 1924. 369 l.

szabályzat.⁸ Ennek köszönhetjük, hogy a sárospataki kórus darabjai nem kallódtak úgy el, mint a többi városi kórusok repertoárján szereplő alkalmi darabok, színpadi művek betétkórusai. Pedig feltételezhetünk a többi városokban is virágzó zenekultúrát, amelynek emlékei azonban elvesztek, vagy lappanganak, mert az énekesek talán hallás után tanulták meg többnyire az előadott számokat.

A dallamokat csoportosítva először a bájos rokokó, egyszólamú dalokat elemezzük, majd a költő „pávatolla”, Melin de *Saint—Gelais* versének fordítása, *Rózsím sírja felett* c. dal következik, mely gyászénekként sűrűn szerepelt a pataki kórus műsorán. A *Karnyóné* betétdalai után kerülnek sorra a kóruspartitúrák kéziratai, melyek sajátos, igen érdekes, tájjellegű paleográfiát tükröznek. Ezeknek értelmezése legfontosabb feladatunk.

Egy kétségbe esett

Rokokó melódiája a költő hagyatékában maradt ránk. Nem autográf példány ez, de azon alapulhat. A dallamot énekelhetjük 3/4-es ütemben.

Feltételezhető, hogy a második kottasor utolsó ütemében egy vonallal elcsúszott a lejegyző kézírása. Ettől eltekintve a kézirat jól olvasható. A melódiának mind a felső, mind az alsó domináns hangján megállapodik a dallam lejtése. Lehet, hogy ez francia chanson. Bár nyolcvonalas kottarendszerben rögzíti az éneket lejegyzője, a legalsó és legfelső vonal lehetőségét nem használja ki, tehát hat kottavonalúnak tekinthetjük. A kézirat második sorában áthúzás látható. Kulcsot nem, de ismétlődőjelet találunk benne. A kézirat második sorának végén megoldásunkban a kvintemelkedés helyett szext, a decimemelkedés helyett oktávot vettünk az értelmes dallamvezetés kedvéért. (lásd az 1. ábrát)

Hívása a műzsnának

Ez is ugyancsak a nem eredeti kéziratok közé tartozik. (Mindkettő a Magy. Tud. Ak. kéziratárában K 672/I.) Melódiáját könnyen énekelhetjük mazurka ritmizálással. Az első dallamsora kvint hangközzel feljebb ismétlődik. Bár az új stílusú népi dallamaink sablonos formája ez, mégsem tekinthető specifikus magyar dallamszerkezetnek, mert a nyugati szomszédnépeknél; morva, szlovák, osztrák énekekben is előfordul. Kadenciális záróhangjai: 1, 5, 5 vagy 3. A kis nóta négyütemes egységekbe tömörül. A második szakasz második sorában „muzikaszóval” sorának dallamán változtattunk.

Végül a befejezésnél nem vittük le a dallamot á-ra — amint jelzi a kézirat — hanem tonikai hangon fejeztük be átiratunkat, melyet *Szabolcsi* Bence tanáccsal támogatott. A kéziratnak említett furcaságát nyugodtan a leíró kollégista írásának rovására, vonalbeli elcsúszásának minősíthetjük. (lásd a 2. ábrát)

⁸ *Orbán* József: A sárospataki énekkar tört. Sárospatak 1882. 39 l.

A vers szerzője Melin de Saint-Gelais, Ferenc király udvari költőjének alkalmi darabja, mely első soráról *Forró sóhajtások* néven közismert. Csokonai, aki szívesen fordított latin, francia, olasz, német nyelvből, e költeménynek hangulatos, az eredetit értékben elérő műfordítását adta. A dal népszerűségét igazolja, hogy többféle megmaradt másolatokban, két különböző dallama. Molnár Antal, aki maga is több ízben cikkezett Csokonairól, helyesen megállapította, hogy a „Sárospataki melodiáriumokban is előfordul”, ám ő nem a sárospataki, hanem azt a másik dallamát közölte kottapédájában,^{9/a} melyet Márton József publikált a már említett bécsi Csokonai kiadása 3. kötetében, a Lilla, vagy Érzékeny dalok függelékében.^{9/b} Ez megtalálható Tóth István kéziratos nagy értékű dallamtárában is.¹⁰

Kerényi György ismeretlen szerző melódiájának tekinti a vers mindkét dallamát.¹¹ Nézetével ellentétben Harsányi, az ismert Csokonai-kutató, Fogarassy Jánosban gyanította szerzőjét, akinek jónéhány kórusát énekelte a sárospataki kántus.¹²

Orbán említett kompendiumában a dallal kapcsolatban megemlítette ugyan Fogarassy nevét, ám nem mint énekszerzőt, Phonascust, hanem, mint feldolgozót, Symphonetát. Szerinte „Fogarassy dolgozta ki a harmónia szabályai szerint.”¹³

Tehát igen csak Kerényinek lehet igaza, mert ez valószínűleg nyugatról importált ének lehet.

Mellékletünkben a sárospataki dallamot közöljük (1766. sz. melodiárium). Kézirata jól olvasható, az ütemvonalakat is feltünteti. Csupán az 5. ütemet a 6.-tól felejteli elválasztani a lejegyző. A kis dallamocska 18 taktusos, s hármas egységekre tagolódik. Visszatérő szakasz nincs benne. Sorvégződésai: I, V, I. Átirása nem okoz gondot, mert 5 vonalas kottarendszerben van. A kézirat feltünteti a kulcsot, ütemvonalakat is, tenorkulcsban értelmezhető. Népszerűségét igazolja, hogy számos sárospataki melodiáriumban megtaláljuk. Mint gyászalt közli négyszólamú feldolgozásban a 1763 sz. dallamtár (48 sz. 101 l.) Továbbá tartalmazza még a Szigethi Varga János 1764 sz. (73 l.) Finkei D. József 1879 sz. (32. l.) végül 515 sz. (23. l.) 1762 sz. (20. l.) melodiárium is. (lásd a 3. ábrát.)

Karonyóé dallamai

A Karonyóé sikeres előadása, illetve felújítása Pesten, Debrecenben és máshol Csokonai színműveire irányította a figyelmet. Költőnk a Dráva közelében fekvő Csurgóra került 1799-ben, helyettesítvén a helybeli református gimnázium egyik tanárát, aki akkor külföldön tartózkodott. Csokonai költői munkássága nem apadt ki a tanítás mellett sem, sőt

^{9/a} Molnár Antal: Nyugati magyar dallamok... 1955. Zenetud. tanulm. 4. köt. Bp. Ak. k. 1955. 116 l. 21 sz. dal.

^{9/b} Sonkoly István: Jegyzetek a Márton J. kiad. m. Csok. dalokhoz. Magyar Könyvszemle 1964. 3. sz. 255 l.

¹⁰ Tóth István: Áriák és Dalok 1832–1843. MTA Könyvtára Kézirattárában 2 l.

¹¹ Kerényi György: Egy Csokonai vers két dallama. Irodalomtört. Közl. XXXVI. (1926.) 234–237 l.

¹² Harsányi István: Egy Csokonai vers sárospataki dallamának szerzője. ITK. XXXVII. (1927) 120–121. l.

¹³ Orbán József: i. m. 51 l.

talán serkentőleg hatott képzelőerejére. Ekkor szerezte *Az özvegy Karmyóné s Két szeleburdiak* című színművét, több más költeményével egyetemben. A *Karmyóné* iskolai színielőadás célját szolgálhatta, a költő bizonyára előadatta tanítványaival.

Ez a dráma nem pusztán „szavalati dráma”, hogy *Arany* János szavaival éljünk, mert zenés betétek is kiegészítették.

Az eredeti kéziratos énekek közlését meilőzhetjük, hivatkozással *Harsányi-Gulyás* által facsimilében történt közzétételére. Közülük kettővel behatóan foglalkozott *Szabolcsi* Bence. *Semmi, csak rá tudjak ülni a banyára* kezdetű dur pentachordalis dallamát megtalálta Versegly *Örszike* c. dalában.¹⁴ Egyébként ezt már *Mátray* Gábor párhuzamosította, *Hol lakik kend kisasszony? Keresztúrbán* c. népies dallal.¹⁵ *Csurgói kintsem* énekét szintén *Szabolcsi* analogizálta a *Csicseri borsó* dallamával, továbbá összevetette *Pálóczi Horváth* Ádám dalgyűjteményének 253. számú melódiájával.¹⁶ Éppen ezért mellőzzük a két kis nóta vizsgálatát s foglalkozunk a facsimilében közétett másik 3 énekkel. Valamennyit a költő halála után 21 esztendei késéssel ismeretlen leírója jegyezte fel 5 vonalas kottarendszerben.

Szeme nem sír, mégis nedves

Tipikusan ereszkedő dallamcsoportba tartozik a dalocska. Felső oktávján indul s fokozatosan ereszkedik záróhangjára, amely egyúttal a dallam legmélyebb pontja. Lehajló dallamíve szintén fríg jellegű. Záróhangjai: 7, 4, 3. Lépcsőzetesen ereszkedő dallammodellje motivikusan ismétlődik soraiban. Változatát meglegjük a Moldvában elszigetelten élt csángók dallamvilágában. Ennek kadenciális záróhangjai megegyeznek a *Csokonai*-vers dallamának kadenciális hangjaival. Bár eltér az eleje és a harmadik sora, mégis feltűnő a két dallam összetartozása.¹⁷ (lásd a 4. ábrát.)

Óh dugába dőlt remények

Igazi népies hanglejtésű ének ez is, melyet bánatosan monologizálva dudol *Karmyóné* a II. felvonás végső jelenetében. Rokon dallama ennek a *Duna vize lementében* kezdetű melódia, melynek forrása *Pálóczi Horváth*nál található.¹⁸ Tehát ez más szöveghez is társult.

A dallamív kezdete megegyezik *Kecskemét is kiállítja* . . . című szabadságharcos dallal s a befejező lehajló dallamíve pedig számos dal közös motivuma. Záró frázisa az esetleges fríg záradékával rezonál a kuruckori dallamok intonációjára. Dallamvégződését példánkban párhuzamosítjuk *Rdkóczi, Bezerédi* kezdetű dal végső szakaszával.¹⁹ Nyolcszótagú sorai könnyedén peregnek. Sorvégzők: 7, 6, 5. (lásd az 5. ábrát.)

¹⁴ *Szabolcsi* Bence: A kuruczvilág dalairól. Énekszó IV. 6 sz. 422 l.

¹⁵ *Mátray* Gábor: A magy. népdalok kirtünőbb sajátságairól. Akad. Ért. 1852. 224–225 l.

¹⁶ *Szabolcsi* B.: *Bartók* B. A magyar népdal c. könyvének ism. Budapesti Szemle 1925. 577. sz. 316 l.

¹⁷ *Faragó* József–*Jagamas* János: Moldvai csángó népdalok és népballadák. Szépirod. könyvk. Bp. és Bukarest, 1953 körül. 300 l.

¹⁸ *Bartha* Dénes–*Kiss* József: i. m. 254 sz.

¹⁹ *Szabolcsi* Bence: Magyar Zenetörténet Kézikönyve II. kiad. Z. V. 1955. 64–65.

Az előző dal után közvetlenül következik a II. felvonás végén — folytatva *Karnyóné*, bús monologizáló énekét — az *Óh irtóztató nagy kétség* kezdetű nóta.

Máig sem veszett ki ez a csaknem másfélévszázados dal, melyet még sikerült meglelnie Csikménaságban, 1911-ben *Lajtha* Lászlónak. Dallamát közli *Bartók* nagyszabású összefoglaló munkájában.²⁰

A harmadik sorát kivéve ennek is egyeznek sorvégzői. A *Csokonai* dal záróhangjai: 4, 1, 3, a csángó dallamé: 4, 1, 5. A csángó dal mintha kolorált változata lenne ennek a betétdalnak. Bővelkedik daktikus ritmizálásban, ennél fogva az a feltevésünk, hogy eredetileg hangszeres darab lehetett s csak később szövegesítették. Elég sűrűn találunk erre példát. A *Csokonai* dal, ha eltekintünk a h-pien hangjától — pentatonnak mondható. Hangterjedelme nem nagy, nem éri el még az oktávot sem. ABCD formai felépítésével szintén nem képvisel általánosan ismert szerkezeti típust. (lásd a 6. ábrát)

A betétdalok közös sajátága az, hogy egyikben sem verődik vissza az első dallamív, illetve egyik melódia utolsó sorában sem ismétlődik meg az első dallamsor.

Bár nem szerepel az 1824-es kéziratban, mégis legismertebb a betétdalok közt *Kuruzs* fűzfapoéta nótája; *Hármat tojt már a fűrjecske*, vagy más címen *Hármat ellett a fűrjecske*. Ez nyugati intonációjú dallam, melyet részletesen, sok ismétléssel feldolgozott *Dávid* Gyula is a *Karnyóné* kísérőzenéjében. Dúrhármas hangzat felbontással induló éneke sokat sejtetően idézi a bécsi klasszicizmus hangvételét. Magyar népzene-től idegen dallamlejtésének kérdése beletartozik a nyugati énekek s dallamtípusok meghonosodásának, elterjedésének vizsgálatába. Bár szöveg- és dallamváltozatait bőségesen közlik dallamgyűjteményeink, mégsem tekinthető magyar jellegűnek. *Csokonai* ezt *Kuruzs* fűzfapoéta rigmusaként a 2. felvonás 7. jelenetében idézi az alábbi módosított szöveggel:

*Hármat ellett a fűrjecske, fü rendesen csipke,
Óh! Te csók gyere re, nyenye nye, retye tye stb.*

Második versszakának szövegét: *Akit adtam jeggyűrücskét...* kis szövegváltozattal (Amit adtam jeggyűrümet) tartalmazza *Pálóczi Horváth* említett kézirata is. A 402. sz. éneke némi hasonlatosságot mutat az *Arany* feljegyzette dallam utótagjával.²¹ Külön részletes tárgyalást igényel a betétdalok hangjelzése. Azonban az utóljára említett dalocska kívül marad megbeszélésünk keretén, mert ezt nem tartalmazza az 1824-es kézirat. A néphagyomány sokféle őrsi nótáját. Kodály egyébként *Arany* János népdalgyűjteményének kritikai kiadásában kimerítően felsorolja azokat a hangjegyes kiadványokat, amelyek közlik a *Hármat ellett...* dallamát.^{22/a}

Az 1824-es kézirat öt betétdalának hangjelzése korához képest elég primitív. Nyoma sincs benne ritmusjelzésnek. *Pálóczi* Horváth már 10 évvel azelőtt kétféle módon jelöli az időméretet; üres rombuszsal a hosszú, köralakú hangjeggyel a rövid időértékű hangokat. Ennek a módszernek nyoma sincs *Karnyóné* betétdalainak feljegyzésében. Csupán a hangmagasság változását jelezte elég tisztán, olvashatóan. Mindössze egyetlen hangáthúzást

²⁰ *Bartók* Béla: A magyar népdal. Bp. Rózsavölgyi k. 1924. 11/b. sz. dal.

²¹ *Bartha*—*Kiss*: i. m. 722 l.

^{22/a} *Kodály*—*Gyulai*: i. m. 55 l.

találunk benne, mégpedig az *Óh dugába dőlt* c. ének 3. dallamsorának 4. hangja előtt. Az ismeretlen feljegyző ötvonalas kottarendszerben dolgozik, mindössze az utolsó dal lejegyzésében látszik két alsó segédvonalféleség, azonban nem használja fel azokat. Aránylag legnagyobb ambitusú a *Szeme nem sír. . .* és *Óh dugába dőlt. . .* dallama. Valamennyinek írásbeli rögzítéséhez teljesen elegendő az öt kottavonalas rendszer. Módosítójel, tempójelzés, ütembeosztás — ismeretlen a kéziratban. Nem választja el az ütemeket, még rövid, 1—2 vonalközt átmetsző merőleges vonallal sem, csupán a dallamsorokat zárja le úgynevezett distinctio vonallal. Használja azonban a soreleji kulcsot. Valamennyi dal elején feltünteteti a harmadik vonalon nyugvó altkulcsot, mely megkönnyíti az olvasást. Végül két-ízben alkalmaz ismétlőjelet is.

Anyagunk végére marad néhány kóruspartitúra megbeszélése. Az egykori sárospataki énekkar, melynek műsorából közlünk néhány Csokonai-dalt, többnyire hatszólamú volt. Zengése nélkül alig lehetett elképzelni temetést, iskolai ünnepséget, beiktatást. Az énekkar híre szertesugárzott az országban s vidékre is sűrűn meghívták az együttest egy-egy előadásra.

Gazdag műsoruk megmaradt, sajtósága egyéni leírásukban. Ugyanis az énekka:ri szólamait nem külön-külön sorba jegyezték, amint mi megszoktuk a vezérkönyvekben, hanem sűrűn, egymás alá függőlegesen írták. A dallamot a XIV—XVI. századi hagyományhoz híven a tenor intonálta. Bár a XVII. század fejlettebb többszólamú szerkesztése kiszorította ezt a stílust, Goudimel zoltárfeldolgozásai továbbra is ragaszkodtak hozzá. Miután nálunk Goudimel feldolgozásai terjedtek el a gyülekezetekben, a sárospataki kórusvezérkönyvek ennek nem éppen haladó hagyományát ápták.

Tehát a partitúrában a tenorszólam intonálta a dallamot, melyet üres, rombusz alakú hangjegyekkel tüntettek fel, s a felette futó szólamokat, a concantust nyitott félkörrel, az altust kis függőleges vonallal írták. A tenor alatt megtaláljuk az x alakú discantust és a pontokkal ábrázolt basszust. Néha előfordul, így a *Csendes estve* dallamában, hogy a témát jól kiírt félkörök jelzik.

A dolgozatunkban értelmezett 4 kórusvezérkönyv közül *Az utolsó szerencsétlenség* és a *Bútsuvétel* hat-, a másik kettő ötszólamú. Mindhárom jól olvasható, bár a hangjegyvonalak számát kilencre növelték. A kottavonalak szaporítása külföldön is előfordul, így nyomát leljük spanyol kéziratokban is, mégis a 9—10 vonalás rendszerben írt vezérkönyv speciális sárospataki paleográfiai sajtósága. A kottavonalak számának növelésével a leíró ki akarta kerülni a segédvonalakat, s valóban ezekre ritkán került sor. Ilyen kivételnek számít a *Csendes estve* 2. és 7. ütemében, valamint befejező hangzatában feltűnő alsó segédvonal.

A tempó- és ütemjelzés, módosítójel hiánya, mely jellemzi a *Karnyóné* betétdalait, vonatkozik, sajnos a kóruspartitúrákra is. Még a kulcsot sem mindig jelzi a kollégista hangjegyző. Régi középkori gyakorlat folytatása a custos jelzés alkalmazása, mely a sor végén előlegezi a következő dallamsor első hangját.

A méhekhez

Dallama egyedül a sárospataki melódiáriumban található a közismert, *Szép hajnal*, verscímén *Daphnis hajnalkor* melódiájával egy lapon, az 1761 sz. gyűjteményben. Ennek vezérfüggőkönyve ötszólamú ugyan, de helyenként két- illetve háromszólamúvá csökken az együttes. A tenorban megszólaltatott dallamot a többi szólam egyszerű, sokszor párhuzamosan mozgó hármashangzat sorozattal keretezi. Faux bourdon-szerű menet sem ritka ebben. Nem kicsinyelhetjük le gyakorlatukat, hiszen a mai zene is szívesen idézi ennek technikáját. Ilyen neo-primitív hatás *Kodály Mulató gajd* c. férfikarának kezdete is. *Csokonai* sorai jórészt jambusok ugyan, de olvasata hajlik a magyaros ritmusra. Főleg 1, 2 és 4–5 sorai inkább háromszótagos egységekben értelmezhetők. Emiatt 3/4-es ütemben írtuk át e kis kóruszám dallamát. Az elválasztó distinctiovonallal előtti 2–2 akkordot, valamint a befejező 2 akkordot megnyújtottuk. Így a melódia 16 ütemes. Az első 4 taktus dallama ismétlődik, s a második rész hármashangzat felbontásokból fejlesztett. Ez a kis rokokó dalocska szintén nem magyar jellegű. Figyelemre méltó a harmonizálásában, hogy a distinctiovonallal utáni ütemekben, ahol a harmónia nem változik, a tenor alatti discantus nem ismétli ugyanazt a hangot, hanem hármashangzat felbontást énekel. Érdekes szólamkereszteződés tarkítja a 3, 7. és 13. ütemet. (lásd a 7. ábrát.)

Bútsüvetel

Ez is első soráról közismert: Megyek már, engedd meg . . . *Tóth* István kéziratos énekeskönyvében már megtaláljuk, páros ütemben tartva. *Arany* János ugyanezt 3/4-es ütemben érezte, s *Kodály* az ő ritmizálását tekinti autentikusnak, mint a vers métrumának megfelelő lejegyzést.^{22/b} A 4 soros ének dallammenete elég hasonló, bár eltérő a második sor vége. Míg *Tóth*nál a sorvégződés: VII, 1, VII, *Arany*nál VII, 1, V, s az 1761. sz. pataki melódiáriumban VII, 3, VII. Oly népszerű ez a melódia, hogy meglegljük *Almás*i Sámuel *Magyar Dalnok* c. kéziratos gyűjteményében is, mely *Seprődi* János kolozsvári zenetudós hagyatékából került a kolozsvári egyetem könyvtárába.²³ Egyébként ez is jövevény melódia, közepén szekund szekvenciával bővülő, végső sorában skálászerűen felfutó dallamívrrel. (lásd a 8. ábrát)

Az estvéhez

Hasonlóan *A méhekhez* c. vers melódiájához, ezt is egyedül az 1759. számú sárospataki melódiárium őrizte meg kéziratában. A 9 kottavonal közben tartott dallama többszólamú feldolgozásában ezúttal kerül először kiadásra. Verssorai felváltva 8, 5 szótagúak. Ritmizálásunkban a páros sorvégekre került a kitarított hang. A dominánsról leereszkedő melódiá-

^{22/b} *Tóth* István: *Áriák és Dalok*. Kéz. a M. Tud. Ak. Kezirtatárában 1932–43. 54 l. 96 sz. továbbá *Kodály*–*Gyulai*: i. m. II. 1 dal és 76 l.

²³ *Almás*i Sámuel: *Magyar Dalnok*. Kolozsvár 1823. I. köt. 8. sz. 91.

ját moll hangnemben értelmeztük, melynek sorvégzői: 2, 1, 1. Elsőkét dallamsora periodizál egymással. Azonosan indulnak, de dallamívük eltérően végződik. Ez a bécsi klasszicizmus mestereinek sablonos témaalakítása. Hasonló jellegű 3. szakasza is, míg a 4. emlékeztet a 2.-ra. Tehát képlete: A A_v B A_v. Hangterjedelme nem nagy, mert csupán egyízben lépi túl a hexachordot. A vers négyes és harmadfeles trocheusainak lebegése kívánja a 6/8-os taktusbeosztást.

Bár többszólamú feldolgozása helyenként primitív, a szomszédosfokú akkordok mechanikus egymásutánja kvint- és oktávpárhuzamokat eredményez, mégis figyelemre méltó kis ékesítéseket is tartalmaz a vezérkönyv, hol a 7, 14, 15. ütemben kis cifrázatokat énekelnek a szólamok a tenor kivételével terc és oktáv párhuzamokban. A harmadik ütemben pedig kis csúsztatás észlelhető, mely bizonyára humoros célzatú. (lásd a 9. ábrát)

Az utolsó szerencsétlenség

A három dallamtagból álló kis melódiácskája első soráról: *Zokoghat még egy betűcskét* néven ismeretes. Egyik sorának ismétlése a szövegnél kívánatos. A második dallamfrázisa párhuzamos dúrban, a végső pedig tonikai hangnemben rekonstruálható. A kézirat egyébként az első sort, illetve dallamfrázist a végén még kétszer ismétli némileg megváltozott harmonizálásban. Megleljük ezt egyébként *Tóth István* kéziratosa, már említett gyűjteményében is (4. l.), ám sárospataki 1759. sz. kéziratunk nem tartalmazza azt a skálászerűen felfutó dallamot, melyet *Tóth Istvánnál* a nóta 11. ütemében találunk. *Tóth István* verzióját ütembeosztásban sem követtük: nem 3/4-ben, hanem 4/4-ben értelmeztük. Énekünk záróhangjai 2, 4. Többszólamú feldolgozása hasonló az előzőkhöz.

Átírásunkban nem törekedtünk teljességre, nem tártuk fel valamennyi *Csokonai*-vers egykorú dallamát, hanem inkább a különböző dallamtípusok szerepelnek benne jellegzetes példákkal. A rokokó dalocskák, színművek betétdalai, régi melódiák kórusátiratai mind más-más jellegűek. Jórésztük jövevény dallam, mely beletartozik az országot előzőnlő, Nyugatról beszivárgó „jambusdallamok” áradatába. Akad azonban köztük népies magyar dal, esetleg népdal is, pl. a *Karonyóé* betétszámaiban.

Miután nemcsak népszerűsítési szándékból foglalkozunk anyagunkkal, nem a közismert *Csokonai* versek népszerű nótáit, így *Óh Tihanynak*. . . *A reményhez* stb. melódiáit publikáltuk, hanem az eddig jórészt ismeretleneket. Bár hasonmásban megjelent *Harsányi—Gulyás Csokonai* kiadásában két vígjátékának összesen hét betétdala; azonban értelmezés nélkül, s ezek közül hármat is bevontunk tárgyalásunkba. *Bartha Dénes* hiányolta, hogy *Pálóczi Horváth* csupán kétféle, mégpedig hosszú és rövid időmértéket ismert énekanyaga leírásában.²⁴ Az általunk publikált melódiákban — *Rózsím sírja fölött* c. éneket kivéve — ennyit sem találunk. Mert a sárospataki diákok emlékezetét kielégítően szolgálta egyedül a hangmagasság rögzítése is. Hiszen a vers lüktetése irányította a ritmizálást. Előnyére írhatjuk azonban a lejegyzőknek, hogy sűrűn használtak ütemvonal jelzést. Egy szempont-

²⁴ *Bartha Dénes—Kiss József*: i. m. 40 l.

ból mégis meghaladta az írásmódjuk a *Pálóczi*-féle gyűjtemény technikáját: elég sok kóruspartitúrára akadunk a melódiáriumokban, melyeket a sárospataki énekkari tagok gyorsírásszerűen feljegyezték házi használatra szánt vezérkönyvekben.

Ezzel ellentétben *Pálóczi Horváthnál* egyetlen többszólamú darabra sem lelünk. A sárospataki kóruspartitúrák jelentőségét elsősorban *Szabolcsi* Bence ismerte fel, s magyarázatával megkönnyítette a vezérkönyvek olvasását, hivatkozva *Járdánházy* feljegyzésére is.²⁵

Átírásunkban okmányhűséggel kezeltük a kéziratos anyagot. Nem javítottuk „szépitettük” a dalokat, hanem kendőzetlenül, a maguk primitívségében kéziratból közöltük az eredeti énekkari feldolgozásokat. Egy-egy apró hangváltozást is csak akkor eszközöltünk, ha nyilvánvaló volt a lejegyző téves írása, bizonyosnak tetszik tollának vonalbeli elcsúszása. Ilyenkor szögletes zárójelbe tettük a korrigált hangot és az elemzésből sem maradt ki a kérdéses hang említése. Nem hibáztatjuk a kórust, ha az összhangosításukban tiltott oktávpárhuzamra is ráakadunk, mert kórustechnikájuk rögtönzészzerű népi többszólamúság válfajának tekinthető. Átíratainkban nem csupán a hangmagasság feltüntetésére szorítkozunk, hanem kísérletezünk, zárójelben feltüntetve a hangok időmérétenek megjelölésével és az ütembeosztás megállapításával is a dallam felett. Az átírt dallampéldákat violinkulcsban közöljük. A javasolt ritmizálás és a módosítójelek feltüntetése a sorok elején és közben az átíró egyéni és önkényes felfogása. A mély zeneiségű, sokszor zenében fogant versek métruma munkánkban hathatós segítséget nyújtott. Ám még más iránytű is adódott, s helyes ösvényre vezetett a hiányos hangjelzésű zenei emlékek rekonstruálásában. Ez a segítség: a népi és népies zene emlékeinek helyes lejegyzésű mintapéldái. Így a *Bútsúvétel* értelmezésében nem Tóth, hanem *Arany* János, a költő lejegyzését tekintettük hitelesnek az ütembeosztást illetően.

Egyébként mindkét dallamív hasonló, csupán a végefelé tér el. *Kodály* is helyesebbnek tekintette ezt, mint a *Tóth* István kéziratában található verzióját. Továbbá a *Forró sóhajtások* annyira melódiárium őrzi, hogy azoknak összehasonlítása is hasznos.

A versekhez tartozó dallamok régiségének problémája is feleletre vár. Nyugodtan megkérdőjelezhetjük, melyik korábbi, a dallam, vagy *Csokonai* költeménye? Mert a melódiára, táncdarabra született vers nem ritkaság a költő korában s a közreadott tíz ének közül az 1, 2, 3, 8 és 10 számúakról feltételezhetjük, hogy megihlették a költő tollát. A dallamra fogant vers, a sperontizmus kortünet. *Juhász* Géza, aki csaknem két évtized óta kutatja *Csokonai* költészetének sajátosságait, kimutatta, hogy egy-egy ének annyira beivódott a költő emlékezetébe, hogy több versében is követte annak zenei ritmusát. Így a *Daphnis hajnalkor* métrumával megegyezik *Élj vígan nagy lélek* és *Vígadj szűz Pegazus* című köszöntője is.²⁶

Éppígy kimutatható, hogy *Kossovits* tánczenéjére nemcsak *A reményhez* című bájos költeménye született, hanem az *Óh! Szegény országunk* c. vers is, mely 30 évvel ezelőtt került elő a gesztelyi levéltárból.²⁷

²⁵ *Szabolcsi* Bence: A 18. század magyar kollégiumi zenéje. Zenei Szemle 1929. III–IV. köt. 145 l.

²⁶ *Juhász* Géza: Csokonai verselése. Debreceni KLTE Magy. Irodalomtört. Int. Studia Litteraria I. 1963. 66 l.

²⁷ *Gulyás* József: Ismeretlen Csokonai-adalékok. ITK. XXXVI, 1936. 87–88, 95 l.

Nem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy kéziratokban sehol sincs pontosan a szöveg a dallamhangok alá írva, s emiatt legjobb belátásunk szerint applikáltuk a szöveget a dallamra. Esetleg ismételtünk is egy-egy dallamsort új szövegre. Csalódna azonban, aki jó prozodiát vár e daloktól! Mi lényegében e hangok elképzelt időmértékének alapvázát adtuk s a túlnyomórészt Nyugatról importált melódiák nem is illeszkedhetnek tökéletesen a versekre. A publikált 10 egykorú dallam, köztük négy többszólamú feldolgozás mindenesetre némi betekintést ad a versekkel részben egykorú dallamvilágba, s nem csökkenti értéküket, ha nagyrészüket nem tartozik a magyar népzene és népies műdal körébe. (lásd a 10. ábrát)

F ü g g e l é k

A facsimilében bemutatott 7, és a Harsányi Gulyás gondozásában megjelent Csokonai-összkiadás III. kötet 369. lapján publikált melódiáiból 3 dallam, tehát összesen 10 ének javasolt átírata a tanulmány írójának egyéni véleménye. Természetesen más kutató az eredeti anyag alapján kialakíthat ettől eltérő dallamvonalat és ritmizálást is. Miután az 1, 2, 3, 7–10, azaz összesen 7 dallam kéziratának hasonmását közreadtuk, ezeknek dallamait népszerű átíratban, violin-kulcsban közöljük.

A hét szám között négy kóruspartitúra is akad, melyből — Szabolcsi B. tanácsát követve — csupán a témát tartalmazó tenorszólamra szorítkozik átírásunk.

Eltekintettünk a *Karnyóné* c. vígjáték kéziratosa betétdaljai hasonmásának közlésétől, miután ezeket már feltárta a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárából a már említett *Harsányi—Gulyás* nagyértékű Csokonai kiadása. Ezek értelmezésében más elvet követtünk s közeledtünk a filológiai módszerhez. Publikáltuk a három éneket az eredetiben jelzett alt kulcsban, zárjelben közölve a javasolt violinkulcsot, s az esetleges módosító jeleket, továbbá jeleztük a ritmizálási javaslatunkat is a dallam felett. Módszerünk részben azonos *Szabolcsi* Bence módszerével, mellyel először közölt néhány sárospataki kóruspartitúrát. (Ung. Chorpartituren des 18 Jahrhunderts. Zeitschrift für Musikwiss. XI (1929) S. 306—312) Szabolcsi Bence az úttörő jelentőségű értekezésében két példa kivételével kulcsot és egyízben módosító jelet is jelez a sor elején zárjelben, továbbá ritmizálási javaslattal segíti a kutatót.

István Sonkoly

Über zehn Vertonungen auf Csokonais Lieder

(Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts)

(Zusammenfassung)

Unter der grossen ungarischen Dichtern war *Csokonai*, wie auch *Balassi*, *Verseghy* oder *János Arany*, besonders musikalisch veranlagt. Er dichtete gerne auf Melodien, und Tanzweisen seiner Zeit. Aus seinem Brief, welchen er an die Sprachpflegegesellschaft von György *Aranka* im Jahre 1898 schrieb, erfahren wir, dass er seine Lieblingsmelodien für sich zusammenschrieb. In diesem Brief spricht er von 450 Melodien, und diese Zahl stimmt mit der

Zahl jener Melodien überein, welche (15 Jahre später) die Liederbuch-Handschrift von *Ádám Pálóczi Horváth* enthält. *Pálóczi Horváth* war kein hervorragender Dichter, aber seine Liedersammlung ist für die Musik- und Literaturgeschichte von grösster Bedeutung. — Auch *Csokonai's* Bedeutung in der ungarischen Musikgeschichte ist nicht herunterzuschätzen, obwohl seine Liedersammlung von 450 Melodien verlorenging oder noch nicht entdeckt worden ist, zum grossen Schaden der ungarischen Musikgeschichte und der ungarischen Folklore.

Csokonai's Gedichte haben sich schnell verbreitet. Schon zehn Jahre nach seinem Tode applizierte *József Márton*, (ausserordentlicher Professor der ungarischen Sprache an der Wiener Universität) Melodien auf zwei Gedichte von *Csokonai*. (Diese Gedichte befanden sich im 3. Bande von *Csokonai's* Gedichten.) So wurde die Melodie von *Haydn's* Trauergesang (XII Lieder für das Clavier) auf das Lied „A pillangóhoz“ (An den Schmetterling) appliziert. Das Gleiche geschah mit der Melodie von *M. Stipa*: sie wurde die Melodie des *Csokonai*-Liedes „Szemrehányás“ (Vorwurf).

Die Melodien zu *Csokonai's* Liedern sind Gegenstände der ungarischen Musikgeschichte. Die ungarischen musikgeschichtlichen Denkmäler sind bedeutende Quellen zur Erforschung der ungarischen Notenschrift. In den Codices des ungarischen Mittelalters wurden Neumen verschiedener Art aufgezeichnet. *Tinódi* gebrauchte in seinen „historischen Liedern“ mensurale Tonschriftzeichen, in den Codices „Vietorisz“ und „Kájoni“ wurde von den Ammerbach'schen Tonschriftzeichen für Orgeltabulatur Gebrauch gemacht.

Die Aufzeichnungstechnik der in unserem Aufsatz publizierten zeitgenössischen *Csokonai*-Lieder ist anders, als die oben aufgezählten Techniken. In den Melodiarrien von *Sárospatak*, wo sie zum grössten Teil erhalten geblieben sind, weisen sie eine eigenartige, aus Ost-Ungarn bekannte Notenaufzeichnung auf. Diese musikalische Paläographie ist auch für jene Handschriften der in diesem Aufsatz behandelten Lieder kennzeichnend, welche sich im Handschriftenarchiv der Ungarischen Akademie der Wissenschaften befinden. Obwohl diese Notenaufzeichnungen mangelhaft sind und unter dem Zeitniveau stehen, sind sie für die ungarische Forschung von hohem Wert, da manche Melodien nur in dieser Form erhalten geblieben sind. Jene Tatsache, dass in *Sárospatak* auch nach *Mozart's* Tod noch immer diese Methode der Melodienaufzeichnung angewendet wurde, vermindert den musikpaläographischen Wert dieser musikalischen Denkmäler nicht. Ihre Rekonstruktion ist von grosser wissenschaftlicher Bedeutung.

Wir behandeln ausführlich die charakteristischen Züge der zehn Lieder.

1) *Egy kétségbeesett* (Ein Verzweifelter).

Die Rokoko-Melodie ist gut lesbar. Obwohl die Handschrift nicht autograph ist, stammt sie doch aus dem Nachlass des Dichters.

2) *Hívása a múzsának* (Die Muse wird angerufen).

Ebenfalls keine autographe Handschrift, aber sie könnte von einer solchen ausgehen. Ihre erste Melodienzeile wiederholt sich höher mit einem Quint-Tonabstand.

3) *Rózsím sírja felett* (Über dem Grab meiner Rózsí).

Das Gedicht ist durch *Csokonai* von dem französischen Dichter *Melin de Saint Gelais* übersetzt worden. Diese Übersetzung wurde so beliebt, dass sie schon am Anfang des XIX. Jahrhunderts gesungen wurde. Die Melodie war auch ein Lieblingsstück des Schülerchors in *Sárospatak*, und so wurde sie in sechs verschiedenen Melodiarrien aufgezeichnet. Alle sechs sind im Besitz der Bibliothek daselbst. Die Aufzeichnungen sind einander gleich, von kleineren Abweichungen abgesehen. Mit dieser 18-Takt Melodie haben sich schon mehrere Forscher befasst.

Csokonai war im Jahre 1799 Lehrer des reformierten Gymnasiums von *Csurgó*. (Diese Gemeinde liegt an der Drau, in der Nähe der kroatischen Grenze.) Hier schrieb er für eine Schüleraufführung sein Theaterstück „Az özvegy Karnyóné“ (Die Witwe Frau Karnyó), und in dieses Stück hatte er Lieder eingefügt. Die Lieder wurden von einem Unbekannten 1824, also 21 Jahre nach *Csokonai's* Tod abgeschrieben. Die eingefügten Lieder waren annehmbar Resultate einer früheren Praxis. Sie wurden schon im 3. Band der von *Harsányi* und *Gulyás* besorgten textkritischen Ausgabe in Faksimile mitgeteilt. Da 2 von den 5 mitgeteilten Liedern von *Bence Szabolcsi* schon behandelt worden sind, werden in diesem Aufsatz nur ihrer 3 besprochen:

4) *Szeme nem sír, mégis nedves* (Sie weint nicht, aber ihre Augen sind doch voll Tränen).

5) *Óh dugába dőlt remények* (Ach, die Hoffnungen, die scheiterten).

6) *Óh irtóztató nagy kétség* (Ach, der furchtbare Zweifel).

In allen drei Liedern wurde die Tonhöhe und der Schlüssel am Anfang der Zeile angegeben, aber es fehlt die

Bezeichnung für den Rhythmus. Der Zusammenhang der drei Lieder mit ungarischen Volksliedern kann festgestellt werden, sie können als Varianten derselben aufgefasst werden.

Zum Schluss besprechen wir noch einige Chor-Partituren. Diese Notenaufzeichnungen sind ziemlich anspruchslos, sie stehen nicht auf der Höhe ihrer Zeit. Die Melodie wird vom Tenor gesungen, getreu der Tradition des 14–16. Jahrhunderts. Da in den ungarischen reformierten Gemeinden Goudimels Psalmbearbeitungen gesungen wurden, so lebte auch in Sárospatak diese nicht eben fortschrittliche Überlieferung weiter. Die Melodie wird von den anderen Stimmen, manchmal mit einer sich parallel bewegenden primitiv harmonisierenden Dreiklang-Reihe begleitet.

Die einzelnen Stimmen wurden in den Handschriften mit verschiedenen Notenzeichen geschrieben. In unserer Übertragung haben wir die ursprüngliche Tonschrift der Stimmen beibehalten. (♩) · (♩) Unseren Vorschlag zur Rhythmisierung haben wir über den Melodienproben in Klammern gesetzt. Wir haben den Text überall unter der Tenorstimme mitgeteilt, um die Bedeutung des Tenors hervorzuheben.

Die Melodien der Lieder 7. *A méhekhez* (An die Bienen) und 9. *Az estvéhez* (An den Abend) sind nur in der Handschrift von Sárospatak zu finden. (Melodiarium Nr. 1761.) Dagegen sind die Lieder 8. *Butsvétel* (Abschied) und 10. *Az utolsó szerencsétlenség* (Das letzte Unglück) auch in dem handgeschriebenen Liederbuch „Tóth István“ (1832–1843) aufgezeichnet. (Im Besitz der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.)

Wir haben in unserer Übertragung das musikalische Material handschriftengetreu wiedergegeben. Es ist annehmbar, dass fünf von den zehn mitgeteilten Liedertexten (1, 2., 3., 8., 10.) ursprünglich zu einer anderen Melodie gehörten.

EGY KÉTSÉGBE ESETT

(H) $\frac{3}{4}$

Jaj e - gek! Mely szárnyú kép - ze - le - tek. Me - lye - ket
 el - ném - ben hem - pely - ge - tek. Óh lá - tom Tar - ta - rus
 mély ü - re - gét. A fel - jött ár - nyé - kok fer - ge - te -
 gét. Már lel - ké - mig ér a Pok - lok - nak hó - há - ra.
 Dár - dák - kal fák - lyák - kal ve - ri Me - gé - ra. A szép nap - fény
 el - tűnt. Az ég a föld meg - szűnt. Csak né - kem kell
 még lát - nom ezt a nagy bínt. Óh jól te - vő ha - lál
 ki bor - zasz - tón va - lál. Jer karom eme - lem.
 Itt a meg - szen - telt kés. Tégy jót jaj, jaj ne késs,
 Óh Fu - ri - a ve - lem Id - vez légy Óh Plu - tó,
 Fo - gadj el nyug - ta - tó
 Szent ke - zed 8 - le - lem.

HIVÁSA A MUZSÁNAK

Jer kit mér-ges gon-dok ^{va}rag-nak Jer a zsid tem - pé - re
 Ez ár - tat - lan mu - lat - ság - nak Ébresz - tő he - lyé - re
 Itt ör-vend-hetsz a vig ek - hó - val Ját-sza - doz-ván
 muzsi - ka - szó - val muzsi - ka - szó - val, Az ő - rő - mők
 tá - bo - rá - ban. A grá - ci - ák sá - to - rá - ban
 Vi - ga - doz - ván a mu - zsák - kal

2. ábra

HÖZSIN SÍRJA FELÉTT

For - - - ró sá - baj-tá - sok lel - kem - nek El - szag - ga - tott
 leng - je - tek hol ked - ve - sem - nek Nyu - gosz - nak
 de - - - rab - - - ja - i Vagy száll - ja - tok fel a
 ál - dott han - ve - i
 mennek - be Hol ő van e a több an - nya - lok És lel - kem
 e di - csi - he - lyek - be Vár - ja - tok meg mert meg - ha - lok

3. ábra

KARNYONÉ 3 BETÉTELE

(6)

Esz - re - nek sis má - gis ned - ves. Ké - pe rán - cos fo - ga rad - ves.

Hor - gas lá - ba tittyen - lottyan. So - vány fa - ra egy - gyet lottyan.

4. ábra

(6/4)

Óh du - gó - ba dől re - mények. Óh le - gé - nyek, Óh le - gé - nyek.

Kész - ke - zét is ki - kí - lít - ja

Óh kí - pít - loty szíven kin - ja. Go - nosz mindnyájatok csín - ja

Hervad ez mint a lép

5. ábra

(6/4)

Oh ir - tóz - ta - tó nagy két - ség Oh más - vi - lé - gi se - tét - ség

A cser - ol - dalt Ecs - ese jár - tam Se - hol pá - rom nem ta - lál - tam

(C)

Huny - ja - tok ei szép csilla - gok Én csak se - tét - ben bal - la - gok

En a hat fo - rin - tes né - ta Ki - nek tet - szik jár - ja re - é

6. ábra

A MÉRHEKHEZ

Kis mé - hek ker - te - ken Me - ző - kön ber - ke - ken

Mit fut - tok Mit fut - tok Sok ve - szély - lyel? A friss fer -

rá - sok - ra Az új vi - rá - gok - ra Rep - ked - vén

sok ve - szély - lyel ----

7. ábra

BUTSUVÉTEL

Me - gyek már en - gedd meg drá - ga kint - sem Hogy meg - vá -
 ló csó - kom szád - ra hint - sem. Jaj be fáj - la - lom
 Ked - ves an - gya - lom! Hogy si - dőn bol - dog - gá
 kezd - tem len - ni el kell men - ni

8. ábra

AZ ESTVÉHEZ

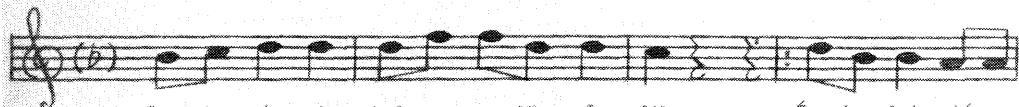
Csen - des est - va! Légy ta - na - ja mint ke - ser - gek én
 Szi - ve - met mint vér - zi bu - ja Lil - la szép ne - vén
 Légy ár - nyék - kal Szőjj be en - ge - met e tá - jék - kal
 zengd ke - ser - ve - met Mint ocsá - lárd az an - be - rek - ben
 már a szív na - gyon

9. ábra

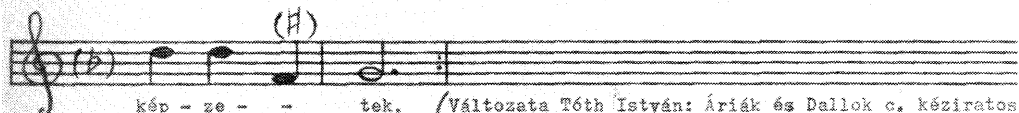
AZ UTOLSÓ SZERENCSETLENSÉG

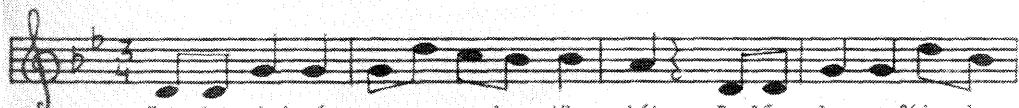
Zo - kog - hat még egy - - be - tücs - két
 Be - lő - lem a fáj - - da - - - lom?

Bus el - mém raj - tad - - tü - nő - dik É - des foj - tó ---
 Mind ez a - mit ---

kép - ze - - tek. (Változata Tóth István: Áriák és Dallok c. kézirat
 te - he - - tek. énekgyűjteményében. 4 l.)

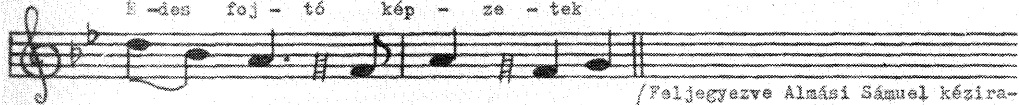
Zo - kog - hat még egy - - be - tücs - két Be - lő - lem a fáj - da -
 Ejt - he - tek még egy - - könnyücs - két Utá - nad szép an - gya -

lom? Bus el - mém raj - tad - - tü - nő - - dik
 lom? Csak ki - ván só - hajt - - gyöt - rő - dik

É - des foj - tó kép - ze - tek

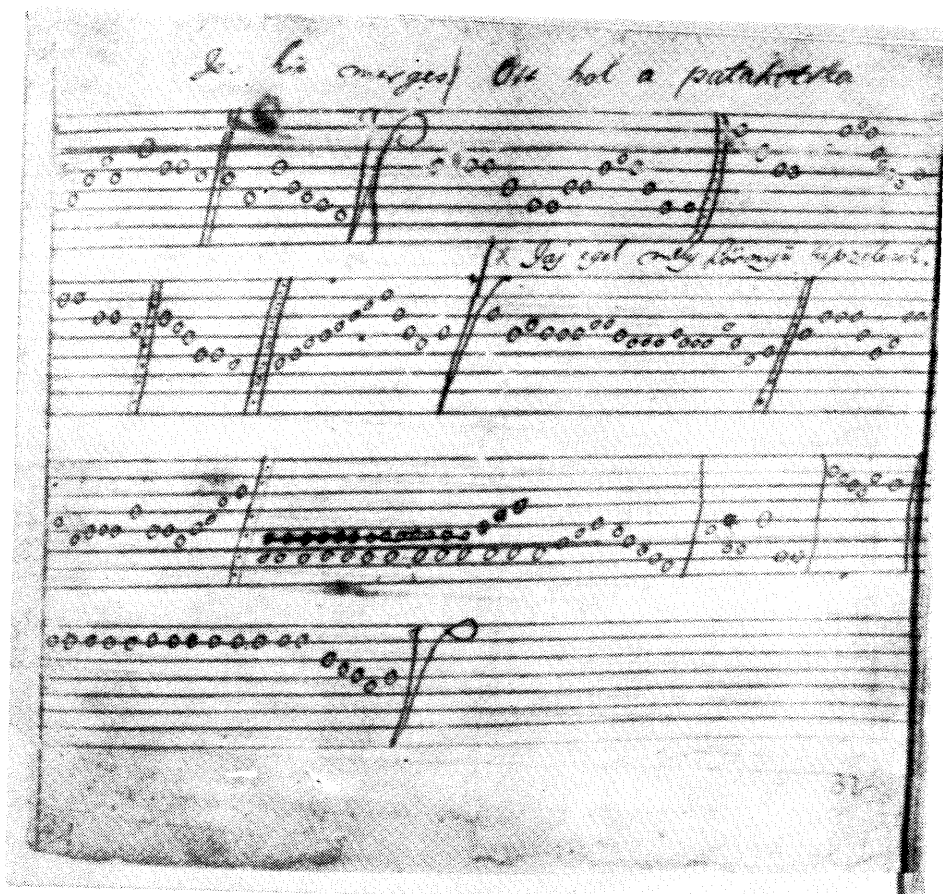

Mindez a - mit te - he - tek (Feljegyezve Almási Sámuel kézira -
 tos dalgyűjteményében. I.köt. 19.
 sz. 20 l.)

Zo - kog - hat még egy - - be - tücskét Belőlem - a fáj - - da - lom?

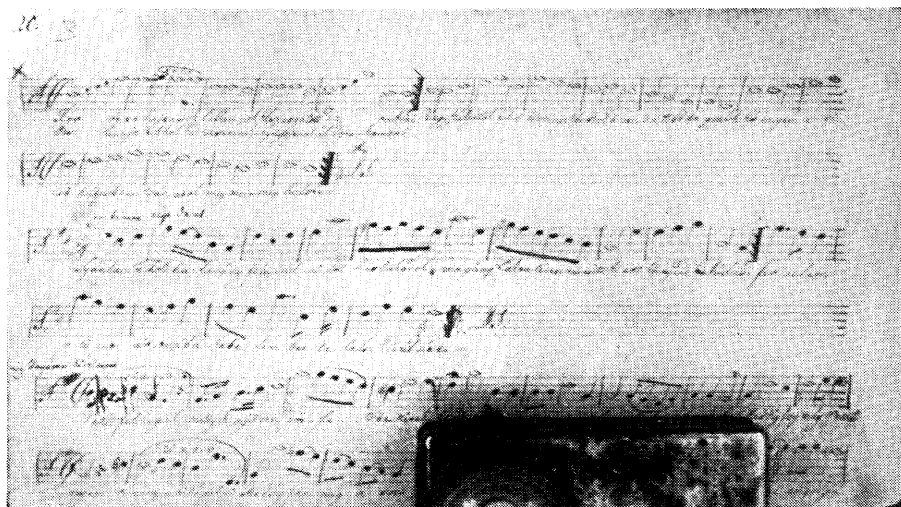
stb.

* A második sor közepétől végig: Jaj egek...

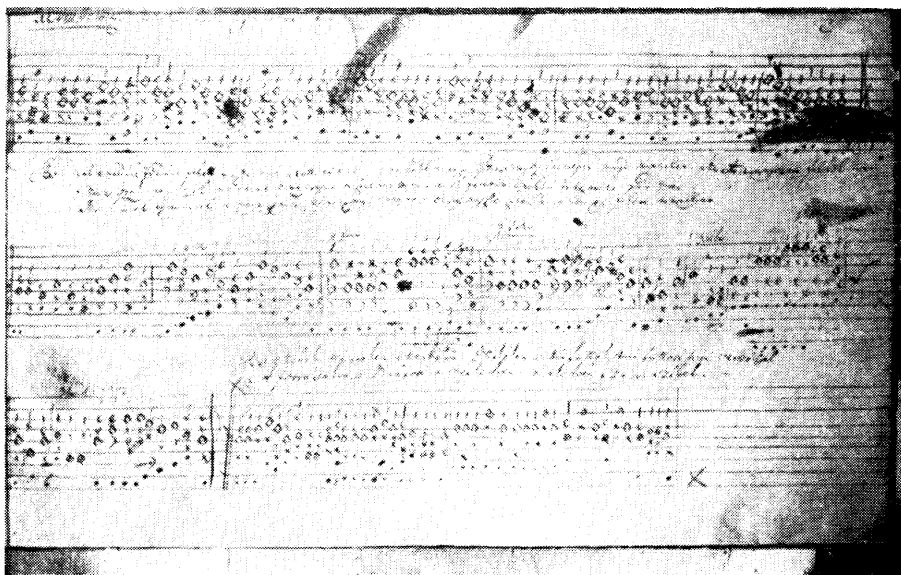

* Az utolsó sor, és hozzátartozik az első lap (ábra) két első üteme: Jer kit mérges gondok rágnak.

* Az első két sor: Forró sóhajtások... (Rózsím sírja felett.)

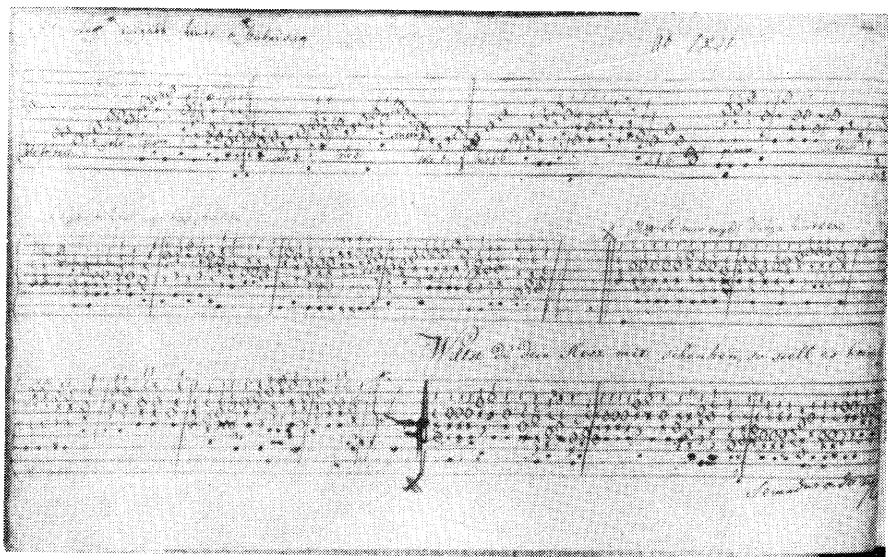
13. ábra

* A második sor: Szép hajnal emeld... (Dafnis hajnalakor.)

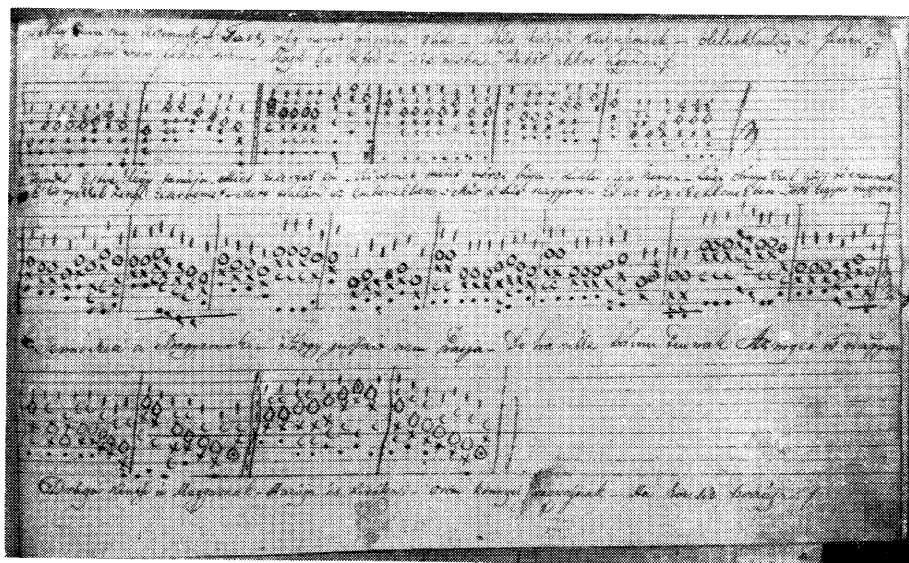
* Az utolsó sor: Kis méhek... (A méhekhez.)

14. ábra

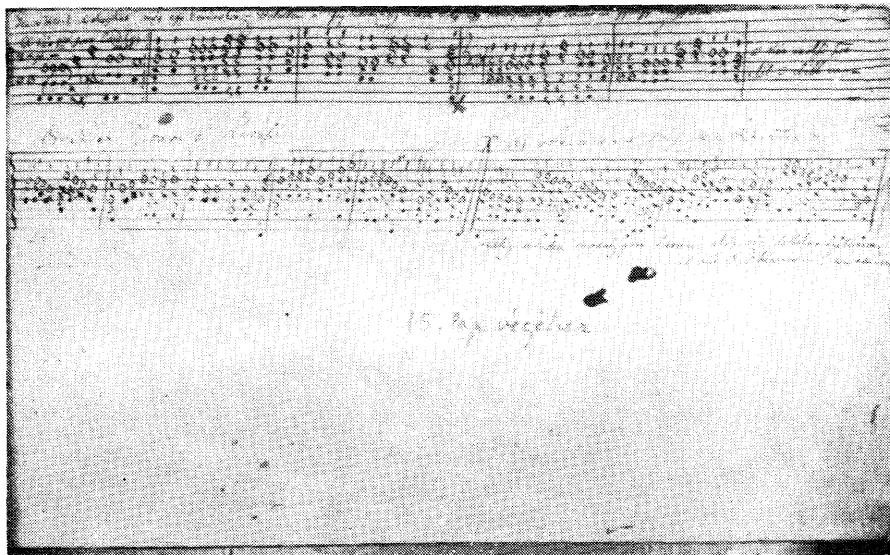
* A második sor közepétől a harmadik sor közepéig: Mégyek már... (Bücsúvétel.)

15. ábra

* A második sor: Csendes estve... (Az estvéhez.)

16. ábra

*Az első sor első fele- Zokoghat még egy betűcskét. (Az utolsó szerencsétlenség.)

17. ábra

A KÖNYVTÁR ÉLETÉBŐL

HÁROM DOKUMENTUM A KÖNYVTÁR ÉLETÉBŐL

A gazdálkodás és a munkaszervezés korszerű rendszerének egyik fontos feltétele, de következménye is, hogy emelkedjék annak a rétegnek a számaránya, amely hierarchikus függőség és bürokratikus kötöttségek nélkül, viszonylag nagy önállósággal járhat el feladatkörének teljesítésében.¹ Ez a jelenség máris észlelhető mindazon intézményekben, amelyek — ösztönzést és útmutatást merítve az új gazdasági mechanizmus törekvéseiből — hozzáláttak működésük korszerűsítéséhez: részint mint az irányítás és a személyzeti politika tudatos eleme, részint pedig mint a reformok előrehaladásától függően kirajzolódó tapasztalat.

Amikor az 1965-ről 1966-ra forduló időszakban a Debreceni Egyetemi Könyvtár ugyancsak hozzáfogott a működés tartalmát, minőségét és gazdaságosságát felölelő reformprogram kidolgozásához, ezt az elvet sarkalatos tételként iktatta terveibe. Majd a megvalósítás első szerény lépéseitől kezdve a kollektíva bevonásával és rendszeres tájékoztatásával igyekezett előrejutni, s mind az általános tervek megvitatásában, mind a résztervek munkálásában és a felmerülő gyakorlati problémák megoldásában igényelte, ösztönözte a munkatársak aktív közreműködését. A reagálás és az együttműködés módja, mértéke természetesen távolról sem volt egyöntetű, de a tartózkodás vagy a meglevőt féltő, óvatos kívülállás mindinkább átadja helyét a célkitűzések vállalásának, sőt a reformmunkálatokban való tevékeny részvételnek. Ennek dokumentumaiként adunk itt közre néhányat a Debreceni Egyetemi Könyvtár munkatársai által az utóbbi időben készített számos javaslat illetőleg hozzászólás közül, részint érdemi, módszertani információként, részint pedig történeti adalékkul az új fejlődési szakasz első lépéseiről. (És éppen mert dokumentumnak szánjuk a közleményeket, meghagyjuk őket eredeti nyers, gyakorlatias szövegezésükben.)

Ojtozi Eszter elemzése közvetlenül a reformhoz, azon belül a szakreferensi rendszer bevezetéséhez kapcsolódik: első tájékozódás a szakreferensi munka feltételeiről és lehetőségeiről egy szűkebb szakterületen. *Juhász* Izabella és *Varga* László az ETO közelmúltban végrehajtott ill. folyamatban levő nagyobb szabású módosításából és bővítéséből

adódó gyakorlati teendőkhöz szól hozzá, de az ő javaslatuk is szervesen kapcsolódik a Könyvtár munkájának korszerűsítéséhez.

E dokumentumok nem tekintendők hivatalos terveknek vagy elaborátumoknak: szerzőik felfogását tükrözik.

Csüry István

Varga László

ÉSZREVÉTELEK AZ ETO REFORMJÁBÓL KÖVETKEZŐ GYAKORLATI TEENDŐKRE VONATKOZÓLAG

1. Az Egyetemes Tizedes Osztályozási rendszer átdolgozása még *nem lezárt* dolog, hanem előreláthatólag több évet igénybevevő, *folyamatos* munka. Ezért az ezzel kapcsolatos problémák — akár az új szakozás bevezetése, akár a szakkatalógus átdolgozása — komoly megfontolást igényelnek.

2. Pillanatnyilag csak a *4-es főszer* átrendezése látszik véglegesen lezártnak, amelyet a 8-as főszer élére helyeztek át azzal a megoldással, hogy a 4-es számot következetesen mindenütt *80-nal* cserélték fel.

3. Időközben megjelent az *5-ös főszer* átdolgozott, új kiadása, valamint a 6-os főszerből a *62-es*, a *63/65-ös* és a *66-os* szakok külön kötetekben. Az átdolgozás le nem zárt-ságára jellemző, hogy az 1958-ban megjelent, újonnan átdolgozott 5-ös főszeren belül is vannak azóta új számok, ill. kiegészítések, különösen az *52/55-ös* csoportokban.

4. Az új számok bevezetése, ill. még inkább: *az eddigi szakkatalógus átdolgozása* azért igényel komoly megfontolást, mert — amint arról a Tudományos és Műszaki Tájékoztató c. könyvtári folyóirat egyes számaiból értesülünk — az *5-ös és 6-os főszer* egyes részeit a felszabadult 4-es főszerbe fogják áthelyezni, ill. a 62-es szak *624/628-as* csoportjait az *újonnan létesítendő 69/72-es* szakcsoportokba. Ebből kifolyólag:

a) a 62-esen belül ismét újabb elrendeződés lesz!

b) a 69/72-ből ki fog szorulni a 7/7.0, amely részint a 73/73.0-ba, részint a 76/76.0-ba fog átkerülni;

c) az előbbiekképpén új elrendeződés jön majd létre az eddigi 71/72-es csoportokon belül is. A 7-es főszeren belül egyébként már eddig is nagyarányú változások történtek a sport-szakjelzetek 796/799-es csoportjaiban.

Újabb fluktuálás jön tehát létre az 5-ös és 6-os főszeren belül, sőt ennek következtében a 7-es főszeren belül is! Meggondolandó tehát, hogy ilyen körülmények között érdemes volna-e az említett három főszer eddigi céduláinak átdolgozásához hozzáfogni, még mielőtt ezek a főszerítályok végleg el nem rendeződnek.

Az újonnan létrejövő decimálist tehát az jellemzi, hogy annak végleges kialakulását a szakszámok többszörös változása előzi meg. Így pl. már eddig is a 62-es és 65-ös szak-

csoport megváltoztatott számait az elmúlt évek folyamán többször is hatálytalanították, míg a mostani formájukat elérték s még most sem tekinthetők véglegesnek, mert a fentiek szerint pl. a 62-es szakon belül újabb átcsoportosítások fognak bekövetkezni.

5. Az OSZK által 1965-ben kiadott „Módosítások az ETO rövidített táblázataihoz”c. kiadvány szerint az elmúlt tíz év alatt (az 1958-ban kiadott magyar ETO ui. az 1955-ös állapotokat tünteti fel) a 4-es főosztályon kívül az alábbi osztályokban történtek *jelentős* változások: 32, 33, 37, 52/55, 62/67. A többi osztályokban és főosztályokban a változások eddig viszonylag csekélyebb mérvűek.

6. Eldöntendő tehát, hogy a fenti osztályok közül melyeknél térjünk át az új szakozásra. A 4-esnél már 80-nal szakozzuk a saját anyagunkat is (nemcsak a kötelest), hozzáfogtunk a 37-es szak átdolgozásához, a többi osztályban azonban ezidőszereint még a régi rendszer szerint szakozunk.

7. Mikortól és mely táblázatok alapján térjünk át az új szakozásra? A rövidített magyar ETO-nak 1966-os kiadása, amely már az újításokból is sokat közöl, megadja a lehetőséget annak, hogy az ETO egyes területein áttérjünk a módosított szakozásra, az újításoknak a rendszer egész területén való generális bevezetése viszont nyilvánvalóan csak fokozatosan és csak olyan ütemben történhetik, ahogy az ETO egyes szakterületeinek átdolgozása végleges formát nyer.

8. Az új szakozásra való áttérés katalógus-viszonylatban csakis úgy képzelhető el, hogy a régi szakkatalógust lezárjuk, az új szakozás számára pedig új szakkatalógust nyitunk. Ez azt jelenti, hogy a jövőben a kutatónak két szakkatalógust kell megnéznie mindaddig, amíg a régi és új szakkatalógus egybedolgozása megtörténik.

9. Mivel ez a munka előreláthatólag évekig fog eltartani (a debreceni Egyetemi Könyvtárnak pl. közel 1 millió szakcédulája van), addig is — hogy a szakkatalógusok anyagában el tudjon igazodni a kutató — *átmeneti* állapotot kell teremteni. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a két katalógus között — megfelelő elválasztó lapok útján — a kölcsönösen *egymásra utaló cédulák* rendszerét kell kiépíteni.

10. A régi szakkatalógusban a kutató továbbra is el fog tudni igazodni a régi Mutatókönyvek alapján, az új szakkatalógus számára azonban megfelelő *cédula-regisztert* kell felállítani. Ez utóbbit az új szakkatalógus felállításával, ill. az egyes szakcsoportok átdolgozásával *egyidőben* kell elkezdni, ill. kiépíteni.

Juhász Izabella

MEGJEGYZÉSEK

az ETO-ban történt és történő változások alkalmazásával kapcsolatban

1. Az ETO átdolgozására vonatkozó változásokat a FID az Extensions and Corrections to the UDC-ben 1949 óta közli, a DK Mitteilungen az ötvenes évek elejétől kiegészítő lapokat ad a Deutsche Gesamtausgabe-hoz, — a magyar könyvtárak azonban csak az utolsó hónapokban kezdték teljesen felmérni a változások méreteit s a változásokból következő tennivalókat.

2. Megfelelő tájékozottság hiányában könyvtárosaink egy része előtt ma is nyitott kérdés: helyes-é a változtatások figyelembevétele, elfogadása, mint ahogy nyitott kérdés a megváltozott számok katalógusainkban való alkalmazásának módja és időpontja is.

3. Az OSZK Módszertani Osztálya rendezésében 1965 március—júniusa között, társadalomtudományi könyvtárosok számára, *Babiczki Béla* elvtárs vezetése alatt megtartott szakozói tanfolyam áttekintést adott a már végbement s még várható változásokról s vita keretében — legalább elvileg — sikerült felvetni mindazokat a pro és kontra érveket, amelyek elméleti és gyakorlati vonatkozásban az adott keretek között kérdésesek és megválaszolhatók voltak.

4. Akik ezeken a megbeszéléseken résztvettek, megítélésem szerint megértették, hogy az ETO-ban történt és történő változtatások alkalmazásának *időpontja* és a változások alkalmazásának *módszere* lehet csupán vitás, a változtatások azonban végrehajtandók. Nemcsak azért, mert a FID nemzetközi szerv, amelynek határozatai nemzetközi vonatkozásban érvényesek; nemcsak azért, mert szükség van központi irányításra, mint ahogy szükség van egységes rendszerre is. (Mindezt annak a tudomásulvételével is kénytelenek vagyunk leszögezni, hogy bizonyos mértékig éppen az egységes koncepció hiányát érzékeltük a számok többszörös változtatásain keresztül.) *Új fogalmakat* csak a megváltozott rendszeren belül tudunk kifejezni a jövőben, — ha egyáltalán igényt tartunk rá, hogy a valóság változásait, fejlődését szakrendszerünkön belül is jelölni tudjuk.

5. Az OSZK figyelemmel kísérte, tudomásul vette és fokozatosan alkalmazza is az ETO-ban történő változásokat. A DK Mitteilungen-t rendszeresen és a jövő esztendőitől minden szakozója számára biztosítja. Birtokában van az Extensions and Corrections összes füzete s a 2. DK-Gesamtausgabe 62, 63/65, 66 Abt. A szakozás ezeknek az alapján történik. A Magyar Nemzeti Bibliográfia közli a változott szákszámokat.

A Debreceni Egyetemi Könyvtár bizonyos mértékig igyekezett lépést tartani a változásokkal, változott szakszámok rendszeres alkalmazása azonban csak legújabbban, a 4-es 8-as szak reformja kapcsán és területén történik, ez is csak az újonnan feldolgozott anyagnál. A korábban szakozott anyag céduláinak sokszorosítása mindmáig a 4-es szaknak 80-ra való átjelzetele nélkül folyik. (Részcím nélküli sorozatok stb.). Gyakorlatilag tehát pl. a nyelvészetben belül két rendszert építettünk: a régi 4-est és az ettől különválasztott 80-as szakcsoportot.

6. Mindez azért történik így, mert részben az a szakozó csoport véleménye, hogy megfelelő regiszter nélkül szakozni nem lehet, — részben azért, mert a könyvtár még nem döntött felőle, hogy mi legyen a szakkatalógus sorsa. Vannak olyan vélemények, hogy a szakkatalógust le kell zárni és nyitni kell egy újat. Vannak azonban olyan nézetek is, hogy — részben utalással, részben — olyan méretű változások esetében, mint ami a 4-es 8-as szakcsoporton belül történt s ami a 3-as szakon belül — s elvben az egész rendszeren belül — küszöbön áll vagy várható — az új szakjelzeteket viselő cédulák legyenek teljesen elválasztva a régi, már érvényben nem levő jelzetűektől. De — mint ahogyan ez a 4-es 8-as szakcsoportnál már meg is történt az OSZK-ban, — a régi szakjelzeteket folyamatosan át kell alakítani s meg kell szüntetni a kettősséget azonos fogalmak szakjelzetein belül. (A viszonyítások miatt természetesen az egész szakkatalógus revízióra vár.) Nemcsak a tájékoztató könyvtáros, hanem a kutató és a következő könyvtárosgeneráció számára is egyre elfogadhatatlanabb lesz egy kettős rendszerű szakkatalógus. Megértjük a szakozók idegenkedését a változásokkal szemben, de ha a könyvtárak lépést kívánnak tartani az idővel s nem akarják lehetetlen helyzetbe hozni két-három év múlva is szakozóként működő, a kor színvonalán működni óhajtó könyvtárosaikat, akikre megfelelő átmenet és ütemterv nélkül egyszerre szakad majd egy változott szakrendszer összes gondja-baja, idején kell döntéseket hozni s azokat végre is hajtani.

7. Amennyiben az ETO reformjának elfogadásában sikerül az egyetemi könyvtáraknak egyetérteniük, javasolom

- a) a regiszter kollektív munkával való elkészítését, lehetőleg egy éven belül
- b) az új szakcsoportokra való fokozatos menetrendszerű áttérést
- c) a változott szakcsoportok céduláinak — nagyrészt mechanikus — átjelzeteleését
- d) a revízió megerősítését
- e) a szükséges munkaeszközök megszerzését és használatuk kötelezővé tételét.

8. Ha a magyar tudományos könyvtárak lépést kívánnak tartani a tudomány s a társadalmi változások rohamos menetével s ezt a sajátos tudományos kategóriáikon belül ki akarják fejezni, — egyáltalán, ha közös nyelven akarnak beszélni s egy ütemben fejlődni, működjenek együtt ebben a kérdésben is, amely a könyvtárak tudományt szolgáló eszközei és módszerei között első helyen áll: egy jó szakrendszer létrehozásában, a szakrendszer változásainak tudomásulvételében s a változások alkalmazásának legcélszerűbb módjában.

Ojtozi Eszter

OLVASÓI IGÉNYEK ÉS GYŰJTÉSI FELADATOK AZ ARCHEOLÓGIA TERÜLETÉN

Az 1966. aug. 31-én tartott értekezlet* után néhány szűrőpróbát végeztem könyvtárunk régészeti vonatkozású könyvanyagában. Alábbiakban szeretném ismertetni ezek eredményét.

A próbák elvégzésénél szem előtt tartottam a fent említett értekezlet néhány megállapítását, valamint a szakreferensek feladatkörét taglaló ismertetőt.

Az értekezleten elhangzott: a szakreferensi munka beszerzési részét úgy kell végezni, hogy számoljunk: 1. az aktuális, 2. a potenciális szükségletekkel.

Ha ezt a tételt alkalmazzuk a régészetre, a következő eredményre jutunk:

1. *Aktuális szükségletek*

Egyetemünkön régészeti tanszék nem működik. A történész hallgatók tantervéből a reform kiiktatta a „Bevezetés a régészetbe” c. kollégiumot, melynek hallgatása még a közelmúltban is két féléven át kötelező volt.

A finnugor szak hallgatóinak két féléven át kötelező uráli—finnugor—magyar archeológiát hallgatni, de jelenleg ezen a szakon a képzés átmenetileg szünetel. Egyetemünknek egy olyan oktatója van, aki provinciális régészettel foglalkozik. A Déri Múzeum, a nyíregyházi múzeum szakemberei Budapesten a Központi Régészeti Könyvtárban dolgoznak, s ott olyan könyvtári „ellátásban” részesülnek, amilyennek biztosítása a mi könyvtárunknak nem is lehet feladata.

Véleményem szerint az aktuális szükségletek felmérésénél a fenti tényeket figyelembe kell venni.

Régészeti anyagot jelenleg a következő olvasók igényelhetnek:

- a) A területünkön működő egy-két szakember. (Elsősorban magyar, köteles anyagot, valamint kézikönyveket.)
- b) Olyan olvasó (kutató, oktató, hallgató), aki a régészet rokon tudományait műveli (etnográfia, éremtan, műtörténet, ókori történelem).

* A szakreferensi tevékenység megindításáról tartott megbeszélés

c) A klasszikus, magas kultúrák emlékeit ismertető illusztrált könyveket igényelhetik esetenként azok a tanárok, előadók, akik általános műtörténeti, esztétikai, kultúr-történeti előadásokon szemléltetni akarnak.

A b) pont alatt említett olvasókatégória igényeit meghatározni igen nehéz. Minden-etre szükségük lehet a magyarországi régészeti könyvanyagra.

2. Potenciális szükségletek

Illetékesek olyan felvilágosítást adtak, hogy egyetemünk távlati fejlesztési tervében szerepel egy olyan tanszék felállítása, mely ugyan elsősorban műtörténettel foglalkoz-nék, de valamilyen formában a régészet is szerepet kapna a tanszék munkájában.

Természetesen nem régészképzésről lenne szó, nem is önálló régészeti kutatások foly-tatásáról) ezek bázisa az ELTE és a szegedi egyetem), hanem a történelemszűkítés segíté-séről, az ő és koratörténet bővebb taglalásával.

A finnugorszakos képzés valószínűleg folytatódni fog.

Mind az aktuális, mind a potenciális szükségletek felmérésénél, illetve jelenlegi régé-szeti könyvtárunk megítélésénél tekintetbe kell vennünk:

A) A régészet rohamos specializálódását

B) Hazánk régészeti szempontból különleges helyzetét

C) A magyarság etnogenezisének sajátos problémáit

A) A differenciálódás a régészet területén is odavezetett, hogy pl. egy paleolitikum-mal foglalkozó munka szakmai zsargonját könnyebben megérti egy paleontológus, mint egy más részterülettel foglalkozó régész. Egyes tárgykörökkel hazánkban mind-össze egy-két kutató foglalkozik csupán. (Paleolit, Ókori Kelet).

B) Magyarország (a Közép-Dunamedence) ősidőktől fogva gyűjtőterülete, lecsapó-dási helye az eurázsiai kontinens nagyobb népmozgalmainak.

Különösképpen áll ez a tétel a kelet-nyugat irányú vándorlásokra. (Szkíták, szarmaták, hunok, avarok, magyarok, besenyők, kunok.)

C) A magyarság néppé alakulásának csak utolsó fázisát élte át mai hazájában, korábbi történetének emlékeit keleten kell keresnünk. Ebből következik, hogy reális lehetősé-geinket szem előtt tartva régészeti könyvbeszerzésünkben figyelmünket három terü-letre kell összpontosítanunk:

I. A magyar föld régészete. (A Közép-Dunamedence régészete)

II. A hazánktól keletre elterülő terület emlékényaga — bizonyos korszakban.

III. Az 1./c) pontot tekintve gyűjtenünk kell a műveltségünk közös alapjaihoz tarto-zó ókori keleti, görög, római örökséget ismertető műveket.

I. A magyar föld régészete (A Közép-Dunamedence régészete.)

a) Az új magyarországi kiadványokat kötelempéldányként megkapjuk.

A régebbi magyar anyagot a lehetőségekhez mérten folyamatosan ki kellene egészíteni, vannak olyan hiányok, melyeknek pótlása sürgős lenne.

Pl. *Hampel* József: *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig*. 1905. I. köt.

Ez a munka a népvándorlási emléktanyag első komoly repertórium.

Dolgozatok — Travaux (Kolozvár)

A kolozvári egyetem Régészeti Intézetének közleményei a kor színvonalát messze megelőző módszerekkel igen értékes és azóta megsemmisült régészeti anyagot közölnek.

K. *Kovács* László: A kolozvári hóstátiak temetkezése Kolozvár, 1944.

A magyar és a rokonnépek temetkezési szokásainak máig pótolhatatlan kézikönyve.

Hiányos az „*Archeologia Hungarica*” sorozat, a „*Budapest Régiségei*”.

A hiányok lehetséges pótlásánál bizonyos sorrendiséget kellene megállapítani az állománybavételnél.

b) A hazánkkal szomszédos országok régészeti kiadványainak gyűjtése közismert történelmi és településtörténeti tényeknél fogva indokolt.

Nem mindegy azonban, hogy mit és honnan gyűjtünk? *Csehszlovákia* esetében érdekes és fontos az őskortól az Árpád-korig minden a *szlovákiai* területről. (Pozsony, Nyitra, Kassa, Turócszentmárton múzeumainak, akadémiai filiáléinak kiadványai, illetve esetleg monográfiák). A cseh és morva országrész anyaga számunkra másodrendű.

Jugoszláviából az egész ország területéről fontos lehet a római provinciák emlékeit közlő irodalom, valamint a Vajdaság általános régészeti ismertetése.

Romániából értelemszerűen elsősorban az erdélyi anyag a lényeges.

Úgy gondolom, hogy esetleges új cserepartnerek bekapcsolásával, illetve a már meglévő kapcsolatok felhasználásával, a beérkező csereanyag megfelelő válogatásával a fentemlített három baráti ország régészeti kiadványaiból a legfontosabbakat megszerezhetjük, illetve már eddig is megszereztük.

II. A hazánktól keletre elterülő terület emléktanyaga — bizonyos korszakokban.

Ez a nehézkes meghatározás röviden a Szovjetuniót jelenti, az időhatárok esetenként változnak.

Az előbbieken felsorolt lovasnomádok (köztük a magyarok is!) mielőtt hazánkba érkeztek volna, hosszabb-rövidebb ideig Oroszországban éltek, régészeti emlékeik ott találhatóak.

A magyarság ős és koratörténetének emlékeit (finnugor szak!) pedig nolens — volens, csak a Szovjetunióban találhatjuk.

Kiváló tudósaink (*Jankó* János, *Pósta* Béla, *Munkácsi* Bernát, *Ligeti* Lajos, *Fettich* Nándor, *Fokos* Dávid, *Beke* Ödön, *László* Gyula) már a századfordulón, illetve a két világháború között felismerték, hogy a „*Russica sunt, non leguntur*” elve tarthatatlan akkor, ha hazánkban régészettel, finnugrisztikával, magyar őstörténettel akarnak foglalkozni.

Az ő magánkönyvtáraik ritka orosz és szovjet anyaga (mely ma már a szovjet antikváriumokban is feltalálhatatlan ritkaság!) — lett ajándékozás révén a Központi Régészeti

Könyvtár, a Néprajzi Múzeum Könyvtára, a Török Intézet Könyvtárának legféltettebb kincse.

Az orosz, illetve a szovjet vidéki, helyi kiadványok tartalmazzák a mi számunkra legfontosabb anyagot (elsődleges leletközlések, néprajzi, nyelvészeti gyűjtések), de szinte tradíciószerűen igen kis példányszámban jelennek meg. Megszerzésük a megjelenés után egy-két évvel már a Szovjetunióban is komoly nehézségbe ütközik.

Elegendő csupán futólag betekinteni *Korompay* Bertalan: *Die finnisch-ugrische Ethnologie* (Acta Linguistica, 1960.) c. bibliográfiájába, hogy meggyőződjünk az orosz illetve szovjet provinciális kiadványok gyűjtésének szükségességéről. (*Korompay* munkáját annakidején egyébként zömmel magánkönyvtárak, illetve átkölcsonzés segítségével végezte, a szükséges könyveknek csak töredékét találta meg budapesti tudományos könyvtárakban.)

A Szovjetunióból történő könyvbeszerzés alapvető forrása is a nemzetközi kiadvány-csere. Ezen a területen már eddig is igen értékes munka folyt, amely könyvtárunkat olyan sorozatokkal gazdagította, mint a: „Materialü i iszszledovanija po arheologii SzSzsZR”.

Molnár Pál kartárs minden alkalmat megragadott arra, hogy az illetékes kollegákkal megbeszélje: milyen műveket lenne érdemes megkérni a szovjet cserepartnerek által felajánlott anyagból?

Ennek a hasznos és értékes tevékenységnek kiegészítéseként szeretném a következőket javasolni:

a) *A lehetőségekhez mérten új cserekapcsolatok kiépítése.* A következő intézményeket lenne érdemes megkeresni:

1. *Permi Állami Egyetem.* Már a cári uralom alatt is a finnugor és török vonatkozású néprajzi és régészeti kutatás egyik jelentős központja. Napjainkban az egyetem és a múzeum a komplex finnugorisztika egyik legfontosabb vidéki központja.
2. *Ufai Baskír Állami Egyetem és Akadémiai Filiálé.* A Baskír ASzSzsZR területén található emlékeket közlik. (Baskíriai őshazaelmélet, „Magna Hungaria” probléma!!)
3. *Sziktivkár Komi Akadémiai Filiálé.* A zürjénföldi kutatás központja, régészeti néprajzi, nyelvészeti sorozatot adnak ki.
4. *Joskar-Ola Mari Akadémiai Filiálé.* L. mint 3. cseremis vonatkozásban.
5. *Szaranszk Mordvin Akadémiai Filiálé.* L. mint fent.
6. *Petrozavodszk Karél-Finn Akadémiai Filiálé.* L. mint fent.

Az izsevszki (Votják Filiálé) szervekkel a közelmúltban a Finnugor Tanszék kérésére már megtörtént a cserekapcsolat indítványozása.

Célunkat természetesen csak akkor érjük el, ha a jelenlegi illetve reménybeli cserepartnerektől beérkezett könyveket, vagy könyvjegyzékeket valóban rendszeresen át-nézhetik a szakreferensek, és felelősséggel tett állománybavételi javaslataikat számításba is veszik. Itt szeretném megjegyezni azt, hogy a Finnugor Tanszék oktatói magánbeszélgetések alkalmával többször említették: szívesen vennék, ha minél több ilyen kiad-

ványt megszereznének. Ők — a szakemberek — tudják azt: milyen hamar válnak ritkássá az igénytelen külsejű, de értékes anyagot tartalmazó vidéki szovjet kiadványok.

III. Ókori keleti, görög, római régészeti könyvanyag beszerzése.

Könyvtárunk jelenleg rendelkezik olyan könyvanyaggal, amely a klasszikus anyagi kultúrában való *elsődleges* tájékozódás céljainak megfelel.

A jövőben csökkenteni kellene az általános áttekintést és illusztrációs anyagot tartalmazó külföldi munkák beszerzését mivel:

- a) Kísérőszövegük többnyire igénytelen, hiszen 100—150 vagy még kevesebb oldalon nem tudnak új szintézist adni pl. a görög művészetről a geometrikus kortól — a hellenizmusig.
- b) A képanyag általában kevés újat nyújt, hiszen a klasszika archeológiában a nagy felfedezések kora már elmúlt, vagy ha mégis akad ilyen, az monografikus feldolgozást nyer.
- c) Az ilyen illusztrált könyvek általában nem olcsók.

Szakkatalógusunknak 930.26, valamint 571.1/9 számok alatti cédulaanyagát szűrőpróbáknak alávetve találtam olyan műveket, melyeket úgy vélem selejtezni lehetne, mert sem az aktuális, sem a potenciális szükségletek szempontjából nem jelentenek értéket már.

Ezek többsége ajándékozás útján jutott könyvtárunk birtokába, de témájánál, jellegénél, vagy nyelvénél fogva csaknem biztosan „holt” anyagot képeznek. (Jómagam természetesen csupán szak szempontból vizsgáltam őket, s lehetnek olyan indokok, melyek megőrzésüket szükségessé teszik.)

(Zenetti, Paul): Die vor- und frühgeschichtliche Abteilung des Dillinger Museums. 241. 322.606 hrsz. Vidéki múzeum vezetője egy hajdan volt régészeti kiállításról.

Goessler, Peter: Vorgeschichtliche Museen (Klly. Mainzer Zeitschrift Bd. 26. 1931.)

Hat oldalon közli Goessler igazgató beszámolóját a múzeumok „aktuális” feladatairól.

A példákat szaporítani lehetne, de a megítélés a szakismereteken túlmenően egyéni vélelem dolga is.

Összefoglalva a mondottakat úgy gondolom, hogy könyvtárunk jelenlegi régészeti könyvvállománya és kiépített cserekapcsolatai, valamint a kötelezpéldányszolgáltatás révén megvannak a feltételek ahhoz, hogy a már eddig is sok értéket felmutató anyag tovább bővüljön, és sikeresen szolgálhassa az aktuális és a potenciális szükségleteket.

Ha a szakreferenci rendszer a tervezett formában megvalósul sokat segíthet. Ehhez az szükséges, hogy a rokonterületek szakreferensei is „összejátsszanak”, (valamint a szakreferensek munkáját a könyvtár többi dolgozója a kezdeti nehézségek, esetleges hibák ellenére is megértéssel fogadják.)

Tartalomjegyzék

Tanulmányok

<i>Csűry István</i> : A Bibliográfia helye és szerepe az ismeretközlés rendszerében. (Kísérlet a fogalom meghatározására.) – Funktion und Beziehungen der Bibliographie im Informationsprozess. (Versuch einer Definition des Begriffs Bibliographie) (Zusammenfassung)	5
<i>Esze Tamás</i> : A Rákóczi-szabadságharc nyomtatott oltalomlevelei. (Printed safe-conduct warrants during Rákóczi's war of independence) (Summary)	87
<i>Molnár Pál</i> : Vita a könyv- és könyvtártudomány viszonyáról a szocialista országok szakirodalmában. – DieKonzeption der Buch- und Bibliothekswissenschaft in Auseinandersetzungen der bibliothekarischen Presse der sozialistischen Länder. (Zusammenfassung)	107
<i>Némedi Lajosné</i> : Kazinczy és Bácsmegyeje. – Kazinczy und sein „Bácsmegyejy”. (Zusammenfassung) .	171
<i>Vita Zsigmond</i> : A Hazai Híradó megindulása és mellékletei. – La fondation de la gazette „Hazai Híradó” („Courrier de la Patrie”) en Transylvanie (1827) et les suppléments de la revue. (Résumé)	197

Közlemények

<i>Lengyel Imre</i> : Várad Szabó János és Döbrentei Gábor. (János Szabó von Várad und Gábor Döbrentei.) (Zusammenfassung)	209
<i>Sonkoly István</i> : Tíz Csokonai vers egykorú dallamának értelmezése. – Über zehn Vertonungen auf Csokonais Lieder. (Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts.) (Zusammenfassung.)	215

A könyvtár életéből

<i>Varga László</i> : Észrevételek az ETO reformjából következő gyakorlati teendőkre vonatkozólag	243
<i>Juhász Izabella</i> : Megjegyzések az ETO-ban történő változások alkalmazásával kapcsolatban	245
<i>Ojtozi Eszter</i> : Olvasói igények és gyűjtési feladatok az archeológia területén	247

КНИГА И БИБЛИОТЕКА

Составили: *Иштван Чюри и Матильда Варга*

СОДЕРЖАНИЕ

Исследования

- Иштван Чюри*: Место и роль библиографии в системе средств коммуникации. — По-
пытка дефиниции понятия библиографии. — (Резюме на немецком языке) 5
- Тамаш Эсе*: Печатные охранные листы эпохи освободительной войны князя Ференца
Ракоци II. (Начало XVIII-го века) (Резюме на английском языке) 87
- Пал Мольнар*: Соотносительность и объем библиотековедения и книговедения в дискус-
сиях и оценках проведенных в библиотечной печати социалистических стран Европы.
— Критический обзор литературы. — (Резюме на немецком языке) 107
- Ева Немеди*: Казинци и его роман-адаптация «Бачмедьси». Анализ развития классичес-
кого литературного стиля писателя. (Резюме на немецком языке) 171
- Жимгонд Вита*: Основание трансильванского журнала «Хазай Хирадо» (Отечественный
Вестник; начало XIX-го века) (Резюме на французском языке) 197

Сообщения

- Имре Лендьел*: Переписка Яноша Варади Сабо и Габора Дебрентеи. — Некоторые
данные к литературной истории начала XIX-го века. — (Резюме на немецком языке) 209
- Иштван Шонколь*: Современное переложение на музыку десяти лирических стихотворе-
ний Михая Чоконаи и интерпретация мелодий. (Резюме на немецком языке) . . . 215

Из жизни библиотеки

- Ласло Варга*: Заметки к практическому употреблению реформы брюссельской между-
народной (десятичной) классификации 243
- Изабелла Юхас*: Отметки к новым изменениям в системе десятичной классификации 245
- Эстер Ойтози*: Обеспечение исследователей археологической литературой в дебре-
ценской университетской библиотеке и дальнейшие задачи комплектования книж-
ных фондов на области этой науки 247

BOOK AND LIBRARY

6.

Editors : István Csűry and Matilda Varga

CONTENTS

Studies

<i>István Csűry</i> : Function and implications of the bibliography in the field of communication. An outline towards a definition of the concept of bibliography. (With summary in German)	5
<i>Tamás Esze</i> : Printed safe-conduct warrants during Rákóczi's war of independence (With summary in English).	87
<i>Pál Molnár</i> : The interrelation between the concepts of library science and bibliography as discussed in the library press of socialist countries. A progress report. (With summary in German)	107
<i>Mrs. Éva Némédi</i> : Kazinczy and his novel-adaptation „Bácsmegyei”. An analysis of the development of Kazinczy's classical taste. (With summary in German)	171
<i>Zsigmond Vita</i> : The establishing of the Transylvanian review „Hazai Híradó”. (With summary in French)	197

Communications

<i>Imre Lengyel</i> : The friendship of János Váradi Szabó and Gábor Döbrentei. (With summary in German) .	209
<i>István Soukoly</i> : Ten contemporary musical settings of Csokonai's poems (1775–1805) (With summary German)	215

From the life of the University Library

<i>László Varga</i> : Remarks on the practical implications of the reform of the Universal Decimal Classification	243
<i>Izabella Juhász</i> : Comments on the use of extensions and corrections carried out in the UDC	245
<i>Eszter Ojtozi</i> : The library provisions for archeological studies in Debrecen and a policy for further acquisitions in this field	247

Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára
Felelős kiadó: Csúry István

A kézirat nyomdába érkezett: 1966. XII. 1.

Megjelenés: 1967. XI. — Példányszám: 650 — Terjedelem: 20 (A/5) ív

Készült monószedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601–59 és az MSZ 5602–55 szabvány szerint
67.322.1 Alföldi Nyomda, Debrecen